

2. A KISEBBSÉG IDENTITÁSTUDAT-ZAVARAINAK (KITZ) FORMÁI

A szerkezetnek felfogott KIT szabályszerű létezését sok minden megzavarja. Magának a jelenségnek – a KIT-nek – többszörös meghatározottsága van, akadnak kívülről jövő hatások, amelyek a KIT-szerkezet elemeinek deformálását, működési fogyatékoságát eredményezik, de kereshetjük a belső okokat is. A két okosor közül a közösséghez és az egyedhez mérten külső ránk hatások elsődlegesek, ezek hiányában ugyanis önmagától aligha fog megbomlani a KIT, még akkor sem, ha nem túlságosan szilárd. A természetből vett hasonlóságra hivatkozva: az erózió is elsősorban a kívülről jövő pusztítás eredménye, persze hozzászámítva azt, hogy a rombolásnak kitett föld, a maga szerkezeti gyöngeségei miatt, nem tud ellenállni annak.

Ebből a KIT-re nézve talán axiomatikus igazságból kiindulva a KITZ formáit aszerint csoportosíthatjuk, hogy milyen társadalmi-környezeti ráhatások munkálkodnak a KIT erodálásán, illetve hogy hol mutatkoznak meg hézagok az azonosságtudaton, miért nem termelődik ki benne elegendő ellenanyag a tudatfertőzés ellen.

A KITZ tipologizálását még ennek a támpontnak a felvétele után sem végezhetjük el egykönnyen. Megnyilvánul ugyanis ez a jelenség a *különböző területeken*, egymástól *eltérő módon*, van *elmélyültebb* vagy éppen csak *elkezdődő* formája, s még annyi más szempontot találhatunk a KITZ típusainak rögzítéséhez. Válasszunk ki négy olyan felületet, amelyen csomópontok köré fel tudjuk sorakoztatni a romániai magyar kisebbség öntudat-megingásának leggyakoribb módozatait. Az első a *művelődés* (2.1.), a

második az *emberközi viszonyok* (2.2.), a harmadik a *véleményalkotás* (2.3.) és a negyedik a *magatartás, a praxis* (2.4.). E kritériumok nyilván nem zárják ki, hanem átfedik egymást (emiatt itt-ott kénytelenek vagyunk ismételni), de viszonylagos függetlenségük mégis alkalmas a rendszerezésre.

2.1. A KULTÚRA KITZ-JELENSÉGEI ÉS FORMÁI

A művelődést – beleértve ebbe természetesen az anyanyelvet is: sajátos nemzeti kultúránk kifejezésének fő formáját – a KIT alapanyagának tekintettük. S valóban, a kultúránkat ért minden károsodás közvetlenül rombolja KIT-ünket. A KIT legsebezhetőbb, legkényesebb pontja a művelődés, s ez nemcsak bennünk világosodott meg, hanem azokban is, akik meg akarják törni öntudatunkat. Így nem véletlen, hogy a legtöbb támadás ezen a frontszakaszon ér, s ha mi nem készülünk fel kellőképpen a védekezésre, akkor a KITZ a legnagyobb valószínűséggel felüti a fejét.

2.1.1. AZ ÖRDÖGI KULTÚRKÖR

E furcsa alcímben megnevezett jelenségen a következőt értjük: vannak magyarlakta vidékek, ahol a gyermekek szinte csak az iskolában hallanak-tanulnak román szót. Egy ideig – ha a helységben van magyar tannyelvű iskola – anyanyelvükön tanulnak egyes szaktárgyakat. Az intézkedések zűrzavarában ennek a folytonossága megszűnik, s ez nem kis nehézséget okoz az otthonról, környezetükből „magyar gondolkodást” magukkal hozó tanulóknak.

Ilyenkor előbb-utóbb megszűnik az információs kapcsolat tanár és tanuló között. A gyerekek alig sajátítanak el valamit a tananyagból, s azt a keveset is csak gépiesen memorizálják. Ennek következtében – a kiemelkedő tehetségektől eltekintve – műveltségük igen hézagos marad, s kevés esélyük lesz a továbbtanulásra.

Igen ám, de éppen ez a visszás helyzet lesz önazonosságuk megőrzésének egyik biztosítéka. Számolni kell ugyanis azzal, hogy akik a mostoha körülmények ellenére felsőfokú oktatási intézményekben folytatják tanulmányaikat, rendszerint ki vannak téve az elidegenítő befolyásnak, nem anyanyelvükön tanulnak, kapcsolataik saját nemzettársaikkal igencsak leszűkülnek, leginkább ez az életszakasz a párválasztás ideje, s gyakori a vegyes házasság és így tovább. S akik mindezek ellenére kitartanak a nemzeti hovatartozást kifejező KIT-jük mellett, azoknak gyakorta újabb megpróbáltatásokban lesz részük: miután elvégezték a főiskolát, nagy többségük nem magyarlakta vidékre kerül, hanem oda, ahol az asszimiláló vonzerőnek jobban ki van téve. Vonatkozik ez a felszívó hatás még inkább a gyermekeikre, akiknek magyarságtudatát csak nagy erőfeszítések árán tudják kialakítani és megerősíteni.

Mivel ez nem elszigetelt jelenség, ördögi körbe jut a KIT, s nem csoda, hogy ennek következtében elég gyakoriak megingásai. Íme a körforgás: *ahhoz, hogy a romániai magyarság soraiban fennakadás nélkül működhessen a KIT, magas műveltségi szintre, tudatossággal és ismeretekkel megerősített nemzeti kultúrára van szükség, csak így lehet feltartóztatni a támadást a művelődés körén belül; csakhogy leginkább éppen azokat éri a KIT-et pusztító befolyások, akik művelői lehetnének ennek az igényes kultúrának; akik nem birtokolják a tudás, a képzettség szilárd bázisát, azok az elnemzetlenítő ráhatásoktól jobban mentesülnek, hiszen a nacionalizmus céltáblája leginkább a szerkezeté összeállt „profi” mű-*

velődés, amivel az imént említettek nem rendelkeznek, ezek csak a magaskultúra szemcséit birtokolják (gondoljunk például a tudományos azonosságtudat történelemtudományi megalapozottságára, ebből a nemzettörténetből az egyszerű embereknek főként legendákként hozzájuk csapódó, amolyan folklorizált – „Kossuth Lajos azt üzente”-szerű – emlékfoszlányok maradnak) s ezzel visszakanyarodik a vonal: akik jobban konzerválni tudnák KIT-jüket, nem uralják a megszilárdítás fő eszközeit, a magabiztos nemzeti kultúrát, akik viszont arra hivatottak, hogy építgessék kultúránk védőbástyáit, azok éppen erre a hivatásra felkészülve szenvedik el a KITZ-jelenséget fakasztó külvilági effektusokat.

Ebből az ördögi körből következik az az anomália, hogy a nemzeti kisebbségi identitás átélése esetenként megreked az érzelmek fokán, mivel fő hordozói a „közemberek” – fiataljaink java része ilyen lesz –, márpedig ők nem elsősorban az önmagunkról szerzett ismeretek, nem a cizellált kultúrértékeink öntudatos ápolása révén tartanak ki magyarságuk mellett. Keserű őszinteséggel fogalmazva: *önfenntartásunkat – ebben a vonatkozásban – legfőképpen a kevésbé művelt tömegek biztosítják.*

Ez a kör természetesen nem rajzolódik ki geometriai pontossággal, csak körülbelül lehet gondolatilag lemásolt ábrája a valóságnak. Van ebben jó is meg rossz is.

Ami a jót illeti: jó, hogy ez a kör nem fedi teljes egészében a tényállást azért, mert a felsőfokú műveltség elsajátítása során szerencsére bőven akadnak kivételek, olyan ifjak, akik ellen tudnak állni a negatív környezeti sugárveszélynek, s kisebbségi nemzetrészünk öntudatát magas szinten propagálják. Hivatkozhatunk itt a nemzeti kisebbség művelődéséhez közvetlenül kapcsolódó öntudatos értelmiségieinkre, a magyar irodalom művelőire, újságírókra, színészekre, tanárookra, kutatókra, lelkészekre stb., akik a meg-

szorítások ellenére mégiscsak ügködnek – s nem is eredménytelenül – a zavarmentes KIT kimunkálásán.

Ami most már a rosszat illeti: rossz, hogy a felvázolt – önmagában is kedvezőtlen – kör mégsem pontos visszfénye a realitásnak azért, mert a másik hajlatban, ahol a műveltséget alacsonyabb szinten elsajátító, főleg falusi lakosság található, az emberek a „magas műveltség” hatásterében mentesülnek ugyan a KIT-et megzavaró élményektől (hiszen ezzel a szinttel nem rendelkeznek), de őket is elbizonytalanítja az *ő* színvonalukon működő kultúra megnyirbálása, akadályoztatása. Ennek következtében az a bizonyos nemzeti tudatot fenntartó fő alapzat, a folklórba oltott népi-nemzeti művelődés, amely az „elit” változatnál nem alsóbbrendű, de önmagában nem képes az elmélet eszközeivel megformálni a KIT-et, öröje ugyan a főleg érzelmi identitástudatunknak, ám ebbéli funkcióját nap mint nap szűkítik. A módszerek változatos (lásd a már tárgyalt [1.14.] eljárásokat), a cél egyszerű: *sorompót állítani a népi hagyományörzés elé*. S ezen a ponton a populáris és a magas fokon rétegzett művelődés egyazon nehézséggel küszködik: az *önfenntartás* problémájával. Ez egyébként magától értetődik, hiszen az ún. népi alapzat megingása megrendíti a rá támaszkodó professzionális művelődést is.

Az állampárt szándéka nem kétes: *átfesteni Románia művelődési térképét*, s ha ez a „képzett művelődés” szférájában nem könnyű, akkor legalább a magyaroktól sűrűn lakott vidékek *ősi népi* kultúráját szeretnék lefokozni. A törekvés mögött megtaláljuk a szakadatlanul visszatérő ideológiai rögeszmét (erről később többet [2.2.9.]): Románia nemzeti állam, s még ha élnek is más-ajkú állampolgárok Romániában, akkor is abszolút többségben van a román etnikum, s ez nemcsak országos szinten, hanem a kisebb területi egységekre nézve is érvényes. A strukturalista fogalomrendszerben ez így hangzik: ami a struktúra *egészére* vonat-

kozik, annak jelen kell lennie a szerkezet minden *részlemben*. Ezt a tézist csak egy feltétellel lehetne elfogadni, akkor, ha a szerkezet valójában nem igazi *struktúra*, hanem *summa* volna, amelyen belül az *abszolút homogén* részek megszámlálhatóan egymás mellé kerülnek. Egy állam azonban nem lehet ilyen összegező álstruktúra, s a legkevésbé sem tételezhetjük fel, hogy benne minden rész az *egésznek* a tulajdonságait birtokolja. Márpedig a fenti alapelv éppen ezt követeli meg.

A „kiművelt műveltséget” még el nem érő „közműveltséget” aláássa az is, hogy a megszorító intézkedések az utóbbi kultúrát nem engedik kinyilvánítani még a többség számára korlátlanul felhasználható keretek közé szorítva sem. A jó értelemben vett profizmust megerősökölő *Megéneklünk, Románia* fesztivál csak látszatra biztosít teret *minden népi* fogantatású és *hiteles* alkotásnak. A *minden*, a *népi* és a *hiteles* kifejezéseknek ugyanis nincs fedezetük abban a tömegművelődést lealacsonyító országos akcióban és az azt felmagasztaló sajtóban. A KIT, illetve a KITZ szempontjából bennünket főként a *minden* érdekel, de az sem elhanyagolható, vajon azon a csermelyen, amelyen a kisebbségi művelődés belefolyhat ebbe a kampányba, valóban autentikus nemzeti kisebbségi népi értékek csörgedeznek-e. A „minden” megítélése egyszerűbb, szemmel látható, hogy mondjuk a megyék szerint bemutatott gálaelőadásokból egyszerűen hiányoznak a romániai magyarság népi közkinccsei. Groteszk tény, hogy mondjuk Kovászna vagy Hargita megye díjazott együtteseik között – volt rá eset – egyetlen magyar népi táncot, népdalt vagy magyar nyelvű kórusművet előadó együttes sem szerepel az erre szánt tévéadásban. Még a régebben használt „nemzetiségi összetétel” szempontja sem érvényesül, nincs „arány”, csak „sziklaszilárd egység”. A nemzeti kisebbség tagjai a leggyakrabban nem e közösséghez tartozásuk szerint nyilvánulnak meg, inkább úgy *mint magyar ne-*

vet viselő állampolgárok, akik ugyanazt szavalják-táncolják-énekelik, mint az országos többség. Csak a könnyűzenei fércmunkák szerzőiként vagy előadóiként, versnek nevezett ízléstelen rigmusokat szavaló botcsinálta „művészekként” „képviselik” – de egyre ritkábban – az egykor „együttélő”-nek nevezett népcsoportot. Eképpen az országos méreteken lejáratos ún. tömegkultúra favorizálása a nemzeti kisebbségi közegben egyet jelent azzal, hogy a KIT-et fenntartó népi művelődésnek – vagyis a specifikumnak – nem biztosít megnyilvánulási teret.

Összegezve hadd illesszük egymásba a fent bemutatott jelenség két komponensét: a KITZ-nek egyik, a bűnös országos művelődéspolitikában keresendő gyökere az, hogy ördögi kultúrkörben mozgunk mind a művelődés, mind pedig annak személyi hordozói tekintetében. Ami a személyeket illeti: a KIT-ünket rendszerezni hivatott műveltség megszerzésére vállalkozó kisebbségtársaink KIT-je általában nagyobb fokú fertőzésnek van kitéve, mint a maga jórészt kisebbségi környezetében élő egyszerű embereké, akik a népi művelődés személyi hordozói (ez nyilván a kompakt magyar lakosságra s nem a szórványban élőkre vonatkozik); magát a művelődést illetően: „odalent”, a főleg falusi magyar lakosság valóban nincs kiszolgáltatva a meghasonlás annyi kockázatának, mint a „magaskultúra” művelői, de magát ezt a kultúrát legalább ugyanannyi károsodás éri, mint a belőle táplálkozó „kiművelt műveltséget”.

2.1.2. A ROMANTIKUS KIT CSAPDÁJA

Ha már bevezettük a nem értékítéletnek szánt megkülönböztetést a bonyolultabban szervezett és a szervezettség-rendezettség tekintetében ezt a szintet el nem érő műveltség között, akkor foly-

tatásként hadd világítsunk rá a KITZ egyik újabb forrására. Neki-
ütközünk a dilemmának: valamiféle szarvasokoskodás kerekedik
ki a cél és a cél elérését biztosító eszköz között, s ez az emberi
gondolkodás történetében annyi gondot-bajot okozó *a cél szentesíti
az eszközt?* ismert kérdésbe torkoll. Témakörünkre alkalmazva:
vajon lehet-e a romániai magyarságnak az a feladata, hogy *minden*
eszközzel a KIT működését serkentse, a kultúrát *minden* fokon s
válogatás nélkül minden módszerrel ennek szolgálatába kell állí-
tani, függetlenül attól, hogy a művelődésünk milyen érvrendszert
használ ebben a teleologikus cselekvésrendszerben? S hogy most
már egyediesítsünk: *vajon megengedett-e, hogy akár a romantikus
nemzettudat eszközeivel élesztgessük az egyébként csak pislákoló
KIT-ünket?* (Erre a témára még visszatérünk, amikor placebo-ha-
tásnak fogjuk nevezni ezt a jelenséget [2.3.12.])

A kérdésfeltevés így szónokinak tűnik, hiszen éppen az orátor
szokott a figyelem felkeltése végett olyan kérdéseket megfogal-
mazni, amelyekre ő maga – s minden bizonnal a hallgatóság is –
jól tudja a választ. Esetünkben azonban a kérdőjel egyértelmű fel-
oldása – a cél *nem* szentesíti az eszközöket – nem olyan egyszerű,
ugyanis csapda van elrejtve benne: akár ezt a *nem*-et, ezt az etikai-
lag indokolt álláspontot választjuk, akár – a machiavellizmus szel-
lemében – eltekintünk az eszköz hamis, káros voltától, minden-
képpen egymást feltételezve mutatkozik meg a veszteség és a nye-
reség. Kultúránk célirányos működtetésének módja végső fokon
valamilyen pragmatista megközelítésnek – a *melyik jobb?, hol
több a nyereség?* eldöntésének – függvénye lehetne, ezzel kerül-
jük el az említett csapdát.

A két lehetőség – egyrészt a délibábos mi-tudat segítségével
látszatra elkerülni a KIT lebomlását, másrészt lemondani a tudo-
mánytalan ábrándos önszemléletről – nem olyan alternatíva,
amelybe már eddig ne szólt volna bele az élet. Így a választás nem

kizárólag tőlünk függ, a már kialakult helyzetünkben, az uralkodó művelődési légkörben az életközegünk adottságai igencsak terelik a lehetséges válaszainkat. Tény ugyanis, hogy akárcsak az egész magyar, ugyanúgy az erdélyi magyar művelődésben is régóta folyik a nemzeti múlt deheroizálása és behelyettesítése a racionális önértékeléssel, s ez mindenekelőtt a magaskultúrának nevezett régiókban érzékletes. Arra tehát nem lehet számítani, hogy ezen a sávon a kétes finalista szerkezet – az, hogy a felhevült, álmodozó magyarságeszme eszköz mivoltában a KIT konszolidálását mint célt szolgálja – funkcióképes legyen. Így a választás legfeljebb arra vonatkozik, vajon a romániai magyar kultúra hangadóinak nem kellene-e megpróbálniuk visszafordítani ezt a folyamatot, vajon ismét nem az illuzórikus nemzeti múlt-tudattal kellene-e ellenállóbbá tenni mai magunk-tudatát. Csakhogy ez – ha a dolgok mélyére nézünk – elvetélt, anakronisztikus kísérlet volna, visszatérnénk a már magunk mögött hagyott, a millenniumi hangulatba sajnálatosan beleszövődő kivagyisághoz. A magukra adó, felelős erdélyi írástudók, művészek erről az eszközről természetesen lemondanak, még ha ezzel egyben látszatra a KIT egyik támaszát adják is fel. A szennyeződéstől mentes és a cselekvést jó irányban mozgató KIT-nek ugyanis tartalmi jegye az, hogy a lehetőségekhez mérten reális visszfénye a valóságnak – beleértve ebbe a *történelmi* valóságunkat is így az *önámító, de mégis stabil KIT önellentmondás*. Minél terjedelmesebb az önmagunkat áltató illúzió, annál inkább a KITZ felé halad. Örülhetünk tehát, hogy az „emelkedett kultúrában” ilyen, lényegében magunk ellen forduló tendenciák nem (vagy legalábbis elhanyagolhatóan kis mértékben) fertőzik tudatunkat, hiszen ezzel a KITZ-nek egyik formájával szemben – legalábbis a szakszerűen kiművelt kultúránkban – védettek vagyunk. A nyereség-veszteség arány ezek után letisztul: *sokkal többet vesztenénk akkor, ha a KIT-ünket éppenséggel egy*

KITZ-et kitermelő látszaterősítő ráirányulással próbálnák tartósítani. Elégtétellel nyugtázzuk ezt még akkor is, ha a nemzeti önértékünk kétes értékű felhevítésének a hiányát nemcsak magunknak köszönhetjük, hiszen a hatalom amúgy is megakadályozná, hogy az erdélyi magyar kultúrát ilyen eszközökkel élesztgessük. Arról, ami tőlünk és ugyanakkor másoktól függően létezhetne, de még sincs, nehéz eldönteni, vajon azért nincs, mert *mi* nem akarjuk létezését, vagy mert megakadályozzák megjelenését. Ezt a bizonytalanságot azonban a most tárgyalt témában el tudjuk osztalni. Aki akárcsak nagy vonalakban *tájékozott a romániai magyar művelődés magasvonulatában, az tudja tudja: elsősorban nem azért hiányzik belőle a nacionalizmus felé nyitó romantikus KIT propagálása, mert a „másik fél” hatalmi eszközökkel megakadályozza ezt.*

Ezzel azonban csak az egyik csapdát kerültük el, de ott van a másik is a *közgondolkodás* rétegében. Érdeemes nyomon követni, vajon miként mutatkozik meg a KIT látszat-konzolidálásának pózában tetszelgő, valójában az eltorzult képzelet szabad szárnyalásával KITZ-et fakasztó nemzeti romantizálás a *mindennapi* művelődés berkeiben. Ebben a közegben némileg más összefüggések domborodnak ki, mint az imént tárgyaltakban. Emígy tevődik föl a kérdés: vajon baj-e, ha valaki az amúgy sem árnyaltan kimunkált KIT-jét éppenséggel a kusza, heroizáló illúziók segítségével oltalmazza, van-e s ha van, hol van a határ a „felső régiókban” árthatmasnak minősített romantikus KIT és az amúgy sem tudományos pontosságú, egészséges közösségi érzés között? Ebben az inkább a közös pszichében, mint a szó igazi értelmében vett tudatosságnak a zónájában az eszköz és a cél fogalmával ábrázolt szerkezet módosul. Az eszközt mint valamilyen cél felé terelő tényezőt ezúttal zárójelbe tehetjük, hiszen legnagyobbbrészt hiányoznak azok a személyek – a magaskultúrában a nemzeti ro-

manticizmust egykor megfontolt szándékkal identitástudatot konzerváló eszközzé transzformáló hivatásos értelmiségiek akik egy finális szerkezet részévé próbálnák tenni a nemzeti történelmi sors ábrándképét. A mi valóságunkban a délibábos azonosság érzése inkább *öncélként* tételeződik, olyképpen, hogy nem valamilyen eszközök célratörő mozgatásával jelentkezik, hanem inkább spontánul, esetleg a régmúlt idők utórezgéseként lebeg valahol a közember tudatának homályos zugaiban. Így legfeljebb a valamikor használt tudatmanipulációt tekinthetjük nem a mának készült eszköznek az itt-ott megőrzött képzelgő azonosságtudathoz mérten.

A KITZ-jelenségnek minősített romantikus köznapi identitáspsziché és az egyszerű emberek tudatvilágába beleszerveződő, ezen a fokon inkább csak „megérzéses” egészséges önazonosság között akkor tudunk különbséget tenni, ha felvázoljuk a megzavart, romantikus nemzeti ábrándok *genezisét*. Ezzel megközelítően ki lehet jelölni a fentebb emlegetett határt a nem kívánatos önámító KIT és a legendákat befogadó, de mégsem romantikus magunk-érezékelés között.

Az út fentről, a kultúra szakavatott művelőitől lefele vezet, az utca embere felé. A természetes állapot az, amikor a kultúra rátermett szolgálói *művészi eszközökkel*, az ábrázolás tárgyának *minőségét megőrizve* teremtik meg a nyersanyagot, amely aztán továbbterjedve – folklorizálva – eljut a közemberhez. Az *alkotásban* a legenda legenda marad, a mese mese – ez a minőség konzerválása –, tehát nem történik meg a síkváltás a képzelet szülte világ és az élet vagy a történelem között. A rege a csodaszarvasról rege mi-voltában lesz kultúrkinccs, az igazságos Mátyás és a kolozsvári bíró esete mondaként rögződik, Szent László király csodatettei szépirodalmi formában is megőrzik legenda minőségüket. A baj akkor kezdődik, amikor az egyszerű emberekhez úgy jut el a mondanivaló, hogy elveszti eredeti kvalitását, művészi formaelemeit, s

megmarad hangulatnak, amikor is az emberek nem hisznek ugyan a „tényleg így volt”-ban, de valamilyen homályt mégis kerítenek közösségük eredete, lényege köré. A „Csaba királyfi csillagösvényét” nem szó szerint értik, de mégis úgy érzik, csodával határos módon jutottunk ide, a Kárpátok kanyarulatához; a Tordai-hasadékról azért mégiscsak tudjuk, hogy nem a menekülő Szent László mögött hasadt meg a föld, hogy üldözői el ne fogják, ennek ellenére jóleső érzés elringatni magunkat abban a hitben, hogy mi különleges nép vagyunk, még az égi hatalmak is oltalmazznak minket.

Az itt leírt esetben a zavart az tetézi, hogy a köznapi tudatokban *csak ez*, vagyis a magaskultúrából átszivárgott s eredeti funkcióját, formaértékét elvesztő, inkább lelkiállapottá módosult benyomás marad meg, nem egészül ki a tudatosságot megerősítő *önismerettel*. Így tehát a két tényező – a nem romantikus, de lefele haladva romantikussá duzzadt magunk-láttatás misztifikált érzületté történő duzzasztása, továbbá az ezt ellensúlyozni hivatott tudományos tudattartalmak hiánya – együttesen a KITZ-jelenség egyik *formáját*, de ugyanakkor *okát* is jelentik. Bonyolítja mindezt az, hogy a romániai magyar kultúra nem éleszti ugyan az ábrázoló kollektív én-tudatot, de nem is rendelkezik kellő információs csatornával, amelyen keresztül az inkább reminiscenciaként lebegő romantikus KIT-et ellensúlyozza. A konfúziót tetézi egy külső körülmény is, az, hogy a román oldalon, anakronisztikusan, épenséggel most virágzik a fantazmagóriákra építkező azonosság fikciójának betáplálása – vagy megerősítése – az elmékbe, s ennek – látszatra – látványos eredményei vannak. Az elemista román gyerekek, akik mondjuk a *Dákok és rómaiak* elnevezésű társasjátékkal szórakoznak, s a történelemkönyvükben a leckék után következő regékből (ezeket ebben a korban még *eseményeknek* képzelik) megszépítő romanticizmussal szívják magukba a múltat, ugyanolyan magabiztosan vágják rá arra kérdésre: kik vagytok? –

azt, hogy e területen az idők kezdetétől élt őseinknek, a dákoknak a leszármazottai, mint ahogy ugyanezt feleli a hegyipásztor is, akihez még a mondavilág is csak hosszú „szájról szájra” úton jut el. S ha ebben a tükörben nézzük magunkat, újból elénk tornyosul a nagy kérdés: vajon tényleg nem hasznosabb-e az eszközöket válogatás nélkül egyetlen célra, az identitástudat magas fokra emelésére összpontosítani, hiszen lám, a „másik táborban” ez, úgymond, sikerült, s külszín szerint nagy nyereségnek tűnik.

Gondolom, mindezek ellenére kitarthatunk amellett, hogy ebben a „nyereségben” mégis több a veszteség, az egészséges, a realitások iránt fogékony magunk-tudatát nem lenne szabad illúziókra alapoznunk, még ellensúlyozásként sem. Miként az események alakulása igazolja, *a megalapozatlan, felhevített s lényegében álazonosság-tudat csak arra jó, hogy az ilyen mentalitású embereket az alantas manipuláció tárgyává tegyék, s azt a bizonyos sziklaszilárdnak képzelt többségi identitásérzést akár ellenünk, e mitikus elképzelést el nem fogadó kvázi-ellenség ellen fordítsák, éppenséggel gyűlölet formájában.*

Maradjunk tehát ennyiben: sokkal jobb, ha a KIT-ünket nem, mondjuk, az „Attila Isten ostorá”-val való képtelen azonosulásunk élteti, hanem *egy racionális múltmérlegelés*, amelyben természet-szerűen helyet kap a maga nem hitregésített formájában a legendának felfogott legendás színezet is. Ahol ezzel ellentétes megnyilvánulásokat észlelünk, ott a kiirtásra váró KITZ jelenlétét feltelezhetjük.

2.1.3. A FÉLLÁBÚ KULTÚRA

Hadd mondjuk ki az evidenciát: *a KITZ elkerülésének* (ez inkább csak maximalista óhaj) és *visszafogásának* (ez már megvaló-

sítható lehetőség) *fő eszköze a minden szegmentumában jól működő nemzeti kultúra*. Igen ám, de vajon kisebbségi életviszonyaink között lehet-e művelődésünk *teljességét* és minden részletében akadálymentes *funkcionalitását* biztosítani. Ennek megvilágításához hadd árnyaljunk: vajon kizárólag *önerőből* vagy saját teljesítőképeségünket túlhaladva külső segítséggel képzeljük-e el művelődésünk *totalitását* és hivatása mindenoldalú betöltését. Ismét nyilvánvalóságra hivatkozunk: *egyedül csak saját energiaforrásainkból merítve nem tudjuk szavatolni sem a teljességet, sem a részegységek szabályozott működését*. S tegyük hozzá: nem kizárólag a mi hibánkból, ugyanis főleg a meglévő realitások akadályoznak meg ebben.

Kisebbségi-nemzetiségi kultúránk félkarú és féllábú, s ebben az intuitív képben eleve benne van, hogy az „életműködések” ilyen körülmények között szükségképpen rendellenesek. Féllábú a kultúránk azért, mert a *műszaki, természettudományi szellemi javak legnagyobb részét kívül kerülnek körén*; félkarú, mert a *human műveltség, amely leginkább arra hivatott, hogy önmagunk felmérését elvégezze, nem tudja maradéktalanul betölteni misszióját*, egyebek között azért sem, mert a történelmi múltunk, jelenünk valóság-hű elemzésére a hatalmi megszorítások miatt mind kevesebb anyagi és szellemi potenciál áll rendelkezésünkre.

Kezdjük talán a féllábúsággal. Az egzakt tudományok művelése anyanyelven akut ellentmondásokkal terhelt. A romániai oktatási rendszer olyan, hogy a műszaki, mezőgazdasági főiskolákon nincs magyar nyelvű oktatás, egyedül a marosvásárhelyi orvostudományi főiskolán és a kolozsvári egyetem természettudományi karain van szemszúrásból (vagy a múlt „csökevényeként”?) egykét anyanyelven előadott szakkurzus. Ezek a kivételek azonban nem változtatnak az összképen: *aki Romániában magas szintű műszaki és természettudományi képzettséget akar nyerni, annak –*

lényegében – le kell mondania arról, hogy anyanyelvi formában öntve kapja meg ezt a tudást. Legfeljebb magánszorgalomból tanulják meg sokan a magyar szaknyelvet. De elegendő-e ez ahhoz, hogy a meglevő magyar tannyelvű líceumokban elfoglalják a megüresedett szaktudományi katedrákat? A tapasztalat szerint nem. A minisztériumi utasítás alapján ott, ahol nincsenek magyarul tudó szaktanárok, románul tanítják ezeket a diszciplínákat még a magyar tagozaton is. Így az egzakt tudományok magyar szókincsének elsajátításában már egészen fiatal korban súlyos rendelkezések mutatkoznak meg. Nem is szólva arról, hogy a műszaki ismereteket a szaklíceumokban mindenütt román nyelven adják át, így még a magyar mérnök-tanárok sem sokat tehetnek a nemzeti-ségi művelődés e hiátusának kitöltéséért. Nagy többlet erőfeszítést követel a magyar műszaki, természettudományi szakemberektől az is, hogy munkálkodásuk eredményeit cikkek, tanulmányok, esetleg könyvek formájában magyar nyelven publikálják. Tisztelet, becsület mindazoknak, akik ezt megteszik, elismerés a talán intenzívebb tudomány-népszerűsítésért, de el kell ismernünk: mindez a vektoriális irányon nem sokat változtat, *kultúránknak ez a szárnya lényegében lefedezetlenül marad.*

Ez az állapot, ha jól utánagondolunk, tulajdonképpen nem egészen természetellenes. Aligha lehet a nemzeti kérdés megoldását olyképpen elképzelni, mintha ehhez hozzátartozna, hogy *minden* felsőfokú oktatási intézményben *minden* tantárgyat két nyelven tanítsanak. Rossz nyelvek szerint az erdélyi magyar kisebbség egyik vezéregyénisége valamikor kijelentette, hogy még a konstancai tengerészeti akadémián is be kellene vezetni a magyar oktatási nyelvet. Ez a kijelentés minden bizonnyal nem hangzott el, de ha igen, akkor ki nem elégíthető maximalista követelés volt. Az is adottság, hogy a magyar anyanyelvű, de képzettségüket románul szerzett műszaki-tudományos profilú értelmiségiek döntő többsé-

ge olyan munkakörben dolgozik – kutatóintézetekben, termelésben –, ahol tudásukat nem anyanyelvükön gyümölcsöztetik. Csak néhány olyan terület van – magyar nyelven tanító tanárok, a néhány kiadó vagy folyóirat egy-egy szerkesztője –, ahol az anyanyelv és a műszaki-szaktudományi műveltség egymásba szerveződésére szükség van. Egyébként az tipikus, hogy vannak fizikusaink, mezőgazdászaink, matematikusaink vagy akár csillagászaink, akad még az óceáni halászatnak is szakértője, de közülük csak a legkiválóbbak lesznek közírók, legtöbbjük mintegy nemzeti mivoltukat kényszerűen semlegesítve megmarad egyszerűen *szakembernek*. (Természetesen ettől még mint *személyek* intenzíven birtokolhatják a KIT-et.)

KITZ-fakasztó ok-e művelődésünknek ez az állapota? Igen is meg nem is. Nem – közvetlenül. Igen – közvetve. Nem, mert az azonosságtudat elsődlegesen szociális helyzetünket, az emberközi viszonyokban elfoglalt helyünket képezi le, s így sajátképpen társadalomtudományi vonzata van. Igen, mert több áttételen keresztül mégis *rombol*. Való igaz ugyanis, hogy a biológiai, kémiai, elektromosságtani s más effajta ismeretek kifejezetten nem gazdagítják KIT-ünket – tehát közvetlenül *nem építenek* –, de anyanyelvi formájuk hiánya már *pusztít*. Megcsonkítja KIT-ünk fő kifejezési módját – anyanyelvünket – s ezzel a KITZ-et táplálja.

E jelenséget nyomon lehet követni mind a felemás körülmények közé jutott nem-humán értelmiségiek *egyéni*, legfeljebb *csoport*problémájaként, de úgy is, mint az egész kisebbséget érintő *kollektív* jelenséget. A szűkebb körű, személyes vagy szakmán belüli oldala ez: ha valaki tudományos vitákban, a szakmai tervezésekben, az alkotás során kénytelen a lényegében egyébként hozzátartozó gondolat-kifejező alakzatokról lemondani, úgy ez hosszú távon saját minőségét ingathatja meg. De ezt inkább csak elvont lehetőségként emlegetjük, hiszen világszerte nagyon sokan ilyen

feltételek között dolgoznak, s nem csorbul nemzeti hovatartozásuk tudata. Igaz, a nemzeti kisebbségi állapot mégiscsak eltér azokétól, akik – rendszerint a szakma anyanyelvi elsajátítása után – identitás-anomáliák nélkül kutató-alkotó tevékenységet folytatnak a maguk választotta idegen környezetben, mondjuk egy világnyelven. A mi esetünkben viszont *nem szabadon választott*, hanem egy értelmiségi csoportra *rákényszerített* szituációval van dolgunk, ennek ellenére sem szükségszerű a KITZ az ilyen szakemberek sorában, hiszen, felsőfokú képzettségről lévén szó, ha akarják, át tudják hidalni a nyelvi különbözőséget, s ha szakmailag alaposabban tájékozódni akarnak, akkor anyanyelvükön is olvasnak szakkönyveket, így az a bizonyos nyelvi csorbítás – *a személyeket tekintve* – kisebb mértékben okoz károsodást.

Másképpen állnak a dolgok a kisebbségi *közösség* mértékrendjében, beleértve ebbe a termelésben dolgozó nem intellektüeleket is. Itt a magyar műszaki és egzakt tudományos terminológia hiánya már jócskán akadályozza az önkinyilvánítást, ezúttal nem kizárólag a tudomány művelésében, hanem a köznapi tevékenység folytatásában is. Megfosztja a nemzeti kisebbség tekintélyes részét attól, hogy adott társadalmi – esetünkben leginkább az anyagi javakat termelő – tevékenységében igazi önmagát adva nyilvánuljon meg. S ez már nem a személyekhez kapcsolódik. Nem – mondjuk – a kisebbségi magyar raktárnok személyes ügye, aki az anyanyelvén meg sem tudná nevezni az állományát, nem a szövőgyári munkásnő egyéni vívódása, aki saját gyermekének – akivel anyanyelvén értekezik – nem képes elmagyarázni a munkafolyamat fázisait, a nyersanyagfajtákat vagy a munkagépek működését. *Szinte egy egész népcsoport tudatából hull ki az élet egyik fontos területének megjelölésére szolgáló nyelvi közvetítő.* S ez bizony KITZ-jelenség, önmagunk állításának hiánya, saját magunk kénytelen feladása az életünknek nem is olyan mellékes zónájában.

A műszaki-tudományos önmagunknak e kényszerű zárójelbe tétele kihat egy másik területre, e művelődési körszeletnek megvan a maga története, s az anyanyelvi hozzáállás hiánya a *kultúránk e részterületén szegényíti el múlt-tudatunkat*. Szerencsére a közelmúltig a KIT-et zavaró ilyen megrövidítést sikerült a lehetőségekhez mérten visszafogni, a tudomány történetét népszerűsítő írásokban vagy szakkönyvekben a lelkes magánvállalkozók felvillantottak valamit kollektív énkünk effajta hagyatékaiból. Ismerve azonban az alaposan visszaszorított magyar nyelvű könyvkiadás távlatait, sajnos látnunk kell, hogy e mozgástérben az úr előbb-utóbb a KITZ körébe tartozó abnormitásokig tágul.

Mivel a humán műveltségre hangolt kultúránkból jórészt hiányzik az anyanyelvi egzakt rész, ez a tény a maga negativitásával kedvezőtlenül kihat az *összmagyar művelődéshez való tartozásuk* tudatosodására. Az az érzés alakul ki a kisebbségi magyarság sorraiban, hogy népcsoportunk nem képes hozzájárulni a nemzeti jelleget amúgy is csak részlegesen birtokló magyar technikai, egzakt tudományi fejlődéshez, amely természetesen ilyen minőségében az *egész emberiség* szolgálatában áll. Ezzel fellazul a minket az anyanemzetünkhöz kötő kapcsolat. Érhetnek el megbecsült műszaki-természettudományi sikereket itteni szakembereink, de ha ezt *személy szerint* megteszik, ezzel nem a *magyar*, hanem – állampolgári hovatartozásuk révén – a *román* vagy *általában* a műszaki-tudományos gondolkodást gyarapítják. A találmányokon ugyanis nem tüntetik fel a feltaláló nemzeti hovatartozását, így aki alkotott, nem hozzánk tartozó mivoltában tette ezt.

A nemzeti jelleg elhalványulásának van még egy általános oka: századunk végén rég lejárt az Edisonok kora, ma már csak csoportos munkával lehet figyelemre méltó tudományos sikereket elérni, s mivel a tisztán magyar tudományos intézmények – mint a kolozsvári Bolyai Egyetem vagy a marosvásárhelyi Orvostudományi

Főiskola – megszűntek, *kizárólag magyar tudósokból nem állhatnak össze teamek*. Lám, a nemzetiségi intézményi keretek lerombolása ilyen közvetett károsodással járt. S mindaddig, amíg ezek az állapotok fennállnak, tudomásul kell vennünk, hogy művelődésünk féllábú, hiszen inkább a totális kultúránk mankójának nevezhetjük azt az áldozatos erőfeszítést, amellyel a kiváló tudósaink megpróbálják nemzeti mivoltukat valamiképpen mégis belopni a szakmunkálkodásokba.

2.1.4. A CSONKA HUMÁN KULTÚRA

Nézzünk körül a humán művelődés háza táján is. Tény, hogy a nemzeti kisebbségi minőségünk leginkább ebben a keretben formálódik. Éppen ezért az itt jelentkező funkciós elégtelenségek ezúttal közvetlenül *eredményezik* vagy *kifejezik* identitástudatunk deformálódását. A kiemelt szavak arra utalnak, hogy a társadalmi töltetű eszmevilágunkban a művelődési fennakadások *okként* is szerepelnek a KITZ-hez mérten, de ugyanakkor a KITZ-jelenségnek mint oknak a felszínre törő okozataként is jelen vannak.

Kezdjük előbb az ok minőséggel. Egy szembetűnő hasonlóságra bukkanunk a műszaki, egzakt tudományos és a humán kultúránk között: ez utóbbin belül is találunk olyan szegmentumokat, amelyeken a társadalmi viszonyoknak, jelenségeknek beemelése tudati-anyanyelvi közegbe nem kis akadályokba ütközik. Vonatkozik ez mindenekelőtt a *jogi állapotokra*, illetve az ezt megragadó „jogtudatra”, de – kisebb mértékben – a szó szűkebb értelmében vett társadalomtudományokra, így a filozófiára is. Köztudott, hogy Romániában a joggyakorlat lényegében román nyelven folyik, csak ritka esetben (mondjuk a hivatalos nyelv megfelelő ismeretének hiányában) kénytelenek ténylegesen biztosítani azt az

egyébként formális jogot, hogy valaki ne a román nyelvet használja. A jogászok képzése teljes egészében román nyelven folyik – megszüntették a kolozsvári egyetemen még azt a néhány tantárgyat is, amelyet régebben magyarul hallgathattak a joghallgatók –, így, akárcsak a műszakiak, ha nem tesznek külön erőfeszítést, szinte ki sem tudják fejezni magukat magyarul a szakmájuk gyakorlásakor. Tisztes igyekezetet itt is tapasztalunk, így például valamikor a kolozsvári egyetemen fakultatív tantárgyként román-magyar terminológiai megfeleltetést is tanítottak, kiadták a román-magyar jogi szótárt, de mindez nem tudja visszafogni az általános tendenciát, azt, hogy *a jogszolgáltatás labirintusában a magyar lakosság döntő többsége, sőt még a kisebbségi gyakorló jogászok egy része is, anyanyelve segítségével nemigen boldogul.*

Az állami intézmények – törvényszékek, bíróságok – önmagukban is alkalmasak arra, hogy az emberi tudatban önállósodjanak, az autonóm hatalom látszatát keltsék, felülemelkedjenek az állampolgárokon, mintegy ellenségesen szembeforduljanak velük, egyszerűen elidegenedjenek. Első pillantásra úgy tűnik, mintha ez a társadalom java részét egyaránt érintené, tehát a nemzeti hovatartozástól független jelenség. Valóban az is, de nem csak az. A nemzeti kisebbség soraiban az egyébként tényleg általános elidegenülés a jogi szférában új felhangokkal töltődik: nem csupán a jogszabályok, a bürokratikus adminisztráció szövevénye kelt féltelmet az emberekben, hanem az is, hogy ha szembekerülnek ezzel az ezerarcú szörnyel, nem tudnak önmagukként, saját kollektív énjüknek megfelelően megnyilvánulni. A többségi állampolgár nem saját *egész közösségének*, hanem *személyének* megrövidülését tapasztalja akkor, amikor az anyanyelvi korlátok hiányában is áttörhetetlen – legalábbis számára áttörhetetlen – akadályokba ütközik bonyolult ügyintézéskor. S egyedül magára vessen, ha nem élt a felkínált lehetőséggel, az anyanyelvi jogi műveltség megszerzé-

sével. De szegény kisebbségi állampolgár mit tehet, ha előtte gyakorlatilag és tömegmérétekben eleve elzárják azt a kilátást? *A jogi kulturálatlanság ezzel megszűnik személyes ügynek lenni*, egy közösség én-tudata a társadalmi élet egyik nem elhanyagolható felületén nem nyilváníthatja ki önmagát, márpedig az a KIT, amelyik valamilyen zónában nem manifesztálódhat, elfojtott voltában bizonyon KITZ-gyanús.

A kisebbségi humán műveltség csorbításának van még egy fájdalmas jele: *a „kisebbségi bölcselet” lassú elhalása*. A kisebbségi sorba került romániai magyarság még a húszas évektől kezdve – miután a trianoni sokk kezdett felengedni, s az aktivizálódásban ismerték fel önfenntartásunk fő biztosítékát – kitermelte magából azokat a kifinomult elméket, akik az új sorshelyzetben akár a bölcseletig menően átgondolták létünket. Ezek a főleg teológiába oltott filozófiai elmélkedések nem hiányoztak a két világháború közötti romániai szellemi életből, annak ellenére, hogy felsőfokú magyar nyelvű filozófusképzés nem létezett, s a bölcselkedés sem volt olyan foglalatosság, amely azokban a nehéz időkben anyagilag biztosítani tudta volna az egzisztenciát. A második világháború utáni Romániában – a marxizmus gyakorlati alkalmazása során – a filozófia mint koncentrált ideológia egyre előkelőbb helyet vívott ki magának, egyebek között azért, mert propagandisztikus funkciójával szervesen beleépítették a tudat (át)formálás fentről irányított „szakadatlan kampányába”. Bár csupán az egyszínűre festett filozofálást túrték meg, azért alkalom adódott a specifikum keresésére, s ez – legalábbis bizonyos ideig – nem hiányzott alkalomadtán éppenséggel a nemzetiségi lét erővonalain sem. Így ha a régi értelemben vett kisebbségfilozófia nem is éledhetett fel, azért mód adódott a filozofikus önismereti meditációkra, bölcséleti múltunk újraértékelésére. De mindez – úgy tűnik – a múlté. Annak arányában, ahogyan a kiváltságos ideológia mindinkább a *nacio-*

nalista kizárólagosság felé tendált, fokozatosan leépítették a kisebbségi önszemlélésnek ezt a teoretikus formáját. Kiadói tervekbe nem vesznek fel olyan témákat, amelyek elmélyült bölcseleti apparátussal a mi különlegességünket kívánnák behelyezni az egyetemesbe, ilyen tartalmú cikkek, tanulmányok nem jelenhetnek meg. Sőt mintha kezdene egyelőre csak csírájában kifermáldni – sajnálatos módon éppen a romániai magyarság soraiból kiderült renegátok ügybuzgalma következtében – valamiféle „antikisebbségi” életszemlélet, amely nem áll távol a társadalombölcseleti indoklástól sem. Utalunk itt az új terminusok bevezetésére, amelyekhez, egyelőre inkább csak sejtetve, filozófiai támasztékot is kezdenek keresni. A „magyar ajkú román”, a „magát magyarul kifejező román író” vagy egyenesen „magyar nemzetiségű román” szófüzések nem véletlenszerűek, egy régóta előkészített s lassan koncepcionálisan megalapozott, de csak halkán kimondott doktrína fogalomrendszerébe tartoznak, s ez nyilván átmeneti fázis, hiszen a végső cél lekoptatni a „román” kifejezéshez ragasztott kvázi-specifikumot. *Minden bizonnyal a „magyarul megnyilvánuló román filozófusoknak” szánták azt a feladatot, hogy halálra ítéltesük okmányát ideologikus argumentumokkal hitelesítsék.*

A közember sohasem a filozófiakom Olümpuszán birtokolja saját közösségi tudatát. De vajon maga az egész kollektivitás életképes-e, ha művelődéséből hiányzik a bölcseleti önlátatás? Ez csak részben visszakanyarodás az egyszer már érintett s a kisebbségeteoretikusokat foglalkoztató problémához, ahhoz, vajon szükség van-e nemzeti kisebbségi ideológiára (1.10.). A bölcselet ugyanis nagyobb sugarú, mint az ideológia, megismerő, értékelő, cselekvést ösztönző, erkölcsi elveket tudatosító s annyi más funkciója révén nem kizárólag a politikum felé nyit, mint ahogyan azt az ideológia teszi. Ebben a kontextusban a feltett kérdésünkre adott válasz egyértelmű: *bölcseleti áttekintés nélkül életrevalóságunk ingatag*

marad, sőt vitalitásunk egyenesen el is tűnik akkor, amikor a teória, anélkül hogy ezt esetleg tudatosan tenné, végül is saját felbomlásunk megindoklásának gyászos eszközévé alacsonyodik le. Ami tehát az *egyes személyek* léptékében még nem vészhelyzet – a filozofikus közösségi lényeglátás hiánya –, az az *egésznek* a mércéjével mérve KITZ. Nem holmi maximalista igényszintet kívánunk ezzel bevezetni, nem állítjuk a szigorúan *nemzeti*, még kevésbé a *nemzeti kisebbségi* filozófia megteremtésének szükségességét, hiszen a bölcelet természeténél fogva inkább az általánosan emberit mutatja fel. Csupán azt jelezzük, hogy ebben a globálisan emberiben benne van saját különlegességünk is, amit ugyancsak be kell emelni a teóriába, bölceleti eszközökkel, legalábbis az „elit-művelődést” birtoklók körében, ahonnan aztán valami megint csak leszivárog a „nép” közé, KIT-et finomító hasszonnal.

A hiányos jogtudat és a bölceleti viszonyulás erőszakos visszafogása – mert hiszen mi az, ha nem erőszak, amikor a romániai magyar filozófus-utánpótlást szinte lehetetlenné teszik – sajnos kiegészül humán kultúránk más formáinak a megrövidítésével. A nemzetiségtörténet művelésének, a folklórnak nemrég még kimagasló eredményeit a mostani körülmények között aligha követhetik ugyanolyan szintű művek. *Az önmegnyilvánulásnak fő módja az irodalom marad.*

Sok nyomdafestéket elhasználtak írástudóink az ún. irodalomközpontúság körüli eszmecserékben, vitákban, ennek során felszínre került, hogy szinte az elbillenéssel fenyegeti kultúránkat az, ha a súlypont mozgása továbbra is ez irányú. Ezért a helyzetért nem elsősorban mi felelünk. Inkább ránk kényszerítették, így módosítani sem könnyű. Tévedés ne essék. Nem az irodalmi kifejezési mód túlméretezésével van baj, hanem azzal, hogy ez *katasztrofális aránytalanságnak a következménye*, annak a bizonyos

„félábúságnak”, a humán érdeklődés megcsorbításának. Az irodalom, a művészet minden történelmi korban alkalmas arra, hogy a nemzeti azonosság érzését fűtse. Lehetőségszerűen a kisebbségi magyarság tollforgatói is képesek erre. A veszély amiatt fenyeget, hogy a szigorú központi irányítás és ellenőrzés miatt irodalmunk ezt a funkcióját csak visszafogottan, áttételesen tudja betölteni. Még a kéziratos, kézről kézre járó remekművek sem képesek ezen a helyzeten változtatni, hiszen nem lehet tömeghatásuk. Íróink, művészeink zöme, mindezen nehézségek ellenére, tisztes igyekezettel próbálja csiszolni mi-tudatunkat, ha másként nem, akár Magyarországon közölt művekkel. Néha azonban a KIT-ünket legkevésbé sem tartósító törekvéseknek is tanúi lehetünk. A Gáll Ernőtől meghirdetett „sajátosság méltósága” gondolatot – azt, hogy nekünk és alkotásainknak kijár a specifikumot megillető tisztelet – sokan szembehelyezik a „minőség méltóságával”. Mintha a kettő kizárná egymást. Hiszen *sajátosságunk iránt nem egyszerűen a különössége miatt várjuk el a megbecsülést, hanem azért, mert ezt a specifikumot magas minőségi szinten, a művelődés kifinomult eszközeivel kifejezve közkinccsé tudjuk tenni.*

A kizárólag csak a minőségre összpontosító műalkotás nemes célokat követ: az egyetemesen emberit, a nagy és mindenhol időszzerű életérzéseket kívánja örökös értéként formába önteni. Ebbe az igyekezetbe azonban elvegyül az elvonatkoztatás a *minket* – csak minket vagy *főként* minket – jellemző emócióiktól, gondolatvilágtól. A művelődésünk színpéjében ezt a „vörös eltolódást” – legalábbis kihatásaiban, áttételesen – a KITZ-jelenség jelenléteként könyvelhetjük el. Végső fokon ugyanis az üzemmazar nélkül működő KIT-hez hozzátartozik az is, hogy *saját létünket* helyezi bele az egyetemes művelődésbe, más szóval: a kultúralkotások iránt fogékony kisebbségek által teszük biztossá öntudatukat,

hogy az a bizonyos „mindenütt-minőség” a saját kvalitásunkról nyújtott élményekkel gazdagodik.

2.1.5 A GÚZSBA KÖTÖTT EGYETEMESSÉG

A specifikum elhalványulásánál nagyobb KITZ-veszélyt jelentene az, ha a sajátosságot mindenféle *egyetemes elé* vagy egyenesen annak a *helyébe* akarnók tenni. Az erdélyi magyar művelődés önpusztításával s ezzel együtt identitástudatunk szétesésével volna egyenlő minden olyan törekvés, amely sajátos kultúránkat teljes egészében ki akarná emelni az egyetemesből. Az általánosnak különböző fokozatai vannak. Az összemberítől lefele haladva – mondjuk az „európaiságon” keresztül – eljutunk az *összszemzetihez*, s a mi sajátos művelődésünk elsősorban *ennek* az egyetemesnek a kifejezésével igazolhatja létjogosultságát. *Axiomatikus igazságként el kell fogadnunk a nemzeti jegyeiben egységes magyar kultúra létezését, s minden további differenciálódást ezen belül tételezünk.*

Az igazság azonban csak akkor hatékony, ha tudatosodik, s ahhoz, hogy tudatosodjék, ismételten és ismételten ki kell mondani. És éppen ezen a ponton ütközünk neki az elénk emelt falaknak. A „rész vagyunk az egészben” művelődési alapigazságnak az átvitele a kisebbségi közösségünk köztudatába nem könnyű feladat. El kell ismernünk a kettős kapcsolódás tényét, kultúránknak s ezen belül mindenekelőtt az irodalomnak *romániai* és ugyanakkor *magyar* voltát. A központosított művelődéspolitikában ez ellen dolgozik, elködösíti a *nemzeti* jelleget, s annál erőteljesebben kiemeli a kötődést a *romániai* művelődéshez. Sőt mindinkább megfigyelhető a nemzeti karakterjegyek átfestése, a „romániai”-nak behegytetése a „román”-nal, minek következtében az erdélyi ma-

gyar kultúrát kizárólag a *román művelődés* szerves részének tartják, s csupán *formai* elemekre korlátozzák a specifikumot, jelesül arra, hogy ezt a „román jelleget” magyarul fejezzük ki.

Ez a nagylelkű „befogadás” (vagy inkább bekebelezés) ugyanakkor elszakítás is. Az ide is, oda is tartozás helyébe az egyértelmű *csak ide tartozás* kerül, s ez mállasztja a minőségi jegyeinket meghatározó nemzeti egyetemességünk tudatát. A bajt tetézi, hogy ez az ideológiai, művelődéspolitikai kurzus nem reked meg az „igehirdetésnél” – az ilyen eszmék terjesztésénél –, rendelkezésekben csapódik le, ezek konvergensen egyetlen pontban futnak össze: lehetőség szerint *gyakorlatilag* is érvényesíteni a kizárólag idetartozást. A csatát tehát – ezt tudnunk kell – leginkább a *kultúrán kívüli* harcmezőkön vívjuk. Vagyis művelődésünk bármilyen korszerű fegyverekkel rendelkezék is, csatavesztésre van ítélve akkor, ha a másik fél *adminisztratív* eszközeivel szemben tehetetlenek vagyunk. Nem elég tehát az összmagyar kulturális egyetemességünket az önmagába zárt KIT-ünkben melengetnünk, ki kell fejeznünk s erősítenünk kell azt, ha másképp nem, kijátszva a restriktív központi intézkedéseket. Például kéziratok külföldre, Magyarországra küldésével vagy a vámhatóságok éberségét kijátszva a KIT-ünket acélozó könyvek behozatalával s ezer és egy más módon. Enélkül a KITZ kockázatával lehet számítani.

A művelődésünk egyetemességének tudatát egyedül a *kölcsönös* információ és értékcsere emelné ki az elvontság homályából. Van tehát egy újabb, ugyancsak nem tőlünk függő mozgásirány, az, hogy a *nemzettörzsünk* miként viszonyul hozzánk, hogyan továbbítja a számunkra életfontosságú szellemi táplálékot. Nagy kár, hogy mostani KITZ-ünknek e tekintetben „történelmi gyökerei” vannak, a második világháború befejeződése után a magyarországi politikai vonalvezetés bizony elég hosszú ideig tabuként kezelte a kisebbségi magyarság sorsát. Szerencsés fordulatnak va-

gyunk tanúi, a nemzeti egyetemességet tartósító, az anyanemzet részéről jövő munkálkodás hatékonyabb... feltéve, ha az említett romániai hatalmi intézkedések nem kereszteznék ezt. Elismeréssel vesszük tudomásul, hogy erdélyi művelődési kincseinket a saját államukban élő nemzettársaink igényesen beleszervezik a „magyar egyetemességbe”, de nem tekinthetünk el attól sem, hogy a beépülési folyamatot a romániai politikai erők minden eszközzel akadályozzák. Elég arra emlékeztetni, hogy egy ártatlan, tehát nem politikai implikációjú szakértekezést is csak a legnagyobb utánjárással lehet Magyarországon közölni, előbb le kell fordítani románra, meg kell vitatni egy közösségben, s ha az jóváhagyja, akkor a javaslat felől bukaresti fórumokon döntenek. Ilyen feltételek között jogos a siránkozásunk: *gúzsba kötik egyetemességünket, nem engedik demonstrálni a magyar művelődéshez való tartozásunkat, jöllehet ez nem érintené károsan a romániai országos érdekeket.* Ellenkezőleg, biztosítaná a bekapcsolódást a tudományos, irodalmi értékek nemzetközi cseréjébe, hiszen az erdélyi magyar alkotók végső fokon román állampolgári minőségükben nyilvánítják ki magukat, a magyarságukat, így művük nemcsak nemzetük, de országuk szellemi kincsesládájába is bekerül.

A romániai magyar szellemi alkotások a kultúrák érintkezési pontján helyezkednek el. A kultúrák találkozása – ez köztudott – nem súrlódásmentes, a kontaktusoknak feltétlenül következményei vannak. A társadalomlélektanban jól ismert az *akulturáció* jelensége. Végbemegy ez akkor, ha két, egymással kapcsolatban álló művelődés a kölcsönösség elve alapján átvesz valamit a másiktól, s ebből egy *új kultúra* keletkezik. Kis és nagy közösségek viszonyában, olyankor, amikor a kisebb tömbnek megvan a maga főtörzse, amely a nemzeti kultúra folytonosságát biztosítja, az ilyen akulturációs összeolvadás kizárt. Marad tehát *vagy megőrizni a kulturális párhuzamot a kölcsönhatás jelenlétében, vagy*

feladni a gyengébb fél művelődését, beolvadni a többségi kultúrába. A művelődés történetének alapigazsága – vagy ha úgy tesszük: közhely –, hogy a magasabb rendű kultúra nagyobb fokú beolvasztó erővel rendelkezik. Csakhogy ez alól a szabály alól van kivétel, az az eset, amikor nem a színvonal a döntő, hanem az, hogy *milyen hatalmi eszközök állnak az egyik vagy a másik kultúra mögött*, illetve mennyire állóképes, a hatalmi támaszték nélkül is, a csak kisebbségi volta miatt gyengébb művelődés. Az ilyen erőviszonyok szemszögéből sem közömbös az, hogy valamely népcsoport kap-e kellő szellemi támogatást kultúrájának tartósításához.

Az itt felvázolt erőparalelogrammában a nemzeti univerzalitás felmutatásának, illetve az egyetemes kifejezést bénító ellentendenciáknak nagy súlyuk van. Mivel előttünk akulturációs kilátások egyáltalán nincsenek (nemcsak azért nem, mert az erőviszonyok olyanok, amilyenek, hanem azért sem, mert egyik fél sem tűz ki magának ilyen célt, nem kívánja feladni saját szellemi arculatát egy új szintézis reményében), minden azon áll vagy bukik, hogy a két lehetőség egyike – a szellemi asszimiláció, illetve a kisebbségi művelődés megőrzése – milyen valószínűséggel realizálódik. A román sajtóból, művelődéstörténeti munkákból, kiadványokból csak úgy árad a román kultúra úgymond magasabbrendűsége felletti büszkeség, de a kisebbségi művelődés beolvasztását szorgalmazó többségi törekvés mégsem arra az elvre támaszkodik, hogy a fejlettebb kultúra *önmagában is* elég hatékony. Jól látják, hogy a többségi kultúra felszívó ereje nem működőképes, ezért felüti fejét a türelmetlenség: válogatás nélkül *minden* eszközt mozgósítanak annak érdekében, hogy kiszakítsanak minket a magunk egyetemességéből, s az így erőszakosan lebénított kultúránkat asszimilálják. Ebből az egyenlőtlen harcból magától értetődő a tanulság: KIT-ünket sérülésmentesen csak akkor tudjuk megőrizni,

ha kultúránk ellenáll az asszimilációnak; mivel azonban az erők összemérésekor nem az a döntő, hogy melyik művelődés ért el magasabb szintet, *egymagában az, hogy szellemi életünket az értékszála mind magasabb fokaira emeljük, még nem mentesít bennünket az áthasonulástól.* Már régóta nem az értékek összemérésén áll vagy bukik kultúránk léte. Inkább attól függ, mennyire vagyunk képesek ellenállni a kultúrasszimilációs *intézkedéseknek.* Nyilván az sem közömbös, hogy a kényszer milyen szinten álló művelődéssel kerül szembe, s így – anélkül, hogy a magasabb vagy alacsonyabb rendűnek amúgy is kétes megítéléséből öntöm-jénező következtetéseket vonnánk le – műveltségünk *minőségét* elan vitalnak tartjuk. De ennyi még kevés, semmilyen minőségi szint nem óv meg bennünket.

2.1.6. A „FORDÍTÁSOS NYELV” MINT KITZ-FORRÁS

A nemzeti kultúrát s ezen keresztül KIT-ünket adminisztratív intézkedésekkel leginkább az *anyanyelvhasználat korlátozásán* keresztül lehet tűz alá venni. Az anyanyelv – ez nyilvánvalóság – önmagunk kinyilvánításának alapvető eszköze. Éppen ezért minden olyan törekvés, amely a magyar nyelvet arra kárhóztatja, hogy elsődlegesen ne a *saját* kultúránk formába öntése legyen, azonoságtudatunk megingásához járul hozzá. Az áttételek kidomborodnak: a KIT-ünket lényegében *tudattartalmaknak* tekintjük; ezek a szellemi formációk a sajátos kultúránkból termelődnek ki önmagunkra vonatkozó ismeretek, érzelmek, értékelések formájában; ezeknek mindaddig, amíg nem kerülnek ki elménk köréből, csak funkció nélküli eszmei létet tulajdoníthatunk; külsődlegessé válásuknak legmegfelelőbb módja – íme az evidencia – az anyanyelvi

formakeret; ha e lánc valamelyik szeme kiesik vagy meglazul, az egész összefüggési rend szétesik vagy a felbomlás fenyeget.

Ezúttal a lánc elszakadásának nem az az esete foglalkoztat, amikor a művelődésünkből nem tudunk leszűrni elegendő KIT-et tartósító eszmét – az is súlyos KITZ –, hanem az utolsó láncszemnek a kihullása, az az elszomorító helyzet, amikor a KIT azért lesz tétovázó, mert nem biztosítják számára a szabad önkifejezést anyanyelvi formában.

A KIT és a kinyilvánított KIT között a szakadékot nem kizárólag abban kereshetjük, hogy az anyanyelvhasználat köre mind kisebb, s előbb-utóbb csak az intim kapcsolatokra korlátozódik, még az sem egyedül gerjeszti a KITZ-et, hogy a kultúránk anyanyelvi intézményi keretei – a kiadói tevékenység elszürkülésével, művelődési-irodalmi lapjaink terjedelmi korlátozásával vagy egyenesen megszüntetésével – egyre inkább leszűkülnek. Nemzeti kisebbségi karakterünk nyelvi kifejezését megzavarja egy kívülről jövő másik kényszer, amely ezúttal nem *mennyiségileg* korlátozza a magyar nyomtatott szavakat, hanem a mögöttük levő *minőséget* szabályozza oly módon, hogy az írott szó a KIT-ünket sértő arányban nem önnön lényegünk kinyilvánítása legyen. Így alakul ki egy formálisan anyanyelvi, tartalmilag azonban a specifikumra fittyet hányó kifejezési mód, amely mindenre jó, csak arra nem, hogy a más oldalról amúgy is fenyegető KITZ-faktor működését kiegyenlítsé. Jobb híján nevezzük „fordításos nyelvnek” ezt a hibridet, amelynek jellemző jegyei a következők:

A magyar újságjainkban, folyóiratainkban rengeteg olyan szöveg jelenik meg, amely egy az egyben fordítás románból. Ez – túlméretezett voltától eltekintve – önmagában még kisebb baj volna, hiszen az országegész problémái, amelyekkel mondjuk a hivatalos szövegek foglalkoznak, nyilván érdeklik a romániai magyar állampolgárokat is. Az pedig egyenesen hasznos számunkra, hogy

a román művelődés színvonalas alkotásait magyarra fordítják, hiszen ez a mindig kívánt kölcsönös megismerést szolgálja, s így szellemi gazdagodás. Más kérdés, hogy az a bizonyos „kölcsönös” a másik oldalon sokkal szürkébb, szellemi életünk becses termékeit sokkal nagyobb számban lehetne bevinni a román köztudatba – de ez jórészt kívül esik a *mi* azonosságtudatunkat érintő problémakörön. Legfeljebb a rólunk-képet befolyásolja (2.3.6.). Az viszont már közvetlenül minket érint, hogy a fordításon keresztül felénk özönlő szöveg gyakran bizony elég silány, s így a horizonttágítást aligha szolgálja. De mindennél vészjóslóbb, hogy a romániai magyar sajtó kénytelen fordításban közölni azokat az etnicitásunkat támadó terjedelmes írásokat, amelyek – mint azt az *Erdély története* című munka körüli dühös kifakadások példázzák – *közvetlenül* rombolják nemzeti azonosságtudatunkat. Saját lapjainkban magyar nyelven olvasni a magyarságérzésünket sértő kirohanásokat – kell-e ennél otrombább, az identitástudatunkat megbontani hivatott diverzió?

A „fordításos nyelv” kifejezés azonban nem véletlenül szerepel idézőjelben. Van ennek egy olyan változata, amikor ténylegesen nem fordításról van szó, de a nyelv mégsem a mienk, mivel hiányzik belőle az általa kifejezett mondanivaló ránk utaló specifikuma. Az önismeret csorbításának módja ez is. Amúgy is szegényes sajtónkat elárasztják olyan írások, amelyek pontosan ugyanúgy megjelenhetnének a román lapokban is. Ne essünk tévedésbe. Nem az a baj, hogy mondjuk a riportok egy része a többséghez tartozó polgártársaink gondolkodásmódját, életkörülményeit mutatja be. (Bár itt lakkozás nélkül, őszinte hangra volna szükség, ami egyáltalán nem mondható el a romániai tényirodalomról.) Inkább ott a hiba, hogy a *saját magunkról* festett kép *helyébe* kerülnek ezek az írások. Leggyakrabban olyanok is, amelyeknek a témája viszonylag független a nemzeti hovatarozástól. Így például ha egy *mun-*

kás portréját kívánja megrajzolni az újságíró (ez „menős” téma), jól megethetné ezt egy *magyar* munkást ábrázolva is.

A „tolmács-nyelvnek” is nevezhető jelenség érzékeny veszteséget jelent KIT-ünk egyik fő támaszában, a *szépirodalomban*. Itt tulajdonképpen a nyelvi forma és a kifejezett tartalom különválasztására irányuló igyekezetnek vagyunk tanúi. Nem hiányzik a verbalizmus szintjén megrekedt hivatalos indoklás sem, mely szerint Romániában mindenki *egy* nyelvet beszél: a *munka nyelvét*. Ez a sokszor elhangzott szlogen amolyan fogalmi csúsztatás, a *nyelv* kifejezést – abban az értelemben, hogy a gondolatok anyagi burka – behelyettesíti a nyelv *átvitt értelmével*, amikor is elveszti nemzeti jellegét, azonosul a kollektíve személytelen *tevékenységgel* vagy egyenesen a praxis során kialakult *emberközi kapcsolatokkal*.

Ez a zsonglőrösködés megtévesztő analógiákat implikál. Alapigazság, hogy az együttműködés nélkül az emberi aktivitás nem lehet célirányos, a munkafolyamatban az embereknek össze kell hangolniuk tetteiket, s alapján véve lényegtelen, hogy milyen eszközök segítségével valósul meg a többirányú kommunikáció. Ha ezt átcsúsztatjuk a nyelv mint sajátosan gondolatközlő eszköz fogalomkörére, megkapjuk a várt sugalmazást: nem az a fontos, *miként* értekezünk egymással, hanem hogy *megértessük* magunkat mással, s mivel ennek legelterjedtebb instrumentuma – a román nyelv – adva van, miért ne lehetne ez az egyetemesen használt közvetítő, amelynek segítségével az emberek kooperációja működőképes. Ebben a gondolatrendben a nemzetiségi nyelvnek valójában a *tolmács* szerepe jut, meghosszabbítja a román nyelv mindent átfogó kapcsolatteremtő funkcióját. Ebből a gondolatépítményből csak egyetlen, de létünk szempontjából életbevágó mozzanat maradt ki, nevezetesen az, hogy a nemzeti kisebbségi nyelvnek van egy másik hivatása is: *a nemzeti közösségen belüli*

relációk fenntartása és megszilárdítása, aminek holmi „tolmácsolással” nem tud eleget tenni. Ebben a mozgástérben ugyanis nem *fordítani* kell, hanem önmagunkat „*eredetiben*” kell kifejeznünk, amikor is nemcsak a *közlés* módja, de *a továbbított mondanivaló* is lényeges.

A nemzeti nyelvi mintának a lefokozása a fordításra, a tolmácsolásra még egy zavart keltő mozzanatot tartalmaz: a hivatalos séma szerint a művelődés, jelesen az irodalom Romániában, bármilyen legyen is megjelenítő formája, egyazon *valóságot*, nevezetesen elsődlegesen a *hazai realitásokat* tükrözi. A tárgyi, tartalmi azonosság túlhangsúlyozása a formába öntés változatosságával (ezúttal a *nyelvi* formai változatosságra gondolunk) szemben ismét csak azt célozza, hogy kiölje a nemzeti kifejezési mód különösségét. Vagyis nem az a döntő, hogy az irodalom vagy általában bármilyen írásmű *miként*, hanem hogy *mit* visz be a kultúrába. Az elterelő hadműveletek nem hiányoznak e körül. Az irodalompolitikában farizeuskodva meghirdetik a *sokféleséget* – a kifejezési formáknak úgymond széles skáláját –, valamint a *tartalmi* sokszínűséget, állítólag a művészileg ábrázolandó valóságnak *minden* összetevőjét az irodalmi láttatás tárgyává kell tenni. Az ilyen látzat pluralizmus mögött azonban ott találjuk a szigorú monokromizmust: *valóban sokféle módon – versben, prózában, drámában, esszében stb. – kell dicshimnuszot zengeni realitásunk és a mondvacsinált történelmi múlt rendkívül sokféle eseményéről.* Mégpedig oly módon, hogy ebben az álpolitikrómiában a nemzeti-ségi anyanyelv mint külön színfolt mindinkább elszíntelenedjék. Szomorú, hogy akadnak tollforgatóink, akik papagáj módra ismételik ezt az értékeltolódást, irodalmunkat csak *kifejezési formája* szerint tartják magyarnak. S teszi ezt például nyilvános nyilatkozatában még egy olyan „magyarul író román drámaíró” is, aki színműveiben – sorozatban – az erdélyi *magyar* múltat választotta

tárgyául. Kell-e a KITZ-nek ennél látványosabb formáját keresnünk?

Az átkos „fordításos nyelv” szembetűnő az ún. ideológiai jellegű vagy tisztán politikai tartalmú írásokban is. Ezekből a közleményekből szinte teljesen eltűnnek a kollektív személyiségjegyek. Tekintsünk el ez alkalommal ennek a mennyiségileg tekintélyes műfajnak a tartalmi minőségétől (erről egyértelmű elmarasztaló értékítéleteket mondhatnánk), maradjunk annál, hogy az ilyen, a KIT-ünk szemszögéből viszonylag semleges – mert nem az identitásunkat kifejező – írásokkal valósággal keresztűz alá veszik a nemzeti tudatunkat, mintegy rá akarják szoktatni a kisebbségi olvasóközönséget arra, hogy amikor ideológiára, politikára terelődik a szó, feledje el sajátosságának tudatát. Mindez, akárhogy vesszük, KITZ-lehetőség: *nemzeti kisebbségi politikusi-társadalomteoretikus mivoltunk leépítésével fenyeget*. Még szerencse, hogy ezzel a folyamattal szemben kialakul egy reflexszerű, spontán védekezés: a tömegkommunikációs eszközök minden oldalról, a fanyelvi formára való tekintet nélkül, *ugyanazt* áramoltatják felénk, így hamar megjelenik a telítettség, az emberek többsége bedugja a fülét, így a közösségi személytelenséget propagáló, „fordításos nyelven” továbbított ránk hatásnak nincsenek túl veszélyes következményei (2.2.3.).

Annál nehezebb védekezni a KIT-rombolásnak e módjával szemben az *oktatásban*. Itt már idézőjel nélkül használhatjuk a szóban forgó szókapcsolatot, ugyanis a még magyar nyelven is tanuló diákok szinte kizárólag csak románból fordított tankönyvekből sajátítják el annak a néhány tantárgynak az anyagát, amelyet még anyanyelvükön tanítanak nekik. Ebből a tényállásból már súlyos KITZ fakad, főleg akkor, ha az otthoni környezet nem tudja ellensúlyozni a „fordított betű” kiváltotta ellenérzést. Figyelembe kell vennünk, hogy ez esetben nem a kiformalódott KIT van kité-

ve korrózióknak, a gyermekekben még alakuló azonosságérzés kerül sokkos állapotba. Főként a történelemoktatás okoz perturbációt a fiatalok elméjében. Milyen káosz van egy olyan magyar gyermek fejében, aki a tankönyvből *magyarul* – legalábbis az alsó osztályokban, ahol még magyarul oktatják a történelmet – azt tanulja, hogy „őseink a dákok voltak”, hogy „legyőztük *őket*, a magyarokat”. Az öntudatra ébredésnek ez az eleve KITZ-zel megbolygatott folyamata súlyos konfliktusok forrása lehet. Az iskolában nemcsak tanórák vannak, hanem szünetek is. A tanulók itt – játékosan? komolyan? – úgy viselkednek, ahogyan a beléjük ültetett tudattartalmak megkövetelik. Az „ellenséggel” szembeni agresszív fellépés, egy-egy verekedés döbrenti rá a gyermekeket arra, hogy őseink mégsem voltak közösek, mi, a szenvedő fél mégis más vagyunk, mint ők. A következmény? Vagy a meghasonlás, az alázatos azonosulás a konfliktusok elkerülése végett, vagy a csak-azért-is, a konok majd-visszaadom mentalitás. Mindkét változat a gyermekkori KITZ jele. De ez már a *magatartás* kérdésköre, erről később többet (2.4.).

2.1.7. A KÖVETKEZETLEN KÖVETKEZETESSÉG

A kisebbségi ifjúsági azonosságtudatban gyakori a szkizofrénia, éppen abban az életkorban, amikor a KIT fő tartóoszlopa – a nemzetiségi műveltség – megalapozása folyik, s ez többszörösen súlyos jelenség: nemcsak azért, mert *létezik*, hanem azért is, mert a *leszt* is magában hordozza: lehetőségszerűen tartósítja, áthagyományozza az utánuk következőkre a KITZ-et. Az iskolavégzés idején a fertőzés a legmisztifikáltabb eljárásokkal történik. Az *intenciót* és a *módszereket* azonban ki tudjuk következtetni, a végső

szándék ezúttal is az *elnemzetlenítés*, a legfőbb eszköz most is, mint mindig, az anyanyelvhasználat korlátozása.

Mélységesen *következetes* tendencia ez, csak egyelőre *következetlenséggel* álcázzák: ritkán hoznak közfelháborodást kiváltó rendelkezéseket, inkább azt az eljárást használják, hogy – főleg a helyi szervekre bízva – itt ilyen, ott amolyan intézkedéseket sugallnak (engednek meg? követelnek meg?), ami az inkonzekvencia *érzését* kelti az emberekben. Ez a benyomás abból ered, hogy a felületes szemlélő ellentmondást vél felfedezni aközött, ami egyik, illetve ami a másik megyében, helységben történik. Holott nincs itt logikai törés, a látszat következetlenségben benne van az egyetemes célzat: *a nemzetiségi hovatartozás átélésének megtörése már fiatal korban vagy egyenesen kialakulásának megakadályozása*. A román iskolapolitika *egészének* szemszögéből minden, valamelyik iskolában, városban, faluban felbukkanó sérelmes eset nem más, mint ennek az *általánosnak a kifejeződése sokféle egyediben*.

Mivel a szerző nem revindikatív kiáltványt ír, hanem a keserű valóságot igyekszik az elmélet reflektorfényébe állítani, a részletes felsorolás helyett elégedjünk meg a „következetlen következetesség”-et mintegy illusztráló néhány ténnyel. Valahol a Székelyföldön felszólítják a magyar óvónőket: kizárólag csak a román nép (romantikusan ábrázolt) múltját dicsőítő úgynevezett történelmi legendákat meséljenek a magyar kisgyerekeknek. Valamelyik túlbuzgó tanfelügyelő agyában született meg ez a gondolat? Ki tudja, hiszen mondjuk a Szilágyságban még farkasról szóló meséket mondanak a magyar óvodásoknak. A következetlenség szembe-tűnő – de ha a végső cél oldaláról láttatunk, akkor az inkonzekvencia jól megfér a konzekvenciával. Hiszen más óvodákban, ahol magyar népmesét is tanulnak a gyerekek, eltűnnek a falról az állatmeséket megelevenítő képek, s egyedül csak a román múlt

nagyjait ábrázoló portrék vagy csatajelenetek veszik körül az apróságokat. Biharban az igazgató utasítja a magyar nyelv- és irodalomtanárt, hogy az órán foglalja össze román nyelven is az elmondottakat. Ugyanezt nem minden iskolában követelik meg. Az egyetlen bukaresti magyar tannyelvű líceumban, amely felszámolóban van, felszólítanak minden még magyarul tanító tanárt és tanítót, hogy *valamennyi* magyarul előadott tantárgy tanításakor ezt az eljárást alkalmazza, úgymond azért, hogy szoktassák hozzá a fiatalokat a román nyelvhez, amelyen a felső tagozaton tanulni fognak. (Megesett ez Bukarestben, ahol a román nyelv elsajátítása igazán nem gond.) Vannak iskolák, ahol az órákon a helységneveket kizárólag csak románul szabad megjelölni, minek következtében a tanuló lejegyzi magának mondjuk azt, hogy „Ady Endre Zalăuban tanult”, más helységeken az iskolákban románul is, magyarul is írhatják a települések nevét. Az sincs kizárva, hogy éppen Zilahon a magyar helységnevet rögzítik a tanulók. Általános előírás, hogy az iskolákban csak román nyelvű feliratok legyenek. De ez sem egyértelmű. Van, ahol ezt úgy értelmezik, hogy ne tegyenek ki magyar nyelvű faliújságot, máshol viszont azt sem engedik meg, hogy az osztálytermekre magyarul írják fel mondjuk: V.B. oszt., vagy hogy a WC-ajtó felirata magyar is legyen. Az Arany János nevét viselő szalontai líceumban, ahol az előcsarnokban nem a város nagy szülőttjének, hanem Eminescunak a szobra áll, az igazgató utasít minden tanárt, hogy magyarul kizárólag csak a szakismereteket lehet átadni, s mondjuk ha a magyar fizikatanár az órán krétáért küldi a magyar tanulót, ezt az utasítást már románul kell közölnie. Máshol ilyesmiről nincs szó.

Ne folytassuk. A következetlenség útvesztőjében amúgy is eltévednénk, feltéve, ha nem látnók a „vezércsillagot”: *mindegy, milyen eszközökkel érik el, de ne tudatosodjék a magyar kisebb-*

ségi fiatalokban a nemzetiségi hovatartozásuk, készítsék fel őket arra, hogy az „egységes román nemzethez” fognak tartozni.

Téved, aki banalizálást lát mindebben, s megrökönyödve kérdi: ugyanbizony mi köze van a KIT-hez meg a KITZ-hez teszem azt a WC-ajtó feliratának. Sajnos, van köze, hiszen az identitástudat hasadását készíti elő minden legapróbb ilyen mozzanat. A KIT-ünkben ugyanis benne van az idegyökerezett mivoltunk tudata, márpedig a műveltséget alapfokon belénk plántáló intézményben, az iskolában egyre inkább az ezzel ellentétes sugallat uralkodik el. Ha az *alma mater* tulajdonképpen nem *mater*, nem minket tápláló anya, miként a szó szerinti fordításnak megfelelően lennie kellene, ha gyermekeink megtűrtnek érzik magukat az első intézményben, amellyel kapcsolatba kerültek, a KITZ elkerülhetetlen. S ehhez hozzájárul *minden*, akár a legsúlyosabb, akár a legapróbb ártalmas tapasztalat, kezdve azokkal, amelyek a lényegre érintik, vagyis a kultúránk, nyelvünk (ideiglenesen) megtűrt voltát éreztetik, egészen a köznapi élet jelentéktelennek tűnő jelenségeiig, amelyekből ugyancsak az tapad a tudatokhoz, hogy nincsenek tekintettel sajátosságainkra, hogy itt „nem vagyunk otthon” – magyarként. Így a korai lelki konfliktusok szinte elkerülhetetlenek, sőt ha nem jelennének meg, az még nagyobb baj, hiszen ilyenkor el sem indul a KIT kialakulása, s így nincs ami oppozíciós viszonyba kerüljön valami mással. A lelki traumák a gyermekekben az élmények egymást metszését váltják ki. Szerencsés körülmények között ugyanis a tanuló korú ifjakat a lehetőségeket okosan kihasználó pedagógusok, a szülők, a szűkebb környezet felvértezi az „itthon vagyok” érzésével, s ez kerül ellentmondásba a „megtűrtnek tartanak” benyomásával. Ez az ellentmondás mindenképpen forrása is, de megnyilvánulása is a fiatalkori KITZ-nek.

Ezek után próbáljuk megfejteni, vajon milyen indítóokok lapulnak e ravasz, következetlenül következőes KIT-pusztító moz-

gásirány mögött. Biztosra nem mehetünk, hiszen az igazi okokat a központi vezetés nem fűdi fel, annál kevésbé, mert a szándékos inkonzekvenciába csomagolt következetes cél jelenlétét senki sem ismeri el a nagy nyilvánosság előtt. Így legfeljebb kispekulálhatjuk a hatalmi tettmotivációt, az álcázásnak mélyebb magyarázatát. De talán ez is jelent valamit, hiszen ha magát a folyamatot önerőből nem is tudjuk feltartóztatni, a benne megtestesülő tisztességtelen szándékot kihámozva valamilyen ellenállást mégiscsak kifejt-hetünk.

Hadd írjuk körül sűrítve a – szerintünk – fő indítékot. Valahogy így gondolkozhatnak odafent a pártállam csúcsain: *a tényleges célirányosság kimondásával intencionát keresztvező mozgások bontakoznának ki, s ez csak akadályozná szándékaink megvalósítását*, emiatt jobb leplezni, mit is akarunk, amikor majd elértük célunkat – vagyis sikerült a nem román etnicitás KIT-jét megtörni –, már kész tények előtt áll a világ, és senki sem tud tenni ellene. Az „egységes román nép” jövőbe kivetített képe mint részleteiben nem tisztán kirajzolódott körkép még elbírja a nyilvánosságot, ennek az állapotnak a megteremtését a pártállam-politika nyíltan meghirdeti és célként követi. Azt azonban még nem mondja ki félreérthetetlenül, hogy itt tulajdonképpen nem a *népre*, hanem a *nemzetre* kell gondolni, ami a más nemzetiségű közösségek asszimilálását jelenti. Nos ezt az egymásra helyezést – pontosabban azt, hogy a népet felcserélik a *nemzettel* – próbálják kvázi-következetlenséggel álcázni. Ennek az általános politikai kurzusnak egyik részterülete a fentebb jellemzett iskolapolitika.

Rettegnek tehát a nyílt állásfoglalás belső és nemzetközi következményeitől – ehhez kell idomítaniuk taktikájukat. Sokat nem tehetünk ellene, legfeljebb annyit, hogy a rendelkezésünkre álló szerény eszközökkel adatszerűen *regisztráljuk s nyilvánosságra hozzuk* sérelmeinket, hadd váljék világossá mindenki előtt a nagy

összefüggés, s számtalan, itt ilyen, ott olyan tényből álljon össze az eredő: KIT-ünket s ezen keresztül minket szeretnének eltüntetni. A tudatos inkonzekvenca arra jó, hogy az államvezetést felmentsék minden esetleges külső elmarasztalás alól. Ha ugyanis az egyedi vagy csak partikuláris tények napvilágra kerülnek, akkor mindent rá lehetne kenni a helyi szervekre, amelyek hol ebben, hol abban „nem helyesen” intézkedtek.

Lehet olyan elgondolás is, hogy jobb, ha nem maradnak nyomaik a szándékosan irányított tendenciának, így az utókor nem fogja tudni rekonstruálni a célzatosságot. Hadd maradjanak a következő nemzedékek azzal a tudattal, mintha a huszadik század végén valamilyen természetes, tehát nem erőltetett beolvadás ment volna végbe ebben az országban. E manipuláció ellen is csak egyetlen eszköz áll rendelkezésünkre: *minden lehetséges módon kinyilvánítani akár a nagyvilágnak is, hogy a román állampolgári minőségünket – a vele járó minden kötelezettséggel együtt – igenis, vállaljuk, de nincs szándékunkban lemondani nemzeti hovatartozásunkról, így az ún. beolvadás a valóságban beolvasztás akar lenni.*

2.1.8. A LETARTÓZTATOTTAK DILEMMÁJA

Ami az iskolapolitikában sajátosan jelen van, az lényegében jellemzi a hatalmi viszonyulást a kultúránk *egésze*hez is. Ebből egy kínos dilemma kerekedik ki, s ez bizony lassan felőrli KIT-ünket, főleg ha a választási kényszerben felismerjük a kiút hiányát. Kölcsönvett terminológiával emígy írható le általánosabban ez a jelenség:

A lélektanban ismeretes *a letartóztatottak dilemmája* elnevezéssel illetett jelenség. Lényege játékelméleti jellegű, arra vonat-

kozik, hogy az egyik fél magatartása a másik viselkedésétől függően alakulna, csak hogy egyik sem tudja, mit fog tenni a másik. Két letartóztatott és bűncselekménnyel vádolt személy kerül ilyen szituációba akkor, amikor nem tudják, mit vallott a másik, s külön-külön milyen taktikát válasszanak maguknak önvédelmi céllal. A letartóztatottak valóban nem tudnak egymás taktikájáról, de valamiben mégis biztosak: *tudják, hogy társuk mindenképpen védeni fogja magát.* Tehát csak az bizonytalan, hogy *milyen eszközöket* használ fel az a személy, akinek sakkhúzására ellenlépéssel kell válaszolni. A *stratégia* egyértelmű, a *taktika* bizonytalan.

Az inkonzekvensen következetes hozzánk való viszonyulás lényegében ilyen szituációt teremt. Nem kétes, *mit akar* a pártállami politika, az viszont bizonytalan, hogy *miként* igyekszik akaratát érvényesíteni. A *hogyan* rendkívül változatos, s így mi is többféleképpen válaszolhatunk a kultúránk gyöngítését célzó egyértelmű cselekvésekre. Formálisan tehát volna választási lehetőség, de nem tudjuk pontosan, mire is kellene válaszolni. S a legnagyobb baj az, hogy gyakran bármilyen replika lényegében hatástalan, ugyanis nem egyenlők az esélyek, az erőviszonyok, s így nem vagyunk képesek hatékonyan mérsékelni a hatalmi háttérrel rendelkező tetszorosozatot. S még nagyobb baj, hogy a művelődésünket közvetlenül sértő lépések mellett ott van a kultúrán kívüli nyomás, amellyel szemben kizárólag a nyelvünket, kultúránkat óvó ellenakciók gyöngéeknek bizonyulhatnak.

Romániában az a bizonyos következetlen következetesség nem kizárólag a mi húsunkba vág, szinte az egész gazdasági-politikai életet áthatja. Elég arra utalni, milyen állhatatos inkonzekvenciával kényszerítik szigorú korlátok közé a fogyasztást. Seholy sem írják le ezt a szót: *élelmiszerjegy*, s mégis lényegében minden megyében, úgymond, racionalizálták az elosztást, de sohasem úgy, hogy valamennyi területi-adminisztratív egységben pontosan

ugyanúgy történjék. A szándék itt is világos, takargatni akarják a sokféle mögött az egyetemest, a *tényleges* jegyrendszer létezését.

Ugyanilyen, kultúrán kívüli intézkedések láncolata fog át számos más olyan területet, amelynek már a művelődésünk felé forduló nyúlványa is van. Hadd említsük meg ezek közül az ország demográfiai arculatát megváltoztatni hivatott, nemkevésbé következetesen inkonzekvens törekvést, vagy a termelés oly módon történő megszervezését, hogy a célirányosságot az ad hoc benyomásával hígítsák fel, aminek így is a nemzetiségi összetevőkre nézve a hatalomtól elvárt eredményei lesznek.

Mérlegeljük ezeket a jelenségeket a fentebb bevetett játék-elméleti szempontból. Románia számos municípiuma (nagyvárosa) amolyan *zárt város*, az ide költözést szigorúan szabályozzák. Mintegy „véletlenszerűen” – lám a látszat-inkonzekvencia – ez úgy történik, hogy a magyar kultúra csomópontjaiként nyilvántartott nagy településekre nem engednek letelepedni magyarokat. Hogy ez rigurózus szabály volna? Ugyan kérem – jöhet a válasz, hiszen lám, itt és itt (ilyen *egyedi* példák akadnak) X-nek és Y-nak megengedték a beköltözést. (Az más kérdés, hogy néha a szókimondóbb vezetők nem titkolják a célzatosságot, állítólag Marosvásárhely párttitkára, Ungur elvtárs – a neve *magyart* jelent – kijelentette: „Én vagyok az utolsó »magyar«, aki ide letelepedett.”) Ha mindehhez hozzátesszük, hogy a magyarság elrajzását viszont minden úton-módon elősegítik, sőt újabban kikényszerítik, akkor a kultúránk felé visszakanyarodó vonal pontosan kitűnik. *A demográfiai összetevők szándékos megváltoztatása azt szolgálja, hogy a régen szinte színtiszta magyar művelődési góccokat funkciótlanná tegyék.* S mivel ezeknek a központoknak erőteljes holdudvarai felelelték a környék főleg falusi lakosságát, a régi rendeltetés leszűkítésével a nemzeti művelődés bizony komoly sérüléseket szenved. Annál is inkább, mivel az említett nemkívánatos szét-

szóródás gyakran éppenséggel a művelődési centrumok legaktívabb ifjainak sorsa lesz, azokéi, akik egyetemet végeznek, akik szerették volna saját környezetükben nemzetiségük javára hasznosítani tudásukat.

Mit tehet a letartóztatottak dilemmájával küszködő ember, aki nemigen lát bele a másik fél kártyájába? Megpróbáljon arra tenni, hátha mégis kijátssza a „következetest”, s a „következetlen” résein keresztül mégis össze tudja egyeztetni a két célkitűzését: azt, hogy művelt ember legyen, s hogy műveltségét saját nemzetrészének közvetlen szolgálatába állítsa? Mivel a „játzópartner” lépéseit előre nehéz kiszámítani, aligha tudhatja bárki is, melyik sakkhúzása hasznosabb. A már jellemzett ördögi kultúrkör (2.1.1.) tehát újból elénk tárul, ezúttal az esetleges kijátszás lehetőségének felcsillantásával, bízva az inkonzekvencia sebezhetőségében.

Talán ennél súlyosabb s közvetlenebbül KITZ-rizikós az az ügyködés, amely az anyagi létfeltételek megszerzésének, főleg a termelésnek a struktúráját következtelen konzekvenciával úgy módosítja, hogy abból – látszatra kizárólag csak ezt a valóságsávot érintő, valójában azonban távolabbi kihatású, így a művelődésünkre is átterjedő – következmények származnak. Sémászerűen: nem törvénybe foglalt, tehát nem szókimondó, hanem inkább csak fentről ösztönzött törekvés az, hogy a társadalmi praxis irányításában a többségiek vegyenek részt (jóindulatúak vagyunk, amikor – mivel nem tudjuk – csak *feltételezzük*, hogy ilyen szigorú utasítás nincs, ettől még lehet, hiszen nem egy jel erre utal); elenyésző számban persze vannak kivételek – egy-egy magyar igazgató vagy más vezető személy –, de ez inkább tudatos inkonzekvencia; mindenesetre tény, hogy az országos lépték szerinti nemzetiségi megoszlás és az irányító illetékességgel rendelkezők ugyanilyen szerkezete nem fedi egymást, nyilván az utóbbiak alacsony nemzetiségi arányszáma miatt; az is tény, hogy a kiválasztás, az elő-

léptetések – akár a kisebb funkciók betöltésekor is – diszkriminatív jellegűek, szinte már nevetséges, hogy a legjobb képességű magyarjaink neve mellett zömével csak az al- vagy helyettes megjelölésű feladatköröket tüntetik föl az újságok. Ezek egyelőre tények. De mi közük van a KITZ-hez; vagy a „nem tudom (de mégis tudom), miként viselkedik a másik” alaphelyzethez?

Bizony van közük. A nemzeti kisebbségek zöme látva látja a tényállást. S bár a másik fél reagálását pontosan nem tudjuk kitapintani, sokan eleve úgy viselkednek, hogy saját cselekvési opciójukkal kijátsszák a „társ” minden mesterkedését. És sajnos egyre többen tévednek, s lesznek a KITZ útegyengetői. Fejükben ellentétpárrá merevedik az *érvényesülés* és a *nemzeti kultúra melletti kitarítás*. A csapdát felállították, sikerült a félrevezetés. *Vannak – nagy kár – sorstársaink, akik a karrier oltárán képesek fölláldozni akár KIT-jüket, nemzeti hovatartozásukat is.*

Egy megtévesztő realitás sajnos alájátszik ennek a csábításnak. Látnunk kell, hogy Romániában a munkaterületek legnagyobb része nemzetiségi szempontból „semleges”, értve ezen azt, hogy a munkakörök túlnyomó többségében nincs szükség sem a kisebbségi anyanyelvre, sem a sajátos kultúrára. Nyersen fogalmazva: *a létfenntartás legtöbbször számára függetlenné válik a nemzetiségi karakterüktől*. Ennek leszögezése egymagában még nem ad okot elkeseredésre, sőt mint tényítélet adekvát ismerettel gyarapít bennünket. A baj ott kezdődik, amikor e helyzethez vezető többségi lépéseket kisebbségi közösségünkben inadekvát ellenlépésekkel akarják kiegyenlíteni. Ilyen, ezúttal már KITZ-gyanús döntés az, hogy elég sokan a *román nyelvű szakmai képzettség megszerzése érdekében lemondanak az anyanyelvi nemzetiségi műveltség megszerzéséről*, gondolván: erre amúgy sincs szükség a létfenntartásért folytatott praxis során. Legtöbbször későn döbbennek rá, hogy rosszul választottak, tévedtek, amikor arra számítottak, hogy a meg-

hozott áldozat árán a szabad érvényesülést kapják cserében azoktól, akikkel játékelméleti „erre ezt – arra azt” viszonyba kerültek. A szakmát ugyanis a többség nyelvén is el lehet sajátítani igen magas fokon, de ez még nem biztosítéka annak, hogy a kisebbség tagja képességének, rátermettségének mértékében fog emelkedni a ranglétrán. A számításba hiba csúszott, a másik „letartóztatott” nem úgy fog viselkedni, ahogyan ezen az oldalon elvárnák tőle, neki nem elegendő, hogy valaki román nyelven magabiztosan birtokolja a szaktudást, ő a *nemzeti hovatarozás* kritériuma szerint ítélkezik, s így az érvényesülésnek továbbra is komoly akadályai lesznek. Legfeljebb a teljes beolvadás tünteti el ezeket a gátakat, vagy továbbra is abban lehet reménykedni, hogy az inkonzekvencia miatt egyesek, de csak egyesek, mégiscsak felkapaszkodnak... valameddig.

Mindennek a meghosszabbítása *általában* – tehát nem csak egyes szakmák esetében – *a román nyelv megváltó erejében vetett hit*, főként az egyszerűbb magyarjaink körében. Kétségtelen, hogy az idősebb nemzedéknek a nyelvtudás hiányában sok kellemetlensége támadt a kommunikációs kapcsolatokban, az önkifejezésben. Ezek a frusztrációk nyomot hagytak, s a gyerekeik „javát” akaró szülők, saját keserű tapasztalataikat elkerülendő, arra készítetik fiaikat, lányukat, hogy román iskolában tanuljanak. Két, egymástól különböző dolog összetévesztéséből ered ez a már korai KIT-et sebző választás. Más az, hogy az adott helyzetünkben *birtokolnunk* kell – lehetőség szerint magas fokon – a román nyelvet, s ismét más, hogy ezt *csak román iskolákban* lehet elérni. Íme tehát egy olyan válasz „fogolytársunk” „vallomására”, amely semmiképpen sem adekvát, a legkevésbé sem a dolgok számunkra legkedvezőbb kimenetelét szolgálja.

Összegezve: a nem megfelelő reagálás a minket ért „ingerekre” nem más, mint az alkalmazkodókészség elégtelensége; identitástu-

datunknak nem lenne szabad megrendülnie attól, hogy tudomásul vesszük: Romániában élünk, ahol a nemzetiségi kultúránk és lét-fenntartásunk a leggyakrabban elkülönül egymástól, ahol a román nyelv tudása természetes szükséglet; a KITZ akkor kezdődik, amikor a dolgok megítélésében a végletek felé közeledünk: egyik oldalon – s talán ez a kevésbé veszélyes – egyesek úgy érzik, nem vagyunk egész emberek, ha az élet *minden* területén nem mutatjuk ki önmagunkat (márpedig a másik fél, a maga taktikájának megfelelően, váratlan és várható hadmozdulatokkal ezt lehetetlenné teszi, olyan tartós szituációkat teremt, amelyekben kénytelenek vagyunk anyanyelvünket, kultúránkat zárójelbe tenni), másik oldalon – s ez a nagyobb veszély – mások arra gondolnak, hogy ha már a ránk oktrojált léthelyzetekben amúgy sem tudjuk önazonosságunkat kinyilvánítani, akkor erre nincs is szükség. Az első változat az *indokolatlanul megcsorbultnak vélt én-tudat*, a második a *defetista, meglazult azonosság érzése*.

2.1.9. A KULTÚRÁK VONZÁSA

A kultúrán kívüli körülmények KIT-et gyöngítő befolyásával együtt megtaláljuk a művelődés körén belüli ugyanilyen folyamatot. Ezúttal a *művelődés* kifejezést nem szűkítjük le a *nemzeti* jelzővel, inkább a különböző *kultúrák* együttlétében, egymásra hatásában keressük a KITZ-et provokáló mozgatókat. E relációban tulajdonképpen az *uralkodó* kultúra és a szókimondóan nem így titulált, de gyakorlatilag mégis *megettűrt* művelődés a két viszonytag. Mindezen az sem változtat (legfeljebb megzavarja a tudatokat), hogy a magyar kisebbségi kultúra – formálisan – ugyanolyan státussal rendelkezik, mint a többségi, az államátya a költségvetésből a maga módján támogatja fennmaradását, ennek fejében el-

várja, hogy az intézményesített keretek a megszabott irányvonalnak megfelelően „töltsék be hivatásukat”. A többségi meg a kisebbségi művelődési tevékenységben *látszatra* még a megszorítások is ugyanazok, az önellátás, a globális akkord – vagyis a bizonyos paraméterekhez kötött bérezés –, illetve ennek gyászos következményei: a fizetések megnyirbálása *elvileg* bármilyen kulturális intézményben egyforma. (Azért merjük leírni „látszatra” és „elvileg”, mert azért szembetűnő eltérések is vannak, elég arra hivatkozni, hogy a sepsiszentgyörgyi magyar színtársulat mellé román tagozatot hoztak létre meglepő gyorsasággal s más esetben nem tapasztalt anyagi támogatással.) Mindezekből az lenne kiolvasható, hogy kultúránkat a centralizált vezetés *ide tartozónak* ítéli meg, részként befogadja. S ennek ellenére jogos az *uralkodó* és *megettűrt* kultúráról szólni, ugyanis állam-apuka kényszerhelyzetben van, a mintegy kétmilliós népcsoport művelődési intézményeit egyik pillanatról a másikra mégsem szüntetheti meg, s így következetlen következetességgel úton-útfélen tudunkra adja „jóindulatának” átmeneti jellegét. Már ennek a felemás állapotnak az érzékelése is elegendő ahhoz, hogy megingassa tudatunkat, a tekintetben, vajon művelődésünk valóban *ide tartozik-e* (miként azt művészek, írók mondjuk a fizetési listák aláírásakor tapasztalják) vagy sem (ahogyan azt – akár a mostohatestvér, aki megérzi, hogy csak kényszerből tartják el – ugyancsak észleljük).

A többségi-kisebbségi művelődés egymáshoz mérésakor szembezőkö egy labilizáló motívum: *a mennyiségi offenzíva*. Az uralkodó többségi kultúrának – a művelődésre fordított összegek visszafogása ellenére – nagy anyagi tartalékok állnak rendelkezésére, összemérhetetlenül több, mint nekünk. Termékei tehát *mennyiségileg* eluralkodnak felettünk. Valamely művelődésben a mennyiségi mutatók – hány mű jelenik meg, milyen példányszámban, hány folyóirat van stb. – még nem fejezik ki a *fejlettségi fokot*.

Igen ám, de az egyik oldalon a mennyiségi túltengés együtt jár a másik oldalon a mennyiség csökkenésével: a kisebbségek aránytalanul kisebb mértékben kerülnek kapcsolatba saját kultúrájuk kincseivel. Ehhez hozzá kell számítani azt a már említett törekvést, amely a román kultúrát magasabb rendűnek igyekszik feltüntetni, s megkapjuk a KIT megrendítésének együttthatóját: vannak soraikban, akik a mi oldalunkon létezőt (a számarányunkhoz mérten *kevés* műalkotást) nem képesek *minőségileg* elbírálni a többségi *többel* szemben, s így a *kisebb a kisebbrendűség* érzését kelti.

Szerencsére akad egy biztosító szelep, amely többnyire megakadályozza, hogy a dolgok tömegméretekben ide fajuljanak. Ez a sokszor hangoztatott *telítettség*. Az ember információt befogadó képessége véges (2.2.3.). A feltöltődésnek a foka annál alacsonyabb, minél inkább belekapcsolódnak az érzelmi komponensek. Amikor a szakadatlan szellemi ostrom emotive kellemetlen lelkiállapotot teremt – esetleg azért, mert megérezzük: az egyoldalú művelődési offenzíva tulajdonképpen minket kíván kisebbiteni –, akkor az elzárkózás hamarabb bekövetkezik. Igen ám, de ez *circulus vitiosus*: akkor vagyunk képesek a túlzásokkal szembeni védőrendszert megfelelő minőségben kimunkálni magunkban, ha a KIT-ünk fennakadás nélkül *minden* irányban működik (tehát a *negatív* befolyásokkal szemben is); nemzeti kisebbségi azonosság-tudatunk mindenoldalú működtetése viszont éppen azáltal károsodik, hogy nem a közösségi én-tudatunkat erősítő, hanem azzal el-lentétes irányú impressziókkal kénytelen szembesülni.

Ezúttal sem hanyagolhatjuk el azt a tényt, hogy a „magas-műveltség” mellett ott van a köznapi kultúrszint, az innen jövő benyomásoktól nehezebben tud elhatárolódni a kisebbségi ember. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a tévéjét kikapcsolhatja, amikor megérzi: a felhevített kultúrdömping túlnő a természetes, az egy-más szellemi kincseinek megismerését szolgáló érdeklődésén, a

román lapokból, folyóiratokból csak azt olvassa el, ami nélkül a szükséges – esetleg negatív – információk hiánya miatt tájékozatlan maradna, viszont ugyanezt nem teheti meg a „köznép” szintjéig levitt álművelődési élményekkel szemben. Vagyis a vilamoson mondjuk kénytelen végighallgatni az áradozást a tegnapi csapnivalóan rossz, demagóg kulturális vetélkedőről (lám, a tévékészülék kikapcsolása mégsem segít), a szobafestő fennhangon énekli a bővli slágert: „nu uita că ești român”, „ne feledd, hogy román vagy”, s isten tudja még hány olyan körülmény adódik, amikor a tudatosan megválasztott küszöb feletti ingereket is be kell fogadni.

Paradox helyzet ez: a telítettség fölé emelkedik a befogadás, s ez belső feszültséget teremt, hiszen a kisebbségek tudatában vannak a mértéknek, amely fölött mégis kénytelenek regisztrálni. A „nem akarom” és a „mégis megtörténik”, akár akarom, akár nem együttes jelenléte aligha alkalmas arra, hogy bárki is kiegyensúlyozott tudattal szemlélje kollektív önmagát, no meg ezenkívül a világot.

Mindezt még bonyolultabbá teszi az, hogy az elzárkózás hátramezsgyéjén túlról, akaratunk ellenére, szép számmal olyan információk törnek be tudatunkba, amelyek több mint bosszantóak, egyenesen sértik kollektív személyiségünket. Ennek fájdalmas módozata az „elorozott siker”, amikor is a magyar kultúrához kötődő értékeket egyszerűen bekebelezik a román művelődésbe. Így lesz Oláh Miklósból Nicolaus Olahus pusztán származása révén, figyelmen kívül hagyva, hogy ennek ellenére a magyar művelődés nagyja, Irinyi Jánosból Ion I. Irimie, román feltaláló, vagy Kőrösi Csoma Sándorból Alexandru Sama, román világjáró. Ezek az állítólagos tényközlések megzavarják a kollektív én-tudatot, amelybe beletartozik elődeink tisztelete is. Az elorozott siker sajnos a kultúrán kívüli szférákban is megfigyelhető, elég ha csak a sporttel-

jesítményeket követjük nyomon, amikor is a magyar nevek románosításával szándékosan magukénak tulajdonítanak visszhangos eredményeket. A román sajtó a *mi* sikereink helyett – a *mi* ezúttal az országot jelentheti nemzetiségi megkülönböztetés nélkül – a *magunk* győzelmét ünnepli, ezzel is növesztve bennünk a hezitálást: kik is vagyunk mi, ide tartozunk-e vagy sem, s vajon csak ilyen áron fogadnak be?

Művelődésünk, szellemi javaink bekebelezésével vagy csupán elhallgatásával, máskor lebecsülésével szemben kialakul közöségünk egyes rétegeiben a KITZ körébe vonható újabb jelenség, a *kulturális szeparatizmus* (2.2.4.). Ennek az elszigetelőedésnek több megnyilvánulása van. Az egyik ilyen formát jórészt csak feltételezzük, itt-ott elejtett szavakból következtetjük ki, mivel a nagy közönség előtt kinyilvánított, terjesztett alakjában nemigen találkozzunk vele, inkább csak egyes emberek gondolkodását átítató halvány jegyként észleljük. A két világháború közötti transzszilvanista ideológia egyes túlzásainak reminiszcenciájára gondolunk, arra, amit az elrajzolt helyzettudat kapcsán az „önálló Erdély” amolyan *politikai* koncepciójaként jeleztünk (1.2.). Most a kultúránkat befolyásoló *eszmevilágként* az „önálló erdélyi gondolkodásmódra”, mely szerint a „magyar hegyi ember” lelkületében, szellemi alkotásaiban úgymond olyasmi sűrűsödik, amellyel szemben a „síksági” emberek – beleértve a Kárpátok keleti-déli ívén túliakat ugyanúgy, mint a Nyugati-Kárpátokon túli „alföldieket” is – nem fogékonyak. A specifikum ilyen túlméretezése szerencsére ma nem reális veszély.

Annál inkább a művelődésünk elleni kihívásra adott másik, az izolálódást csak egy irányban érvényesítő válasz. Különös dologra figyelhetünk fel: *a művelődési sajátosságunk megtagadása a hivatalos kultúrpolitikában néha azzal a következménnyel jár, hogy más előjellel ugyanaz fogalmazódik meg a támadásnak kitett fél*

agyában is. Ekképpen paradox módon a sajátosság egyfajta hiányának a tételezése lesz – nem a feloldódás, hanem éppen ellenkezőleg – az *elkülönülés* alapmotívuma. Ilyenkor nincs szó arról, hogy az emberek begubóznak „erdélyiségükbe”, ilyenkor nem műveltségünk sajátos voltának túlhangsúlyozásával próbálnak védekezni a támadásokkal szemben, hanem éppenséggel azzal, hogy lemondanak mindenféle specifikumról: *teljes mértékben azonosulni igyekeznek az anyanemzet életével* – beleértve ebbe a kulturális életet is –, figyelmen kívül hagyva, milyen adottságok teszik lehetetlenné ezt.

Ennek a belső ellentmondásokkal terhelt konkrét eseteként megfigyelhető a – nevezzük így – „televízió bővölete”. Ez a varázslat az ország nyugati vidékein élő magyarjaink egyes köreit kábítja el, azokat, akik nézhetik a magyar adást. Ezekben a területeken egyesek sajátos életformát választottak, számukra az információ szinte egyedüli forrása a budapesti televízió. Mondhatná bárki: mi ebben a rossz, mi ebben a KITZ-veszély, hiszen végül is művelődésünk az összmagyar kultúrának szerves része, s ezek a szerencsés emberek ennek tudatában éppenséggel a legnagyobb mértékben konzerválni tudják magyarságtudatukat. Így igaz, ez valóban hatalmas helyzeti energia azokkal a mondjuk kompakt tömegben élő székelyekkel szemben, akik még a magyar rádió műsorait is nehezen tudják fogni. Csakhogy a KITZ betűszavunkban ott van a K is. És éppen emiatt ingatja meg az identitástudatukat az egyirányú betájolás. Szomorú tapasztalat, hogy a nyugati peremvidék egyes magyarjaiból fokozatosan kezd kihalni a *magánéletben* a kisebbségi mivoltuk. Még ha azt a minőségüket a munkahelyen, egyéb emberközi kapcsolatokban érzékelik is, mindig ott van az ettől való menekülés lehetősége, a bekapcsolt készülék, amely az odatartozás érzésével kiegyensúlyoz minden köznapi frusztrációt. Nem az a baj, hogy a televízió mámorában élő kisebbségi sorstár-

sunk pontosan tudja, hogy mi történt Szekszárdon vagy Kiskunfélegyházán, hanem az, hogy nem tudja, mi történt Csíkszeredában vagy Székelyudvarhelyen. Az ő szemében a „művelt ember” fogalmába egyre inkább az lesz a tengely, mennyire informált valaki nemzettársainknak saját hazai problémáiban, s a mi összerdélyi vagy akár összromániai magyar vívódásaink jórészt kívül kerülnek ezen a körön. Ez bizony KITZ a javából, az azonosságtudat megcsorbulása. A placebo-hatás kapcsán visszatérünk erre (2.3.12.), (2.3.13.)

Tudomásul kell vennünk, hogy kultúránknak kétirányú kötődése van. Illuzórikus identitás minden olyan képzet, amely csak egy dimenziót lát. Délibábos, hiszen a realitás más. *Mi két kultúra vonzáskörében élünk, s az egyik kultúra agresszív ránk irányulásából nem menekülhetünk olyan képzeletbeli azonosulásba, amelyből kiöltük a sajátosságot.* Az erdélyi magyar kisebbség kultúráját kellene óvnunk s beleszervesítenünk az összmagyar művelődésbe, magunkkal vive a becsületes, tiszteletet érdemlő román szellemi alkotásokkal gazdagított különlegességünket.

2.1.10. STRUKTÚRA ÉS FUNKCIONALITÁS

Összegezve a művelődésünket fenyegető KITZ-nek itt számba vett formáit, ismét csak a struktúra és funkcionalitás viszonyára kell hivatkoznunk: a sorvadás szindrómáinak okait megtaláljuk mind kultúránk *felépítésében*, mind pedig e szerkezet akadozó *működésében*.

Ez az egymást sorvasztó kölcsönhatás, amely a kettő között fennáll, fellelhető mind a saját kisebbségi *kultúránkban*, mint funkcionálni hivatott álszerkezetben, mind pedig azokban a nagyobb szerkezeti egységekhez való viszonyunkban (összmagyar

kultúra, országunk egésze), amelyekhez mérten művelődésünk *részként* tételeződik. Viszonylagos kulturális függetlenségünk és többszörös kötődésünk ilyen összegabalyított szálai miatt nyílik annyi lehetőség a tudati deformálódásra: relatíve *autonóm* a kultúránk, mert *erdélyi és magyar* – de ha ezt nem tudjuk megemészteni, akkor a „szerkezeten belüli” marazmus máris felüti a fejét; művelődésünk csak *viszonylagosan* öntörvényű, hiszen *erdélyi* – beleépül az ország egész szellemi életébe, ezt viszont a román kultúrpolitika legnagyobb részét csak sajátosságainak feladása árán akarja tudomásul venni, így ennek ellenpontosítása nélkül önazonosságunk menthetetlenül válságba jut; kultúránk csak *viszonylagosan* áll meg a maga lábán, mert *magyar*, s mihelyt nem engedik kinyilvánítani hozzátartozásunkat a globális magyar művelődéshez, az eredmény KITZ.

Ebből a summázásból kitűnik, hogy szellemi értékek termelésén keresztül átszűrődő tudatsorvasztó jelenségekben jelen van mind az *objektív*, mind a *szubjektumtól függő* determináltság. Nem tőlünk függő realitás az, hogy kultúránk – akár akarjuk, akár nem – mindenképpen *erdélyi és magyar*, az *egész és rész* ilyen viszonyán nem lehet változtatni, de azon sem, hogy ugyanígy része a *romániai*, de *nem a román* szellemiségnek. A tudatzavart nem egymagában ez az is-is tény okozza, hanem a *szubjektív tényezők*: az, hogy *mi magunk* nem vagyunk képesek kellő súllyal kifejezni szellemi kötődésünket, illetve hogy mások nem engedik megtenni ezt. Ha a KITZ-et indukáló művelődési összetevőket kisebbségi közösségünk *felelőssége* szempontjából mérlegeljük, akkor talán kiderül, hogy művelődésünk belső szegmentálásáért, e szerkezet működőképességének fokozásáért sokkal inkább mi felelünk, míg azért, hogy szellemi kincseinket nem vagyunk képesek a kívánalmaknak megfelelően behelyezni a nagyobb átmérőjű (összmagyar és romániai) szerkezetbe, már sokkal inkább a *nem tőlünk*

függő, de ugyancsak szubjektívizálódott faktorokat – a romániai voluntarista politikát – hibáztathatjuk. Ezzel az említett objektivitásnak a területe kibővül: nemcsak maga a tény – az ide meg oda tarozásunk – determinál, hanem azok az egyébként alanyi indítottságú cselekvések is, amelyek *hozzánk viszonyítva* ugyancsak mint *meglevők* léteznek, s ilyen minőségükben szorítják korlátok közé természetes kettős hovatarozásunk kifejezését.

Ebből kikerekedik egy újabb következtetés: túlzás minden olyan védekezés, amely a bajok okait egyértelműen *rajtunk kívül* keresi, mint ahogyan az is fölnagyítás, ha minden művelődési torzulásunkért szakadatlanul *hamut szórunk a fejünkre*. Az a bizonyos előbb emlegetett objektivitás, miszerint kultúránk *magyar* is és *romániai* is, nem úgy értendő, hogy ez a mi kollektív hozzájárulásunk nélkül is faktum. Kollektivitásunk életrevalóságának gyöngülésével, szerkezeti-funkcionális lebénulásával egyenlő az, ha nem szilárdul meg tudatunkban az *erdélyi magyarnak* nevezett, önkörén belül autonóm művelődési azonosság érzése, függetlenül attól, hogy ezt a ránk telepedő nyomás miatt nem tudjuk maradéktalanul felmutatni. *Rajtunk múlik* tehát, hogy rendelkezünk a dupla kötésű művelődésünk tudatával, *de nem rajtunk múlik*, s így nem hibáztathatjuk magunkat azért, mert kíméletlen beavatkozással igyekeznek meghiúsítani szándékunkat, azt, hogy viszonylagos kulturális önállóságunk megőrzésével ide is meg oda is tartozunk.

Az eddig tárgyalt KITZ-módozatokat az itt felvázolt koordináták közé jól el tudjuk helyezni. Ami a viszonylagos azonosságot, a külső beleszerveződéstől egyelőre elvonatkoztatott művelődési identitástudatot illeti, itt az okoz gondot, hogy önreflexiónk úton-útfélen gáncsolják, s történik ez még mielőtt önmagunk szellemi világát megpróbálnók elhelyezni természetes nemzeti és országos környezetében. Így a magunk kitermelte, sajátunknak

mondott szellemi értékeinkből hiányozni fognak azok, amelyek szükségesek teljességükhöz (a féllábú kultúra – [2.1.3.], a csonka humánkultúra [2.1.4.]). Ugyanide tartozik az is, hogy még a meglévő kiizzadt művelődési vívmányainkat sem engedik önerősítő céllal szabadon önmagunk felé áramoltatni, fékezik kultúránk elsajátítását (következetlen következetesség [2.1.7.]), akadályozzák terjedését („fordításos nyelv” [2.1.6.]), s ráadásul megnehezítik az ilyen csonkítással szembeni fellépésünket (letartóztatottak dilemmája [2.1.8.]). Ezen felül mi magunk is ártani tudunk saját tudatunknak, ha illúziókban ringatjuk magunkat (a romantikus KITZ csapdája [2.1.2.]), s ezzel funkciózavarokat idézünk elő. Ide vág az a kényszerű választás is, amely körkörösén egyetlen következménnyel jár, a „tanulj, vagy ne tanulj ki szakmát” szarvasokoskodás, minek következtében visszafogják azon törekvésünket, hogy egy és ugyanazon időben jól képzett, de *saját kultúrájukat is felsőfokon birtokló* emberekként találjuk meg helyünket, s *nemzetiségi környezetünkben* gyümölcsöztessük ismereteinket („ördögi kultúrkör” [2.1.1.]).

Az összmagyarságunk éltető átélését otromba elszigetelő intézkedésekkel nem engedik normális feltételek között kibontakozni (gúzsba kötött egyetemesség [2.1.5.]). Teszik ezt a „túlról” jövő információk, művelődési értékek kérlelhetetlen megszüréssel. Így mivel anyanemzetünk üzenetéhez és a nálunk hézagpótló művelődési értékekhez alig-alig jutunk hozzá – saját erőnkől viszont ezeket a réseket nem tudjuk kitölteni maradunk megcsorbult, foghíjas intellektuális struktúránkkal, amely – mivel hiányos szerkezet – fő funkcióját, a KIT ápolását nem tudja zökkenőmentesen teljesíteni. A *szerkezet* és a *működés* egyenetlensége, egymást megerősítő volta – vagyis az eddigi mondanivaló lényege – most eléggé világosan kidomborodik: *nem vagyunk képesek KIT-ünket kultúránkban eréllyel kinyilvánítani – így strukturális szel-*

lemi fejlődésünk lebénel (vagyis a funkcionalitás gyöngeségei miatt szerkezeti torzulások keletkeznek); *művelődésünk rendszerének befejezetlensége miatt sem vagyunk képesek egész magunkat nyújtani* (vagyis az erőtlen szerkezet folytán működési fennakadások következnek be). A következmény tehát lesújtó: annak az objektív ténynek a tudata, hogy művelődésünk saját nemzetünk spirituális arculatának tartozéka, mind kevesebb egyedi benyomással töltődik fel, s így minoritásunk egyes rétegeiben egyre inkább tért hódít az *elvonat azonosság* érzése, s ez bizony megbomlott KIT.

Hovatartozásunk másik dimenziója: *romániai* létezésünk. Egy szembeszökő ellentmondás felbolygatja ezt a magától értetődő, nem tőlünk meghatározott állampolgári minőségünket. A kik vagyunk? kérdés megválaszolásakor semmiféle nehézséget nem okoz, ha e jegyünket belefoglaljuk az „ezek vagyunk”-ba. De amikor a *saját művelődésünk kollektív hordozójának tulajdonságát* próbáljuk összevetni az *állampolgári hovatartozással*, a „rész vagyunk ebben az egészben” kijelentés már nem lesz szilárd bizonyosság. A működés és a rendszer kölcsönhatása ebben a mozgástérben új felhangokat kap. Amikor a nemzeti kisebbségi művelődésünket Románia globális kulturális életének részeként szemléljük, akkor tudomásul kell vennünk, hogy az *országos struktúra* egészének a működése – tehát nem csak a *kultúrpolitika*, hanem a *mindent átfogó* (gazdasági, társadalmi stb.) *politika* – lesz a viszonyítási alap, ehhez mérten kell kijelölnünk művelődésünk helyét és szerepét. Így a kultúránkat perturbáló ránc hatások száma igen csak megnő. Nem kell különleges bizonyító apparátus annak igazolására, hogy Románia gazdaságpolitikájában az összeomlás veszélye fenyegető működészavarokat idéz elő. Az áthullámszék innen az országos s ezen belül a mi művelődési életünkre nyilvánvaló. Mindez természetszerű, hiszen ahol maga az egész gépezet

nyikorog, éppen csak mozog, ott az alkatrészek funkciózavaraival számolni kell. Egy ilyen minden eresztékében megrendült társadalmi mechanizmusban a mi kis művelődési fogaskerékrendszerünk sem töltheti be a tőle méltán elvárható funkciót. Gondoljunk csak ilyen áttételekre: a gazdasági nehézségek miatt brutálisan csökkentették a művelődés anyagi támogatását, a bűnös gazdaságpolitikának ez a nyúlványa közvetlenül kihat az itteni magyarság szellemi energiáinak megfogyatkozására; a valuta-szegénység miatt e politikának függvénye rendkívüli mértékben megnehezíti a külföldre, főleg a nyugatra való utazást, így – a románság látni vágyó értelmiségiével együtt – a mi intelligenciánkat is mindinkább, sőt még inkább megfosztják attól a lehetőségétől, hogy intenzíven bekapcsolódjunk a művelődési értékek nemzetközi cseréjébe, és így tovább.

Egyszóval: *a kultúránk ide kötődését nem tudjuk feszültségektől mentesen interiorizálni.* A konfliktusig menően elmélyül ez akkor, amikor ráébredünk: a nekünk kiszabott szerep az országos művelődés egészében nem felel meg önmagunk elbírálásának, *a ránk kényszerített hely a struktúrában és a magunk követelte státus összeegyeztethetetlen,* s így saját szellemi életünket sem érezzük igazán résznek a tőlünk elidegenedő országos szerkezetben. Márpedig ez KITZ, s nem lehet megszabadulni tőle – ellenkezőleg, elmélyül –, ha azonosságtudatunk a képzelgésbe menekül, ha egyedül csak az össznemzeti identitásunkat melengetjük, elhalványítjuk KIT-ünkben a kisebbségi jelleget, miként azt a kultúrák vonzása (2.1.9.) kapcsán jellemeztük.

2.2. AZ EMBERKÖZI VISZONYOK ÉS A KITZ

A KITZ *közösségi* tudatjelenség. Minden kollektivitás szükségképpen feltételezi a *belső* – tehát az együvé tartozás körén belüli – nexusokat, de ugyanakkor a *közösségek közötti* kapcsolatok is. A KITZ felé nyitó kauzalitást ki lehet következtetni ebből: ahol a nemzetiségük szerint egyminőségű embercsoport tagjainak egymáshoz való viszonyában vagy az adott társadalmi közösség külkapcsolataiban működési krízisek mutatkoznak meg, ott önmagunk leképezése nem lehet pontos, tehát a mi szóhasználatunkban felüti fejét a KITZ.

E deviancián belül, már kiindulópontunk szerint is, több egy-
másba szövődő változatot feltételezhetünk: mindenképp a *mi*-n és a *mi* és a *ti* kölcsönösségén belül. Bonyolítja a dolgokat az, hogy a *mi* mindig számos *én*-ből áll össze, nem kevésbé a *ti* is sok *te*-ből, ekképpen az egyedegyüttesen belüli vagy a csoportok közötti szembesülés, legalábbis a mindennapi életben, lebomlik a *személyi* kontaktusokra. Ebből azt olvassuk ki, hogy a szabályszerűtől eltérő emberi relációk, illetve az ezekből kinövő kollektív személyiségzavarok tulajdonképpen „*alulról fölfele*” bontakoznak ki, oly módon, hogy az együttélésben mennyiségileg növekednek a fonátságok. Ez így van – de egy szigorítással: az ezzel ellentétes irány, tehát a „*fentről lefele*” sem hiányzik, amikor is a KITZ-nek kitett személyektől függetlenül, maga a társadalmi berendezkedés involvál valamilyen csoport-viszonyrendet, s ez mint perturbáció tevődik át a tudatokba.

Próbáljuk meg feltérképezni a KITZ-nek ezt a méreteiben sajátlatosan nagy területét.

2.2.1. KOMMUNIKÁCIÓS DEFEKTUSOK

Az emberek mégoly egynemű (egynemzetiségű) halmaza sem alkot közösséget akkor, ha hiányzik a kohéziós erőt biztosító kommunikáció. A mi-tudat megingásának egyik belső, tehát nem csoportközi, hanem az azonos minőségűek körén belüli okát igen gyakran az információs és más természetű kommunikatív csatornák akadozó működésében kell keresnünk. Az igazi közösség *cselekvő* egység, de ahhoz, hogy ez az összehangolt praxis egyáltalán létezzék, előzetes „egyeztetésre” van szükség: a célok pluralitásából konszenzus alapján össze kell állnia a közös, kollektív célnak, meg kell találni a hatékony együttes tevékenység legmegfelelőbb eszközeit és módszereit, s mindehhez szakadatlan személyközi kommunikációs érintkezésre van szükség.

Azt mondják, ha minden ember egyszerre dobbantana – földrengés lenne. Csakhogy ez képtelen feltételezés, hiszen a társadalom aligha rendelkezik olyan méretű szervezési képességgel, hogy ezt az összehangolást el tudja végezni. Az energiamegmaradás elve a társadalom életében nem érvényesül ugyan, de képletesen elfogadjuk: legalább annyi energiára volna szükség egy ilyen akció megszervezésére, mint amennyi a közös dobbantással felszabadulna. Valahogy ennek mintájára képzelhetjük el a kisebbségi népcsoporton belül is a közös fellépés és a hozzá szükséges erőbefektetés arányát. Eszerint ahol a társadalom nem biztosítja kellő mértékben a szervező energiát – éppenséggel a tömegkommunikációs eszközök segítségével –, ott még ha lehetőségszerűen meg is van a lappangó „életerő”, nem fog felszínre törni, nem fog közös tétté szublimálódni.

Ezt az emberek előbb-utóbb tudomásul veszik, s ha ez ilyen ítéletben rögződik: „nem vagyunk alkalmasok az együtt cselekvésre”, akkor ez a tudati tény mindenképpen KITZ. Ugyanis: tété-

lezzük fel, hogy a megfogalmazott ítélet fedi a valóságot. Ilyenkor súlyosabb a helyzet, ugyanis nem az azonosságtudatunk jut veszélybe, hanem *ontikus*, tehát *tényleges lét-azonosságunk* is, kezünk nem közösségként viselkedni, hiszen a cselekvésképtelenség – feltéve, ha nem a külső erők kényszere miatt jellemez bennünket, hanem eleve a közös tetre alkalmatlan voltunkat jelenti – kollektivitásunk szétmorzsolódásának jele. Ha viszont a „nem vagyunk alkalmasak az összehangolt tetre” ítélet nem hiteles, ugyanis nem a konszenzusos cselekvési készségek hiányoznak belőlünk, hanem egyszerűen nem biztosítanak teret e képességünk érvényesítéséhez, nos, akkor nem valóság-hű az önértékelés. Mondhatja bárki: ez kisebb baj, „csak” tudati deformáltság. Igaz, de KITZ-ként így is bántó következményekkel jár. A köznapi gondolkodásban ez így egyszerűsödik le: lám csak, milyen gyávák vagyunk, hiszen semmit sem teszünk sorsunk jobbrafordításáért, meghunyászkodunk, félünk tetteink következményeitől, nemtörődömséggel szemléljük pusztulásunkat, és így tovább, ami végső soron egyetlen megítélésbe torkol: *nem dicséretes tulajdonságokkal rendelkező népcsoportba születtem bele*. Holott – merjük hinni – nem valamilyen megbélyegzendő negatív személyiségjegyeink miatt hiányzik belőlünk a fokozottabban összehangolt cselekvés, hanem főleg azért, mert *nem biztosítják számunkra az „erő-átvitelt”, a kommunikációt*, amely minden akció megszervezésének alfája és ómegája.

A kommunikációs hálózatnak a hiányában fellép a más összefüggésben már elemzett „letartóztatottak dilemmája” (2.1.2.), csak hogy most a sorstársak között. Ha én, mint kisebbségi nem tudom, miként gondolkodik, mire szánta rá magát annyi meg annyi, az enyémhez hasonló életvitelű nemzetársam, akkor aligha tudok velük együtt úgy dönteni, hogy saját cselekvésem belefolyjék az egyetemesbe. Tevékenységem ily módon nem *társas-*

dalmi, hanem *egyéni* lesz még akkor is, amikor személy szerint, a magam eszközeivel népcsoportom érdekeivel összhangban igyekszem munkálkodni. Ilyenkor inkább *egyednek*, nem pedig egy *szerkezet elemének* fogom érezni magamat, ez pedig igencsak gyöngíti a közösséghez tartozásom tudatát. Amikor ez a jelenség tömegméretű lesz, akkor azon a bizonyos „alulról felfelé” vonalon csoport KITZ-zé terebélyesedik a folyamat: *maga a kisebbség kezdi úgy érezni magát, mintha atomizálná.*

Mint az elmondottakból kitűnik, e sorok írója szerint e KITZ-forma megjelenéséért nem okolhatjuk kizárólag önmagunkat. Bizton állítjuk, hogy *a romániai magyarságból nem halt ki a tette-készség*, s ha egyre több társunk úgy érzi, magára van utalva, s nem képes az azonos sorsúakkal szót érteni, úgy ez nem a szót *értésen*, hanem főleg a szó *továbbításának akadályain* múlik. Vagyis a tudatot fertőző kór valóban „lentől felfele” terjed – egyre több társunkat fogja át –, de olyan körülmények között, amikor a „fentről le” nem kevésbé közrejátszott ebben a folyamatban: *az államvezetés a kommunikációs stop politikáját folytatja velünk szemben*. Tehát a belső, a komunitáson belüli viszonyok negatívításai, továbbá a közösségünk és a nagy integritás – a kisebbség és a totalitarista államkeret – közötti viszonyokban az ellenünk irányuló obstrukció lényegében egymásra tevődik: egyazon kihatásai lesznek.

Ezt a tényállást önerőből nem tudjuk gyökeresen módosítani, legfeljebb megpróbálhatjuk csökkenteni a válság veszélyét. Abba bele kell nyugodnunk, hogy kizárólag személyi érintkezéssel nem lehet helyettesíteni a cselekvést összehangoló tömegkommunikációt. Marad akkor a másik halvány reménysugár: úgy fölhasználni a rendelkezésünkre álló mass médiát, hogy az valamit mégiscsak továbbítson nemzettöredékünk egyedeihez, ha nem is a közös akcióra való buzdítást, hiszen ez lehetetlen – a szigorú ellenőrzés ezt

amúgy sem hagyná –, hanem az együtt gondolkodásra ösztönzést, a sokféle vélemény egyeztetését, az önmagunkra vonatkozó ismereteket, a (még) *vagyunk*, s (reméljük) *leszünk* is tudatát.

Nem könnyű az ilyen üzenet *dekódolása*, megfejtése. A megszorított ellenőrzést nehéz kijátszani, nem olyan könnyű olyan jelentést elrejtteni és továbbítani, amely a címzettben a várt hatást, önazonosságunk pallérozását közvetíti. Ez az eljárás a „drót” mindkét végén sajátos gondolkodásmódot feltételez, s stílust teremtet. A kibocsátó szándékosan *ezópusi* nyelvet használ, kerüli a teljes igazság kimondását, a befogadó – ha egyáltalán meg akarja fejteni a neki szóló mondanivalót – a *mögé gondolásra* szokik rá. Mindez ellentmond a szabályos kommunikációnak, amolyan cinkostársá teszi a tolvajnyelven értekezőket, akik képzeletben egymásra kacsintanak ugyan, de ez kevés az együttes tevékenységhez. Emellett kételyekkel teletűzdelt az ilyen szellemi hídverés. A kibocsátónak nagyon kell vigyáznia arra, mit és hogyan indít útjára, hiszen ha túl sokat mond, akkor a szemfüles cenzorok „jóvoltából” semmi sem fog eljutni a címzethez. Így inkább csak félmondatokban beszél, egész magát, igazi énjét, meggyőződését nem tudja csorbítatlanul formába önteni. Emellett szakadatlanul aggályok között él, vajon amit elrejtett, megtalálják-e azok, akiknek szól, akik érzékenyek a közlendők iránt. A befogadó sem lehet magabiztos, aligha tudhatja teljes bizonyossággal, jól dekódolt-e, vagy csak belemagyarázott.

Ez a látszatra csak formaelemeket érintő különleges kommunikatív kötelék a valóságban a tartalmi lényegegig hatol, kollektív egyéniségjeggyé növi ki magát, amikor is a nyilvánosságot *általában* – tehát nem csak az említett kapcsolatban – az *elkendőzés* váltja fel. Az a feltételezés uralkodik el, mintha *az egysorsúak között lehetetlen volna a szókimondó, őszinte megnyilatkozás*.

A vélemény- vagy információcserének eléggé jól elkülöníthető szeletei vannak, ilyen a szűkebb *magán-* és a *közösségi élet*. Olyan korlátozást nehezen lehet elképzelni, hogy az emberek a velük együtt gondolkodók kisebb társaságában ne nyilváníthassák ki önnön lényegüket. Bár a bizalmatlanság még ebbe a kis körbe is behatol: ki tudja, mikor lehetünk biztosak afelől, vajon a megbízhatónak tartott társunk, aki előtt leplezetlenül kimondjuk, amit gondolunk, valóban az, akinek hisszük. De ez a tamáskodás nem olyan méretű, hogy visszafogná a nyíltságot a családi, baráti körben. Sokkal bonyolultabb a közéleti, a nagyobb nyilvánosságot feltételező kommunikálás. Itt ezer és egy meggondolás szkizofréniás tünetekkel jár. A sajnálatosan tömegméretű *kettős énre* utalhatunk, amikor is van egy *hivatalosan* „véleményt” nyilvánító énünk – mondjuk a „gyűlés-én” és van a *magánvélemény*, nevezzük ezt „folyosói ének”, a gyűlések után a folyosón, intim körben kitárulkozó énünk. Nos ez a kettősség a kisebbségi népcsoport egyéni viszonyulásaiban bizonytalanságokat szül. Joggal tartjuk ezt a jelenséget a kommunikációs defektus egyik forrásának.

Számolnunk kell azzal is, hogy a mi közösségünkhöz tartozókat gyakran csak a hivatalos megnyilvánulásaikon keresztül ismerjük – felszólalt egy gyűlésen, megírt egy vezércikket és így tovább –, de mivel nem tartozik a szűk baráti körünkhöz, nem tudjuk, vajon a „folyosói énje” is ugyanez-e. Lehet, hogy igen, lehet, hogy nem. S akkor mit tegyünk? Úgy minősítsük, ahogyan a köz előtt megmutatkozott, vagy tételezzük fel, hogy csak kényszer hatására tette, amit tett? De ha a külső nyomásnak engedett, akkor milyen erkölcsi elbírálást érdemel ki tőlünk? Az ilyen kérdőjelek minden kétséget kizárva bomlasztják közösségtudatunkat, megnehezítik az azonosulást másokkal, akiket tulajdonképpen nem is ismerünk kellőképpen, éppen a lefokozott kommunikáció miatt.

Ha jobban a dolgok mögé nézünk, kiderül, hogy ez a kommunikációs defektus csupán *közvetlen kiváltó oka* identitástudatunk ingadozásának, mögötte mélyebb társadalmi meghatározottságot kell keresni. De ez már átvisz a KITZ- motívumok újabb világába.

2.2.2. EGZISZTENCIA ÉS (NON)KOMPROMISSZUM

A kisebbség tagjainak nyilvános szereplése igen nagy mértékben elvárt vagy szokimondóbban: *megrendelt*. Vonatkozik ez elsősorban azokra, akiket – felső hatalmi meggondolásoknak megfelelően – *beválogatnak* népcsoportunk „szóvivőinek” szerepkörébe. Aligha kell különleges érvrendszert mozgatnunk annak alátámasztására, hogy a „vezéregyéniségeket” (tisztelet a kivételnek) kontraszelekcióval emelik ki sorainkból. S ennek a megállapításnak súlya van, szándékosan nem írtam azt, hogy *akik minket képviselni hivatottak*, valamilyen módon *kiemelkednek* körünkből. Ugyanis rendszerint nem mi termeljük ki saját vezető elitünket. (Ha egyáltalán *vezetőnek* lehet nevezni ezeket a személyeket, hiszen a kisebbségről a legkevésbé sem mondhatjuk el, hogy önmagát vezeti.)

Ebből kínos feszültségek támadnak legkevesebb három változatban: megjelenik a „*vezér dilemmája*”, a „*vezetettek dilemmája*”, illetve a „*vezető és vezetett szembesülésének dilemmája*”. Vagyis mostani fogalomrendszerünkben kifejezve: torzulások mutatkoznak meg a népcsoporton belül a nagyobb szerepkörrel *rendelkezők*, illetve *nem rendelkezők* egymás közötti relációiban, illetve a két póluson, a viszonytagokon belül.

A „vezér dilemmája” tulajdonképpen az egyes személyek tudatában lejátszódó tragikus vívódás, akkor üti fel a fejét, amikor a funkciókkal felruházottak megpróbálják összeegyeztetni a nemzeti

hovatartozásuk szerinti elvárásokat azzal, amit kénytelenek megtenni. A nyomás természetesen csak akkor sarkul ellentéppárrá, ha nem holmi gáncs nélküli lovagokról, karrieristákról van szó, akik lelkiismeret-furdalás nélkül teszik, amit fentről megkövetelnek tőlük, s nem törődnek azzal, hogy így le kell mondaniuk nemzeti öntudatukról. Ez utóbbi eset túlnő a KITZ-en, ilyenkor feltételezhetjük akár a KIT hiányát is. A KITZ-veszélynek fentebb említett fajtája nem ezeknél a gerincteleneknél, hanem azoknál az előléptetteknél fordul elő, akikből nem halt ki a KIT, s érzik: egyik-másik nyilvános szereplésükkor saját mivoltukat tagadják meg, hiszen nemzeti kötődésük más állásfoglalást parancsolt.

Nemzeti kisebbségünk körében terjed az a szólásmondás, mely szerint manapság a *tisztség* és a *tisztesség* nehezen egyeztethető össze. Fájdalom, de így igaz. Nem tagadjuk, vannak – igaz, kevesen – tekintélyes egyéniségeink, akik bizonyos szinten a nemzeti-ségi létünket érintő kérdésekben valamilyen módon hallatni tudják hangjukat (sajnos kevés kézzelfogható eredménnyel), s akik át szeretnék hidalni a tisztség és a becsület közötti szakadékot, de ők sem mentesek a KIT-jüket gyöngítő belső tusakodásoktól. Ilyen alternatíva tornyosul eléjük: *egzisztencia és (non)kompromisszum*. Ebben a képletben az első kifejezés nem a létet, még csak nem is *általában az életheletőséget* jelenti, amelynek megtartásához engedményekre van szükség. Inkább az *adott*, vagyis a *ranglétra valamilyen fokán biztosított egzisztenciára utal*. A második műszavunk, a *kompromisszum* a mennyiségi töltete miatt vált ki kínos lelkiállapotot: meddig lehet eljutni az engedményekben, melyik az a legalacsonyabb szint, amelyen alul a hatalom már nem fogadja el a funkciót betöltő személyt, s hol a mérték felső határa, amelyen túl a tisztség és a tisztesség valóban taszítja egymást? Nehéz megjelölni, hol az a sáv, ahol valamilyen magasabb szintű egzisz-

tencia és a kompromisszumnak adott foka a tiszta lelkiismeret mellett megfér egymással.

Az efölötti töprengésben felötlük egy radikális lehetőség: mi történik akkor, ha egyesek feloldják a fenti zárójelet – (nem)kompromisszum *s egyáltalán nem vállalják az engedményeket?* Ez a meglevő egzisztenciának mint így-úgy mégiscsak privilegizált életlehetőségnek a feladásával egyenlő. Csakhogy a dilemma ezzel nem szűnik meg. Ugyanis az egzisztencia és a (non)kompromisszum nem egyedül a vezetők dilemmája, ott van a legalacsonyabb szinten is, aligha van nemzeti kisebbségi ember, aki ne vívódna ugyanezzel az alternatívával, még ha számára az egzisztencia elvesztése nem is jelent lemondást valamilyen különleges helyzeti energiáról. Tehát ebben a mértékrendben szemlélődve a viszonylag kisebb funkciók legfeljebb tompítják az alternatíva élet: egy alacsonyabb munkakörben *kisebb nyilvánosság előtt* kell lavírozni meggyőződés és kényszerű viselkedés között. A KITZ-veszély azonban ezzel nem csökkent, hiszen akár fent, akár lent – kevés kivétellel – mindenképpen arra kényszerülnek az emberek, hogy bizonyos helyzetekben megtagadják önmagukat, a KIT-jükkel nem összhangban nyilvánuljanak meg. S ezzel ott vagyunk a közembernek, a *vezetettnek* a dilemmájánál.

Anélkül, hogy a magatartás KITZ-fakasztó voltáról ezúttal részletesen szólnánk – ez ugyanis külön fejezet (2.4.) témája –, hadd helyezzük el a létezés és engedmény (megalkuvás?) kérdéskörét a kisebbségi humán viszonyainkban, most már alulnézetben – tehát a sokaságból nem kiemelkedő tömegember szempontjából –, nyomon követve azt, miként bolygatja meg a felvázolt választási szükséglet nemcsak a közösségi együtt létezésünket, hanem ezen keresztül gondolkodásmódunkat is. Erős kijelentést teszünk: *a nyolcvanas évek Romániájában – a ritka kivételektől eltekintve – nemigen akad nemzeti kisebbségi személy, akinek az egzisztenciáját va-*

lamilyen módon ne befolyásolná saját külsődlegesülése, lét-fenntartásához közvetlenül hozzá tartozó (mondjuk így) munkaviszonyain innen vagy túl ne kellene valamilyen módon kifejeznie minimálisan lojalitását az iránt a politika iránt, amelynek káros következményeit ő maga és itteni nemzettársai egyaránt érzik. Nincs arról szó, hogy mindenkitől, még a szürke közembertől is szakadatlanul nyilvános hűségnyilatkozatokat kérnek. Bár ne feledjük: azért vannak egyszerű emberek, akiket arra köteleznek, hogy újságokban, a rádióban vagy a televízióban látványosan kifejezzék maradéktalan elkötelezettségüket a hatalmi döntések mellett ilyen vagy olyan ügyben, s már ez a tény is elmossa az alapvető különbséget a „vezér dilemmája” és a „vezetettek dilemmája” között, legalábbis a vezetettek egy bizonyos rétegének szemszögéből. De ettől mint nem nagy tömegeket átfogó jelenségtől tekintünk el, marad a kisebbségi kisembereknek a sokasága, akik nem kényszerülnek arra, hogy nagyobb nyilvánosság előtt tegyék le a garast. Nos ezek legtöbbszörben is szükségképpen felötlük alternatíva formájában egyfelől a megélhetés milyensége értelmében az egzisztencia megőrzésének a vágya, másfelől ennek a (non)-kompromisszummal történő szembesítése. S mindenki maga oldja fel önmagában ezt a konfliktust. Vannak, akik szerencsésebb körülmények között élnek, így-úgy elkerülik, kijátsszák az önmegtagadás kényszerhelyzetét (mert hiszen mi más, ha nem *önmegtagadás* az, ha életelveimmel ellentétes módon kell időnként megnyilatkoznom?). Ezeket az árnyékban meghúzódó embereket a kisebbségi sorstársaik nem bélyegezhetik meg nemzetárulónak. De mi lesz azokkal, akik – még ha nem is vezető egyéniségek – nagyobb nyomásnak vannak kitéve, s szerény egzisztenciájuk védelmében vállalják még a kényesebb kompromisszumokat is, történjék ez szűkebb körben, mondjuk a kisközösségekben gyűléseken.

Az ilyen elég gyakori szituációk bizony bomlasztják népcsoportunk tagjainak normális egymáshoz való viszonyulását. Akik a kis kompromisszumokra kényszerülnek – s most a *kis* nem az engedmény méreteire, hanem az ilyen kényszerű aktus nyilvánossági körére vonatkozik –, azok kételyekkel küzdenek, nem képesek eldönteni, vajon a sorstársaik miként vélekedhetnek felőlük: kitagadják-e vagy megértik magatartásuk mozgatóit. Akik viszont a kis kompromisszumokat tevőkhöz viszonyulnak, könnyen bizalmatlanok lesznek, nem tudják, vajon megalkuvónak, árulónak, a maga önző érdekeit még meghasonulással is védelmezőnek vagy egyszerűen kényszerből cselekvő szerencsétlennek tartásuk ismerősüket, barátjukat, kollégájukat. A bajt tetézi az, hogy a negatív lelkiállapotot gerjesztő ilyen helyzetekben gyakori a *szerepcsere*, így a kétely és bizalmatlanság egybefolyik, ami a legkevésbé sem kedvez az egészséges légkör kialakításához.

A „vezetettek dilemmája”, az egymás felé forduló gyanakvás nem marad a „köznép” körén belül. Kivetül fölfele, s a „*vezető és a vezetettek dilemmájába*” csap át. Aki bizalmatlan a vele egy irodában vagy a szomszédos munkapad mellett dolgozó társával szemben amiatt, mert az talán valamikor nem éppen gerincesen viselkedett, az fokozottabb mértékben kételyeket támaszt mondjuk az esetenként ugyanígy megnyilvánuló exponáltabb személyekkel szemben. S áll ez fordított előjellel is, ha a munkatársam vívódik amiatt, vajon mit gondolok róla én, elítélem-e vagy sem, ugyanez megsokszorozva foglalkoztatja a nyilván csak alacsonyabb szintű magyar vezetőt emígy: vajon elfogadnak-e az „én embereim”, amikor kompromisszumos állásfoglalásaim ismeretében – s *engedményeimet megalkuvásnak* tartva – kétségbe vonhatják szándékaimat, holott azok a magam megítélése szerint tiszták: *így szeretném őket szolgálni?*

Az emberi összetartozás fő kötőszöve a *bizalom* – persze nem mindig és minden fenntartás nélkül. A KIT mint az együvé tartozás tudata funkciótlan lesz, mielőtt elkezdi emészteni a kételkedés és a bizalmatlanság, de akkor is, ha az arra nem érdemesek iránt mutatkozik meg a megértés. Ilyen körülmények között meghonosodik a KITZ, tompul az azonosság érzése, és ilyen kérdésbe ütköznek az emberek: vajon *ők* (akik így és úgy viselkednek adott helyzetben) beletartoznak-e a *mi*-be, vagy *mi* (akik így meg úgy gondolkodunk) átfogjuk-e *őket* is, akikről nemigen tudjuk, miként *gondolkodnak*, inkább csak kétes értékű *tetteiket* ismerjük?

Lehetséges, hogy az itt körülírt KITZ-jelenség annak az eredménye, hogy *a személyes ítélezések eleve nem lehetnek megbízhatók*, hiszen hiányoznak a megfelelő információk a mindenoldalú megítéléshez. Legyünk optimisták, tételezzük föl, hogy közösségünkben a sokféleségen belül azért mégiscsak *dominál* az egyazon hullámhosszra állított „nemzetkisebbségi gondolkodás”, hiszen csak a vak nem látja, milyen sorsot szabtak ki nekünk, s él bennünk az eltökéltség, hogy valamit tennünk kell ellene, még ha a *mit kell tenni?* sokféle válaszadást feltételez is egy pluralista (de nemzeti hovatarozás szerinti) egyneműségben belül. Azt írtuk: *dominál*, ugyanis e mellett a jövőnkért aggódó hozzáállás mellett megtaláljuk a közömbösséget, a menekülés vágyát, az önfeladás vesztes jeleit, beleértve ebbe a kis számú élenjáróinkat ugyanúgy, mint a tömegeket. A kommunikációs defektus ezúttal is közbeszól. A lényeges sorskérdéseinkben konszenzust kereső együtt gondolkodásunk tényleges meglétét nehezen tudjuk közvetíteni egymás felé. Még azok a kommunikációs csatornák is hiányosak, amelyek keresztül a nagyobb nyilvánosság előtt KITZ-gyanúsán állást foglaló, ilyen-olyan funkcióval rendelkező személyek meg tudnák magyarázni viselkedésüket, mögöttes jószándékukat, tetteik motí-

vumait. Az exponáltak és a kisebbségek párbeszédére alig van eszköz.

Általánosan elterjedt szokás, hogy baráti, ismeretségi körben az emberek kimentik magukat, megindokolják, miért tettek a hatalomnak ilyen meg olyan szolgálatot. Csakhogy az „ezt azért tettem” vagy „ebből végső fokon számunkra haszon származik” típusú mentegetőzés ezen a kommunikációs csatornán nem tud messze terjedni, így nem befolyásolhatja az utca emberének véleményét, aki más híján aszerint ítél, ami a tömegkommunikációs eszközön keresztül tudomására jutott. Ennél azonban sokkal inkább zavarólag hat az, hogy akik *valóban megalkuvók* – s ezekből bizony sokan vannak –, akik túllépik az ésszerű kompromisszumokat, s elárulják közösségünket, majdnem ugyanígy tesznek, azzal a különbséggel, hogy ez már több, mint mentegetőzés: *képmutatás*, és senki sem hiszi el nekik, hogy éppen ilyen árat kell fizetni – úgy mond – a közösség érdekében. Ilyenkor tiszta a képlet, nincs félreértés, feléjük nem a bizalmatlanság, hanem a *megvetés* árad, s ezen az ellensúlyozandó hangulatteremtés sem változtat. Marad a feloldhatatlan kétség: hát ilyenek vagyunk mi? ezekkel kell azonosítást vállalnunk? ők is mi vagyunk? – a maga KIT-et megtépző következményeivel.

2.2.3. TEKNŐSBÉKA PÓZ

Míg az egyik – a kisebbségi – oldalon az információk szegénységére, a kommunikáció akadályoztatására panaszkodhatunk, addig a másik – a többségi – oldalon éppenséggel az információk özönével kell számolni, s paradoxálisan ez a „gazdagság” fogja szegényíteni a mi-tudatunkat.

A tömegkommunikációs eszközök szuggesztív társadalmi funkciót töltenek be, minden irányból lövöldözik a befogadókat, meg akarják honosítani a hurráoptimizmust, szakadatlanul az indokolatlan büszkeség érzését árasztják. Józanul ítélkező ember számára ez előbb-utóbb kibírhatatlanná válik, s igyekszik megszabadulni a lidércnyomástól. Érvényes ez nemzetiségre való tekintet nélkül mindenkire, akiben még megmaradt a rációnak akár csak a morzsája is. A tömegpszichózis gerjesztése igazából nem éri el a célját, azt, hogy az egész népet fölzárkóztassa az egekig magasztalt személy, illetve annak koncepciója mögé, hogy így a totalitarista vezetés kénye-kedve szerint manipulálni tudjon mindenkiket. Csak formálisan lehet, úgymond, demonstrálni a délibábos egyöntetűséget, egyebek mellett az előző alfejezetben tárgyalt egzisztencia (non)kompromisszum dilemmák felhasználásával, minnek során sokakat vesznek rá – léthelyzetük veszélyeztetését elkerülendő – a megalkuvásra, arra, hogy megjátsszák a lelkes tapsolót. A teljes igazság kimondása érdekében azonban tegyük hozzá: az ízléstelen propagandisztikus manipulációnak többségi körökben más eredménye is van: *vad indulatokat szabadít fel*, fokozza az egyébként is nacionalista rétegekben a *nemzeti gőgöt s a velünk szemben táplált ellenszenvet*. Az ilyen beállítottságú tudatok az őket ért hatástengerből rendszerint csak a nemzeti felfuvalkodást serkentő információkat szűrik ki, tehát lényegében belőlük is hiányzik a kívánt *teljes* azonosulás a pártállami politikával.

De bennünket ez alkalommal nem is az elme manipulálásának egésze érdekel, hanem ebből csak az, ami a mi KIT-ünket károsítja, illetve minoritásunk védekezési reflexe e bénító fondorlattal szemben, továbbá az, hogy mindez miként hat ki a többség-kisebbség viszonyra, s az e kapcsolatokba elkeveredő negativitások – mint a „tömeges félretájékoztató” okozatai, de egyben az em-

berközi viszonyokat torzító okok – hogyan mételyezik maguk is az azonosságtudatokat.

Kisebbségi körökben a többségtől részben eltérő reagálási mód honosodik meg az információs puskaropogásra. Míg a román befogadó alany kizárólag a neki nem tetsző, főleg a gazdaságpolitikai apológiára, a személyi kultuszra s *minden* állampolgárt sértő más ránk hatásokra válaszol védekezően, addig az itt élő magyar személy ráadásul még az ellene és társai ellen irányuló nyílt vagy burkolt hangulatkeltéssel szemben is kialakítja a maga védőbástyáját. Vagyis míg a román nacionalista valamilyen lelki táplálékot mégiscsak kap az egyszínű propagandából, a kisebbségi egyed még ha akar, akkor sem igen talál ebben a közléstengerben saját tudatába ellentmondásmentesen beilleszthető cseppeket. Ezért gyakran a védekezésnek sajátos módozatához folyamodik: felveszi a *teknősbéka pózt*.

Képletes kifejezés ez, egy bizonyos tudati „testhelyzet” megjelölésére szolgál, amikor is sorstársaink kiképezik maguknak a páncélt, amely védelmet nyújt számukra a kedvezőtlen információk nyilaival szemben. S mivel kis túlzással *minden* „onnan jövő” jelzés ilyen, igyekeznek nem befogadni semmit – még a fejüket is behúzzák a páncéljuk alá – minden visszapattan róluk.

Ennek az alapállásnak részben kedvező, de többnyire kétes értékű következményei lesznek. A kisebbségi ember így valóban mentesül egy csomó bosszúságtól, őt felizgató értesüléstől, nyugodtabban építheti magában saját gondolatvilágát, ami, úgy tűnik, hasznos KIT-je megőrzése szempontjából. Ez azonban csak részben igaz. A KITZ ugyanis nemcsak olyan kollektív neurotikus tünetekben mutatkozik meg, amelyeket a világtól elszakadva részben ki lehet küszöbölni. A szilárd KIT-nek edzettnek kell lennie, s ezt a készséget csak úgy tudja biztosítani magának, ha szembesül a kellemetlen effektusokkal. A teknősbéka póz tehát mégsem biz-

tos KIT-konzerváló pozitúra, hiszen elszegényíti identitástudatunkat, visszafogja a polemikus, elutasító attitűdöt, ez pedig, akár-hogy vesszük, a teljesség hiánya értelmében KITZ. Választanunk kell tehát: *vagy nem fogadunk be semmit, így nem is kell visszavernünk semmit, s megőrizzük lelki nyugalmunkat, vagy befogadjuk azt, amit elvetünk, tesszük ezt készakarva, azért, hogy önmagunkban az ellenérveket kikovácsoljuk, de ezzel vállaljuk a szellemi küszködést környezetünkkel.* Mi jobb, nem tudni, mint kell visszaverni, vagy kitenni magunkat a tudomásul vétel kínjainak, hogy így az ellenérvekkel gazdagodjunk? Mindenki maga adjon választ erre.

Senki sem kívánja azt sugalmazni kisebbségi nemzettársunknak, hogy reggeltől estig hallgassa a bukaresti rádiót, nézze a mégoly rövid, de így is gyötrelmesen elviselhető tévéadásokat, olvasson el minden újságot, mert – állítólag – ezzel csak „edződik” öntudata, az ellenérzések megacélozzák KIT-jét. A neurózistól azért mégiscsak óvnunk kell magunkat, márpedig egy ilyen mindent befogadás alighanem ezzel jár. Szerencsére a hatalmas propagandagépezet egyfolytában ismétli önmagát, így a részletek hiányában, a kisebb mennyiségű információ feldolgozásával is véleményt tudunk alkotni a minket érintő vonulatokról, kitermeljük a védekezéshez szükséges ellenanyagot, s ezzel feldúsítjuk KIT-ünket.

Minden kommunikáció – legyen bár egyoldalú, csak a kormányzat szavát hallató, visszajelzés nélküli gondolatközvetítés – szükségképpen egyik formája az emberi kapcsolatteremtésnek. Mivel a tömegkommunikáció eszközei az államhatalom kezében vannak – s a legfőbb vezetésben mi, kisebbségiek nem veszünk részt, hiszen ha a csúcson szemszúrásból akad is egy-két „közülünk való”, azok már rég elvesztették „közülünk való” minőségüket –, így a vizsgált egyirányú információs kontaktus tulaj-

donképpen *köztünk* és a *többség* közötti viszonyoknak egyik komponense. A lényegen nem sokat változtat az, hogy egyes tömegközlelési instrumentumokat (egyre kisebb számban) a nemzetiiségek is használják, hiszen az egyetemes politikai irányvétel alapelveiből az anyanyelvi közvetítők ugyanazt juttatják el hozzánk, mint a román nyelvűek (2.1.6.).

Így ha megjelenik a teljes bezárkózás értelmében az a bizonyos teknősbéka póz, úgy ez a *közösségek közötti* kontaktusokat teszi természetellenessé, s ez bizony KITZ-rizikós faktorrá lép elő. Ismételten emlékeztetünk rá, hogy betűszavunkban a K a *kisebbséget* – de nem akármilyen, hanem a *romániai* magyar kisebbséget – jelöli, így mindenféle teljes visszahúzódás a békateknő mögé az országegészhez való tartozásunk tudatát lazítja. A KIT az *együttélés szükségességének* a tudata is, így a kommunikációs kontaktusok felfüggesztését célzó igyekezetünk az azonosságtudat egyik elemének elhalványításával jár.

A teknősbéka viselkedés magában rejt még egy bajkeverő mozzanatot: *a bezárkózás nem más, mint disztinkválás nélküli elhatárolódás, így nem teszi lehetővé az egyetértő kapcsolatteremtést azokkal a demokratikus román erőkkal, akikkel szót tudnánk érteni, akik elfogadják sajátos minőségünket, s nem próbálják megtörni kollektív személyiségünk tudatát.* Ennek a külső támasztéknak az elvesztése közvetve szintén gyöngíti KIT-ünket. Menynyire magabiztosabban fejeznők ki önmagunk lényegét akkor, ha tudnók, hogy az irányunkban legjobb esetben közömbös, de gyakran nyíltan vagy burkoltan ellenséges többségi mentalitás mellett ott vannak a velünk szolidáris gesztusok. Nagy kár, de erről alig van tudomásunk. Pedig bizton feltételezzük, létezik ez is. S hogy mi ezt nemigen vesszük észre, annak csak egyik oka keresendő a bennünk itt-ott felbukkanó teknősbéka tartásunkban. Ott van a másik, az állandóan visszatérő ok, a *kommunikációs defektus*, ez

alkalommal a *közösségek közötti* akadozó információ-továbbítás formájában. A nagyobb nyilvánosságot biztosító gondolatközlő eszközök nem alkalmasak arra, hogy az irántunk őszinte megértést tanúsító románok ilyen érzelmeiket nyíltan tudomásunkra hozzák. Még jó, ha itt-ott ki tudunk következtetni valamit a többségi emi-nens személyiségek irántunk megmutakozó elfogulatlan mentalitására nézve, rendszerint abból, amit *nem tesznek*. Biztos íté-
lésünk azonban nem lehet. Marad a *közvetlen* kapcsolat a többség ilyen tagjaival, amikor is kiderülhet, hogy magunk körül a másik etnikum körében ott találjuk azokat, akik nemcsak barátaink, de szövetségeseink is lehetnének saját mivoltunk megőrzésében. Csakhogy a személyi kontaktusok KIT-et gyarapító erőtartaléka csekély. A KIT *kollektív* érzés, átélés, magunkra eszmélés, s mint ilyen nem annyira *más egyedektől*, hanem *más embercsoportoktól* kaphatja meg a szükséges erősítést. Szomorúan tudomásul kell vennünk: a kívülről jövő, *a közös fellépést szorgalmazó kollektív támogatás a románság részéről egyelőre hiányzik, s ez a tényállás kevésbé ellenállóvá teszi KIT-ünket a KITZ-zel szemben.*

2.2.4. AZ ELSZIGETELŐDÉS PARADOXONJA

Népkisebbségi csoportunkat még egy veszedelem fenyegeti: eluralkodhat körünkben az *elszigetelődés tendenciája*, amikor is az ilyen gondolkodásmód hívei nem várnak támogatást még a többség velünk rokonszenvező egyedeitől, csoportjaitól sem, inkább a begubózásban keresnek menedéket. Ez már több, mint a teknősbéka póz, nem kizárólag az információk előli elzárkózást jelenti, hanem *ontológiailag létállapot* akar lenni, értve ezen azt, hogy egyesek a sokszegmentumú emberközi relációk egészéből ki szeretnék emelni nemzetdarabunkat, megőrzés céljából.

Az első kérdés, amely ennek kapcsán rögtön felmerül: vajon egyáltalán *lehetséges-e* ez az önkéntes zárka állapot, a második pedig az, hogy ha lehetséges, akkor *hasznos-e*. A lehetségesen belül különbséget tehetünk az *egyed*, a *kisközösség* és az *egész* vonatkoztatási rendszere szerint. Axiomatikus igazság, hogy létezzenek bár szintek, de egyikén sem képzelhető el a *teljes* elszigetelődés, végül is senki sem szakíthatja ki magát abból az emberi közösségből, amelyben él, akarata ellenére valamilyen módon mindenképpen szembesül azokkal, akiktől el akar határolódn. De az említett szintek szerint – tehát a nagyközöségtől az egyed felé haladva – mind nagyobb mértékben adottak a *viszonylagos* izolálódás feltételei, ami a másik irányból nézve azt jelenti, hogy a globális szerkezetként felfogott összkisebbségi magyarság felé közeledve egyre kevésbé reális lehetőség a szigorú önkörben létezés. Eladdig, hogy ugyanezt a jelenséget akár két elnevezéssel illethetjük: az egyedek vonatkozásában *marginalizálódásról* szólhatunk, s ha ez egyre több személyt fog át, úgy KITZ-rizikós faktorként kezelhetjük (2.2.5.), a kisebb vagy nagyobb közösségek mértékrendjében pedig – lefele csökkenő mértékben – megmutatkozik az *elkülönülés* mint *törekvés*. Ez utóbbi szó hangsúlyos, jelzi, hogy ez az elszigetelődés elsősorban szándék, igyekezet vagy cél, de még nem megvalósulás, még nem társadalomontológiai tény. A törekvés a nem tudati létszférában csak *részlegesen* és *viszonylagosan* realizálódhatnak.

A potencialitásnak ilyen félig-meddig elismerése után elénk mered egy másik kérdőjel: hasznos-e élni ezzel az amúgy is csonka lehetőséggel, vajon ez fogja megszilárdítani KIT-ünket? Paradoxon kerekedik ki e kérdésbeállítás feletti töprengésből. A közösségi tudat valóban felöleli a *másoktól való különbözőség átélését*. Ekképpen úgy tűnik, minél hatékonyabban munkálkodik a kollektív másság, s mennél inkább áttevédik ez az ontológiai lét-

közegbe – tehát nemcsak a különbözőség *tudatával*, hanem *elkülönülten* is élnek a kisebb-nagyobb közösségek annál nagyobb a befelé gravitálás. Igen ám, de a paradoxonra jellemzően ez az ítélkezés csak bizonyos vonatkozásban igaz, szembe lehet állítani vele a neki ellentmondó kijelentést, amely más összefüggésben ugyancsak valós. Így is lehet érvelni: a kisebbségi csoportok, kisebb közösségek valóban önmagukat erősítik, amikor belső kapcsolataikat a külsők rovására olyannyira szilárdítják, hogy ez már az elhatárolódás határát súrolja. De így is: az elszigetelődés, már amilyen mértékben ez megvalósítható, ugyanakkor az ellenkező irányba is működik: *ha a törzsnemzet felé érvényesítik, akkor messzemenően KITZ-jelenség*, így ez a választás a legkevésbé sem alkalmas arra, hogy vele önmagunk reális képét ápolgassuk, hiszen ez egy belterjes tudatvilágban lehetetlen. Még jó, hogy ez a vész ténylegesen nem fenyeget, ugyanis az elszigetelődés szándéka kizárólag a többség felé mutat. De talán indokoltan állíthatjuk: ebben az irányban is többnyire KIT-gyöngítő hatása van, főleg akkor, ha a nemzeti kisebbségi összstruktúra felé közeledik.

A paradoxon tehát letisztult: az egymás közötti kapcsolatainkat elvileg – nem annyira gyakorlatilag – igen szorossá lehet tenni, ez sajátosságunk elevenebbé tételét szolgálná, s így a belső – a kisebbségi közösségünkön belüli – *mátságok* ellenére közös akarat foghatna össze, olyan, amely a *külső* – a többség – viszonylatában *mátság*, s így végső fokon elhatárolást jelent; ez valóban előnyös arra nézve, hogy ápolja KIT-ünket, de ott a másik kihatás: ha ez az izoláció túlnő a természetes és szükséges érvényességén, akkor már nem alkalmas népcsoportunk tudatbeállítódásának pontosítására. Lehet-e ezek után egyértelmű feleletet adni arra a kérdésre, vajon hasznos-e az így-úgy nem kizárt elkülönülés lehetőségével élni?

Válaszunk evazív: igen is meg nem is. *Igen: a kisszámú közösségek immanens kapcsolatrendszerében, de ugyanez káros összkisebbségi méretekben.* Pontosítva ezt a KIT-ünk működése szempontjából egyáltalán nem közömbös igen-nem-et. A kisebb közösségeknek minket leginkább konzerváló formája ott keresendő, ahol viszonylag kompakt tömbben élnek nemzetközösség-társaink. Itt a többségi-kisebbségi állapot biztosította légkörben, ahol a kisebbség a viszonylagos számbeli többsége miatt magabiztosabbnak érzi magát, meghonosodhat a külkapcsolatoknak sajátos módja: e reláció egyik viszonytagja maga a *közösség*, illetve annak *intézményesített* képviselője, nem pedig a tagok külön-külön. Mondjuk egy szintiszta magyar falu megszervezheti az életét úgy, hogy *adminisztratív* vagy *termelő* egysége beleszervesül az országegészségbe, de az emberek vagy legalábbis azok többsége éli a maga nemzetiségi életét, az *egyedek* külső kontaktusai a minimumra csökkennek. Teljes egészükben természetesen nem tűnhetnek el, hiszen van katonáskodás, van személyes ügyintézés a falun kívül, ott vannak a mindenkit érdeklő országos intézkedések s annyi más élethelyzet, amely szükségelteti a személyes külkapcsolatokat. A viszonylagos elhatárolódás segítségével azonban mégis tökéletesíteni lehet az önmegőrzést. Ehhez amolyan féligáteresztő rétegre van szükség, amelyen keresztül a külső kapcsolatok visszafogásával nem engedik magukhoz az együvé tartozás érzését megingató hatásokat, de amely szűrő ugyanakkor csökkenti a belső egységet fenntartó energiák kiáramlását. Ekképpen az adott lehetőség határain belül valamely egység, esetünkben a falu egyedei – úgy-ahogy – elkerülik a külső érintkezéskor mindenképpen felépő frusztrációt, provokációt, kevésbé tapasztalják az irányukba megnyilvánuló ellenszenvet, így jórészt elejét veszik annak, hogy a KIT-jük épségét fenyegető habitussal – például nacionalizmusra nacionalizmussal – válaszoljanak ezekre a keserű tapasztalatokra.

Ami pedig a másik irányú mozgást, a kiáramlást illeti: szokásait, a népi értékeket, az együttélés hagyományos normáit önmegőrző gonddal védelmezhetik, nem engedik elillanni azon a bizonyos szűrőn keresztül.

Mindez azonban csak a paradoxonnak egyik, de nem alapvető igazsága. Igazságértéke igencsak összezsugorodik, mihamarabb összetűjük a másik vonatkozással, amelyet nemkevésbé igaznak fogadtunk el, ezúttal az *esszencialitás szintjén*. A visszavonulás önmagunkba mint kisebb közösségek azonosságtudatát a KITZ-től részben megóvó alternatíva csak amolyan *melegházi megőrzés lehet, nem terjeszthető ki az egészre*. A melegházra nyilván szükség van, de egymagában kevés ahhoz, hogy a *nagyközösség* életképességét ilyen szellemi magatartásbeli autarkióval érdemben növelni lehessen. Annál is inkább, mert ez feltételezi a kompakt tömböt, márpedig nemzeti kisebbségünk java része, egészen a diaszpóráig menően, kisebb-nagyobb csoportokban elvegyülten él Romániában. A kisebbség legszélesebb rétegei számára tehát a részleges izolálódás csak ábránd, esetleg óhaj, amely előbb-utóbb beleütközik a realitásokba, így önmagát semmisíti meg. Ennek tudomásul vétele egy KITZ-beütés elhárításával ér fel, figyelmen kívül hagyása pedig tudatzavar, hiszen arra a feltételezésre épül, miszerint mi körülzárt entitás lehetünk. Mi más ez, ha nem léthelyzetünk vagy jövőnk elferdített tükörképe?

Az áthidaló megoldást elméletileg körül lehet írni, az más kérdés, hogy ennek az alkalmazása nem megy zökkenőmentesen. Az ellentétes pólusok között valamiféle összevonás talán alkalmas arra, hogy útját állja e KITZ-forma kialakulásának: *beépülve megtartani önmagunkat*. (2.4.12.)

A *beépülés* arra utal, hogy tudomásul vesszük: egy állami keretbe beágyazva vagyunk kénytelenek élni, ebből, ha akarjuk, sem tudjuk kollektíve kiszakítani magunkat, realitásként el kell fogad-

nunk, hogy nem vagyunk idegen test egy – mindegy, milyen körülmények között megszületett – organizmusban. Ezt is mondhatjuk: *nekünk történelmi jogunk az ittlét*, nem jöttment idevetődött idegenek vagyunk. A magabiztos KIT-ben az állampolgári lojalitás nem feltétel nélküli, hanem az irántunk tanúsított lojalitásnak a „visszafizetése” (2.2.9.). Kollektív személyiségtudatunk akkor nem lesz alázatos főhajtás a pártállam részéről jövő sérelmek előtt, ha ebben a KIT-ben nem egyszerűen az államhoz tartozásunk fejeződik ki, hanem az is, hogy kinyilvánított állampolgári minőségünk följosít jogaink védelmére, ha kell, azzal az állami berendezkedéssel szemben is, amely iránt csak feltételesen vállalhatjuk a lojalitást.

A tézisünk ezzel ellentétes, de vele egységet alkotó oldala *önmagunk megtartása*. Nem holmi köldöknéző magunkba zárkozás ez az önkonzerválás, nem hermetikus elszigetelődés – még ha, mint láttuk, határesetekben a viszonylagos visszavonulás saját várfalaink mögé részben hasznos is –, hanem öntudatos vállalása a kollektív másságnak az állampolgári „nem más”-on belül. A KITZ-mentes KIT ilyen értelemben *önmagunknak saját magunkként történő tudati elhelyezése abban a létkörnyezetben, amelyben élnünk adatott*.

2.2.5. A MARGINALIZÁLÓDÁS

A „beépülve megtartani önmagunkat” elv sajnos gyakran csak nemes óhaj, megvalósulása nem kis nehézségekbe ütközik. Így van ez azért, mert vele ellentétes irányban ott munkálkodik az elszigetelődésnek sajátos tendenciája, a *marginalizálódás*. Ez az eléggé elterjedt szakkifejezés hibrid tartalommal kering a társadalomtudományi szakirodalomban, egy azonban biztos: maga a je-

lenség, amelyet jelöl, mindenképpen deformált emberi viszony, s az sem kétséges, hogy nem kizárólag csak humán *relációt* fed, hanem kihat a *tudattartalmakra* is. Így a kisebbségi környezetben a marginalizálódás mint tudatot torzító jelenség jól beleillik mostani elemzésünkbe, végül is KITZ-kockázatot jelent.

Elégedjünk meg első megközelítésben a marginalizálódás leg-egyszerűbb körülírásával: *a társadalom peremére kerülést jelenti*. Ezen belül azonban a disztíngválásnak számos ismérve van, ezeket alkalmazva föltárul e jelenség igen összetett volta. Íme csak néhány ilyen kritérium:

a. Minek a peremére veti ki a társadalom a marginalizálódó személyt? Itt legkevesebb három pászma van: a politika, a gazdaság és a művelődés.

b. Milyen mennyiségi összetevői vannak a marginalizálódásnak? Ezek a szintek az egyedtől a kisebb közösségeken át az egész nemzeti kisebbségi kollektivitás felé mutatnak.

c. Hogyan jutnak a marginalizálódott állapotba az emberek? A két pólus itt a kényszer és a szabad választás, s ott vannak köztük a fokozatok.

*d. Miként élik át az emberek tudatilag a marginális létet? Ez már átvezet a relációktól, e viszonyokba kerülés módjától a KIT-hez, lépcsőzetesség itt is van, legalacsonyabb szinten egyesek passzívan beletörődnek sorsukba, a legmagasabb fokon a nyílt *oppozíció*, a *lázadás* nyilvánul meg a kivetettség ellen.*

E típus-kritériumok nyilván összefüggnek egymással, például a politikailag kényszerűen marginalizálódott csoportokat általában jellemzi a határozott *oppozíció*, a maguk választotta kulturális elszigetelődésben élők közül sokan belenyugvóan elfogadják ezt az állapotot, vagy a marginalizálódott *személyek* tudatában másképpen csapódik le mondjuk a gazdasági peremhelyzet, mint az

összkisebbségi tudatban teszem azt a politikából kiszorított lét, és így tovább.

Vegyük szemügyre ezúttal a marginalizálódás két fő módozatát, a *politikai* és *művelődési* életet aszerint, hogy ezeknek a természetellenes kapcsolatoknak milyen tudatot deformáló kihatásai vannak. (A gazdasági életről majd külön szólunk, itt ugyanis más jellegzetességekkel fonódik össze a marginalizálódás [2.2.14.].)

A *politika* az a fő terület, ahol az *egyéni* és *kollektív* margó-lét a legszembetűnőbb. A magasabb állami, politikai vezetésben a kisebbség képviselői egyszerűen nem vesznek részt, s ha a legfelső testületek névsorában itt-ott magyar név is feltűnik, úgy az sem mond sokat, ezek a „százalékemberek”. Az például, hogy szokás szerint az államtanács alelnöke a kolozsvári egyetem magyar prorektora, az égvilágon semmit nem jelent a „nemzetiségi képviselet” szempontjából, hiszen egy ilyen funkció nem több, mint a dekrétumok megszavazásakor a kézfelemelés kötelessége. Ha pedig kivételesen mégis akad magasabb jogkörrel fölruházott nemzetiségi személy, akkor az asszimiláns (tisztelet az igen ritka kivételnek, mint Király Károly esete).

Külön kategóriába tartoznak az elég magas szerepkört vállaló funkcionáriusok, akiknek éppen az a feladatuk, hogy a magyar művelődésben érvényesítsék a pártállam politikáját, akik hivatásuk szerint nyitott szemmel, úgymond, benne élnek az irodalmi-tudományos-művészeti tevékenységünkben, de egyetlen célból: azért, hogy *szigorú cenzorként megakadályozzák a nemzeti öntudatot ápoló alkotások megjelenését*. Tulajdonképpen ők is marginalizálódtak... hozzánk, szellemi mivoltunkhoz mérten. Gyakorlatilag tehát egész nemzeti entitásunkat kiszorították a politika perifériájára, márpedig ez nemcsak a *közösségek közötti* normális együttélést teszi lehetetlenné, hanem ugyanakkor *közösségünkön belül* is gyöngíti a KIT-ünket, hiszen azonosságtudatunk része az,

hogy *ennek* az államnak egyenrangú állampolgáraiként szeretnénk politizálni (bármilyen színezettel) magyarnak maradvá.

A politikai relációkban – a kollektív száműzés mellett – megtaláljuk az *egyéni, maga választotta* szélre kerülést is. Ezek az esetek önmagukban nem bontják meg a közös tudatot, inkább csak személyes tragédiák, az elkeseredett emberek választása. Egyediségükben nemhogy nem KITZ-jelenségek, hanem éppenséggel a KIT-et szolgáló merész kiállások lehetnek. Előfordul ez olykor, amikor kivételesen erős jellemű emberek vállalják akár a hatalom részéről jövő kitagadást, a köztük és a totalitarista rendszer közötti nyílt összeütközést. Ilyenkor többszörösen deformálódnak az őket személyesen átfogó társadalmi relációk, úgy is, mint *ők* és a *hatalom birtokosai*, és úgy is, mint *ők* és a *sorstársaik* nexusai. A marginalizálódás ugyanis ilyenkor kényszerű elszigetelődést jelent a saját nemzetrésztől. S mégis, minden külső nyomás – a kényszer – ellenére *önként vállaltnak* nevezzük ezt a marginalizálódási formát, hiszen aki erre szánja rá magát, jól tudja, mi lesz a következmény, így végső fokon maga választotta a pereméletet.

Az itt leírt, sajnos ritka jelenség fő formája a *politikai* partvonalra állítás. A kíméletlenebb beavatkozás következtében ez a marginalizálódás már nemegyszer a szó szoros értelmében *elzárt-ságot* (börtönt) jelent. Kételyek merülnek fel: vajon a szándékos teljes *félrevonulás* hasznos-e, vagy sem néptöredékünk egészének szempontjából. A válasz nem lehet egyértelmű, hiszen a sokféle félreállítás *milyenségétől, kihatásaitól* függ az *igen* vagy *nem* között mozgó felelet. A visszahúzóds a *politikától menekülés is lehet az apolitizmusba*. Ez nem annyira kényszerhelyzet, a nem-politizálást inkább az emberek maguk választják, ugyanis senkit sem lehet rávenni arra, ha nem akarja, hogy ne politizáljon, legfeljebb erőlyesen korlátozni lehet az ilyen természetű aktivitást. A marginalizálódásnak e lényegében szabadon választott változata – a „radikális

apolitizmus” – aligha hasznos, a *politikamentesség szegényíti KIT-ünket*.

Ott van azonban a félrevonulás számos más módja. Így amikor valaki tudja, hogy amiatt, amit tesz, politikailag „semlegesíthetik”, ennek ellenére vállalja a nyílt kiállást, mert ezt hatásában értékesebbnek tartja, mint a konfliktusok elkerülésével a háttérben folytatott politizálást. Esete válogatja, *mi jobb: az-e, ha valaki odadobja a kesztyűt, vagy ha marginalizálódás nélkül a csendesebb, de aktív politikai tevékenység mellett dönt*. Az első változatban a cselekedet széles körű visszhangja együtt jár az emberközi kapcsolatok erőszakos leépítésével, a másik verzióban senki sem remélheti, hogy aprómunkájának különleges rezonanciája legyen, de együttműködése a közösséggel jóval gazdagabb marad. Minden alkalommal a konkrét mérlegelés dönt, mi hasznosabb a kisebbségi néptömbünknek. Amikor pedig az említett kesztyű odadobása, az ésszerű ítélkezés szerint, nem válthat ki nagyobb hatást – mert mondjuk egy szürke ember vállalkozik valamire, s tette elszigetelt hőstett marad, utóregzés nélkül –, akkor a kevesebb több lesz, ha viszont súlyos személyiség cselekszi ugyanezt, akkor minden bizonnyal a bátor vállalkozásnak ösztönző kihatása nagyobb nyereség, mint az ezt követő kényszer marginalizálódásból származó kár.

Külön lapra tartozik az, amikor nemzetiségünket védő vagy a sovinszta politikát leleplező tettekért börtön járhat. Megesik ez akkor, amikor ránk olvassák, hogy nem ők, hanem mi vagyunk nacionalisták, s az így besorolt tetteket törvénybe ütközőknek nyilvánítják. Ilyenkor sokkal kiélezettebben tevődik föl a „mi hasznosabb?” kérdés, vajon milyen súlyú a KIT-ünket s ezen keresztül az önmagunkat szilárdító cselekedet, amely miatt esetleg a szinte abszolút marginalizálódást is vállalni kell. Aligha lehet eltanácsolni bárkit is az ide sorolható vakmerő tettektől, de erre

öszönözni sem jó. Mindenki maga méri fel, meddig ésszerű a kockázatnak a vállalása. Végül is csak *rizikóról*, nem pedig *szükségszerű következményről* van szó, tehát nem magát a teljes kirekesztést mint *tényt*, hanem ennek ilyen vagy olyan *valószínűségét* kell összevetni az önkonzerváló bátor tett súlyával.

A *művelődésben* a félreállítás, -állítás legalább olyan méretű, mint a politikában. Ebben a zónában nemcsak azzal kell számolnunk – miként azt a politika kapcsán érzékeltettük –, hogy egyes kiválóságok elhallgattatásával a KIT-ünket erősítő személyiségek hasznos tevékenységüktől fosztanak meg bennünket. Többről van itt szó: a művelődés KITZ-formáinak már vizsgált (2.2) beteges tünetei ezúttal kiegészülnek az emberi kapcsolatok elferdülésével: a kulturális marginalizálódás nemcsak a kultúránk *alkotóinak*, de szerény *fogyasztóinak* nexus-elégtelenségeit is felöleli. Az egyedi, de könnyen mind szélesebb rétegeket átölelő kulturális marginalizálódás anomáliái között hármát találunk tipikusnak:

a. a *vegyesházasságok* okozta kényszerű *félkultúrás* állapotot,
b. a *beleszületés* és a *nevelés* kettősségéből eredő disszonanciát,

c. a *kettős kötődésből* fakadó természetellenes állapotot.

a. A vegyes házasság egymagában még nem elnemzetlenítő tény, feltéve, ha a kisebbségi fél ebben a kötelékben igyekszik megőrizni hovatartozásának tudatát. Ehhez azonban kölcsönös tiszteletre van szükség, s főleg arra, hogy ne csak a családon belül, hanem kívül – a külső környezetben – is meglegyen a másság elfogadásának a készsége. (Más szóval: ne társuljon ez a zavart okozó tényező egy másikkal, a kettős kötődéssel, amelyről lentebb többet.) A vegyes házasság azonban nemcsak két embert összekötő kapocs, hanem a szülő és a gyermek együttélése is, ahol a kulturális marginalizálódás veszélye már fenyegetőbb. Az ilyen házasságból született gyermekek tudatában szinte szükségszerű a

félkulturális állapot, sőt ez még a kevésbé rossz, ugyanis elég gyakori, hogy a többségi fél a házastárs irányában még toleráns, de a gyermekeinek már szigorúan egykultúrájának kell lenniük, teljesen elveszítve a másik szülő szellemi arculatát. Ez azonban már túlnő a mostani vizsgálódásunkon, nem marginalizálódás, hanem asszimiláció (2.2.7.). Maradjunk tehát a fél(nemzeti) műveltségnél, a vegyes házasságokból született olyan utódoknál, akik valamilyen halvány családi benyomásokból még fel-felszedettek egyet-mást a magyar kultúrából, de lényegében ennek a peremére kerültek. Ők a KITZ-re leginkább predesztináltak, olyan utolsó nemzedék, amely már nem képes vállalni a peremműveltségét, s így utódai – ha csak valamilyen véletlenszerű ellenszél nem módosítja pályájukat – elvesznek számunkra.

b. A beleszületés és nevelés ellentmondása nem kevésbé a kultúra szegélyére taszít embereket, s gyakran növeli a kisebbségi passzivitást. Ezek azok az esetek, amikor valaminek folytán megbomlanak a beleszületéssel kapott mikroegységek kapcsolatai. Így elhalálózás, válás vagy más oknál fogva. Ilyenkor a „született kisebbségi magyar” olyan kisközösségbe kerül – árvaház, nem magyar rokonok, bentlakás stb. –, ahol nemzeti kultúrájának alapjait nem képes lerakni. Ekképpen attól függően, hogy milyen életkortól áll be a környezetváltozás, ilyen vagy olyan mértékben hatni fog a kulturális centrifugális erő, eladdig, hogy sokan a marginalizálódáson túl még az anyanyelv elvesztéséig is eljutnak, kívül kerülnek kultúránkon, s ezzel együtt egykori, talán serkenő kollektív azonosságtudatukon. Főleg azok, akik a beleszületésüket követő rövid periódusban nem halmoztak fel tartós szellemi táplálékot. Az egyedek életében a létkeretek ilyen módosulása nem kívánatos szukcesszivitást mutat, olyan végeredménnyel, amely egyébként rendszerint a KITZ folytatása, de ez esetben a KITZ periódust át-lépve is bekövetkezik: a kulturális marginalizálódás a kisebbség-

hez tartozás határainak átlépéséig fokozódik. Íme a KITZ-et esetleg kikerülő periodicitás sémája: kezdetben a környezet nem alkalmas arra, hogy kialakítsa a biztos KIT-et; az életvitel módosul, s így az új benyomások tömegével még a KIT foszlányai is feledésbe merülnek, eltűnnek, anélkül hogy a szóban forgó személy átélné az önazonosság válságát, hiszen az ilyen identitással tulajdonképpen nem is rendelkezett. A KITZ legfeljebb akkor lesz önálló szakasz ebben a folyamatban, ha a teljesen ki nem formált KIT azért eléggé strukturált ahhoz, hogy egyáltalán válságba jusson. Az eleve csökevényes KIT jelenlétében a KITZ megjelenéséhez (gyakran) hozzájárul az is, hogy az új kisközösségekben frusztrációnak van kitéve az illető, s így mintegy utólag tudatosítják benne, hogy „nem közénk tartozol” – holott azelőtt nem munkálkodott benne elevenen ez a tudat ilyenkor nem kizárt, hogy valamilyen belső küszködés után következik be a végkifejlet: a kulturális marginalizálódás meghosszabbítása, az asszimiláció.

c. Végül utaljunk az ún. *kettős kötődésre*. Most nem arra gondolok, hogy vannak emberek, akik két kultúrához kapcsolódnak, az *emberközi viszonyok* duplicitása érdekel. Elkerülhetetlen, hogy Romániában a kisebbség tekintélyes része ne a többségbe beékelve, esetleg szinte kisebbségi magányban ne éljen. Realitás ez, nemcsak azért, mert eleve szép számmal akadnak szórványvidékek, hanem azért is, mert politikai célzattal szétszórják magyarjainkat Óromániában. A nemzeti kisebbségi kultúra hordozóiban sokszor ebben a környezetben honosodik meg az említett kettős kötődés. A kisebbségi személy a munkaviszonyaiban, a társadalmi együttélés különböző formáiban, a szomszédsági, sőt baráti érintkezésekben vagy akár az adott környék román művelődési életében viszonytagként benne él, kötődik mindehhez. Ez egymagában nem vonja maga után a nemzeti mivolt feladását, ettől még fenn lehet tartani a másik kötődést: saját nemzetéhez. De mi történik

akkor, ha az egyik oldalon, a mindennapi relációiban az egyik fajta valahova tartozás szakadatlanul stabilizálódik, a másik irányú kötelék szálai pedig gyöngülnek, egyre légiesebbé válnak? Ebben a terpeszállásban a marginalizálódást nehéz elkerülni, főként a kultúrában.

Az ilyen peremhelyzetű személy rendszerint válságba jut: az egyedüllét elbizonytalanítja, s ha nem tudja biztosítani a főleg művelődési vérkeringést saját nemzetének fő törzsével, de még a kisebbségi tömbbel sem, akkor a KIT-je egyre áttetszőbb lesz, ha viszont megszűnik egyedülléte, mivel a helyi román kötődésben az őt befogadás jelei mutatkoznak meg, akkor ez meggyorsítja az identitástudat szétforgácsolódását. Az ilyen periféria-helyzetben egyre nehezebben lehet érvényesíteni az életvitel vezérmotívumát: „beépülve megtartani önmagunkat”.

2.2.6. AZ OPPOZÍCIÓS MARGINALIZÁLÓDÁS

A marginalizálódás lehet az asszimiláció előszobája, de az sincs kizárva, hogy éppenséggel a KIT mellvédje. A szélekre taszításban hallgatólagosan már eddig is különbséget tettünk a *létálapot* és a *tudatvilág* között. A KITZ árnyéka akkor vetül rá erre a társadalmi tendenciára, amikor a kitaszítottak *létadottságait* kiegészíti a marginalizálódott *gondolkodásmód*. E két közeg azonban nem feltétlenül változik párhuzamosan. Így ha fentebb a természetes társadalmi helyüktől megfosztott kisebbségi egyedek, csoportok KITZ-fertőzéseinek esélyeire hívtuk fel a figyelmet, ezúttal ennek fonákjára hivatkozunk, arra, hogy a *szegélyállapotban is lehet biztos KIT-tel élni*.

Emlékeztetünk a marginalizálódás tipológiájára (2.2.5.): az egyik osztályozás szerint megkülönböztetünk *beletörődő*, inaktív

és határozottan *oppozíciós* (lázado) viszonyulást az ontológiai társadalomszéli elhelyezkedéshez. Nos ha a skála két pontja – a sorscsapások elfogadása és az ellenkezés – között a mutató egyre inkább az oppozíció felé leng ki, akkor mind nagyobb lesz a valószínűsége annak, hogy el lehessen kerülni a KITZ-et, sőt hogy konzerválni lehessen magunkat és tudatunkat. Lehet bár valakit „kaszton kívül” helyezni, az, aki pária, attól még jól tudhatja magáról kitagadott voltának lényegét, nem szükségképpen a „tisztátalan” voltával együtt megtagadni kitaszított lényegét. Akiben viszont tudatosodik társadalmi kivetettsége, az rendszerint nem fog belenyugodni hátrányos helyzetébe: *lázadozni fog*. Áll ez a kisebbségi – ha nem is kasztból kiűzött, de mindenképpen a társadalmi kör középpontjától távol tartott – státusra is.

Kisebbségi ellenzékiesség – így lehet fogalmi keretbe fogni ezt a magatartásformát, amely ugyanolyan gyakori válasz a marginalizálódással megbomlott közösségi kapcsolatokra, mint az asszimilálódo behódolás. Ennek az ellenzékiességnek megvan a maga sajátossága a máskor és máshol fellépő oppozícióval szemben. Az ellenzékre rendszerint az jellemző, hogy szembefordul az adott politikai szerkezettel, vagy úgy, hogy egyszerűen csak bírálja, vagy úgy, hogy ezen túlmutatva más alternatívát állít szembe vele. A destruktív ellenzék sokan reakciónak titulálják. Nos a társadalmi élet külső sávjára kényszerített kisebbség ellenzékiessége aligha sorolható be minden megkötés nélkül a reakciónak – tehát a destruktív – politikai állásfoglalások közé. A baj éppen az, hogy a totalitarista hatalom ezt a megkülönböztetést figyelmen kívül hagyja, s minden olyan kisebbségi fellépést, amely a többség és kisebbség közötti viszony normalizálását szorgalmazza, nem más akaró oppozíciónak, hanem ideológiailag megbélyegezhető reakciónak kiáltja ki, s így törvényesen szankcionálja.

A legfurcsább mindebben az, hogy a hatalom rendszerint azt olvassa rá a marginalizálódás ellen tiltakozó kisebbségekre, ami a legkevésbé sem szándékuk. A vád bűvös szava az *izolálódás*, mintha a kisebbségi közösség körül akarná falazni magát, s ezzel bomlasztaná az „egységes nemzeti állam” koncepcióját és politikai gyakorlatát. Holott erről szó sincs. (Most eltekintünk azoktól a hőbörgőktől, akik – szerencsére kis számban – ilyen képzelmenyek világában lebegnek, azt képzelik, hogy a teljes önmagunkba zárkózás lenne a KITZ-mentes permanentizálásnak eszményi eszköze.)

Ha valaki racionálisan gondolkodik, nem hagyja figyelmen kívül azt a szükségszerűséget, hogy *nemzetiségünk a mai körülmények között csakis a (román) társadalmi-gazdasági struktúra egészébe beleszerveződve lehet életképes*. A két világháború között fel-felvillant olyan szemlélet, mely szerint mondjuk a gazdasági autarkia, az önellátás lenne a kisközösségek életben tartásának fő biztosítéka. Ezek – például a Balázs Ferencnél a gyakorlati alkalmazás küszöbéig jutott álmok – az akkori tulajdonviszonyok között sem teljesülhettek, annál kevésbé az államkapitalista szocializmusban, amely egyenesen lehetetlenné teszi még a kisközösségek hermetikus elkülönülését is. (Legfeljebb csak olyan szintig menően, ahogyan azt már ábrázoltuk [2.2.4.].) Egyszóval: *a marginalizálódásnak nem lehet ellenszere a szigorú gazdasági önellátás*.

A kisebbségek különböző politikai opciói ebben az összefüggésben *a legkevésbé sem sorolhatók a politikai „reakció” körébe*. Ellenkezőleg: *egy ésszerűbb, politikailag más alapokra helyezkedő berendezkedés megteremtését célozzák*. Állíthatjuk ezt persze feltételesen, amilyen mértékben a politikai opcióinkat a rejtett jelzésekből ki tudjuk következtetni. Az egész ellenzékiiség egy alapvető ellentmondás feloldását kívánja elősegíteni. A kisebbség legyen bármilyen politikai doktrína híve, a legnagyobb mértékben

tudja-érti, hogy marginalizálódott volta – s ezúttal a kollektív, nem az egyéni margó-állapokra gondolunk – nem természetes, hiszen az normális, ha minden állampolgár, nemzetiségére való tekintet nélkül, autonóm személyként épül be a gazdasági-társadalmi-művelődési életbe.

Mindebből most már kikerekedik a végszó: *amikor nemzetdarabunk több mint fonák elhelyezkedése a pártállami struktúrában nem vezet ellenzéki fellépéshez, akkor ez a tudatok megingását, a KITZ-et váltja ki, függetlenül attól, hogy milyen ideológiai háttér vagy magyarázat társul hozzá.* A másodrendű (marginalizálódásra ítélt) állampolgár elvének érvényesítése ellenünk – ha nincs opposzió – könnyen KITZ-be csap át, s ez bizony krízis a javából, abból ered, hogy a magunkról megfestett kép nem akar összhangban lenni a ténnyel (mondjuk meggyőződésünk szerint többre vagyunk képesek, mint amennyit marginalizálódott mivoltunkban ténylegesen tenni tudunk; így a tényektől meg nem erősített önértékelés ingatag lesz), *ez a válság azonban nem valamilyen meghatározott politikai koncepció válsága, mint ahogyan a kiütkeresés sem támaszkodik egyetlen politikai vezérelvre.* Más szóval: mind a marginalizálódásból kinövő identitászavar, mind a KITZ eltávolítását célzó igyekezet, mind a KITZ meghonosodását fékező opposziós magatartás mögött egyaránt a *politikai pluralizmus* található. Vagyis: politikai tartalma szerint a KIT s nem kevésbé a KITZ elleni védekezés eleve *heterogén*.

2.2.7. ASSZIMILÁCIÓ

A marginalizálódás, az aktív ellenkezés hiányában, nemcsak az azonosság érzésének megnyirbálásához, hanem egyenesen a felzívódáshoz vezet el. Tanúi vagyunk ennek akkor, amikor a kikö-

zösítés a vele ellentétes magatartással, a „nagylelkű befogadással” társul. E folyamatban fokozatosan elhalványulnak a minket másoktól eltávolító mozzanatok – főleg a már jellemzett kettős kötődésben és a vegyes házasságokban (2.2.5.) –, ugyanakkor szétfolyóbbak lesznek a vonzások, ezek közül is mindenekelőtt a „közös szenvedés” negatív élménye. Történik ez akkor, amikor a kisebbségi személy a maga egyéni marginalizálódásának következtében lazítja kontaktusait társaival, s így nemzetrészenek sérelmei kezdenek mind kevésbé kézzelfoghatókká válni. Ha előfordulnak bántalmak, ezeket mindinkább *egyéni*, nem pedig közösséghez tartozásból következő méltánytalanságoknak érzi. (Ha például nem léptetik elő, nem arra gondol: ez azért történt, mert kisebbségi vagyok, hanem arra: biztosan személyes ellenségeim vannak.)

Mindez általánosítva: *a KIT egyik kovásza a közös negatív élmény, ha a társadalmi relációk egyéni vagy csoportos módosulása „megfosztja” a kisebbség tagjait ezektől a fájó emócióktól – a kötelékek lazulnak, s fellép a KITZ. A mi-tudatban ugyanis visszaverődik kollektív létünk, annak minden alapvető jegyével együtt. Márpedig a közös gond és szenvedés nagyon is lényegi jellemzője életünknek.*

Az asszimiláció felé tendáló változások tulajdonképpen az azonosság szétesését mutatják. Nehéz eldönteni, mikor kezdődik s mikor zárul le véglegesen ez a folyamat. Legfeljebb az emberközi kapcsolatok szembeűnő mutációi jelzik a tendencia ütemét. Nem kevésbé fogas kérdés az sem, vajon az egyik nemzetiségi minőségből a másikba való átváltás során létezik-e semleges övezet, a se ide, se oda nem tartozás. Egy dolog azonban biztos: *az áthasonulás nem megy végbe hirtelen, a KIT s ezzel együtt a tényleges valahova tartozás elvesztése szükségképpen fokozatos.*

Érzésünk szerint *ember-minőségünkhöz mindenképpen hozzá-tartozik valamilyen kötődés a nemzeti közösséghez.* (Legalábbis

történelmileg azóta, hogy egyáltalán ilyen közösség létrejött.) A nemzetet kívüli létezés lehet hangzatos kozmopolita szólam, mondhatja bárki: ott vagyok otthon, ahol letettem a kalapomat, de azért mindig *otthon* van valahol, *akkor* és *ott* mégiscsak valakihez tartozik, még akkor is, ha ezt a világpolgár messzemenőn viszonylagosítja is, s ha kell, hetenként változó hovatarozássá szeretné fokozni, s ki akarja zárni belőle a *nemzeti* kötődést. Nézetünk szerint tehát nincs nemzeti nézőpontból „abszolút semleges” állapot. Van viszont – a kettős állampolgárság mintájára – az *ide-oda tartozás*, de ez aligha lehet hosszan tartó. Az átváltás periódusa ez, amikor valaki még nem vesztette el a régi, de még nem éli át teljesen az új kapcsolódást. Ilyenkor a szubjektumokat körülvevő viszonyok alakulása fogja meghatározni, hogy a folyamat visszafordul-e, vagy a nyílt áthasonulásba csúszik át.

A pszichológusok *vonatkozási csoportnak* nevezik azt a közösséget, amelyet az egyén elfogad sajátjának, még akkor is, ha objektíve nem tartozik bele, ám szeretne azonosulni vele. Normális körülmények között minden ember saját csoportja egyben vonatkozási csoport is, ennek kíván tagja maradni. Amikor a saját grupp és a viszonyítási pont elkülönül egymástól, felüti fejét a KITZ, kettéválik a tényleges és a kívánt hovatarozás. Lehet, hogy az örökölt kapcsolatok még a régi minőséghez kötik az embert, tudata viszont már másfelé vonzza: része szeretne *lenni a számára modellként elfogadott másik közösségnek*. S ha a másik kollektivitás hajlandó önmagába olvasztani a feléje közeledőt – hiszen az együttélés során megismerte, megszokta őt –, akkor a veszteséglitánkra bizton rávezethetjük a maga választotta vonatkozási csoporttal azonosuló *volt* kisebbségit. Ezzel vége a KITZ-nek, nincs többé vívódás, legfeljebb egészen más vonatkozásban: vajon az örökbefogadók őszintén és véglegesen áthasonították-e őt?

Még jó, hogy ennek a befogadásnak helyenként akadályai vannak. Az asszimiláció mindig bizonyos gazdasági viszonyok között megy végbe. *A gazdasági regresszió és a beolvasztás üteme fordított arányban van.* Vagy ami ugyanazt jelenti: *a gazdasági felledülés kedvez az asszimilációnak.* Ez azzal magyarázható, hogy a többség a nemzeti kisebbségiben versenytársat lát, a gazdasági prosperitás idején azonban, amikor a kereseti lehetőségek nagyobbak és a rivalitás kisebb méretű, hiszen nagyjából mindenki biztosítani tudja magának a jobb életkörülményeket, senki sem eszi el a másik szája elől a kenyeret. A gazdasági válság szakaszában viszont a befogadás az egyenlő esélyek megadását jelenti azoknak, akik ekképpen – hátrányos helyzetüktől megszabadulva – komoly vetélytársai lesznek a többségieknek. Ilyenkor a többség-kisebbség viszonyában a privilegizált oldalon nagyobb fokú az idegenkedés, az asszimilálásunkat inkább csak a művelődés vonzókörében érzik szükségesnek, de mondjuk a gazdasági vezető funkciók betöltésekor már számon tartják, ki ki *volt*. Ellentmondásos ez a helyzet: *ami a megélhetési körülményekben rossz, az az önmegmaradásunk vonatkozásában jó.* S ez tömegjelenség, nem csak arról van szó, hogy a kisebbségeket az anyagi megszorítások idején nem engedik a „tűznél melegedni”, hanem arról is, hogy „odalent” a kisebb munkakörökben is egyre inkább érződik a diszkrimináció.

Az asszimiláció és vele szemben az ózkodás mint ellentmondás a KITZ-nek egyik különös formáját termeli ki. A kisebbségiek beolvasztásra hajlamos egyedei alkalomadtán szembe találják magukat a többség említett kétértelmű reagálásával, azzal, hogy *formálisan* készek maguk közül valóknak tudni – akár a barátságot is ápolják velük, természetesen román nyelven érintkezve és a többségi probléma-láttatást elvárva tőlük –, de amikor anyagi érdekek forognak kockán, akkor *ténylegesen* nem hajlandók egyenlő fél-

ként kezelni őket. Ez meghasonlást vált ki a lemorzsolódni kész személyekben, élénk tudatzavarral jár. Az ilyen komplexussal vívódó egyedek valahogy így gondolkodhatnak: „Íme, én az akarok lenni, s ennek ellenére akkor, amikor a legnagyobb szükségem van rá, hogy befogadjanak, nem bírálják el ugyanúgy, mint azokat, akikkel egy akarok lenni: mi vagyok hát végül is?” Ha a KITZ-ről mindig elmondhatjuk, hogy nemzeti kisebbségünket gyöngítő tudatjelenség, ez esetben kivételesen meglátjuk benne a ránk nézve kedvező kihatást. A KITZ-nek ez a megmutatkozása ugyanis egy, a kisebbségi szempontból *veszteséges elhatározásnak olyan következménye, amely esetleg előnyösen visszahat magára a döntésre*. Egyszerű nyelvre lefordítva: „Ha ezek nem akarnak befogadni, akkor csak azért is maradok az, aki voltam.”

Nagy kár, hogy az asszimilációs folyamatban ez a számunkra kedvező visszacsatolás rendszerint nem tudja ellensúlyozni magát a felszívódást. S ennek okát, bizony, sokszor önmagunkban kell keresnünk. A be nem fogadás következtében előálló KITZ ugyanis nem mindig a „visszakozz”-t váltja ki. Sokakban olyan érzést kelt, mintha nem tettek volna eleget annak érdekében, hogy teljesen elfogadják őket. Ilyenkor pedig ahelyett, hogy a KITZ visszafordítana egy nem kívánatos kifejlést, éppenséggel meggyorsítja azt. A talpnyaló, karrierista, gáncs nélküli lovagjaink, mihelyt észlelik, hogy a másik fél részéről fenntartások jelentkeznek, azonnal szolgai behódolással próbálják eloszlatni a szándékos hasonulás akadályait. Ez akár a paroxizmusig fokozódhat, amikor is bekövetkezik a társadalom-lélektanban ismert reakció: *a saját közösség öngyűlöletig fokozott megvetése*. A szakirodalomban *negatív sovinizmusnak* nevezik ezt a különleges meghasonlást, s hozzáteszik – főleg a néger-komplexust vagy a zsidók között elterjedt ilyen önostorozást jellemezve –, hogy a hátrányos helyzetűek önutálata rendszerint az alacsonyabbrendűség elismerésével társul. Nos a

romániai magyar kisebbség asszimilálódó csoportjainál az önmegvetés talán ritkábban egészül ki a saját „silányságunk” érzésével, inkább valamiféle bosszúság kíséri amiatt, hogy nem könnyen sikerül kivergődni a meg nem érdemelten alantas szituációból.

Az önmagunk megvetése vagy egyenesen a gyűlölet tehát nem annyira a *nemzeti hovatarozásunkkal*, hanem inkább *társadalmi státusunkkal* szemben mutatkozik meg. Más szóval: nem azért vetik meg egyesek kollektív önmagukat, mert *magyarok*, hanem mert *kisebbségiek* vagyunk. Ez utóbbi létállapottól kívánnak szabadulni a lemorzsolódók, s tesznek meg mindent, jóval a megengedett kompromisszumokon túl, a befogadás érdekében. Csakhogy a mi kettős minőségünk elválaszthatatlan. Csak úgy lehet megszabadulni a gyűlölt *kisebbségi* mivoltunktól, ha elveszítjük *magyarságunkat*. (Most eltekintünk a kivándorlástól, amely csak *egyéni* feloldása ennek a kölcsönös feltételezettségnek.)

Az asszimilált kisebbségiek – azzal, hogy új humán léttérbe kerültek és sikerült eloszlatniuk az adaptációval szemben esetleg megnyilvánuló többségi viszolygást – még nem biztos, hogy megszabadultak a lelki traumáktól. A KIT-et ugyanis első nemzedéként nem olyan könnyű *elfelejteni* egyik napról a másikra. Értjük ezen azt, hogy a KIT feladása után is maradnak nyomok az egykori tudatállapotból, még az új nemzeti közösségbe történő beolvadás után is kísérhetnek valamikori emlékek, akár a lelki ismeretfurdalással tetézve. Nevezzük ezt „janicsár-tudatállapotnak”.

Ez a tudatbeállítódás – kifele, a tettek irányában – gyakran a legharciasabb állásfoglalásokban ölt testet. Ők, a janicsárok a kisebbségek legerélyesebb bírálói, a „kérelhetetlenek”, befele viszont nincs kizárva, hogy e cselekvés motívumai között a meghasonlás uralkodik. A megalkuvás nélküli kritikai viszonyulás az egykori sorstársak felé eredhet abból a meggondolásból, hogy va-

lamilyen módon meg kell köszönni a „kegyes” befogadónak a gesztusát, származhat félelemből is, nehogy az új, választott közösség mégis meggondolja magát, s ne tartsa az illetőt saját minősége hordozójának, de az sincs kizárva, hogy az erélyes fellépés mögött valamiféle öngazolás húzódik meg. Mindenesetre ezek a tettmozgatók a legkevésbé sem dicsérendők, s ha a janicsárból nem vett ki teljesen a karakter, akkor önmaga elbírálásakor felfelötlenek benne a kételyek.

Bonyolítja a helyzetet az, hogy az asszimilálódó alany továbbra is az adott társadalomban él, és *nemigen kerülheti ki a szembesülést azokkal, akikből kivált*. A janicsár-tudat tulajdonképpen már a KITZ utáni tudatzavar, akik ebből az alapállásból viszonyulnak (egykori) nemzetiségükhöz, azok már nem kisebbségi, hanem azon kívüli nézőpontból szemlélődnek. De amikor a többség felé ezt éreztetni akarják, nem biztos, hogy szégyenérzet nélkül nyíltan megteszik a megtagadott közösséggel szemben is. Van eset, amikor a janicsár az egykori „vértestvérei” előtt mentegőzik, formálisnak állítja be választását, el akarja hitetni, hogy továbbra is hozzájuk húz, kényszerre hivatkozik, aminek nem állhatott ellent, egyszóval szeretné, ha nem váltaná ki volt sorstársainak megvetését.

A szabadkozás az elhagyott közösség tagjai felé rendszerint csak akkor tapasztalható, amikor a felszívódással elvárt előny elmaradt. Ha zökkenőmentes a beépülés, s a kívánt kiváltságos körülmények visszaigazolják a választást (természetesen ez a „kiváltság” tulajdonképpen nem más, mint a hátrányos helyzet *megszűnése*), nos akkor a janicsár-komplexus eltűnik, s a volt kisebbségi igyekszik felégetni maga mögött mindent... egészen a névváltoztatásig menően, nehogy valami is emlékeztessen régi mivoltára. Ez már tényleg a KITZ utáni állapot, s bennünket csak a maga negativitásával érint: *egy embert újból elvesztettünk*.

2.2.8. HOMOGENIZÁLÓDÁS

Az asszimilációból kitermelődő azonosság-anomáliákat súlyosbítja egy voluntarista beütés: az önkényesen kidolgozott és szelvében-hosszában terjesztett teória, az *egyneműsítés elmélete*, amely konfúzus fogalmi apparátussal leplezni kívánja a lényegét; az erőszakos *beolvasztást* átkeresztelték *homogenizálódásnak*, s ezt úgy tüntetik fel, mintha a társadalom alakulásának természetes és szükségszerű folyamata volna. Az egyöntetűvé válás koncepciója nyilván tágabb körű, semmint hogy kizárólag csak a nemzeti-ségi asszimilációt érintené, s éppen emiatt alkalmas a ködösítésre. Az abszolút igazság rangjára emelt tétel az országon belüli differenciáltság *különböző módozatainak* állítólagos eloszlását feltételezi, s mintegy becsempészi közé a nemzetiségi különbségeket is, így a más természetű minőségi eltérések fellazulásának elvébe a kisebbség felszívódása is belefoglaltatik, anélkül hogy magára az elméletre rá lehetne sütni, hogy *bevallottan* az elnemzetlenítést próbálná igazolni. (A formára mindig vigyáznak.)

A homogenizálódás – a hivatalos ideológia szerint is – több síkon folyik. A propagandisztikus irodalom hol az egyik, hol a másik sávot részesíti előnyben, az említett megkötéssel, azzal, hogy a nemzeti kisebbség eltűnését mint a feltételezett egyneműsítés következményét *nyíltan* még nem merik kimondani. De a sejtetésnél már tovább mentek. Kedvenc témakör az egész nép *erkölcsi-politikai* egységének hangoztatása, ami még nem érinti a nemzeti-ségi különeműsítést. Félkönyvtárnyi irodalma van a *gazdasági életben* állítólag kiterbélyesedő homogenizálódásnak. Ezen a területen rögeszmévé vált fikció az úgynevezett hármasság minőség összeolvadása: az ember *termelői*, *tulajdonosi* és *hasznélvezői* kvalitásának egysége. (Erről részletesebben 2.3.9.) Ez így önmagában még mindig nem kapcsolódik közvetlenül a nemzeti kisebbs-

ségi minőség „bele-egyneműsítéséhez”. Van azonban e három tulajdonság elme szülte egység-tételének egy olyan meghosszabbítása, amelynek már közvetlen rendbontó kihatása van a kisebbségi tudatokra nézve. S ez az *egységes dolgozó nép* kialakulásának több mint feltételezése: *szorgalmazása*.

Erről az abszurd kollektivizmusról szóló értekezések, dokumentumok szemmel láthatóan csúsztatnak: *a gazdasági életben felkarolt fiktív azonosság-gondolatot kiterjesztik a többi emberi minőségre is*. Így – mintegy mellékesen – felvázolják a nemzeti kisebbségek jövőbeni helyét: *az egységes dolgozó nép részeként csupán egyetlen lényeges jegyük lesz, az, hogy valamennyi társukkal együtt egyazon elvek szerint végzik munkájukat*. Ez hátlapjára fordítva egy vele egyenértékű tézissel azonos, azzal tudniillik, hogy a sajátos műveltség, nyelv, lelki kötődés, gondolkodásmód s annyi más, a nemzetet önazonosságú kategóriává formáló vonás eltörlül amellett, hogy mindenki az *egységes dolgozó nép* része. Ha ezt a folyamatot a távoli jövőbe vetítve képzelné el a totalitarista ideológia, akkor egyelőre csak a *jövő*-tudat zavarát keltené. Csakhogy e processzus építőköveit mihamarabb szeretnék egymásra rakni, s a nemzeti kisebbségekről egyre inkább úgy beszélnek, mintha máris birtokolna valamit e paradicsomi állapotból.

Sztereotípiák terjednek, ilyen gépiesen ismételt formula, amit a „fordításos nyelv” kapcsán már elemeztünk (2.1.6.), miszerint az emberek – nemzetiségüktől függetlenül – a „*munka nyelvén*” értekeznének egymással, mintha a kommunikáció *formájának* semmi szerepe nem volna. Most, amikor a homogenizálódás oldaláról közeledünk a „munka nyelve” frázishoz, ki kell egészítenünk az elmondottakat: ez a fikció nemcsak azért veszélyes, mert nyelvünket – mint láttuk – „tolmácsnyelvvé” akarja lealacsonyítani, hanem azért is, mert *az emberi kapcsolatok gyökeres megváltoztatását készíti elő*. Hiszen a tézis szerint a munkában minőségi kü-

lönbség nélkül egyek vagyunk, s a munka *nem ismer* nemzetiségi specifikumot, így a munkavégzőnek el kellene vesztenie minden megkülönböztető jegyét, elegendő, ha csak az alkotó tevékenység szubjektumát látjuk benne, ami a „nagy katlanba” bekerült kisebbségi dolgozóknak csak árnyképe, arcvonások nélkül.

Jellemző, hogy a legmagasabb fórumokon, főleg a kinyilatkoztatás értékű, az „első (és egyedüli) embertől” származó megállapításokban unos-untalan visszatér az a beidegződés, mely szerint *Romániában mindenki egyenlő, mert* – nemzeti különbség nélkül – *egyaránt ki kell vennie részét a munkából.* Mintha az egyenjogúság kizárólag csak kötelesség volna. Erről az elvárásról, ha az elmélet színe elé idézzük, elmondhatjuk: *feladja a minőség pluralitását* (1.6.), kiemel olyan tulajdonságot, amely *nem tartozik a differentia specificához,* tehát nem része az adott közösség meghatározásának (azt ti., hogy valakik kivesszik részüket a munkából), félreállít nemcsak olyan tényezőket, amelyek a *van*-ba tartoznak (sajátos nyelv, kultúra stb.), hanem olyanokat is, amelyek a *kell* birodalmában keresendők, ilyenek a minden területre kiterjedő *egyenlő jogok,* amelyek a homogenizálódás agyréméből kihullnak.

Hogyan reagál erre a kisebbségi tudat? Aki a teknősbéka pózban (2.2.3.) egyszerűen elzárkózik az ilyen információk elől, s tudomást sem vesz róluk, annak a lelkivilágát nem bolygatja föl az egyoldalú – csak a munkaeszközt működtető minőséget elismerő – elbírálás. Aki viszont fogékony az iránt, milyen sorsot szántak közösségének, s töpreng az őt minősítő vélemények felett, az könnyen tétovázó lesz: ki is vagyok én, kik a társaim? Valóban kizárólag csak munkavégzők lennének? S még ha erre a kérdésre *nem*mel felel is, akkor is ott marad a bizonytalansági tényező: mi lesz velünk, ha a teóriát a mainál erőszakosabban fogják érvényesíteni? Van-e jövőnk ilyen kilátások között? Ki tagadná, hogy ez a szellemi tusakodás könnyen KITZ-be csap át.

A homogenizálódás alapgondolata Romániában szembekerül egy tényítéttel: a *beleszületés* elfogadásával. Az egyneművé alakulás tendenciáját az uralkodó ideológia szerint „*objektív szükségszerűségként*” kell elismerni. De ugyanilyen objektív adottság az is, hogy az emberek, akaratuktól függetlenül, születésüktől fogva vagy az őket terelő, nem tőlük függő determináltság következtében részévé válnak bizonyos embercsoportnak. A feltételezés szerint az egyik objektív törvényszerűség – az egyöntetűvé válás – keresztezi és semlegesíti a másikat, a beleszületéssel vagy kerüléssel szerzett állapotkülönbségeket, vagyis a homogenizálódás szétfeszíti az embereket elkülönítő kereteket. Így kellene létrejönnie valamilyen differenciálatlan társadalmi alakulatnak, amely inkább az uniformizálás, mint az egyenértékűvé válás eredménye lenne. A kollektív egyéniséget nem lehetne átmenteni ebbe a homogén közegbe. *Márpedig a közösségi személyiség nélkül a nemzetiségi létezés elképzelhetetlen.*

A társadalomlélektanban különbséget tesznek az *eleve adott* és a *kivívott* státus között. Nos, ha a nemzeti hovatartozást társadalmi státusnak tartjuk, úgy ez – első megközelítésben – az eleve adottak közé tartozik. De ha egy kicsit közelebbről szemügyre vesszük, látni fogjuk, hogy elkeveredik benne a kivívott jelleg is. Vagyis a születéskor mindenki nemzetiségi státust kap a társadalomtól, pontosabban a szüleitől, de ennek megőrzése vagy megváltoztatása később személyes hozzájárulásának függvénye. S ezzel a propaganda eszközeivel *objektívnek*, *szükségszerűnek* feltüntetett egyneműsítést a *szubjektumtól is függő* folyamattá transzformáltuk, s ugyanígy szemléljük a beleszületés tényének következményeit is.

A következtetés tanulságos: *a kényszereszközökkel terelt homogenizálás mint bennünket elnemzetlenítő törekvés csak akkor jelent reális veszélyt nemzeti kisebbségi közösségünkre nézve, ha*

nem áll szembe vele a megedzett KIT, ha hajlandóak vagyunk föladni a beleszületéssel kapott kollektív személyiségünket. A tendencia tehát, mivel függ a szubjektív tényezőktől, *nem lehet fatális szükségszerűség*: egyrészt az ún. homogenizálódás mint mindenféle pluralitásnak az ellenpólusa egy tudatosan alkalmazott, célirányos politikának a következménye akar lenni, márpedig ezt a politikát a másik fél csak *kieszelte*, tehát az „ők” szubjektív vágyainak, *nem* pedig valamilyen objektív társadalmi rendelkezésnek a folyománya; másrészt a várt végkifejlés – vagyis a közösségi önmagunk beleömlesztése valamilyen amorf, egynemű struktúrába – csak a mi „beleegyezésünkkel” lenne elképzelhető, tehát ezen az ágon is a szubjektivitástól függ. Ennek tudatában megedzhetjük KIT-ünket, hiszen így megszabadulunk az *egyneműsített nemléteünk* rémálomszerű jövőképétől, amelynek, úgymond, akaratunktól függetlenül, mintegy természeti törvényszerűséggel meg kellene valósulnia. Sőt ha valamilyen objektív követelménynek eleget tevő eseményvonulatot keresünk, akkor Európa e tájain a társadalmi fejlődésről inkább azt mondhatjuk el, hogy benne szükségletként éppen a *pluralitás érvényesítése* munkálkodik. A homogenizálás nyakába varrt „objektív tendencia” kifejezés tehát inkább a mi szövetségünk.

Mindebből kiszűrhető a konklúzió: *a homogenizálódás és a KITZ viszonya a kauzalitás szemszögéből, a látszat szerinti rendezhez mérten furcsa módon visszájára fordul*. Úgy tűnik, mintha a KITZ egyértelműen *következménye* volna a homogenizálódásnak, holott a valóságban inkább a KIT megingása lesz *oka* annak, hogy az erőltetett egyneműsítésnek ilyen-olyan sikerei vannak. A KITZ ugyanis egy nem kívánt folyamattal szembefordulni képes energia elapasztását jelenti, s ebben a negatív szerepkörben elősegíti a számunkra kedvezőtlen tendencia kierőszakolását. A bajt tetézi viszont, hogy ebben az oksági viszonyban az okozat visszahat az ok-

ra, s így a KITZ *önmagát gerjeszti*. Végbemegy ez oly módon, hogy a KITZ megléte miatt nem tudjuk fékezni a homogenizálódásnak álcázott elnemzetlenítést, s így maga a folyamat tovább bomlasztja identitástudatunkat.

2.2.9. NÉP – NEMZET – ÁLLAM – ÁLLAMPOLGÁRSÁG

A homogenizálódást igazolni kívánó román szakirodalom elméleti támasztékot keres egy, az állampolitika rangjára emelt fikcióban, abban a sokat emlegetett tézisben, mely szerint Románia nem *soknemzetiségű*, hanem *nemzeti állam*. Eszerint az egyneműsítésre azért volna szükség, hogy az állam egységes nemzeti volta mindjobban kidomborodjék. A román állam jellegére vonatkozó nézetek alakulásának megvan a maga története. Kitérő lenne belemélyedni e történetiség részleteibe – részben már utaltunk rá –, csak annyit elevenítsünk fel belőle, amennyi a KIT-ünk zavarainak megértéséhez közelebb visz.

Nagy-Románia megalakulása után a kommunista párt, általában a baloldal az országot *többszemzetiségű alakulatnak* tartotta. Ennek megfelelően dolgozták ki a baloldali taktikát és stratégiát. A kommunisták – főleg a nevezetes V. kongresszuson – az elszakadásig menő nemzeti függetlenség jogát hirdették. Jellemző, hogy a kommunista párt illegalitásba kényszerítésére jóval e kongresszus előtt éppen ennek a tézisnek a hangoztatása adott okot: ráolvasták a pártra – s nem is alaptalanul hogy a nemzeti szuverenitást sértő, Románia területi integritását veszélyeztető politikát folytat. S ebben volt igazság, hiszen az „elszakadásig menő” kitétel végső fokon arra szolgált, hogy Besszarábiát a Szovjetunióhoz csatolják, az erdélyi magyar kisebbségre nézve viszont a Magyar-

országhoz való tartozás értelmében egyáltalán fel sem vetették ugyanazt.

A második világháború utáni átalakulások kezdetén a hatalmat megkaparintó kommunista párt egy ideig biztosította az elvi folytonosságot, Romániát soknemzetiségű államnak könyvelte el, természetesen azzal a kiegészítéssel, hogy az elszakadásig menő nemzeti önrendelkezési jog – mint egyébként mindig, így a két világháború között is – az *osztálynézőpontnak* van alárendelve, s így az adott körülmények között *semmilyen elszakadási követelés nem felelne meg az egyetemes proletárérdekeknek*.

Hamar elindult egy önrevíziós folyamat, ennek a felszínen az a terminológiai bizonytalanság volt a jellemzője, amelyet az *Előljáróban* című bevezetőben bemutattunk. („Nemzetiség”, „nemzeti kisebbség”, „együttélő nemzetiség”, román állampolgár” stb.) A csak szóhasználati hullámnak tűnő jelenséglánc mögött az alapelvek gyökeres módosulását tapasztaljuk. A politikai irányítás ideológiai támaszterébe saját ellentétébe csapott át: *feladták az állam soknemzetiségű jellegét, s az egységes nemzetállam dogmájával helyettesítették*. Ebből elég sok furcsa dolog kerekedett ki. Mindenekelőtt meg kellett tagadni a román kommunista párt egész két világháború közötti nemzetiségpolitikáját, hiszen a *nemzeti* és a *többszemzetiségű* államjelleg eszméjét visszamenőleg is érvényesítették. Csakhogy ez csapdának bizonyult. Az a párt, amely szakadatlanul hangoztatta, hogy egyenes folytatója az egykori osztályelnyomás ellen fellépő kommunisták harcának, éppen egy olyan ponton adja föl a kontinuitást, ahol a szuverenitás aláaknázásának vádjával illették az elődöt. S történik ez akkor, amikor az RKP a leghangosabban védelmezi a nemzeti szuverenitást. Sarkítunk: vagy igazuk volt a húszas-harmincas években a román kommunistáknak, amikor a soknemzetiségű jellegből kiindulva meghirdették nemzetiségi politikájukat, s így mélységesen elítélendő a

párt törvényen kívül helyezése, vagy a többnemzetiségű állam tétele hamis volt, veszélyeztette az állam területi épségét – akkor viszont jogos volt a párt működésének felfüggesztése. Ezzel az ellentmondással a pártvezetés nem tudott megbirkózni, nem véletlen, hogy soha nem sikerült megírni az RKP történetét, bár ígéret volt rá.

A munkásmozgalomban ismeretes az a jelenség, amikor a „forradalom felfalja saját gyermekét”. A koncepciók perек, számos hithű kommunista félreállítása vagy egyenesen megsemmisítése jól példázza ezt. De az már eléggé különös, amikor a „forradalom felfalja saját szülőanyját”, azt a pártot tagadja meg, amelyből a hatalomra jutott politikai intézmény született. Márpedig Romániában, legalábbis a nemzeti kérdés vonatkozásában, lényegében ez történt. Ez a megtagadás persze nem jelent kiátkozást. Inkább csak kikövetkeztethető az állásfoglalásokból. Senki sem mondhatja ki például, hogy a két világháború között az RKP súlyosan tévedett, amikor egyáltalán feltételezte, hogy létezik nemzeti elnyomás Romániában. Azt viszont már nyugodtan leírják, hogy a királyi Romániában a legszélesebb körű szabadságjogokat biztosították a nemzeti kisebbségeknek, sőt a tizennyolcas hatalomváltás után a romániai magyar művelődés sokkal nagyobb lendülettel fejlődött, mint az ezt megelőző államkeretben.

Senki ne állítsa: mindez a múlté, s legfeljebb olyan méretekben kapcsolódik a mához, hogy a múltnak bizonytalan értékelése a mába folyik bele, egyébként nem befolyásolja a *jelen* KIT-jét. Sajnos, nem így van. Két vonal is elvezet a fentebb vázlatosan jellemzett szemléletmód megváltozásától a KITZ-jelenségig. Mindezekelőtt van egy közvetlen ív: az értékelések labilitása kedvezőtlenül hat ki a nemzetiségi lét magas szintű teoretikus vizsgálatára. Ne feledjük, hogy a KIT-nek megvan a függőleges szerkezete, az egyszerű ember fogalmakban ki nem fejezett hovatartozás-

érzésétől a társadalomtudományi kategóriákban kifejezett koncepcióig. Nos ezen a „felső” szinten a *kik vagyunk?* kérdésre adott tudományos igényű válaszban a helyünkkel, szerepünkkel vagy akár a változó megjelölésünkkel kapcsolatos ingadozások megzavarhatják a rendszerező elméket. Ez azonban a kisebb baj, mert egy jól felkészült társadalomkutató végül is fölé tud emelkedni a másoktól származó, időszakonként erre-arra csapkodó értelmezéseken, s a maga feje szerint is be tudja szerveíteni a történelmileg valóban változó kisebbségi létünket az elméletileg megalapozott KIT-be. Nagyobb veszélyt jelent a másik ág, az, hogy az államra és benne a kisebbség helyére utaló régebbi elképzelések felülvizsgálása s merőben új megközelítése a hivatalos politikában nem annyira a „kik voltunk – kik vagyunk?”-ra utal, hanem inkább a *kik leszünk?*-re, a jövőnkét érinti, s ez túlmutat a szimpla teórián, a fantazmagória a *gyakorlati politikában* ölt testet.

A román nemzetképzés lényegében a *francia nemzeteszmé, a „nation” felmelegítése*. Ennek megfelelően helyezik egymásra a *nemzet* és az *állampolgár* fogalmi köreit. A kisebbségbölcseleket, szociológusokat nemigen téveszti meg ez a beállítás, a KIT ilyen szintű zavarait könnyebb elkerülni, egyszerűen csak ismerni kell a francia nemzetfogalom történelmi dimenziókban játszott szerepét mondjuk a *kultúr-nemzet* elképzelésével szemben. De amikor az állampolgárok egymáshoz való viszonyát kiemelik az elmélet köréből, s az emberi viszonyokat kezdik ennek az irányelvnek megfelelően megszervezni, akkor ennek már a húsunkba vágó következményeit mindenki érzi, az is, aki azt sem tudja, létezett-e valaha többféle nemzetfelfogás. Az „állampolgár-nemzet” mint alapeszmé végső fokon a *nép* – távlatokban „az egységes dolgozó nép” –, a *nemzet* és az *állampolgár* minőségének egyenműsítését célozza. Ebben a homogenitásban az a lényeg, hogy a nemzeti kisebbségeket befogadják az ország összlakosságát felölelő egy-

ségbe, úgymond azonos elbírálást biztosítanak mindenkinek a törvényekben, de a *törvények – igenis – megkülönböztető érvényesítését lehetetlenné teszik*. Régi igazság: *a nem azonos minőségűek egyazon módon történő elbírálása a legnagyobb igazságtalanság*; az egyenlőség ilyen feltételek között a nagyfokú *egyenlőtlenséggel* azonos. A nemzet és az állampolgár egymásra helyezése ezt a differenciált egyenjogúságot kizárja. Marad mondjuk a demagóg dicsekvés: íme, minden állampolgárnak biztosítottuk a tanuláshoz való jogot, holott ez éppenséggel jogfosztás, ha a kisebbségnek nincs meg az a „plusz” joga, hogy ha akar, saját anyanyelvén tanuljon.

Régi vita forrása ez. A kisebbségi jogtudósok, politikusok sokat küzdöttek a kisebbségnek mint *jogi személynek* elismertetéséért, a *kollektív kisebbségi jogokért*. A nemzeti államban az ilyen követelés eleve alaptalan.

Az itt felvázolt szerencsétlen helyzetnek a következményei sajnos a KITZ-ben rakódnak le. A magunkról alkotott elképzelésből könnyen kimaradhat az, ami feltétlenül tartozéka létezésünknek: *az önkibontakozáshoz – már pusztán születésünknel fogva is – kiérdemljük a sajátos jogi státust*. A KITZ kiformalódásának a legnagyobb veszélye itt az, hogy az egyszerű emberek csak egyvalamit látnak: nincsenek kisebbségi jogaink. Ehhez hozzágondolják: nincsenek, mert az állam nem biztosítja jussunkat. Innen esetleg a következő lépés: miért legyek megértő egy olyan államhoz, amely megrövidít engem? Ez átfogalmazva: a kisebbség egyes tagjaiból hiányzik az *állampolgári* minőségünktől elvárható viszonyulási mód az államhoz.

Ismét itt a régi dilemma: vajon állampolgári minőségünket azonosítani lehet-e az állam *iránti feltétlen lojalitással*? Miért legyek megértő egy olyan állam iránt, amely a *törvények tiszteletben tartását* követeli meg olyan feltételek között, amikor a jogszabá-

lyok egy része éppenséggel *minket sújt*? Az abszolút törvényisztelet – ebben a beállításban – saját pusztulásunk tudomásul vételét, a megalázkodó önfeladást fedi. Racionálisan gondolkodva tehát az *állampolgárságunk* – mint objektív meghatározottság – és a hozzá társuló, az állami elvárás szerinti viszonyulásmód – a *lojalitás* – nem fog összekapcsolódni egymással. A *szubjektumtól függő oldal* – mert hiszen az, hogy lojálisak vagyunk-e vagy sem, alanyi döntésnek a következménye – *elszakad a nem tőlünk függő meghatározottságtól*.

Nem kis nehézség elé állítja ez a KIT-et. A lojalitás *teljes* hiánya nem jellemezhet minket, értve ezen azt, hogy az állam *valamennyi* törvényes intézkedésével szemben illojálisak legyünk. Az elfogadás és el nem fogadás indoklása sokféle. El kell fogadni azokat az állami intézkedéseket, amelyek a normális társadalmi együttélést szolgálják. Aligha akad a világon olyan rebellis (hacsak nem anarchista), aki pusztán abszolút ellenzékiiségből, az általa megvetett állam elleni teljes antipátiából mondjuk még a közlekedési szabályokat sem fogja betartani... mert ez is állami intézkedés. Az elvetésnek esetünkben két motívuma lehet: vagy azért igyekszünk kijátszani a törvényes megszorításokat, mert azok *ember mivoltunkban* sértenek bennünket – ezen a síkon, mivel a jogsérelmek a többséget is érintik, az *állampolgári* lojalitás sutba dobásával egyenlő –, vagy azért nem vállalhatunk lojalitást valamilyen állami rendelkezéssel, mert *kisebbségi-állampolgári* minőségünkben támadnak minket – ekkor viszont kis eséllyel egymagunkban kell az obstrukciót vállalnunk. Mivel az *állampolgári* és *kisebbségi-állampolgári* jelleg között a határsáv elmosódik, s emellett nehéz eldönteni, mikor szükségeltetik a lojalitás az öncélú lázadást elkerülendő, a KIT torzulásaira számos lehetőség nyílik: akkor is *nemzeti* meggondolásból fordulunk szembe valamivel, amikor a jogok megnyírbálásának nincs ilyen felhangja; el-

lenállunk valaminek, ami sem minket, sem másokat nem céloz meg kétes szándékkal, vagy nem tesszük meg ezt, amikor szükség van rá és így tovább.

Rámondhatjuk erre: de hiszen ezúttal nem a KITZ-nek, hanem az *állampolgári identitástudatnak a zavarait* éljük át. Ebben van igazság, csak hogy ez a perturbáció nem különül el a KITZ-től, kisebbségi mivoltunk ugyanis eleve feltételezi állampolgári mivoltunkat. Így e két minőség – állampolgári és magyar kisebbségi tudatunk – közötti minden súrlódás önmagunk tudatának deformálódását eredményezi.

2.2.10. NEMBELISÉG

A nemzeti kisebbséghez, a nemzethez, az államhoz (állampolgárság) és annyi más minőséghez való tartozásunk rendkívül bonyolulttá teszi az életviszonyainkat, s ennek bizony kihatása van a KIT-re. A legszélesebb tartalmú minőségünk *ember mivoltunk*. Ebben a magasságban egyelőre háttérben maradnak a kisebb sugárú minőségi kötődések, *nembeliségünk összekötő kapocs minden emberrel*. A „kor” emberének érzem magam, az „atomkor alanya” vagyok, a „műszaki-tudományos forradalom hatásainak befogadója” vagyok, gondolkodó lényként arra születtem, hogy akaratomat érvényesítve „szabad lény” legyek és így tovább – ki tudná felsorolni mindazokat a pusztán embernek született minőségünkől eredő vonásokat vagy imperatívuszokat, amelyeknek mindannyian hordozói vagyunk vagy lennünk kell. Azonosságtudatunk már ezen a szinten válságba juthat, ha más, ezen belüli minőségi meghatározóink mellett nem engednek *emberi* módon élni. Nem hűmán mivoltunk megkérdőjelezését fejezi ki ez a tudatzavar, inkább arra utal, hogy emberi lényünket képtelenek vagyunk gátlátalanul

kinyilvánítani. A tudati feszültség magva tehát az, hogy *átérezzük* nembeliségünket, de nem tudjuk a maga teljességében *átélni* azt. Nem lehetünk mondjuk a „kor embere”, mert elvágnak majd minden szálat, amely összeköt bennünket a nagyvilággal, beleértve ebbe a huszadik század nagy technikai vívmányait is.

Ez így egymagában még nem kizárólag a KIT-re hat ki, hiszen ugyanígy vonatkoztathatjuk *állampolgári minőségünkre* is. Ha a kisebbségre nézve vannak is többlet megkötések a tekintetben, hogy mondjuk a külföldet járjuk s megismerjük a *nagyvilágot* – tehát ne legyünk bezárva a mi *kis* világunkba –, lényegében ugyanilyen elszigetelődés az osztályrésze minden román állampolgárnak, természetesen eltekintve a kiváltságokkal rendelkezőktől. Vannak azonban olyan egyetemesen emberi tulajdonságok, amelyek kinyilvánításakor már kisebbségi kvalitásunk lesz a fő akadály. Ilyen az ember „*szuverén lény*” jellege. A világért sem kívánjuk azt állítani, hogy egy totalitarista államban a többségi nemzet csorbíthatatlanul élvezi az „önhatalmú ember” minőségét. Az viszont tény, hogy a „*cselekvési készségében korlátozott*”, tehát a „szabad lény” mivolttal összeegyeztethetetlen jegyet a nemzeti kisebbség összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékben kénytelen magán viselni. Ebben az erőterben a nembeliség korlátok közé szorulása már KITZ-rizikós faktor. Aki eljut a rálátásnak olyan magaslatára, hogy megérzi: azért nem tudom velem született humanitásomat érvényre juttatni, az engem mint embert megillető tiszteletet kivívni magamnak, mert olyan társadalmi rendszerben élek, amely másságom miatt hátrányos körülményeket kényszerít rám – nos aki ide jut, abban dichotómiába merevedik a helyzetűdat (1.4.): *vállaljam kisebbségi helyzetemet emberarcuatom megcsonkítása árán, vagy mondjak le róla* (asszimiláció, repatriálás, disszidálás formájában) *abban a reményben, hogy így valamit visszkapok az embernek született önmagam révén nekem eleve*

kijáró privilégiumokból. (Nyilván itt a „kiváltság” nem mások rovására értendő, hanem az *egész emberiséget* megillető „előjogként”.)

A humán voltunk és annak elfojtása közötti összeütközésnek számos módozata van. Előfordul, hogy *nembeliségünk* kerül szembe *ember lényegünk csorbításával*, nincs kizárva azonban az sem, hogy *nem a humán lényegünket megcsonkító állapotokat állítjuk szembe ember-géniuszunkkal, hanem éppen fordítva, nembeliségünket tesszük meg az ellentmondás fő oldalának*, s ennek alárendelve szemléljük a vele szembenállót, azt, hogy a kisebbségi életmód keresztezi emberként létezésünk általános elvárásait. Másképpen megszövegezve: egyfelől átéljük, hogy valamennyi emberrel együtt birtokoljuk vagy birtokolnunk kell a minden tudatos társadalmi lényhez hozzátartozó képességeket, jegyeket, de a kisebbségi sorsban nem tudjuk maradéktalanul felmutatni őket, másfelől átéljük nyomasztó kisebbségi állapotainkat, s felismerjük bennük a megszorításokat, amelyek miatt nem tapasztaljuk a minket és minden embertársunkat megillető méltóságot irántunk. Az ellentmondás természetesen mindkét esetben ugyanaz, csak az őt alkotó oldalaknak a szerepe változik aszerint, hogy az egyik vagy másik nyomja rá bélyegét erre a tudati konfliktusig fokozódó feszültségre.

A KITZ egyik – nem gyakori, hiszen az elméleti hozzáállás aránylag igényesebb szintjét megkövetelő – formája az, amikor a teoretikus gondolkodók a fentebb leírt ellentmondáson belül az egyetemesen emberit emelik ki, és a sajátosan kisebbségi létet mint az ellentétpárnak a másik oldalát elhanyagolhatónak nyilvánítják. Rosszabb esetben el is feledkeznek róla, s ezzel – tudatukban – feloldják magát ezt az oppozíciót.

Filozófiai megközelítésben az *általános* és az *egyedi* vagy *partikuláris* korrelációjaként mutatkozik meg az említett ellentmon-

dás. A társadalomontológia szférájában ez annyit jelent, hogy az, ami az embereket *általában* jellemzi – pontosabban: aminek általában *jellemeznie kellene* az embereket – a tudatokban önálló életet kezd élni, elkülönül a konkrét megnyilvánulásoktól, azoktól az emberközi kapcsolatoktól, amelyek nélkül ténylegesen nem létezhet. Az általánosnak effajta gondolat teremtette autonómiája az *elvont* létezés birodalmába üzi az általánost.

Aki egy ilyen egyetemesnek a szemszögéből látja a világot és önmagát, az az önmegvalósulásnak egyetlen útját keresi: biztosítani az ember mivoltunktól fogva nekünk kijáró megbecsülést, szabadságot, öncélúságot (olyan értelemben, hogy ne legyek eszköz mások kezében), az emberiséggel való azonosuláshoz (ezt rendszerint leszűkítve a korlátok nélküli utazási lehetőségekkel, a bárhol letelepedés jogával azonosítják), megteremteni a képességeim maximális gyümölcsötetéséhez szükséges anyagi feltételeket (beleértve ebbe a magasabb életszínvonalat) és így tovább, ilyen és ezekhez hasonló, minden embert megillető jogokat hangoztatnak azok, akik úgymond kizárólag összemberi mértékrendben gondolkodnak.

Nincs kizárva azonban, hogy ha egy kicsit megkaparjuk az ilyen érvelés mázát, meglátjuk alatta a kicsinyes anyagi érdekeket. Vannak, akik egyszerűen *jobban szeretnék élni, s ezt igazolandó hivatkoznak nembeliségük attribútumaira*, hogy ezzel alátámasszák döntésüket arra nézve, hogy Nyugatra távoznak, fellazítják kapcsolataikat a magyarsággal. Ők azok, akikben a KITZ-fertőzés idült formában szétterjedt. Nem nehéz felmérni az ilyen mentalitásban a rossz értelemben vett *kozmpolitizmust*: az „emberi nem nagy egységét” harsogják, holott a világpolgárságuknak a lényege nem az *afirmálás*, hanem a *negáció*. Megtagadják nemzetüket, kisebbségi voltukat, hazájukat, kultúrájukat, történelmüket, a legszentebb érzéseiket, a hagyományokat, s teszik ezt azon a

címen, hogy úgysem ettől a közösségtől kapták azt, amivel rendelkeznek, s így nem is kell elszámolniuk senki és semmi előtt. Vonatkozik ez főleg a műszaki értelmiségiekre, akik képzettségüket nem anyanyelvükön szerezték, akiknek a nemzetiségi kultúra nem sokat jelent, akik nem érezték, hogy szűkebb nemzeti kisebbségi közösségük védelmezte volna őket, csupán csak a nemzetiségi státusuk hátrányait tapasztalták. Ekképpen az intim kötődésük hiánya a saját fajtabeliekkel mint negativitás pozitív előjellel fogalmazódik meg: az összemérséggel való azonosságuk hangzatos jelszavává módosul. Holott ez a látszatra nemes totál-humán létezés szemlélet valójában aprópénzre váltva az egyszer már említett „leteszem a kalapomat” átfogalmazott, profán életelvévé degradálódik: *ahol leteszem a kalapomat, ott vagyok otthon, otthon pedig csak ott érzem magam, ahol jólétemet biztosítva látom, egyébként veszem a kalapomat.*

Hiba volna a KITZ e végletes formáját kizárólag egyes tudati deformáltságból származtatni. A létviszonyok e tekintetben is provokálnak. Ha a romániai társadalmi berendezkedés olyan volna, hogy az összeméri tulajdonságainkat az itteni létkeretben – legalábbis a fejlődésben lemaradt állapotokhoz mérten elfogadhatóan – ki tudók fejezni (abszurd feltételezés, hiszen egy totalitarista rendszerben ez ab ovo lehetetlen), akkor az itt leírt KITZ-forma valóban inkább csak eltorzult elméknek, kalandvágyó embereknek a választása volna. Addig azonban, amíg ez nincs így, a diktatorikus társadalmi berendezkedés mintegy ösztökéli az embereket arra, hogy a nálunk megfoghatatlan *általánost* (az ember mivoltunkban benne rejlő egyetemesnek kinyilvánítását biztosító országot) válasszák. S mindezt súlyosbítja az, hogy ez a KITZ-forma nemcsak a ténylegesen eltávozókat gyötri, hanem sok olyan kisebbségit is, akinek nincs elég ereje az eltávozás mellett dön-

teni, vagy egyszerűen nincs lehetősége ezt a „megoldást” választani.

2.2.11. OSZTÁLY ÉS NEMZET

Az emberek nembelisége csak egyik, mégpedig a legnagyobb szegmentum, amelyen minőségünket ki szeretnők nyilvánítani. Csakhogy – mint láttuk – a társadalmi közösség minden tagja számos minőséget birtokol, s nem csak az emberi nem szférája, hanem a szűkebb értelemben vett nemzeti kisebbségi hovatartozáson mint összefogó kvalitáson belül is. KITZ-fakasztónak kell tartanunk ebben a kontextusban azt, ahogyan a pártállami ideológia a *nemzeti* és *osztály-hovatartozás* közötti viszonyt az osztályharc elméletének fényében propagálja.

A híres-hírhedt tézis közismert: *a nemzeti (nemzetiségi) kérdés az osztályharcnak alárendelt kérdés*. Ebben a tételben amolyan sorrend, lényegességi egymásutániség van: szókimondóbban és letisztítva (leegyszerűsítve) arra utal, hogy *előbb* vagyok osztályom tagja s csak *azután* vagyok része nemzetemnek. Persze ez nem szigorú időbeni egymásutániség, hiszen – a teória szerint – valamely osztály tagja szükségképpen a nemzethez tartozás jelenlétében hordozza az osztályorszársaival közös vonásokat. Az egymást követés csak a *megítélésben* nyilvánvaló, az elvárás szerint előbb kellene magunkat az osztály-meghatározottság hordozójának *tartanunk*, s csak ezt követően lehetne *kinyilvánítani* nemzeti mivoltunkat.

Az osztályelsődleges nemzet- és nemzetiségszemlélet a második világháború utáni romániai társadalomalakulás kezdeti szakaszában egyféleképpen, majd a hivatalos szemléletváltás után más módon ingatta meg KIT-ünket. A két irányú kötődés egyikének, az

osztály-hovatartozásnak a prioritása a pártállami ideológiában alkalomadtán több volt, mint elsődlegesség, egyenesen *elhalványította a nemzeti kötődés érzését*. Rálicitált erre a *nemzetközivé* terebélyesített osztályszolidaritás jelszava, amely fel akarta lazítani a kisebbségi konkrét egymás közti kapcsolatainkat, s valamilyen elvont, bolygó méretű együttérzéssel akarta helyettesíteni. A propaganda-hadjárat igyekezett betáplálni a tudatunkba, hogy közelebb állunk mondjuk az amerikai imperialisták ellen harcoló koreaiakhoz, a Vietnamban a francia csapatok ellen küzdő testvéreinkhez vagy a fekete Afrika függetlenségi harcosaihoz, mint a pár hektárral rendelkező, de azt egyedül megművelni nem tudó – tehát kulák – falusi tanítóhoz, aki viszont anyanyelvükön írni-olvasni tanította gyermekeinket.

Az egyeduralkodó ideológia később színeváltozáson ment keresztül, *szinte egyértelműen a nemzeti megosztás alapelvét kezdte hirdetni azzal érvelve, hogy az osztályantagonizmusok amúgy is felszívódtak*. Ezzel együtt a nemzetközi osztályösszefogás régi követelménye is alapvető metamorfózison ment át: a *gyakorlatban* alig-alig érvényesült. Még a társadalmi felépítés szempontjából Romániához közelálló államok felé sem, hiszen a „szocialista tábor”, a „szocialista világrendszer” s ehhez hasonló terminusok eltűnésével együtt mind határozottabban hangsúlyozták, hogy „nemzetközi hivatásunkat” akkor töltjük be, ha a „mi szocialista rendszerünket erősítjük”. Maradt tehát az elvont internacionalista jelszavaknak halvány, elvont utórezgése mindenféle kézzelfogható tartalom nélkül: „mindent megteszünk a világ haladó erőinek támogatásáért” s az ehhez hasonló sztereotípiák.

Az osztály- és nemzeti nézőpontban a száznyolcvan fokos fordulat nyilván nem egyik napról a másikra ment végbe. A politikai vezetés különleges jártasságot szerzett abban, hogy a régiekhez mérten merőben más elméleti és gyakorlati viszonyulást ugyanah-

hoz a jelenséghez szinte észrevétlenül kezdje becsempészni a köztudatba, hogy majd a tendencia végpontján az ellentézis egyértelműen elfogadott legyen. Példázzhatjuk ezt Lucrețiu Pătrășcanu esetével. Ez a pártvezető annak idején – nyilván a majdnem az elnemzetlenítésig feszített osztályálláspont kritikájaként – kijelentette: *előbb vagyok román, csak azután kommunista*. A negyvenes évek végén ez elég volt ahhoz, hogy nacionalizmussal bélyegezzék meg, s nem kerülhette el sorsát: eltették láb alól. (Persze ebben más személyes okok is közrejátszottak.) Évek múltán megindult a rehabilitálása, eladdig, hogy a nyolcvanas években *gyakorlatilag* az ő egykori kijelentéséhez igazodik a pártvezetés. A nemzeti eszme elnyom minden más kötődést, legyen bár politikai jellegű, kommunistának lenni Romániában egyet jelent *kizárólag a román nemzet* érdekeinek kinyilvánításával. (Ez nyilván *önértékelés*, az *igazi* román érdek a valóságban nem eshetik egybe a nacionalista-kommunista politikával.)

Ez a metamorfózis azért hatott ki negatívan KIT-ünkre, mert *az osztályszempont fokozatos félreállítása és behelyettesítése a nemzet fölmagasztalásával csak a többségi oldalon figyelhető meg*, a nemzeti kisebbségeket csak a folyamat egyik ága – a túlhevített osztálylátatás fokozatos elhalása – érintette, anélkül hogy a nemzeti érzést ezzel fordított arányban elmélyítették volna. Pedig a dolgok természetes rendjéből ennek kellett volna következnie. Hiszen a nemzeti kisebbségen belül a mesterséges osztályválasztóvonalak lassú eltűnésével természetszerű lett volna, hogy növekedjék az együvé tartozás átélése. Csakhogy míg a többségi oldalon az osztályelvű önszemléletet szinte teljes egészében felváltotta a nacionalista nemzeti nézőpont – még a múltra nézve is, eladdig, hogy a *nemzet* mint közösség fogalmát a történészek időben tőlünk távoli eseményekre is vonatkoztatják –, addig a mi oldalunkon, éppen ennek a sovíniszta hévnek a következtében, a

nemzeti jellegünk kidomborítását minden eszközzel és területen akadályozzák, beleértve ebbe a történelmi múltunk értékelését is. Mindezek következtében megbillenhet a KIT-ünk: *így-úgy helyrebillent azzal, hogy az osztálykonfliktusok szításával kreált mester-séges megosztottságunk ránk erőszakolása megszűnt, ugyanakkor „félredőlt”, mert a nemzeti együvé tartozás eszméje nem válhatott súlypontossá.*

A zavart tetézte egy dogmatikus tézis szakadatlan ismételtetése. Abból kiindulva, hogy a nemzeti, nemzeti kisebbségi kérdés megoldása az osztálytagozódásnak és -harcnak van alárendelve, oda konkludáltak, hogy *az osztályantagonizmus felszámolásával mintegy önműködően felszámolódik a nemzetiségi hovatartozás különbözőségéből adódó feszültség vagy maga a nemzeti elnyomás.* Ennek az elgondolásnak megfelelően tulajdonképpen nem a nemzeti kérdést kellene *megoldani*, hanem az osztályellentéteket kell *felszámolni*. Ezzel a kisebbségnek szavakban meghirdetett egyenjogúsítása *nem pozitív*, hanem *negatív* céllá vált, a pártállam ideológiájában *nem adni* kell valamit, hanem valami mást – az osztályelnyomást – kell „*elvenni*”.

A tények alaposan rácáfoltak erre az elképzelésre. A gyakorlatban kiderült, hogy amit az osztályszembenállás klasszikus formájának tartottak – földbirtokos-földműves, nagytulajdonos-munkás –, eltűnhetnek ugyan, de a nemzeti különbségekből fakadó oppozíció megmarad. Így van ez azért, mert durva beavatkozással (földreform, államosítás), az egyik ellentétes oldal (földbirtokosok, tőkések) felszámolásával az elmélet szerint az osztályszembefordulást meg lehetett szüntetni, de ugyanilyen intézkedéseket nem lehet foganatosítani a nemzeti kötődések gyökeres, azonnali likvidálására.

Az osztályviszonyok abszolút prioritását terjesztő agresszív ideológia bizony megzavarta a tudatokat, de inkább csak azokét,

akik hitelt adtak neki. Az eredmény az lett, hogy az osztályharc szempontjából értékelő kisebbségi exponensek gondolkodásmódjából mintegy kihullt a KIT egyik tartozéka, az *aktív, mozgósító* jelleg, a jogvédő, -követelő határozottság. A sajátos kisebbségi revindikatív hozzáállást ugyanis a hatalom nacionalizmusnak bélyegezte meg, így saját berkeinkben a társadalmi helyzetünk javítását célzó elvárások – a kisebbségi szószólók szájából elhangozva – inkább *osztálytartalmúaknak* akartak megmutatkozni. Ilyen volt például az anyanyelvi oktatás kiszélesítése vagy a magyar kultúra eredményesebb terjesztése mint elvárás azon indokkal, hogy a fiatalok anyanyelvükön alaposabban elsajátítják a munkásosztály ideológiáját, vagy hogy a szocialista realizmus szellemében a kisebbségek nyelvén létrehozott műalkotások jobban formálják a szocialista osztályöntudatot és így tovább.

Az egyoldalú osztálylátásmód azonban nem termelt ki *tömegméretű* KITZ-et. Már csak azért sem, mert nem annyira az emberi közösségek közötti *tényleges viszonyok* – tehát nem az ontológiai alapzat –, hanem inkább az *ideológiai értékelés* okozott tudatferdülést, s nyilván elsősorban azok agyában, akik egyáltalán ideológiaközelbe kerültek. Márpedig az emberek nagy tömegei nem ezen a szinten, hanem a hétköznapi tapasztalatokon keresztül szemléltek és értékelték a világot.

Sokkal nagyobb méretű a KITZ feléledésének a lehetősége azután, hogy az állampárti ideológiában megtörtént az osztálykizárólagos látásmódról az átváltás a tiszta nemzeti vonalra. A bajt ezúttal a párhuzamos változás tetézi, a csökönyös „ha ti így, akkor mi is így” mentalitás. Magyarán: *amikor a román nacionalizmusra a kisebbségi nacionalizmus a válasz*. Az osztályszolidaritás semlegesítése ily módon az egymáshoz közeledés akadályává vált. A többségi oldalon fokozódott velünk szemben a megvetés, amire

egyesekek reagálása nem kevésbé a lebecsülés, mint például a régebben sokat emlegetett *kultúrfölényünk* pökhendi szembefordítása azokkal, akik sértenek minket.

(A kultúrfölény kérdésköre kívül esik mostani elemzésünk tárgyán, külön vizsgálódást követelne, csak a tények sokaságán keresztül lehet higgadt álláspontot kiformálni erről a témáról. Annyit azonban hadd jegyezzünk meg zárójelben, hogy önmagában csak a kultúrfölény szakadatlan hajtogatása gyanúsan nacionalista ízű. Ez a mellékíz csak akkor tűnik el, ha a konkrét társadalomfejlődés körülményei közé helyezzük el a kultúra mai és múltbeli szintjének kialakulásához vezető történelmi utat, s kimutatjuk: milyen mostoha feltételek fékeztek a románságot abban, hogy a műveltségnek általunk elért fokára kerüljön; természetesen csak a kultúra egyik vagy másik pázmájára gondolunk, ahol ez a – nem a rendkívüli faji adottságainkból fakadó – jegyünk megmutatkozik, vannak ugyanis megnyilvánulási formák, például az egyaránt gazdag román és magyar folklór, ahol maga „a fölény” hiányzik.)

Mindent egybevetve: az osztálykoncepció sutba vágása egymagában még nem kellene hogy hátrányosan kihasson KIT-ünkre. A nacionalista gögbe forduló s mindenféle belső tagozódás elé helyezett nemzeti eszme sem váltja ki önműködően a kisebbségi nemzettársaink soraiban az ezzel azonos színezetű ellenhatást. Így ha egyes kisebbségi csoportok a nemzeti önteltséggel válaszolnak a többségi nacionalista fennhéjázásra, ennek okát *önmagunkban is keresnünk kell*.

2.2.12. POLITIKAI-JOGI VISZONYOK

A nemzetiségi relációk mindig valamilyen *jogi keretben* tétéleződnek, s e viszonyban – nem kevésbé a formakeretben – *politikai tartalom* sűrűsödik. A többség és kisebbség közötti, valamint e pólusokon belüli emberi nexusokat tehát szükségképpen áthatja a politikum, s ennek meghosszabbításaként tartoznak a *jurisdictio* hatókörébe.

E társadalomontológiai tényezők – a politikum és a jogrend – egyaránt többirányú humán viszonyulást involválnak: így a *kisebbségen belülieket*, tehát e közösséget mint viszonylag önálló entitást magát jellemzőeket, továbbá a *többség és a kisebbség közöttieket*. Ezúttal az első vonatkozást fogjuk szemrevételezni.

A kisebbséget a legkevésbé sem képzelhetjük el egynemű politikai közösségnek. A két háború közötti szakaszban a politikai pluralizmus idején a belső politikai tagoltság szembetűnő volt, még akkor is, ha az erdélyi magyarságnak valójában egyetlen politikai pártja volt, rajta kívül csak a baloldalnak sikerült rövid ideig intézményesített formában tömöríteni sorait. A Magyar Párton belül a legkülönbözőbb érdekcsoportok egyaránt hallatták hangjukat, de még olyan különleges esetekről is tudunk, amikor a kisebbség egy-egy tekintélyes tagja a román történelmi pártokban – például a liberális pártban – kívánt politikai karriert csinálni.

A nyolcvanas évek Romániájában a politikai pluralizmus *szervezett* megnyilvánulása lehetetlen. Ez azonban távolról sem azonos a politikai egyneműsítéssel. A tömegkommunikációs eszközök szakadatlanul árasztják az „egy emberként”-et, pleonazmusszerűen a „teljes egyöntetűség”-et, de ez nem több ámitásnál. Ugyanbizony miként zárkozhat fel egy emberként az egész nemzeti kisebbség egy olyan politikai program mögé, amelyben nem is túlságosan elrejtve benne van az ellenünk irányuló él, s amely nem

nyújt biztosítékot fennmaradásunkra. Merjük állítani, hogy *még a társadalomváltoztatás szocialista formáit egykor lelkesen fölkaroló kisebbségi értelmiségiek körében is eluralkodott a kiábrándulás a felső politikai vonalvezetésből* s legfőképpen a nemzeti kérdéssel kapcsolatos pártállampolitikából.

E tekintetben a KITZ-nek van egy szűk réteget érintő formája, nevezetesen azoknak a vezércikknek, mindent apologetikusan kommentáló, szemellenzős udvari krónikásoknak a tudatában, akik nem hiszik, amit írnak-mondanak, de arra gondolnak, ezzel jót tesznek, hiszen – mint mondani szokták – ezt az áldozatot is meg kell hoznia valakinek. Bárgyú önáltatás ez, tipikus formája a politikai tudathasadásnak.

Más forma a saját baloldali politikai meggyőződésüket egykor vagy akár most is kinyilvánító kisebbségek tudatzavara abból következően, hogy a politikai helyzet megítélésében képtelen ellentmondásba ütköznek: vagy kitartanak *régi* elveik mellett, s akkor szembe kell fordulniuk a *mai* politikai gyakorlattal, vagy azonosulnak a *mai* pártvezetéssel, akkor viszont meg kell hasonlítaniuk, le kell mondaniuk *egykori* hitvallásukról. Így történik ez egyébként mindig, valahányszor az elvhűség szembetalálja magát az elvek gyökeres megváltozásával.

Ennek a belső vívódásnak megvan az egész nemzeti közösségünket károsan befolyásoló következménye. Egyre jobban megfigyelhetők kisebbségünk soraiban *a politikai okokból származó konfliktusgócok. A régi kommunista vezetők vagy akár a politikai küzdelmek egykori sorkatonái mindinkább szembekerülnek az újabb nemzedékekkel* vagy azokkal a nemkevésbé „régiekkel”, akik annak idején sem értettek egyet mondjuk a Magyar Népi Szövetségen belüli politikai alternatívával. A minket belülről feszítő ilyen ellentmondás egyik vagy másik oldalán egymástól eltérő érveket mozgatnak: azok az „öreges”, akik mélyen hittek a

második világháború utáni ígéretes demokratikus kibontakozási folyamat sikerében és fel is karolták ezt, úgy érvelnek, hogy *el-árulták, becsapták* őket, hiszen az állampolitika gyökeres pályamódosításával a hatalom szétzúzta mindazt, amit az ő erőbedobásukkal sikerült megvalósítani. Még ilyen hangot is hallunk: mi akkor *megoldottuk* a nemzeti kérdést, csak ami azután következett, az csinált vissza mindent. S ebben az argumentációban van is valami igazságmag, még ha a *megoldottuk* nyilván hamis ítékezés is. Tény ugyanis, hogy *jogfosztásunk folyamata nem közvetlenül az ún. népi demokratikus átalakulással kezdődött*, az anyanyelvhasználat, az anyanyelvi oktatás, a kisebbségi intézményhálózat működése összehasonlíthatatlanul kedvezőbb feltételeknek örvendett akkor, mint manapság.

Az ellentábor – az „öregekkel” politikai vitába keveredő másik csoport – viszont vádol: *a kisebbségek szomorú jövőjét már akkor, a kezdet kezdetén látni kellett volna*, súlyos hiba volt elfogadni a mézesmadzagot s hinni a másik fél őszinteségében, nem a hatalomhoz dörgölődő politikát kellett volna választani, a határozott fellépés és elhatárolódás a megtévesztő ígéretektől jobb távlati eredményt hozott volna. S mondjuk ki: ebben az álláspontban több az igazság.

A KIT-ünket nem hagyhatja érintetlenül ez a politikai töltetű eszmepárbaj. Ha másokat – nem egyes személyeket, hanem bizonyos politikai elveket hirdető csoportokat – tőlünk idegennek tartunk nem egyszerűen politikai meggyőződésük miatt, hanem a magyarság érdekeihez való viszonyuk szerint, akkor gyöngül a velük kiépítendő (nem politikai, hanem nemzeti kötődésű) azonoságunk átélése. *A kisebbségi együvértartozás érzését elnyomó, egyébként természetes politikai megosztottság tudata a KITZ fogalomkörébe tartozik.*

Lehet-e orvosolni ezt a működési anomáliát? Olyan orvosságot ne keressünk, amely egyik napról a másikra kigyógyít ebből a bajból. Ugyanis maga a „baj” tulajdonképpen nem is vészes kór, így gyógyír sem kell rá. Nem a szürke egyszínűség, nem az uniformizált politikai tudat a politikai megosztottságra megváltást hozó alternatíva. A közeli és távolabbi múlt hánytorgatása, a szemrehányások és az önigazolás helyett sokkal hasznosabb volna valamilyen konszenzust teremteni a kisebbségeket mindennap foglalkoztató problémák politikai rendezésének taktikájában és stratégiájában. A kisebbségpolitika ugyanis csak része általában a politikai aktivitásnak, s nincs kizárva, hogy e területen az egyébként egymástól különböző álláspontok közös nevezőre jussanak a *közvetlen tennivalók* tekintetében. *Konszenzussal betájolt kisebbségpolitika, a politikai pluralizmuson belül* – íme az ideális állapot (vagy inkább vágyálom?).

A politika – utaltunk rá – mindig valamilyen jogi formában tétéleződik, avagy kiképez magának ilyen burkot. Tudomásul kell vennünk, hogy számunkra egyelőre csak egy lehetőség van: *a nem tőlünk függő jogi viszonyrendben politizálni, egyelőre ki van zárva, hogy a nemzetiségpolitikánk valamilyen módon érdemben kihasson a jogi státusunkra*. E státust a pártállami politika határozza meg, s ebbe nemigen lehet beleszólásunk. Legfeljebb annyit tehetünk, hogy valamilyen módon jelezzük felfele vagy kifele jogi sérelmeinket, de ennek a petíciózásnak majdnem semmi foganatja nincs, gyakran azok isszák meg a levét, akik erre vállalkoznak.

A ránk erőszakolt jogi rezsim nem engedi kinyilvánítani kollektív önmagunkat. A közösségi jogi személy státus megtagadásán túlmenően azonban más belső zavarokkal is számolnunk kell. Ott vannak mondjuk a *kapott* – más szóval az állítólag gyakorolható – és (nevezzük így) *tiltó* jogszabályok. Mindkettőt jórészt csak papíron, tehát formálisan biztosítják. A kisebbségi minőségünket

érintő ún. megadott jogok (anyanyelvhasználat, anyanyelvi oktatás stb.) legnagyobbbrészt tartalmatlan, elvont és szakadatlan visszaszorítása nem alkalmas arra, hogy sajátos létezésünk tudatát erősítse. Az ellenünk irányuló sértéseket tiltó jogszabályok nem kevésbé névlegesek – gondolunk most például arra, hogy a nacionalista uszítást a törvény tiltja, de Romániában még senkit sem ítélték el a magyar kisebbség elleni diverzió szítása miatt –, hasonlóképpen alkalmatlanok arra, hogy biztonságban épígtessük KIT-ünket, nem rettegve attól, hogy ha azonosságunkat kinyilvánítjuk, kellemetlenségek támadnak belőle.

A (kvázi) minket védő törvényeket – ezt mindenki tudja – nem kell komolyan venni. Ez kihat a jogrenden kívüli területekre, amolyan hangulatot teremt a többség oldalán: mivel senkinek sem kell félnie, hogy az említett törvények megszegéséből bántódása lesz, szkrupulus nélkül *úgy viszonyulnak hozzánk, mintha e formális jogszabályok nem léteznének*, sőt mintha velük ellentétes előírások volnának érvényben. Alájátszik ennek az is, hogy Romániában, ahol olyan nagy fontosságot tulajdonítanak a törvények propagálásának, szinte szóba sem hozzák azokat az alkotmányos előírásokat, amelyekből ránk nézve előnyök származnának... ha alkalmaznák őket. Kivételt képez ez alól az az eset, amikor – éppen a magyar nyelvű sajtóban, de főleg a többségi lapokban, rádióban, előadásokon – átlátszó propagandafogásként úgy hivatkoznak rájuk, mintha ténylegesek volnának.

Meg aztán ott van az emberi viszonyoknak *törvények által nem szabályozott* sávja. Itt még inkább eluralkodnak a minket bántó megnyilvánulások. Végül is egy-egy fájó, gúnyos megjegyzésért, gesztusért vagy éppenséggel azért, mert valamit *nem* tesznek meg a mi érdekünkben, senkit sem lehet törvény elé állítani. A villamoson, a hússorban vagy bárhol máshol lépten-nyomon ki vagyunk téve olyan provokációknak, amelyeket senki sem szankcio-

nál. Mindez aligha hagyja sértetlenül KIT-ünket. A nemzeti kisebbségi jogvédelem hiánya elbizonytalanít, a minket védő, nemcsak kinyilvánított, hanem érvényesített jogok hiányában *a törvényektől védett közösség tudata egyszerűen hiányzik*. Márpedig ez gyöngíti nemzetdarabunkon belül a kohéziót, lehetetlenné teszi, hogy biztonságtudattal viszonyuljunk egymáshoz. Pedig a biztonság mint a meg nem zavart KIT kiegészítője az erélyes és összehangolt politikai fellépéshez szükségképpen előfeltétel.

2.2.13. A SÚLY ALATT A PÁLMA SZINDRÓMA

A politikai-jogi kontaktusok – fentebb hivatkoztunk rá – nemcsak a kisebbségen belül, hanem a többség és kisebbség egymáshoz való viszonyulásában is KITZ-hordozók. Ezek a vonatkozások természetesen nehezen különíthetők el egymástól, hiszen a külső konfliktusok végső fokon a nemzetközünkön belüli perturbációkon keresztül mutatkoznak meg. Mindez azonban nem akadályozza annak, hogy ezt a konfrontációt – az absztrakció segítségével – mint a kisebbség soraiban rendbontást okozó *külső* ellentmondást külön is szemrevételezzük.

A két világháború között szélteben-hosszában vitatták azt a tünetcsoportot, amely egy könyv címlapján is szerepelt: *a súly alatt a pálma* jelenséget. Az alapgondolat az, hogy minél nagyobb politikai és jogi nyomásnak van kitéve a kisebbség, annál inkább növekedik, erősödik, akár csak a pálma, amely, mint tudjuk, a ránehezedő teher következtében valóban így viselkedik. Axiológiailag kezelve ezt az oksági viszonyt: tulajdonképpen az értékelméletileg elítélendő *rossznak* – a nemzeti kisebbségek ellen alkalmazott diszkriminációnak – *értékes* következményei vannak: *soraink tömörítése*.

Leegyszerűsítés volna minden fenntartás nélkül elfogadni ezt a sablont. A politikában, jogban a *rosszból* – az elnyomott léthelyzetből – aligha nő ki egyértelműen a *jó*. Nem tagadjuk, hogy a megpróbáltatások megedznek minket, tette ösztönöznek, megóvnak a poshadástól, egyszóval kedvezően is kihathatnak KIT-ünkre (1.2.). De túlzás volna, ha az ilyen értéktörések megjelenése miatt magát az antiérték-helyzetet rehabilitálnók, ugyanis a kisebbségi néptömbünkre nézve kedvező, itt felsorakoztatott okozatok a *súly hiányában*, tehát más körülmények között is megjelenhetnek. S hadd variáljuk ezt a megállapítást: nem igaz, hogy a vállunkra nehezedő teher csökkenésével egyenes arányban eltűnének a KITZ-zel szembeni védelmet nyújtó kollektív tulajdonságaink.

Szindrómának – valamely betegséget jellemző tünetek összességének – neveztük a súly alatt a pálma állapotot. S valóban, az egyik képszerűről – a pálmára nehezedő teher képzetéről – könnyen át lehet váltani erre a másik parabolikus ábrázolásra. Az élő szervezet a kór legyőzésével megerősödik – íme példázatos átfogalmazásban a kisebbségi realitás egyik vetülete, beleértve ebbe a valóságban a nemzeti gondolkodást, mentalitást, tudatállapotot is. A kórokozók és az ellenanyag harcához hasonlít az a társadalmi összeütközés, amely során az egyik oldalon a tudatunkat megintgató intézkedésekkel gyöngítenek bennünket, a másik oldalon, a mi oldalunkon pedig önösszeszedéssel védekezünk a betegség terjedése ellen. Csakhogy az immunitás megszerzéséhez s ezzel társadalmi organizmusunk életerejének növeléséhez egy alapvető feltételre van szükség: arra, hogy *engedjék a bennünk potenciálisan meglevő önmegtartó reagálaskészségünket kibontakoztatni*. S éppen ebben rejlik az itt leírt többség-kisebbség relációban a pozitivitás-negativitás kettőssége. Az aktívába inkább az *ösztönzés* kerül – a kutyaszorítóba került kisebbség, akár a kétségbeesésig

menően, arra kényszerül, hogy védekezzék –, csakhogy ott van a passzíva is: ez az ösztönzés még nem tényleges aktivitás, ugyanis a cselekvés elé – ugyanazok, akik a súlyt a vállunkra helyezték – szinte áthághatatlan akadályokat gördítenek. *A súly alatt a pálma csak akkor nem volna szindróma, ha csupán a teher nehezténe életünket, de az ellenhatásként megjelenő erőgyarapodásunk ki tudná egyenlíteni a minket károsító effektusokat.* Sajnos ez nem így alakul. Az a hatalmi intézkedés, amely megrövidít minket jogainkban, mindig kiegészül olyan más „törvényes” lépésekkel, amelyek lehetetlenné teszik az említett intézkedések elleni protestálást, vagy azt, hogy önmagunk jobb megszervezésével hatástalanítsuk a bennünket sújtó eljárások kihatásait.

Vigyük közelebb a mindennapi élethez a hatalmat birtokló többség és a kisebbség ilyen KITZ-kockázatos változatát. A már máshol tárgyalt iskolapolitika (2.1.7.) tipikus esete annak, hogy súlyt helyeznek a vállunkra. A magyar tannyelvű iskolák megszüntetése vagy beolvasztása a többségi tanintézetekbe, a főiskolai magyar nyelvű oktatás szimbolikussá tétele s annyi más ilyen fogantatású rendelkezés mint KIT-ünket labilissá tevő mesterkedés mind olyan természetű, hogy normális körülmények között *ellenakciót* váltana ki körünkben; ez a súly azonban legfeljebb csak annyiban serkent a magunk tudatának megőrzésére, hogy *felháborodást* vált ki. A felhördülésünk azonban rendszerint megmarad önkörén belül, ugyanis legnagyobbbbrészt megfosztanak attól, hogy a dühünkéből fakadt cselekvés-diszpozícióink tettekben csapódjanak le. Történik ez főleg azért, mert hiányzik a hatékony nemzeti-ségi intézményi rendszer, amelyen keresztül kifejezhetnők a minket ért sérelmek miatt támadt aktivitáskészségünket. A súly tehát *közvetlen* is és *közvetett* is, ha valahol nyomasztóan ránk telepszik, nem hiányzik onnan sem, ahonnan közvetve ellenakciót indíthat-

nánk, s így csökkenteni tudnók a terhet, ugyanakkor növesztve palma-magunkat, megszilárdítva belső szervezettségünket.

Romániában a nemzeti kisebbségi intézmények formálisak, az autonómiának még a nyomait is kiölték belőlük (ha az egyházakon kívül valamikor volt is bennük). Csak a demokrácia zászlaját lobogtató s a kisebbség hangját eleve nem közvetítő formakeretek léteznek, de ezek porhintésnél többet nem jelentenek. A fő fantomszervezet, a Romániai Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa – mint már jeleztük – funkció nélküli forma, pontosabban egyetlen funkciója mégis van: szakadatlanul bólogatni, esetenként állást foglalni a Magyarországról jövő, úgymond, becsmérlő megnyilatkozásokkal szemben.

Politikai intézményi képviseletre egy totalitarista államon belül nem is gondolhatunk, csak nosztalgikusan emlékezünk arra a nem kevésbé diszkriminációs politikai kurzusra, amely a két háború között a demokrácia játékszabályai szerint megengedte a kisebbségi „pofázást” a parlamentben, még ha senki sem vette is komolyan sirámainkat. De legalább a *kimondott* szó s nem a *belénk fojtott mondanivaló* tudatával szenvedhette el akkor a kisebbség a maga kegyetlen sorsát.

A művelődési intézményeink magyar színezetét minden eszközzel igyekeznek eltüntetni, akár anyagi áldozatok árán is. A magyar művelődést úgy-ahogy szolgálni képes intézmények egyébként is szigorú felső irányítással működnek, nem adnak nekik szabad kezét arra, hogy a KIT-ünket csiszoló munkálkodásuk számottevő legyen.

Közismert tények ezek, s az összefüggések jól kidomborodnak belőlük: a hatalmi eszközökkel rendelkező többségi vezető osztály a legkülönbözőbb módszerekkel nyomást gyakorol a kisebbségre, elsősorban kultúráját bomlasztja, perspektivikusan meg akarja fosztani a kollektív öntudatát ápoló értelmiségétől; ezt az akciót az

ellenakció csak akkor tudná így-úgy ellensúlyozni, ha a kisebbség belső szervezettsége fokozódna; a szervezett egységes ellenál-láshoz intézményekre van szükség, ezek hiányában a pálma nem képes gyarapodni-növekedni; marad az egyetlen kedvező kihatás: az *egyedekben* nő a felháborodás, és – a kollektív, nem formális szervezeti formák hiányában – ez *egyéni* akciókra serkenti őket; végső fokon azonban ebben a „jó”-ban is benne van a rossz: a súly alatti *egyedek közösségi tudata* ezáltal nem erősödik, inkább az az érzés alakul ki bennük, hogy *ők maguk* állnak szemben egy elidegenedett hatalmi fölényvel, s ezzel *kezd egyénivé válni a valójában kollektív nyomorúság*.

Egyedi esettel példázzuk ezt az általánost. Az egyetemek jogi karán a felvételi vizsgatantárgyak között szerepel a filozófia. A jelentkezők számára készült tájékoztatóban az áll, hogy azokból a tantárgyakból lehet magyarul felvételizni, amelyeket a jelölt a középiskolában magyarul tanult (ezzel eleve megfosztják ettől a lehetőségtől azokat a magyar ajkú fiatalokat, akik valamilyen oknál fogva kénytelenek voltak román iskolába járni), s amely tantárgyat az illető felsőfokú intézményben magyarul is tanítanak (ez megint megszigorítás, hiszen egyedül csak a kolozsvári egyetemen adnak elő néhány szaktantárgyat magyarul). Hivatalosan sehol sem közölték, hogy egy idő után az addig magyarul is előadott társadalomtudományi tantárgyakat, így a filozófiát, román nyelven oktatják a kolozsvári egyetemen is. Néhány felvételiző erre hivatkozva magyar nyelven írta meg a dolgozatát. Nem lehet szemükre vetni, hogy a törvények, az intézkedések ismeretének hiánya nem érv, ugyanis nem volt mit nem ismerniük, ha egyszer a magyar nyelvű társadalomtudományi oktatás megszüntetésére vonatkozó rendelkezést nem hozták nyilvánosságra, csak belső utasítást adtak rá. A magyarul írt dolgozatokat nem javították ki, nem osztályozták, az eredményhirdetéskor pedig az illetők neve után odaírták: *kizárva*

a versenyvizsgából. Nyilvánvaló diszkrimináció. Akik ugyanis megjelennek a vizsgán s egy sort sem írnak, azok hivatalból egyes osztályzatot kapnak (mivel nulla jegy nem létezik). Így a *megírt* magyar dolgozatok még annyit sem értek, mint a beadott üres lapok. Magától adódik a szillogizmus: aki a vizsgán vétkezik (csal, puskázik stb.), azt kizárják; aki magyarul írt, azt kizárták; következőképpen a magyar nyelv használata vétek. Mivel a nemzeti érdekek kollektív, intézményes védelmére nincs mód, nem maradt más hátra, mint hogy az ilyen fiatalok szülei *magánharcot* folytassanak, fellebbezzenek, beadványokat nyújtsanak be *saját gyerekeik* érdekeinek megsértése miatt. Íme a súly tényleg aktivizál – de nem a *kisebbségi közösség* nagyságrendjében, s így magának a pálmának a növekedése nem egyértelmű.

Az egyetemes magyarságtudatból nem hiányzik a „nekünk Mohács kell” motívum, a megszenvedés tisztítóüzébe vetett hit, a poshadástól megszabadító „csak azért is” fölmagasztalása. Ezek mind nemzeti mentalitásunk nemes vonásai, a megpróbáltatásokban megedzett lét valóban acélosabb, mint az az egzisztencia, amely mentesül a vészhelyzetektől, s békésen, lagymatagon építgeti önmagát. Ez így igaz – *össz nemzeti* koordináták között és *hosszú távon*. De a kisebbségi (rész)létezésünkben nem jó, ha a messze nyúló időben gondolkodunk, hiszen *könnyen előfordulhat, hogy a Mohács utáni felocsúdásra már nem lesz lehetőség, mert nem lesz, aki felocsúdjék: időközben felszívódunk vagy elmenekülünk*. Esményibb tehát, *ha a súly nélkül, a maga természetes növekedési törvényei szerint gyarapodik a pálma*.

2.2.14. A GAZDASÁGI VISZONYOK PARADOXONJAI

A súly alatt a pálma visszásságai főleg a közvetlen politikai-jogi nyomásnak a tünete. Van azonban a pártállam politikai irányításának egy sajátos rétege: a *gazdaságpolitika*, ahol a kisebbséget ért presszió különleges formát ölt. Ezen a területen a politika és a jog időnként elkülönül egymástól, a KIT-ünket megzavaró politikai lépések úgy követik egymást, hogy közvetlenül nemigen panaszkodhatunk jogfosztásra, de az ilyen természetű emberi viszonyoknak minket érzékenyen érintő tervszerű alakítása mégis KITZ-jelenséget fakaszt. Így van ez azért, mert rendszerint nem jogszabályokban rögzítve, hanem *belső, rendszerint szóbeli utasításokkal* terelik a tendenciákat számunkra kedvezőtlen irányba.

Kisebbségi közösségünk gazdasági egységéről le kell mondanunk. Ez már a nemzetfogalom elemzéséből kitűnt (1.2.3.). *Az ország gazdasági viszonyrendjébe legnagyobb részben nemzeti minőségünk zárójelbe tételével épülünk bele.* Vonatkozik ez elsősorban a gazdasági élet egyik fő pászmájára: a fentről kijelölt módon történő *elosztásra*. A sokat hangoztatott, állítólag tudományos étkezési normák alkalmazásakor például nincs nemzetiségi különbségtétel, mi is ugyanolyan élelmiszeradagokat kapunk, mint a többség, elvileg tehát ugyanúgy érezzük a hiánygazdálkodás kihatásait, mint minden román állampolgár. *Elvileg* – írtuk, ugyanis az elveken túlmenően a gazdasági életet átszövő *szociális viszonyokban* már szemmel látható a különbség, ugyanis létezik helyzeti energia: a részesedésben kiváltságot biztosító társadalmi pozíciók már nem oszlanak meg méltányosan, mint ahogyan az élelmiszeradagokat kipurciózzák mindenkinek. Nem valamilyen nagy funkcióra utalunk most – ebben a magasságban a szembeszökő előnyökkel járó állásokat ugyanis a legnyilvánvalóbban aránytalanul birtokolják a többségi és kisebbségi kiváltságos személyek –, hanem a kisha-

talmi munkakörökre, ahol tömegméretekben kedvezőtlen az arány, s ezzel együtt a – mondjuk így – *másodszori elosztás* során méltánytalan a részesedésünk.

A *munkafolyamatban* való részvételünkben szembetűnőbb az egyenlőtlenség, mint az elosztásban. Az élelmiszeradagok kijelölésekor a formális egyenlőséggel sokkal jobban lehet kendőzni a tényleges egyenlőtlenséget, a munka megszervezésében, irányításában elfoglalt hely viszonylatában azonban a meghirdetett propagandajelszavak – a munkához való jog egyenlősége nemzetiségre való tekintet nélkül – már kevésbé takarja el a tényleges állapotokat. A régebben sokat emlegetett *nemzetiségi összetétel* – ami ellen annak idején tiltakoztunk, hiszen nyilvánvaló diszkriminációt jelentett, ugyanis a vezető káderek nemzetiségi arányát rendszert az *országos* arányokhoz mérték még olyan helyeken is, ahol a kisebbségi többség létezett – ma már a múlté. A szomorú emlékü *numerus nullus* ellen ugyanbizony ki emel szót a nemzetiségi összetétel nevében, s így könnyen előfordul, hogy magasabb vagy alacsonyabb gazdasági pozíciókban egyes helyeken egyszerűen *nincsenek magyarok* (nemcsak a kizárólag többség lakta vidékeken). Eladdig, hogy mondjuk egy egyszerű mesteri poszt betöltésekor is messzemenően preferenciált a román etnikum, akár a szaktudást is figyelmen kívül hagyva.

Ugyanakkor egy, a nemzetiségre nézve sérelmes *társadalmi mobilitásnak* vagyunk tanúi. Ez a mozgásirány kettős összetételű, egyrészt *a többség alulról felfele – az alacsonyabb szintű munkakörökből a magasabbra – történő emelkedését jelenti*, másfelől a szó igazi, szociológiai értelmében *térbeli elmozdulás*. E kettő ugyanakkor egybeszervesül, a magyarlakta városokat, vidékeket előzönlí a többség, s ez kiegészül a betelepülők felemelkedésével. Az erdélyi városok java része hosszú időn keresztül magyar többségű volt, s a helyi funkciók, munkakörök elosztása részben meg-

felelt ennek a struktúrának. A gazdaságpolitika – főleg az erőltetett, ésszerűtlen iparosítás – társadalmi következményeként felduzzadtak a városok, a mindenekelőtt a faluról felkerült betelepülő román munkaerő nemcsak hogy megváltoztatta a városok összetételét a többség javára, de ugyanakkor új, a megszokott városprofilhoz nem illő arculatot kölcsönzött a nagyobb településeknek: a *város elfalusiasodott*. Megmutatkozik ez a városok külképén, az emberek viselkedésén, de a beáramló tömegek mentalitásában is. A faluról bekerültek rendszerint megőrzik a régi környezetükhöz fűződő szálakat, így a hiánygazdaság szorításait ők nem érzik ugyanúgy, mint a tősgyökeres városlakók. A térbeli mobilitáshoz társuló ranglétramobilitás következtében hamar hozzájutnak egy-egy Daciához, s gépkocsijukat leginkább arra használják, hogy a falun maradt hozzátartozóiktól a mélyhűtőbe szállítsák az élelmet. Életszínvonaluk felmérhetetlenül megnőtt, a fürdőszobás összkomfort és a zsúpfedélű, a jószágok lehetőségétől melegített odúk között ég és föld a különbség. Ilyen feltételek között az elégedetlenség az ő körükben távolról sem olyan méretű, mint a régi városlakók – Erdély esetében elsősorban a magyarok – soraiban.

Ebből az együttélésnek különleges paradoxonja formálódik ki. A *hiánygazdálkodáshoz való viszonyulásában rebellis* (városlakó, ami Erdélyben főként *magyar*) és az *inkább megbékélő* (a faluról feljött, esetünkben nagyobb mértékben *román*) *hozzáállás között különbséget tapasztalunk*. Ezt az eltérést jórészt a román lakosság is érzékeli, sőt a „hegyeken túliak” is látják, s magánbeszélgetésben még biztatnak is minket ilyenformán: „Ti, az igényesebb, a lázongáshoz inkább hozzászokott népcsoport, miért nem hallatjátok hangotokat, miért nem kezdték el a tiltakozást a bűnös gazdaságpolitika ellen?” Vagyis – s ez nem egyedi jelenség – mintegy velünk kapartatnák ki a gesztenyét, mondván: hátha minket (mármint őket) is felráz aktivizálódásotok.

Kik vagyunk hát? *Rebellisek?* De akkor miért nem rebelliskedünk, hiszen még a racionálisabban gondolkodó románok is erre ösztönöznek? Ekképpen lassan összeáll a paradoxális és KITZ-re jellemző önértékelés: *valójában lázadóknak titulált tehetetlenek* vagyunk. Valóságghú meg nem is ez az önértékelés. A gazdasági-egzisztenciális bajok ellen valóban készek vagyunk elégedetlenkedni, de sajátos *kisebbségi státusunk lehetetlenné teszi, hogy mi legyünk a kezdeményezők*. A többség bennünk bízó rétegeinek nincs miért csalódnuk az itteni magyarságban. De vajon ha mi kezdeményeznénk s egyedül maradnánk, nem tipornának könnyen szét bennünket? Vajon a nekünk faltörő kos szerepét szánó románok valóban követnének bennünket? Maradunk tehát a bizonytalan önláttatással: *azok vagyunk, meg nem is, aminek mi tartjuk magunkat, s mások szeretnének látni minket: rebellisek*.

A horizontális – térbeli – és vertikális, az emelkedő érvényesülés értelmében vett többségi mobilitásnak még más tudatfelkavaró kihatása is van. Összegező kifejezéssel nevezzük ezt a jelenséget a *gazdasági fejlődés paradoxonjának*. A vészes ütemben, hebehurgyan folytatott iparosítást a romániai sajtó nagy vívmánynak, fejlődésünk úgymond legpregnansabb fokmérőjének tartja. Ezúttal tekintünk el a nem kifizetődő, nem teljes kapacitással dolgozó ipari létesítményeknek, a valóságos követelményektől messze elrugaszkodó beruházásoknak végzetes *össztársadalmi* következményeitől, maradjunk a realitás iránti érzéket teljességgel hiányoló gazdaságpolitika *bennünket* érintő következményeinél. A hatalom szakadatlanul azzal dicsekszik, hogy iparilag arányosan fejleszti az ország minden vidékét, fokozottabban iparosítja az elmaradottabb zónákat. Ezek között ott találjuk a Székelyföldet is.

Ennek a gazdaságpolitikának a rejtett jelszava: több legyet egy csapásra. S ez sérelmes miránk nézve. Az új munkahelyek megteremtésével a helyi lakosság egy része kétségtelenül magasabb

képzettségű ipari munkássá válik. De ott a „többi légy”: megindítják a többségi betelepítést, ezzel megbontják az alacsonyabb termelési formákban meghonosodott kisebbségi közösségeket, a KIT-et megedző kisebbségi homogenitást. (Ennek kihatását a művelődésre már felmértük.)

Furcsa módon azonban a kisebbségi kollektivitás-érzés ilyen megingása más összefüggésláncon ezzel ellentétessé válik: *az együttérés egy bizonyos formája ennek ellenére megszilárdul, s itt a paradoxon: anélkül, hogy ez KIT-ünket magabiztosabbá tenné a KITZ-jelenséggel szemben.*

Ehhez magyarázatképpen a következőket: a többség beszivárgásával vagy egyenesen beáramlásával megindul a harc a magyarokta vidékeken a kishatalmi gazdasági vezető pozíciókért. A küzdelem nyilván nem egyenlő felek között folyik, az újonnan jötteket rendszerint előnyben részesítik azok a magasabb szintű vezetők, akik szintén „telepesek”. Az autochton lakosság ennek – ahogy tud – ellenáll, és saját köreiből kikerült vezetőket szeretne magának. Esetleg meg akarja tartani a régieket, akiket az újonnan jöttek fel akarnak váltani. Megindul a kötélhúzás, amelynek ilyen-olyan eredményei lesznek, de az tény, hogy az új honfoglalók egy része mégiscsak a kishatalom birtokosa lesz. Ezzel tért hódít az országos méretekben dívó nepotizmus, korrupció, amire a helyi magyar lakosság részéről a válasz könnyen ennek a lemásolása, ezúttal a kisebbségi egymás közti kapcsolatokban. A személyi konkurencia, a tülekedés a helyzeti energia megszerzéséért, majd ha ez sikerül, a „mieink” elvtelen támogatása – íme ez az az álszolidaritásos kapocs, amely a valóságban nem KIT-ünket gazdagítja, hanem a *mi-érzést süllyeszti le az elvtelen állapotba.* A támogásuk, mert az én fajtám gondolkodásmód mint a gazdasági viszonyok elszomorító terméke, a kishatalmi közelharc sajnálatos következményekkel jár, népcsoportunk egyes rétegeit jellemző, er-

kölcsileg elítélendő jeggyé válik. Még akkor is, ha csak válasz arra, ami a másik oldalon történik. S aki eltöpreng ezeken az állapotokon, annak könnyen KITZ-zel telítődik a tudata: hát ilyen morálisan ingatag nép vagyunk, amely az érvényesülésért, a jobb gazdasági életkörülményekért – egy tál lencséért – eladja erkölcsi tartását, kiöli magából a sorstársaival szembeni kritikai érzéket, minden más emberi érték elé helyezi nemzeti hovatartozását még akkor is, amikor erre nincs szükség?

Meggyőződésünk: ha a képtelen gazdasági helyzet, a megélhetésért folytatott elkeseredett versenyfutás itt-ott ki is termel sorinkban olyan meghasonlott egyéneket, akik a nehezen kivívott hatáskörüket a „fajtabeliek” elvszerűtlen előnyben részesítésére használják fel, azért mélységesen téved s így KITZ-ként rögzíti tudatában a tényleges mivoltunkat az, aki *lényegi vonásunknak* tartja ezt a meghasonlott morált, a cinkossággal egyenértékű együvé tartozás favorizálását.

2.2.15. A GÓLYA KONFLIKTUS

Az összetartozást a gazdasági élet leginkább nem tőlünk függő determinánsként erősíti vagy bomlasztja. Az emberközi kapcsolatainknak azonban létezik olyan módozata is, amely elsődlegesen nem az objektív, hanem a *szubjektív* létszférából, a tudattartalmakból kapja a kohéziót szilárdító vagy gyöngítő impulzusokat. Ilyen funkciót tölt be a *haza fogalma* vagy a tudományos kategóriává összeálló szint alatt a honhoz tapadó *hazafias érzület*.

Az első konfúziót ennek kapcsán mindjárt a *szülőföldhöz* kötődő minőségünk és a bennünk kialakult *haza-kép* (fogalom vagy csak megérzés) szerinti önmagunk elhelyezése, illetve a köztük feltételezett viszony szüli. Bár úgy tűnik, hogy ez a zűrzavar csak

gondolatvilágunkon belül rombol, valójában átcsap a társadalmi létközegbe, e tájak szülötteinek egymáshoz viszonyulásában, továbbá az egy hazában *élők* vagy önmagukat *azokhoz tartozónak* érző emberek társas viszonyaiban is felfordulást eredményezhet. A haza itt sejtetett kettős – fogalmi és társadalomontológiai – tartalmából már ki lehet következtetni nemcsak a tudattartalmak természetellenes elrendeződését, de ugyanakkor a magunk kijelölte közösségi zónáink eltorzulását is.

E témakörben legkevesebb három, a KIT-ünket megzavaró variánst találunk: először is a – nevezzük így – *hazátlanság devianciáját*, továbbá az *egy-haza szindrómát* a maga két alfajával: a *csak-ez-a-haza* és a *csak-az-a-haza* változatot. Íme e háromnak a rövid leírása:

A *haza nélküli* életézés mint természetellenes lelkiállapot, de ugyanakkor a szabályszerűtől elütő emberi szituáció a maga genesisében egy többszörösen beszűkülő folyamat eredménye. Kezdődik az egész azzal, hogy a hazához való kötődés átélése elszakad a *szülőföldtől* – magyarul: az ember kezdi nem hazájának tartani azt a természeti-emberi környezetet, amelybe beleszületett és él –, ez elsősorban abból ered, hogy valaki mostohagyermeknek érzi magát az adott államban, úgy látja, hogy a haza azért érdemli ki ezt az elnevezést, mert *nyújt* valami értéket a benne élőknek, márpedig a jogfosztottság körülményei között ezt az ajándékot itt nem kapja meg. Az adni-kapni arányai megbomlanak, ugyanis a haza tartalmába mindig belefoglaltatik mindkettő: a hazához való tartozásnak szükségképeni velejárója nemcsak az, hogy *eltakar*, hanem az is, hogy *ápol*, védelmez, kifinomítja sajátosságunkat, s ha ez nem jár ki nekünk, akkor – fogamzik meg egyes kisebbségiek agyában – miért hozzak áldozatot érte. Amikor ez a tendencia kiegyesül egy másikkal, azzal, hogy a *magyar haza* mint közösséget formáló átélés kezd egyre tartalmatlanabbá válni – hiszen idekö-

tött voltunk miatt nem tudjuk állandó, konkrét élmények forrásává tenni Magyarországot –, akkor ennek a folyamatnak a végpontján ott lesz a *haza-fogalomnak a kiürülése* is. Felgyorsítja ezt a folyamatot alkalomadtán az, hogy az adok-kapok ebben a konstellációban is kifakul, egyesek így gondolkodnak: végül is mit adhatok én ennek az amúgy is egyre megfoghatatlanabbá váló *külső* hazának, s mit kapok tőle saját magam erősítésére. E két nyíl mutat a teljes hontalanság érzése felé, vezet a közösségteremtésre alkalmatlan lelkiállapotokhoz, amikor is értelem nélkülivé válik a *szülőhaza* szó, úgy is, mint *itt születtem, ez az én hazám*, de úgy is, hogy *történelmi távlatokban a magyar haza szülte vagyok. Itt nem érzem otthon magam, ott nem lehetek ténylegesen otthon* – így szűrődik le a köznapi ember tudatában a hazátlanság devianciájának nevezett KITZ-jelenség.

A haza nélküli *kisebbségi világpolgárság* aligha lehet elterjedt mentalitás. A kozmopolitizmus önmagában még nem ritka jelenség, de nagy baj, ha ott, ahol felüti fejét, lekopik róla a kisebbséghez tartozás élménye. Ilyenkor a szóösszetétel – kisebbségi kozmopolitizmus – *contradictio in adiecto*. A két világháború között voltak olyan próbálkozások, hogy a kisebbségi létezés összeurópai vagy akár világméretű közös jegyeinek tudatosodásával – de emellett az *adott* nemzetkisebbségi specifikumot megőrizve – nemzetközivé terebélyesítsék a sajátost, a jogfosztottság különleges esetét. Még intézményi szervezet is működött a Népszövetség égisze alatt, ez rendszeresen tartott nemzetközi kisebbségi kongresszusokat, sürgették a közös fellépést, az összehangolt cselekvést. A siker elmaradt, nem lehetett meghonosítani az ún. *kisebbségi internacionalizmust*. (Egyszer amolyan megfontolt, nem megfontolt formában valaki le is írta Romániában: „Világ kisebbségei, egyesüljete!”) Ma már ilyen távlatok a legkevésbé sem adódnak, nemcsak azért, mert a buzdítás az összefogásra a gyakorlatban

vágyalomnak bizonyult, hanem azért is, mert furcsa módon akkor, amikor ma a kommunikációs technika összehasonlíthatatlanul magasabb szintre emelkedett, a különböző országok kisebbségei közötti információs csere leszűkült, együttes fellépésre nincs meg a szervezeti keret. Más – a mostani szempontunk szerinti – megfogalmazásban ez azt jelenti, hogy az emberközi *kisebbségi* viszonyrendszert – legalábbis egyelőre – igen nehezen tudók túlnövesztetni az országhatárokon. Marad tehát a verdikt: *ma ott, ahol körünkben a hazátlanság érzülete eluralkodik, egyértelműen fellép a KITZ, az internacionalistává feszített KIT nem semlegesítheti ezt.*

A fentebb ábrázolt folyamatnak két komponensét emeltük ki: az *itteni* és az *ottani* haza iránti érzelmi kötődés lazulását, egészen az emocionális tartalom eltűnéséig. Ezek az ösvények azonban nem mindig vezetnek egyértelműen a kötődésnek, a hon fogalom tartalmának elvesztése felé. Ismerjük azt a változatot is, amikor vagy az egyik, vagy a másik ágon éppenséggel felerősödik s ennek következtében bekövetkezik az *egy-haza szindrómának* nevezett állapot, s ez nem kevésbé KITZ. Ezen belül az egyik eset az, amikor *Erdély* és a *haza* olyannyira egymásra csúszik, hogy a *magyar haza* mint bennünket az összmagyarsággal összekötő érzésvilág megszűnik működőképes lenni. Bonyolódik ez a képlet azzal, hogy a kizárólag csak a szülőföldre tapadó haza képe nem határolódik be a Kárpátok koszorújával, a *Romániához tartozás* tudomásul vételéig távol, s így – állampolgári kontaktusaink révén – az államhatárainktól körülzárt formában él. Ekképpen a „másik haza” iránti érzelmi viszonyulás – s ezzel együtt e viszonyt ápolgató indítás – fokozatosan elsatnyul. Problematikusabb ez azoknál, akik *nem Erdély szülöttei*, mondjuk valahol az Ókirályságban látták meg a napvilágot, de önértékelésük szerint magyarok, vagy azoknál, akik ugyanilyen önbesorolással hosszú ideig színtiszta román

környezetben kénytelenek élni és dolgozni. Ott vannak a bukaresti magyarjaink, akiknél, ha csak a munkakörük nem olyan – ha mondjuk nem országjáró riporterek –, könnyen még *Erdély is kezd kihullni a közvetlen benyomásaikból*. Marad ilyenkor az ottani kisebbségi kisközösség kohéziója, de ha ez nem olyan intenzitású, hogy a köznapi élmények mellé az erdélyi magyarság vívódásai-ból is közvetítsen valamit – nem beszélve arról, hogy ha ezzel együtt kialszik a magyarországi problémák iránti érdeklődés –, nos akkor a *csak ez a hazám*, egyre kevesebb KIT-tel elkeveredve, könnyen a veszteséglistára fogja felvenni az ilyen magyarjainkat. A még ha így-úgy nem vesztek is el KIT-jüket, akkor is groteszk lelkialkat honosodhat meg bennük: lesznek olyanok, akik közelebb érzik magukhoz mondjuk a *Duna-deltában* élőket, mint azokat, akik a *Duna-Tisza közén* élnek.

Mindennek megvan a visszája: egyesek mindinkább azonosulnak az absztrakt haza-fogalommal, s a szülőhaza szóösszetételből az *itt születtem – itt a hazám* komponensről feledkeznek meg. A *csak-ez-a-hazám* ellenpólusa ez, s *csak-az-a-hazám* tünetcsoportnak nevezhetjük. Igazi magyarságélmény nélküli, felhők felett lebegő hazafiság az ilyen lelkiállapot, s egyáltalán nem alkalmas arra, hogy az emberi viszonyokat közösségé strukturálja. Az *ez nem az én hazám* elv ugyanis végső fokon arra sarkall, hogy gyöngítsük akár a kisebbségi magyarsággal vállalt sorsközösséget is, a missziós tudatot, s érzéketlenné teszi az embereket a köznapi élet minket összekovácsoló nemzeti kisebbségi tapasztalataival szemben. A másik, a *szívbéli* hazával való totális, de csak tudati azonosulás viszont nem szolgáltatathat nap mint nap felhalmozódó egyedi élményeket nemzeti hovatartozásunkról, így az a bizonyos talajtalan patriotizmus – e haza fogalom elvontsága miatt – nem lehet általában identitástudatunknak, de legkevesbé kisebbségi mivoltunkba beleszerveződő magyarságtudatunknak serkentője.

Az itt fölvezetett KITZ-csapdák azonban elkerülhetők *a kettős haza érzésének meghonosításával*. Ezzel feloldunk egy dilemmát, amelyet metaforikusan nevezünk *gólya konfliktusnak*. Az analógia beszédes. Ugyanúgy, ahogyan a vándorló gólyának – ha nem egyszerűen ösztöneire hallgatna, s értelmes lény volna – neki lehetne szegezni: melyik is a hazája, nem kevésbé ki lehet faggatni efelől a Romániában élő magyarokat is. Az *ez* vagy *az*, avagy az *egyik sem* olyan három felelet volna erre, amely egyaránt tudatdeformációt, belső konfliktust, közösségi devianciát takar. Az általunk helyesnek tartott, a kétirányú közösségi viszonyokat egyaránt ápoló állásfoglalás az *ez is* meg *az is*. Vállaljuk: *hazánk Erdély* – s ha itt születünk, akkor a szülőföld vonzerejével megtízszerezetten az –, *hazánk Románia a maga egészében* (s nem csak azoknak, aki magyarnak születtek mondjuk Bräilán), hiszen ebbe az államba vetett sorsunk, s e hazának – sajnos feltételesen kell fogalmaznunk – ugyanúgy a *mienknek kellene lennie*, mint ahogyan a többségé, de *hazánk Magyarország is*, hiszen nemzeti múltunkon, közös vonásainkon, kultúránkon, nyelvünkön és annyi más szálon keresztül ehhez az országhoz és az ott élő fő nemzet-törzsünkhöz kötődünk. Egy térképen meghúzott vonal alapvetően megváltoztatta létünket: új hazába kerültünk. De ez nem vehette el azt, ami volt: a történelmi hazánkat, amelyet továbbra is magunkénak vallunk, s amelybe mint közösség beletartozunk – még ha leginkább csak tudatilag átélve ezt.

2.2.16. ÖSSZEKUSZÁLT KÖRÖK

Eddigi vizsgálódásunkból kitűnik, hogy az embert mint társadalmi lényt több minőségűnek tartjuk. Ezeken a minőségeken belül külön-külön is felütheti fejét a KITZ, de megmutatkozik úgy

is, hogy e mezők *nem természetes rendben strukturálódnak: összszekuszálódnak, van, amikor az adottságként ránk kényszerített létközegben (tehát ténylegesen), de gyakrabban a tudati értékelésben.*

A körök – mint az ide-oda tartozást jelképező zónák – rendkívül változatosan metszhetik egymást, de koncentrikusan is el-elhelyezkedhetnek. Önmagában ez a jelenség még nem szabályellenes, egyszerűen azt mutatja, hogy a társadalmi hovatartozásnak a legkülönbözőbb módozatai vannak. A baj abból adódik, ha a közös jegyek szerinti egymást vonzás formái természetellenesen szembefordulnak egymással, taszítják egymást, vagy a tudati megvilágításban felborul a természetes értékrendjük. Vegyük mintapéldának a *családot*. Ha a társadalom e sejtje zökkenőmentesen beleszervesül mondjuk a *nemzeti hovatartozás* nagyobb egységébe, akkor a közös központtal rendelkező két kör között nincs sűrűlódási felület. A vegyes házasságokban viszont – mint láttuk – már metszéssel kell számolni, s feszültségek forrása lehet az, hogy *ki melyik hovatartozási erőteret tartja fontosabbnak, helyezi a másik elé.*

A köröket tovább lehet variálni, ott van a torzító ideológiai prizmán keresztül bemutatott *osztály- és nemzetiségi* hovatartozás, illetve az ebből fakadó konfliktus (2.2.11.), *a politikai meggyőződés szerinti megoszlás* vagy – hadd ragadjunk ki egy, a KITZ szempontjából már eddig is alapvetőnek tartott interferenciát – *a nemzetiségi minőséghez tartozás, valamint a világnézeti-vallási meggyőződés szerinti tagolódás* egymáshoz való viszonyulása. Ezúttal nem a *világnézeti különbözőség* szempontjából érdekel ez – ezt már megvizsgáltuk –, hanem az ennek alapján kialakult *közösségekhez* (egyház) tartozás és a *romániai magyar kisebbség mint globális közösség*, illetve az ehhez is tartozás közötti viszony megvilágításáért.

Ha a szociológusok felmérések alkalmával a „ki vagyok?” kérdésre kérnek választ egy reprezentatív sávtól, akkor az erre adott válasz az önértékelés szerinti egyetlen lényegzet fogja tartalmazni – ha az öndefiníáláskor csak egy jegyet jelölt meg a kérdezett –, de az sincs kizárva, hogy több vonással határozza meg önmagát, ilyenkor a jegyek súlypontozása mond sokat. Tekintsünk el azoktól a válaszoktól, amelyekből főleg az egyediség domborodik ki. Például így: „Tizennyolc éves, 180 cm magas, szőke fiú vagyok.” Végső fokon ez is az általánosba történő beépítés, de nem akármi módon: *egyediesítve*. A zavarmentes önértékelésben nem ez lesz lényeges, hanem az, ami *közösségi* formában összeköt másokkal, s ennek alárendelődik az utalás az egyediségre. Ha a fenti példában a fiktív megkérdezett személy saját meghatározó jegyei közé még azt is besorolja, hogy *erdélyi magyar*, akkor így jár el, hiszen a 180 cm-esek nem alkotnak közösséget. Nos ilyen széles körű szociográfiai vizsgálatot a romániai magyarság körében nem lehet végezni, ennek ellenére a meglévő tapasztalatokra támaszkodva merjük állítani: *az itt élő magyarság többsége önmaga leképezésekor alapvető determinánsként megjelöli ide kötött nemzetiségét, s ahol ez hiányzik és valamilyen más közösségi meghatározottság tolakszik a helyébe, ott bizony már erózió van kitéve a KIT*. Vonatkozik ez a most tárgyalandó tulajdonság – a világnézeti-vallási kötődés szerinti közösség – elsődlegességére is.

A moldvai csángókról jegyezték fel, hogy a *ki vagyok?* kérdésre rendszerint ezt válaszolják: *katolikus*. E jelenség megítélésakor figyelembe kell vennünk, milyen körülmények közé jutottak a csángók, ezek a feltételek ugyanis meghatározzák a felekezeti hovatartozást. A román ortodox környezetben a *katolikus a máságnak nemzeti színezettel megerősített differencia spetificáját jelenti*. (Éppen azért nevetséges minden olyan elmélet, mely szerint a csángók mint erdélyi románok a *magyarosítás* és a *katolicizálás*

elől menekültek a hegyeken túlra, hiszen odaát megőrizték nyelvüket és vallásukat, holott az állítólag rájuk nehezedő nyomástól megszabadulva nyilván legelőször ezeket kellett volna föladniuk; az pedig már egyenesen a tudomány paródiája, amikor ezt a jelenséget egyes román szerzők úgy értékelik, hogy a román népnek rendkívüli nyelvérzéke van, ezért nem felejtették el a csángók a rájuk oktrojált nyelvet.)

A csángók különleges elbírálásban részesülnek, náluk a hovatartozási ismérvek lényegességi sorrendjének ilyen megfordítása – bár kétségtelenül KITZ-gyanús – még nem jelent elnemzetlenedést. Ne feledjük, hogy anyanyelvüket szinte kizárólag a vallási közösségben tartósítják, mindig is a templom jelentette nekik a magyar szó fenntartó erejét. Nem véletlen, hogy ezt a románosító politika is felismerte, s leginkább ezen a frontszakaszon indítottak támadást ellenük: *magyar papjaiktól fosztották meg őket*.

Ami azonban a csángóknál egyértelműbb, az sokkal árnyaltabb és ellentmondásosabb a romániai magyarság máshol lakó rétegeiben. A több évtizedes kisebbségi életforma – még ha időközben mutációkat is tapasztalunk – lassan kikristályosította a *felekezeti hovatartozás* és a *magyarsághoz való tartozás* közötti viszony paradigmaticus formáit. A sematizálás veszélyével számolva leírjuk: e körnek három elhelyezkedési módját tapasztaljuk. Ezek közül szerencsére csak az egyik vezet félreérthetetlenül a KITZ-hez. Íme a három típus:

a. *A felekezeti és nemzeti minőség harmonikus összekapcsolódása*. Ez az eszményi eset, amikor a hit szerinti közösségi kapcsolat a maga természetes emberi létkeretében nem emelkedik a földi élet fölé, a vallás és az egyház a bajban levő embernek kíván vigaszt nyújtani. A figyelem természetesen ilyenkor is a túlvilági boldogságra, az üdvözülésre irányul, de nem olyan módon, hogy ennek szemszögéből a mindennapi szenvedés a mi siralomvöl-

gyünkben mint amolyan átmeneti (földi) állapot kihull a lényegesség szitáján. Csak tisztelettel beszélhetünk arról az áldozatos munkavállalásról, amelyet a lelkészek az erdélyi magyarság soraiban, szigorúan a hit formálásán túl, a KIT szolgálatába állítanak. Ebből a nézőpontból nem összekuszált, hanem egymást kiegészítő köröket kell elképzelnünk, a KITZ-veszély akkor üti fel a fejét, ha az egyháznak ezt a nemzettöredékünket fenntartó hivatását a külső állami beavatkozás nem engedi kiteljesíteni.

b. A felekezeti különbségek fölé emelkedő magyarságszolgálat. Ez a változat a szóban forgó körök egyikét – a kisebbségi magyarságét – mintegy kiemeli a többiek közül, s anélkül hogy a közösségi kötődést megtagadná vagy szükségtelenné tenné, kiküszöböli a konfliktus lehetőségét. Ebbe a kategóriába soroljuk azokat a kisebbségeket, akik egyházuktól nem várnak el különleges nemzeti tudatgyarapító eredményt (ennyiben különböznek azoktól, akiket az előbbi besorolás szerint *hitfelekezeti nemzetiség-szolgálóknak* nevezhetünk volna), de ugyanide tartoznak a vallásgyakorlás iránt közömbös, tehát nem szorosan egyházi kötöttségű emberek, akik a felekezeti kedvező ráhatások hiányában is átélik a KIT-ünk finomításának szükségességét. Így tehát az *a.* pontban nagyra értékelt viszonyulásmód bár ideális, mégsem egyedüli formája annak, hogy megőrizzük KIT-ünket.

c. Az egyházi hovatartozásnak mindenek fölé rendelése. Ez az az igen ritka, sajnálatos változat, amikor az emberek, embercsoportok önnön lényegüket egyetlen alapvető minőségükhöz, a hit által összekovácsolt közösséghez való tartozásukhoz kötik, s minden földi, emberközi létviszonyt másodlagosnak tartanak. E mentalitás KIT-et károsító hatását több elágazáson nyomon lehet követni. Akik így gondolkodnak, mivel szinte kizárólag lelki üdvükre összpontosítanak, nem fognak harciasan kiállni a nemzeti sérelmek ellen; az *egyedül igaz* hitnek vagy egyenesen a *kiválasz-*

tottságnak a képzete olyannyira felfokozott lehet náluk, hogy a más felekezethez tartozó nemzettársukban nem látják meg a velük azonos jegyeket, hanem főleg az egyházi hovatartozásból származó különbségeket érzékelik. Sok változata van ennek, groteszk esete az, amikor a kisebbségi magyarság soraiban egyetlen betű – a *t* vagy *ty* – lesz megosztó határvonal, aszerint, hogy *kereszténynek* vagy *kereszténynek* nevezik magukat az istenhívők.

Veszedelemes kinövése ennek a kizárólagosságnak az *antiszemitizmus*, amikor a *Krisztusban való azonosság* zászlaja alatt ellenségként kezelik azokat, akik a saját maguk választotta nemzeti hovatartozás szerint kisebbségi sorstársaik; de nem kevésbé ártalmas ennek a fordítottja sem, amikor a kisebbségi magyarságon belül a magyar-zsidó közösséget olyan külön entitásként tételezik az ide tartozók, amelyben a belső kapcsolódások fontosabbak, mint a nemzetkisebbség mint *egész* és *ők* mint *rész* közötti harmonikus egybefonódás. Különös alfaja a belső kör – a felekezeti hovatartozás – jelentőségét eltúlzó gondolkodásmódnak az *istentagadók kiátkozása*, még akkor is, ha a megbélyegzetteket a nemzeti hovatartozás kötelékei egysorsúvá teszik azokkal, akik követ dobnak rájuk; vagy ennek a visszája, amikor az ateisták türelmetlen agresszivitással viszonyulnak a nemzeti diszkriminációnak egyaránt kitett istenhívő társukhoz. Beteges tünetként látnunk kell, akár a két háború közötti periódus gazdag tényanyagára támaszkodva, hogy a felekezeti villongások – nagy kár, hogy éppen a tolerancia mély hagyományait őrző ország részben – nemegyszer bizony magyarságtudatunk megkopását eredményezték, s ezek a KITZ-et fakasztó anomáliák sajnos mind a mai napig nem tűntek el teljesen.

Bonyolítja az összekuszált körök jelenségét az is, hogy ezt az egész kérdéskomplexumot a maga *dinamikájában* kell szemlélőnünk, az emberek meggyőződése és ennek megfelelően formálódó közösségi vonzása szakadatlan folyamatként alakul, gyakran az

egyik megítéléstől a másik felé tendál, s így menet közben még egy bizonytalansági tényezővel kell számolni: *az egyházi köteleket fellazító, az egyháztól egyre inkább eltávolodó kisebbségi magyarban megbomolhat a régi szilárdnak gondolt kapcsolódás – a hittársaival való biztos azonosság tudata –, de esetleg még nem jutott el oda, hogy a magyarsághoz tartozását lényegi meghatározottságnak tartsa; vagy az ezzel ellentétes út, amikor éppen az egyház közösséget teremtő erejében kezdi keresni a menedéket az, aki a magyarsághoz való kapcsolódásának szálaít objektív, káros külső behatások következtében meggyöngyülni érzi. Hova tartozom végül is? – ez a tudatzavaró probléma ilyenkor egy folyamat kísérő jelenségeként sokkal gyakrabban megfogalmazódik – kevésbé biztos megoldással.*

Van-e kiút ebből az állapotból? Van, s ezt elvárásként könnyen meg lehet jelölni, az más, hogy mennyire lehet érvényesíteni: ne az egymást kizáró vagy-vagy-ok szemszögéből kérdezzünk rá létezésünkre, mert akkor a felelet egyoldalú lesz; rendezzük el úgy magunkban a valakikhez való tartozásunk köreit, hogy azokból személyiségünk sokminősége domborodjék ki, s ezen belül kötődésünk a nemzeti kisebbségünkhöz a neki megfelelő szerepkörhöz jusson.

2.3. AZ ÉNKÉP – A VÉLEMÉNYEK KERESZTTÜZÉBEN

Kisebbségi létezésünk és identitástudatunk egymást feltételezve jellemez bennünket, *Romániában magyar kisebbségnek lenni azt jelenti, hogy ilyen minőségűnek érezzük-tartjuk magunkat.* Ha ennek az egyenletnek egyik vagy másik tagja megszűnik

létezni, akkor az őt kiegészítő oldalnak is el kell tűnnie. Vagyis: csak addig vagyunk itt és most kisebbségi magyarok, ameddig szívünkben-elménkben él ilyen létezésünk; vagy ennek fordítottja: ha véget ér kisebbségi státusunk (kollektív felszámolásunk, beolvadásunk vagy eltávozásunk következtében), nyilván értelmét veszti a KIT is, hiszen a betűszavunkkal jelölt jelenség társadalomontológiai alapot nélkül, pusztán mint tudattartalom elképzelhetetlen. A KITZ – ebben az összefüggésben – olyan gondolati-érzelmi rendbontás, amely veszélybe sodorja KIT-ünket, annak elvesztésével fenyeget, ami közvetve kihat létezésünkre: nemcsak kisebbségi, de magyarsághoz tartozó mivoltunkat is elveszíthetjük. Tehát a *vagyunk* és a *vélekedünk* magunkról egymásba szerveződik.

A KIT-nek eszerint fontos tartozéka az, hogy *önmagunkról alkotott véleménynek számít*, még ha ez pusztán emotív kisebbségi magyarságérzés is. A saját kilétünkről megfogalmazott vélemény vagy csak egyszerűen átélés nem más, mint az *énkép*. Az énképpé egybeszerkesztett véleményt kiegészítik a *másokról* alkotott elképzeléseink, illetve keresztezik a *másokban rólunk* meghonosodott ítélezések. Az *énkép* tehát társul a mi tudatunkban létező *ti-képpel*, illetve a tibennetek testet öltő *rólunk-képpel*. Bonyolult viszonyrendszer ez, a nézetek ide-oda cikázása, s még ha ez az összetett reláció-halmaz nem is határolódik el az emberközi viszonyoktól – hiszen bennünk tételeződik –, viszonylagos önállósága miatt érdemes külön megvizsgálni, hogy így a KIT-bomlasztásnak s ezzel eltűnésünk veszélyének újabb zugaiba pillantsunk be.

2.3.1. A RÉTEGZÖDÖTT ÉNKÉP

A pszichológusok megkülönböztetik az énkép különböző formáit. Szólnak az *igazi énről*, ez azt rögzíti, hogy most, itt, ilyen körülmények között milyenek látom magam, a *dinamikus énről*, ez arra utal, hogy szakadatlanul alakítom magamat, a *fantasztikus énről*, amilyenné szeretnék lenni, ha egyáltalán lehetséges volna (de nem lehet), az *eszményi énről*, ez távoli példakép, amely felé a dinamikus énemen keresztül közeledni akarok, a *potenciális énről*, ami a bennem rejlő lehetőségek kibontakozásával elérhető önmagamra utal, az *eszményesített énről*, ez nem azonos az eszményivel, azúttal nem elérendő célként tételeződik, ebben a képben olyannak jelenek meg, amilyenek jólesik látnom magamat, még ha nem is vagyok az; ez utóbbival rokon a *képzelt én*, amikor valaki tudatosan leplezi önmagát, hogy a felvett álarcban olyannak tűnjék másoknak, amilyenek képzeletében a fiktív énként kiképezett önmagát másban láttatni szeretné, és így tovább, a lelki jelenségek kutatói bizonytalán más énfarmákat is leírnak.

Feltételezésünk szerint az énképnek ezt a rétegződését – mutatis mutandis – átvihetjük a kisebbségi magunk ábrázolására mint most már *kollektív* énképre. Bonyolítja viszont a helyzetet ilyenkor az, hogy ezeken az amúgy is gazdag önmagunkhoz való viszonyulási módokon belül többféle ismérv szerint újabb és újabb variánsok adódnak. Az igazi (konkrét), dinamikus (változó), de főleg az eszményi közösségi énünket elbírálnak *axiológiai* nézőpontból, ha a meglévő, feltételezett vagy potenciális szubjektumunk részelemeit az értékek szerint rangsoroljuk, ugyanez megtörténhet *praxiológiailag* – mennyire alkalmas az ilyen vagy olyan énünk a tevékenységre –, továbbá *gnoszeológiai*lag, aszerint, hogy milyen mértékben valóság-hű az énképünk, és valószínűleg más

dimenziók is lehetségesek. Ezek a rétegek és viszonyítási rendek mindmégannyi KITZ-veszélyt rejtenek magukban.

A magabiztos és funkcióképes énképnek mindenkori velejárója a *koherencia*. Ertjük ezen azt, hogy ne legyenek benne logikai ellentmondások. Ne feledjük ugyanis, hogy a magunk-képet – főleg a puszta érzelmi viszonyulást túlhaladó állapotában – vélemények, pontosabban: *vélemények halmazának* tartjuk, márpedig az ítéletekig lepárolt vélekedések eleve logikai megítélésnek vethetők alá, így köztük az egymást taszítást vagy egymáshoz simulást egyaránt ki lehet mutatni. Az itt felsorakoztatott éntípusokon belül vagy azok egymáshoz viszonyításakor az inkoherencia számos változatban fölbukkan, ezek a KITZ csíráit vagy kifejlett formáit jelzik. Íme néhány ilyen lehetőség:

Van eset, amikor a *potenciális* énünket *túl-* vagy *alábecsüljük*, s ez ellentmond a *gnoszeológiai adekvátság* követelményének. Vagyis az egyik ítélet mint az énkép része – a bennünk rejlő lehetőségek megítélése – szembefordul egy másik ítélettel, azzal, amilyenek a valóság-hű tükörképben látnunk kellene magunkat. Ezt az inkoherenciát a KITZ-zel fertőzött tudat úgy szelídíti ellentmondásmentessé, hogy a potenciális énrre vonatkozó ítéletet egy inadekvát valóságítélettel kapcsolja össze. Köznyelvre átfordítva ilyen eset mondjuk az, amikor valaki sopánkodik: nincs bennünk szervező erő, nem tudunk összefogni. Itt ugyanis a potencialitásnak a megítélése – legalábbis e sorok írójának meggyőződése szerint – nincs összhangban a tényleges állapotokkal, illetve az azokról alkotott valóság-hű ítélkezéssel. *Lehetőségszerűen* – az más kérdés, hogy ez rendszerint megmarad ebben az állapotban, anélkül hogy átcsapna a valóságba – igenis, rendelkezünk ilyen képességgel, s ha reálisan szemléljük létállapotunkat, kiderül, hogy leginkább a ránk nehezedő nyomás miatt nem képes *potenciális* énünk *igazi, dinamikus* énné formálódni.

Az énformák között vannak olyanok, amelyek véleménynyé lecsapódva eleve magukban hordják az inkoherenciát, a logikai ellentmondást, leginkább az ismeretelméletileg kiképezett ítéletekkel összevetve. Gondolunk most a *fantasztikusnak* nevezett énrre. Ez a típus merőben különbözik a *potenciális* éntől, a létezészerűen létező ént ugyanis nemcsak eltorzítva, hanem a valóságnak megfelelően is ábrázolni lehet – amikor is felismerjük a kisebbségi magyarságban ténylegesen felhalmozódott tett-diszpozíciókat mint még nem működő, de mozgásba hozható energiákat –, s ilyenkor a helyzetünket visszaadó tényítéletek jól össze fognak csengeni a bennünk lapuló teljesítőképességgel. A fantasztikus énnel ez nem fordul elő, ennek nem lehet olyan válfaja, amely az ismeretelméleti igazsággal koherensen együtt létezhetne. Vagyakozás ez az énszemlélet, nem lehet valóságalapja: egyszerűen megvalósíthatatlan, hiszen elkövetkezendő létezéséhez még a minimális feltételek sem adóttak. Az ábrándozó kisebbségieknek menedéke ez a délibábos önreflexió, amikor is önmagukban egymás mellé helyezik mindazokat a ránk nézve csakis előnyös tulajdonságokat, amelyekkel felruházva látni szeretnék a jövőben közösségünket. A csodálatra méltóan bátor, önfeláldozó, mindig egyenes, az erkölcsi értékeket büszkén felmutató, másoknak be nem hódoló és így tovább – ki tudja, még hány ilyen erényt lehet felsorakoztatni – kisebbségi magyarság ábrándképe ez, amellyel csak egy baj van: *ebben a felállásban sohasem fog realizálódni.*

Az *eszményített* énkép ugyancsak ellentmondással terhelt, azal a többlettel, hogy míg a fantasztikus én egyelőre még csak előrevetítés – tehát nem a mában feltételezett idealizált nemzeti kisebbségi arculat –, addig az eszményivé cizellált énrajz meglevőnek tételezi mindezeket a kizárólag értékes jegyeket. Ebbe a kollektív önarcképbe sokkal több belefér, mint a fantasztikusba, ez utóbbi ugyanis nem a múlt, hanem a jövő felé tekint, az idealizált

magunk ábrázolása viszont magába olvasztja a „dicső múltat”. Az ilyen történelemlátás a legtávolabbi idők megszépítésére is vállalkozik, elnéz minden olyan esemény felett, amely a pártütést, a széthúzást – s miért ne mondjuk ki: –, az árulást, a behódolást igazolja a Kárpátoktól ívelt szűkebb hazában. A megszépítő múlttudat az egész, immár hosszú évtizedek óta tartó kisebbségi életünk eseményeit is átfesti, rendszerint valamilyen kizárólagos perspektívát választva.

A séma ilyenkor ez: felvesznek egy bemérési pontot, ezt tartják egyedül üdvözítőnek, ráolvassák, hogy kizárólag ez fejezte ki a múltban a nemzeti kisebbségi tudatot – a többi hozzáállás idegen volt az itt élő magyarság lelkületétől s ezzel úgymond megtalálták az eszményesített nemzeti önkép lényegét. Ilyen látásmód zavarta meg KIT-ünket akkor, amikor szinte kizárólag az ún. *Korunk-vonal* szerint ítélték meg a két világháború közötti periódust, s minden más hozzáállást attól függően bíráltak el, hogy milyen távol vagy közel állt ettől a baloldali értékeléstől. Visszautalhatunk a Magyar Népi Szövetséghez való (más szempontból már látott [2.2.12.]) viszonyulásra. Az eszményit és a deheroizálás ütközőpontját itt is ki tudjuk tapintani. Nézhetjük ezt a szembesülést az *eszményi*, az *eszményített* és a *potenciális én* szemszögéből, s akkor ilyen feloldásra váró kérdőjelbe ütközünk: vajon az MNSZ-szel való utólagos maradéktalan azonosulás nem az *eszményi* énképet akarja-e bevetíteni az akkori mozgásirányba, feltételezve, hogy a kisebbség belső, lényegi, ideális determináltságához tartozó jegyei – a szervezett jogvédő fellépés, az együttéléstől fakadó, a románság irányába kiáradó szolidaritás és így tovább – ténylegesültek akkor, amikor az MNSZ politikáját érvényesítették? Vagy talán visszamenőleg jólesik ilyenek tudnunk akkori magunkat, s ezzel az *eszményített* énünk számára keresünk támasztékot az egykor folytatott kisebbségpolitikában? Vagy –

most már a deheroizálók szemszögéből gondolkodva – valóban becsaptak, félrevezettek, amikor a hatalmi ránk hatásra sokan azonosultak a népszövetségi politikával, ami annak a jele, hogy *potenciális* énünkkel ellentétes irányba tereltek bennünket, hiszen a lehetőségeinken belül rendelkezünk azzal a képességgel is, hogy ellenálljunk a felültetésnek? Ne legyünk végső döntőbírók e variánsok valamelyikének kiválasztásával, maradjunk annyiban, hogy kisebbségi tudatunkban az ilyen értékelésbeli különbségek kétségtelen jelei annak, hogy éntudatunk nem letisztult, nem mentes a KITZ-től.

Végül ott van az a bizonyos *képzelt* én, amely ha valahol felüti a fejét, egymagában, minden tartozékától függetlenül KITZ-mozzanat. Az ilyen tudati bizonytalanságban élő sorstársaink úgy próbálják menteni önmagukat, hogy a többség felé nem kívánják nyilvánítani igazi énjüket, olyannak akarnak tűnni, amilyenek a hatalom birtokosai látni szeretnék őket, meghunyászkodó, alázas, fentről mindent elfogadó, hajbókoló és így tovább *alattvalónak*. Ez már képmutatás, az igazi énkép megtagadása, súlyos KITZ.

2.3.2. ERKÖLCSI ÖNMAGUNK

A felvázolt rétegződött énkép struktúrájában van egy olyan kölcsönös viszony, amelyet érdemes külön mérlegelni: az *énformák* és az *erkölcsi megítélés* kapcsolata. Szélesebb összefüggésben az *axiológiai* szempont érvényesítése ez, hiszen ezúttal tulajdonképpen etikai *értékekről* van szó. Azt, hogy a képzelt ének nevezett jelenség egyértelműen morális antiérték, nem kell különösképpen igazolni. Nem is ebben a mozgástérben válik kér-

désessé az énkép és az erkölcsi elbírálás koherenciája, hanem mondjuk az *eszményi én* összefüggésében.

Az *ideális én* axiológiailag, az erkölcsi értékek tekintetében lehet, hogy nem feddhetetlen, nincs kizárva, hogy egyesek morálisan megbélyegezendő példaképet állítanak a kisebbségi közösség elé. Ez a tételszerű megállapítás látszatra túl elméleti, holott azt, amire vonatkozik, a köznapi véleményalkotásban is megtaláljuk. Amikor például a szürke kis ember így töpreng: „Lám csak, »ők« hogy tudnak ügyeskedni, egy kis csalásért, lopásért nem mennek a szomszédba, aggályoskodás nélkül előnyöket szereznek maguknak elvtelen összeköttetések révén, nekünk is ilyen élelmeseeknek kellene lennünk” – nos ilyenkor ez az ítélezés pontosan belevág az említett keretbe. Az énképben a logikai ellentmondás szembe-tűnő lesz, még ha mindenkiben nem is tudatosodik: *a maga elvont mivoltában megvetésre méltó magatartásforma felmentést kap a kisebbségi élethelyzetben.*

Ezt a korrelációt jóval általánosabb nézőpontból is meg lehet világitani: *mi a viszony az egyetemes, mindenkire érvényes, tehát összemberi erkölcs és a kisebbségi morál között*, vajon vannak-e olyan etikai követelmények, amelyek a sajátos kisebbségi helyzetből erednek, s így nincsenek összhangban az egyetemessel? (Ez így nyilván csak azokban merül fel, akik nem relativizálják olyannyira a morált, hogy megtagadják benne a mindenkire érvényes normákat.) Ha reálisnak tartjuk az egyetemes és sajátos etikai igények közötti különbségtételt – szerintünk ez a járható út, s legkevésbé sem az, hogy (miként tették) az osztályerkölcs gondolatát az általánosan emberinek a megtagadásáig feszítik –, s ha nem azt valljuk, hogy csak egyetlen, minden specifikumot nélkülöző, a konkrét körülményeket figyelmen kívül hagyó erkölcsi elvrendszer létezik, nos, akkor el kell fogadnunk egyfelől a tettek *mindenkire* vonatkozó erkölcsi értékminősége, másfelől a *kisebb-*

ségi cselekvésmód etikai-axiológiai megítélése közötti részleges fedéshiányt. Jellemző, hogy a második világháború előtt, amikor még lehetőség nyílt Erdélyben vallás-etikai elmélkedéseket megjelentetni, a különböző felekezetek hangadói szinte kivétel nélkül a *kisebbségi erkölcs* jogosultsága mellett érveltek, bár ugyanakkor az evangéliumi, krisztusi erkölcs egyetemes érvényének hirdetői voltak.

Érdekes disztinkció kerekedik ki ebből. *Össz nemzeti* mértékrendben általában nem ildomos azt hangoztatni, hogy különleges erkölcsi normák érvényesülnek, olyanok mondjuk, amelyek kizárólag csak a magyarság arculatát jellemzik. Ha ilyen elmefuttatásokkal találkozunk, akkor mögöttük nacionalista intenciót vagy önostorozást, mazochizmust sejtethetünk. *Nacionalizmust* akkor, ha a specifikumot felmagasztaló önértékelésben az „én nemzetem” rendkívüli, minden más nemzetétől különböző morális erényeit akarom csillogtatni, *mazochizmust*, ha valaki saját nemzetében mindenekelőtt a megvetendő erkölcsi jegyeket látja, s éppen ebben a negativitásban keresi, úgymond, a nemzeti sajátosságot. A Romániába szakadt magyarság énképéhez nagyobb mértékben hozzátartoznak az egyetemesen belüli etikai megkülönböztető vonások, mint az egész nemzet viszonyítási rendjében. Ez egyébként analóg mondjuk azzal, hogy a magyarságon belüli különböző társadalmi kategóriáknak – például a falusiaknak – ugyancsak megvannak a maguk erkölcsi normái. A sajátos létkörülmény, esetünkben a kisebbségi státus ugyanígy rányomja bélyegét az etikai értékítélkezésre. Vagyis: *míg az összmagyarsághoz való tartozásunk szerint aligha vannak, addig a kisebbségi magyarsághoz való tartozásunk szerint igenis vannak a kollektív szubjektumunkat a nemzet többi részétől megkülönböztető jegyeink, s etikai-axiológiai mércénk hozzáidomul ehhez a különleges létezésünkhöz.*

Igen ám, de ha van valami más a mi erdélyi kisebbségi morálunkban, akkor ez amolyan *többlet* vagy *mínusz*? Értve ezen a többleten azt, hogy egyes pozitív erkölcsi tulajdonságoknak bennünk fokozottabb mértékben jelen kell lenniük, mínuszon pedig azt, hogy nyomorgatott életünk bizonyos engedményekre késztet bennünket, minek következtében ez a *más* azért más, mert az egyébként erkölcsileg elmarasztalt magatartásformákkal szemben elnézőbbek vagyunk. (Ez alkalommal még nem magát a *viselkedést*, a *magatartást* szemléljük – ezt a következő fejezetben taglaljuk –, hanem az énképbe tartozó *véleményeket*, azt, hogy milyen elvekhez kellene igazodnia a praxisunknak.) Aligha lehet dichotómiás megközelítésben válaszolni erre, *az etikai másságunk sem kizárólag egyes erényeink szokásosnál szilárdabb voltában, sem egyedül csak erkölcsi ítéletalkotásaink lazaságában nem keresendő*. Inkább a kettőnek valamilyen keverékére gyanakszunk.

De vonatkoztassuk egyes esetekre ezt a megállapítást, minek során az erények és gyöngeségek pozitív-negatív oldala felszínre kerül. Dicséretes erkölcsi tulajdonsága a kisebbségi magyarságnak az, hogy az *empátia* az átlagosnál magasabb fokon jellemez bennünket, talán jobban bele tudjuk élni magunkat mások – főleg sorstársaink – helyzetébe, s így az együttérzés mint kollektív erény a mi értéskálánkon az átlagosnál magasabban van. Ugyanakkor viszont ha az empátia hiányát észleljük másokban önmagunk irányában – akár közösségünk tagjai részéről is –, *könnyen megsértődünk*, s hajlamosak vagyunk *meg is sérteni* azokat, akikben ezt a közömbösséget tapasztaljuk, ahelyett hogy türelmesen meggyőzzük őket a helyzetünk megkövetelte – nem részvét, hanem – minket megértés szükségességéről. *Az érzékeny empátia és a nem beleérzők iránti türelmetlenség* – íme erkölcsi arculatunk egyik ellentmondásos sajátossága.

Vagy ott van a nagyszerű erényünk: az átlagosnál nagyobb *tűrőképességünk*. A kisebbségi élet nem kényeztet el minket, a ránk nehezedő terhet el kell viselni, s így testileg-erkölcsileg edzettebbek vagyunk, mint azok, akik nincsenek kitéve ilyen megpróbáltatásoknak. Panaszkodni mi sokkal később kezdünk, mint a kedvezőbb feltételek között élők, akik a kisebb bajt is könnyen dramatiszálják. Ez a türelmesség lehet becses tulajdonságunk, de könnyen addig fokozódik, hogy *mindent* szóltanul eltűrünk, s ez már az etikailag elítélhető *belenyugvás*, tehát antiérték.

Önmegbecsülésünkről általában elmondhatjuk, hogy intenzívebben átélt érzés, ugyancsak annak következtében, hogy az életviszonyaink – a számtalan minket ért sértő léthelyzet – minduntalan emlékeztetnek rá, kik vagyunk. Ez a tiszteletre méltó tulajdonságunk azonban könnyen átfordul, s a *kivagyiságba* csap át. De az sincs kizárva, hogy a szakadatlan frusztráció következtében az önérték felett érzett büszkeség egyenesen ellenkező előjelet kap, s *szégyellni valónak* tartjuk, hogy éppen magyarnak kellett születnünk Romániában. A pozitív és a negatív tehát itt is keveredik.

Általában nagyfokú *érzékenység* jellemez minket, még akkor is, ha az említett magas szintű *tűrőképességünk* miatt ez gyakran csak a „kritikus érték” elérése után válik külsődlegessé. Ez a közömbösségnek mint negatív morális magatartásmódnak az ellentéte tiszteletet érdemlő vonásunk, rendszerint nem haladunk el szenvtelenül a köznapi események, jelenségek mellett. Annál kevésbé, mert hozzászoktunk, hogy ezek, így vagy úgy, érinteni szoktak minket. Csakhogy ennek megvan a visszája: a ráérzés a világra könnyen *sérülékennyé* tesz, az érzéketlenség ellenpólusához, a *sértődékenységhez* vezet, vannak, akik „mindent magukra vesznek”, s még ha például türelmük a sérelem okozta feszültségeket hosszabb ideig belső konfliktussá szűkíti is le, mindez mégis károsan kihat az emberi viszonyainkra.

Nem kívánunk elmélyedni a kisebbségetikai problémakörben – ez önálló elemzést érdemel, amivel még adósok vagyunk magunknak –, elégedjünk meg illusztrációként ennyivel. A következtetést az énképre nézve ebből is le lehet vonni: *Az igazi – vagyis a köznap, konkrét – éniünkben jó, ha meglátjuk a sajnálatra méltó életformánknak erkölcsi érték-nonérték kettősségét, csak ennek észlelésével lesz élethű az énkép.* Ennek hiányában felüti fejét a KITZ. A legnagyobb baj az, ha az a bizonyos „non” áttevődik az ideálként egzisztáló énképzeltetésbe, ha az erkölcsi engedmények addig terjednek, hogy követendő példává válnak.

2.3.3. A NEM PÁRHUZAMOS ÉRTÉKKORRELÁCIÓ

Erkölcsi értékmércénk alakulását a történelmileg változó létkerekbe elhelyezve lehet valóságként megragadni. Evidenciaként elfogadjuk, hogy *abszolút értelemben változatlan morális értékrend a kisebbségi életviszonyok között nincs*, vagy ami ugyanazt jelenti: a cselekvés érték szerinti megítélésében gyakori a hullámozás, esetenként száznyolcvan fokos fordulatokkal. Az értékskála megingása vagy egyenesen összeomlása belső válságot idézhet elő a közösségben, s ez áttevődhet az énképbe. Ennek voltunk tanúi a kisebbséggé válás szakaszában, amikor a beépülés az új államalakulatba nemcsak politikai, gazdasági, kulturális megrázkódtatást, de ugyanakkor *morális* traumát is kiváltott, mivel az általános értékelvek, amelyekhez addig a cselekvést mérték, maguk is válságba jutottak. Azóta is szakadatlanul stresszállapotban vagyunk amiatt, hogy *eszményi éniünket nem mindig tudjuk hozzáigazítani az értékvetelmények ingadozásához.*

Problematikus marad: az eszményi vagy igazi (konkrét) énképünk elszakad-e a valóság által kikényszerített viselkedésünk

normarendszerétől, a ránk erőszakolt értékek világától? A KIT-ünk amiatt jut válságba, hogy nem vagyunk képesek a magunk megszabta erkölcsi tisztaságban, az általunk értékként elfogadott jelenségvilágban élni, vagy amiatt mállasztják identitástudatunkat a körülmények, mert ebbe az ideális énrájzba kénytelenek vagyunk belefoglalni az oda nem tartozót is? Érzésünk szerint *emiatt is meg amiatt is*.

Ad hoc szakkifejezéssel nevezzük *párhuzamos* (vagy nem párhuzamos) *értékkorrelációnak* azt az elvet, amelynek segítségével ezt a bonyolult társadalmi jelenséget értelmezni kívánjuk. Ezen azt értjük, hogy életünk alakulása maga után von bizonyos szükségképpen érték módosulást, ehhez kell igazodnunk KIT-ünkben abból a célból, hogy énképünk megfeleljen az adott követelményeknek. Ez a dolgok természetes rendje, ilyenkor az énkép-zavart a párhuzam *hiánya* okozza. Ott van azonban az értékkorreláció másik esete is, amikor *nem az együttváltozás* hiánya miatt deformálódik értékelméletileg az énképünk, hanem éppenséggel azért, mert *jelen van egy ilyen paralelizmus*, holott éppen eddigi érték-elképzelésünk tartósodása őrizné meg biztonságos KIT-ünket. Az egyik esetben tehát a *nem párhuzamos*, a másik esetben pedig a *párhuzamos* változás okoz gondot. A kettő közötti különbség lényege: az első alkalommal *valóságos követelmény* az érték módosítás, tehát a véleményalkotás során a reális szükségleteket tudomásul véve reflektál énképünk, a másodikban viszont *nem a fennmaradásunkat elősegítő társadalmi parancsra módosítunk*, a létkörülményeink átalakulása ugyanis nem tartalmaz ilyen imperatívuszt.

Ezt a tisztán elméletinek tűnő kapcsolatteremtést átvihetjük a mindennapi – az *igazinak* nevezett – én szintjére egy paradigma segítségével. Legyen a mintapélda mondjuk az *alkalmazkodás* jelensége, illetve ami bennünket közelebbről érdekel: ennek az em-

beri magatartásnak a *megítélése értékelméleti nézőpontból*. (Később más szempontból az alkalmazkodásról többet [2.4.12.].) Az alkalmazkodó viselkedés önmagában még nem erkölcsi tartalmú fogalom, semmiféle értékminősítésre nem alkalmas. Az axiológiai vélekedés tárgyává teszi egyfelől az, hogy *mihez* akklimatizálódik társadalmilag az ember, másfelől az, hogy *miként* történik ez. A *mihez* történelmi adottság, és csak az emberhez mérten kap axiológiai dimenziót, lesz érték vagy nem érték. A *miként* viszont szubjektív, akarati jellegű, hiszen mi magunk választjuk meg azokat a cselekvésmódokat, amelyeken keresztül a hozzáilleszkedés megvalósul, s így maguk az ilyen indíttatású tettek tételizednek értékként vagy non-értékként.

A kisebbséggé váláskor, de azóta is, az alkalmazkodás készsége igencsak felértékelődött, hiszen fennmaradásunk egyik alapfeltétele lett. Így amikor ez az emberi tulajdonság a róla alkotott vélemény szerint az értékskála magasabb szintjére került, tulajdonképpen a párhuzamos értékkorreláció *szükséges* formáját észleljük. Vagyis az énkép torzulását jelenti minden, a cselekvést vezérlő olyan elbírálás, amely ezt az értéket nemcsak hogy kizárja, hanem egyenesen antiértéknek nyilvánítja. Emlékeztessünk kisebbségi sorsunk kezdeti, szerencsére elég rövid szakaszára, amikor a passzív ellenállás, az alkalmazkodás visszautasítása bizony elég sok kárt okozott, lefékezte a KIT-ünk kiformálódását. Ez a keserű tapasztalat – a '18-tól a kisebbségeket aktivizáló *Kiáltó Szó* megjelenéséig terjedő tétlenség szakasza – ráirányította a figyelmünket arra a bizonyos *mihez*-re, vagyis arra, *miként* lesz értékmeghatározó az alkalmazkodás tárgya, az, amihez hozzá kell (vagy sem?) szoktatnunk magunkat. Maga ez a *mihez* önmagában tehát *antiérték* a mi szemünkben, *de ez még nem minősíti a hozzá való alkalmazkodást. A diszkriminációs elbánás mint realitás nem zárja ki annak szükségességét, hogy ehhez a szorult helyzethez*

hozzá kell idomítanunk önmagunkat. A mihez, azonban egy ponton már saját ellentétébe csap át: mindaddig, amíg ez az axiológiailag káros, rossz mint létadottság közvetlenül nem fenyeget minket a megsemmisüléssel, jogos és indokolt az alkalmazkodás, hiszen egyedül ez menti meg életünket, amikor viszont ez a mihez a rossznak olyan felfokozott formájáig jut el, hogy a hozzáigazodás nem biztosítja fennmaradásunkat, akkor a tovább folytatott alkalmazkodás a megnyilvánulási módozatoktól függetlenül, a maga egészében antiérték-viselkedés lesz.

Egy hasonlattal *láger szituációnak* keresztelhetjük el ezt az állapotot. A fasiszta koncentrációs táborokban csakis a legnagyobb rosszhoz való alkalmazkodással lehetett reménye bárkinek a túlélésre, ez a magatartás volt az érték. A lágerfelkelések akkor törttek ki, amikor nyilvánvalóvá vált: az alkalmazkodás közvetlenül vagy rövid távon sem biztosítja az életben maradást. Valahogy így kellene elképzelnünk a mintapéldának vett kisebbségi hozzáidomulás axiológiai elbírálását is. Vagyis: *az alkalmazkodás a hitvány létadottságokhoz becsülendő magatartásmód mindaddig, amíg olyannyira nem szorul a hurok, hogy e taktikát tovább folytatva megfojtanak minket mint kisebbségi entitást.* Ilyenkor, a végső elkeseredés szakaszában – akárcsak a lágerlázadásokkor – indokolt feladni mindenféle alkalmazkodást, s ha van erőnk, vállalni kell a nyílt konfliktust, ez válik értékes tette.

A *miként* ennél sokkal több buktatót rejteget. Alkalmazkodni sokféleképpen lehet: *okosan, önkonzerváló szándékkal* vagy *szolgáiban, behódolva*. A szükséglet egymagában tehát csak elengedhetetlen feltétele a hozzáidomuló viselkedésmód érték mivoltának – e nélkül az imperatívusz nélkül az ilyen viselkedés antiérték marad de a sine qua non még semmit sem árul el a *követelményt kielégítő* ilyen vagy olyan cselekvés értékes vagy káros voltáról. A gerinctelen hozzádörgölődés a minket megrövidítő döntéseket ho-

zó hatalomhoz, a többségtől átvett jelmondatnak – a lehajtott fejet a bárd le nem vágja – a követése, még ha egyesek ilyen magatartásukat azzal próbálják is igazolni, hogy így akarnak valamit kinyerálni úgymond közösségünknek, minden kétséget kizárva antiérték, s a véleményekből összetevődő önképből, ha nem akar torzkép lenni, csakis eltávolítandó.

Ezek után kapcsoljunk vissza az eredeti tézisre, vonjuk le a paradigmából az általános következtetést. Az alkalmazkodás és érték párhuzamában több lehetőség van: vagy *szükséges*, vagy már *nem szükséges* (egyenesen ellenjavallt). Ha *nem szükségeseltetik* és *mégis működik* – *antiértéknek számít*. Ha *igényeltetik*, akkor *hiánya* ugyancsak *antiérték*. Ha viszont ilyen körülmények között jelen van, akkor *vagy érték* – amennyiben a kisebbség erkölcsi arcukat nem eltorzító módon nyilvánítják ki –, vagy *ismét csak antiérték*, ha összeegyeztethetetlen a morális tartással. A *KITZ-veszély fő forrása tehát a szükségletekkel nem párhuzamosan változó érték-korreláció*. Ami pedig az eszményi énkép elbizonytalanodását illeti, e tekintetben énünk arra kényszerül, hogy működése során a *ránk kényszerített értékvilágban mozogjon, még akkor is, ha az eszményi énképünkben más mércével szeretnők mérni magunkat*, minek következtében az ideális énképzetünk elszakad valós énünktől, ez pedig valamiféle tudathasadással egyenlő (a példánkban: gondolatilag felmérjük, hogy az eszményi énképünkbe az alkalmazkodás ránk kényszerített értéke helyett sokkal jobban beleférne mondjuk a lázongás, az, hogy ne mi igazodjunk a *van*-hoz, hanem a *van*-t igazítsuk önmagunkhoz); másrészt: fenyeget az a veszély, hogy a *ránk oktrojált létezésünkben eszményinek tartunk mindent*, még a kényszerű engedményeket vagy a túlcitálást is, s ekképpen az ideális énkép szennyeződik (példánkban: amikor az alkalmazkodás bűnös kinövéseit az „ilyenek kell lennünk” ítélezéssel kivonjuk az axiológiai megbélyegzés alól).

2.3.4. ÉNKÉP ÉS NEMZETTÁRSAINK RÓLUNK-KÉPE

Az önmagunkról megszerkesztett énkép-vélemény tulajdonképpen önértékelés. Csakhogy kollektív önmagunknak ez a visszaverődése saját magunkban nem megy végbe légtüres térben, a mi és mások nézetei sok irányban keresztezik egymást. Ennek az ágas-bogas vélekedéssokaságnak ilyen elágazásai vannak: a *mi* ítékezésünk önmagunkról összevetve *másoknak* ránk vonatkozó szemléletével; a *mi* értékelésünk *másokról*, összehasonlítva az *ők* saját *magukról* kialakított elképzelésével s e kölcsönös viszonyoknak számos alfaja.

De tartsunk rendet, kezdjük a vizsgálódást az *énképünk* és a *rólunk-kép* összemérésével. Ezen belül legkevesebb három válfaj van: 1. *hogyan lát bennünket nemzetörzsünk*; 2. *milyen véleményt formál ki rólunk a „nagyvilág”, a „külföld”,* ahogy mondani szokták; 3. s végül még egy mező: *a románság rólunk készített képe*, amely ugyancsak sokszínű, hiszen az őszinte rokonszenvtől a nyílt megvetésig minden színárnyalat megtalálható rajta. Előrebocsátjuk: mindhárom rétegben feltételezzük a KIT-ünket zavaró, de ugyanakkor az azt erősítő mozgatókat. Indításként az első síkra összpontosítunk: az *énképünknek* és a *nemzetörzsünk rólunk-képének* kölcsönös kapcsolatára.

Az énkép külső viszonyítási rendjében központi helyet kap az anyanemzetünk részéről jövő minden bátorítás. Amikor viszont ennek hiányát érezzük, akkor gyöngül KIT-ünk, egyedül érezzük magunkat, azonosságtudatunk meginog, hiszen ebben az identitásban benne van a „velük” – mármint a saját államukban élő mieinkkel – való egymínőségünk érzülete.

Ezúttal a kapcsolatok, szemrevételezése a *vélemények* közegeiben – az *énkép* és a *rólunk-kép* összevetésével – történik, de nem feledkezhetünk meg a véleményalkotásnak jól körvonalazott *tár-*

sadalmi meghatározottságáról sem, nevezetesen arról, hogy Magyarországon milyen politikai konstelláció létezik, milyen a kultúrpolitika és külpolitika. Egyszóval a rólunk-képnek a formája nem kizárólag valamilyen szubjektív indíttatásokból kifolyólag ilyen vagy olyan.

Ennek a társadalmi determináló tényezőnek alapján akár szakaszolhatjuk is az énkép – rólunk-kép viszony alakulását a kisebbséggé válásunk óta eltelt időszakban. Nagy vonalakban négy periódust látunk: *a két világháború közöttit, az 1940-44 közöttit, a közvetlenül a második világhéást követő szakaszt, végül a későbbi állapotokat* (ezen belül a kisebb periódusokat); ez utóbbinak a kezdete belenyúlik az előbbibe, az indulást nem lehet pontos dátumhoz kötni, mindenesetre, legnagyobb meglegedésünkre, alapvetően különbözik az előbbiektől.

Minket ez alkalommal leginkább az *itt* és *most* fenyegető KITZ érdekel, ezért eltekintünk a megelőző szakaszok elmélyültebb vizsgálatától. E történetiségből csupán azt emeljük ki, amit utóhatásai miatt mai azonosságtudatunkban még mindig különként cipelünk, illetve ami a mostani helyzettől – szerencsére vagy szerencsétlenségünkre – eltér.

A húszas-harmincas éveket csak első megközelítésben nevezük önálló szakasznak, hiszen alaposabb mérlegeléssel ezen belül egymástól igencsak eltérő kisebb időegységekre bukkanunk. Vonatkozik ez főleg az énképünk alakulására, s kevésbé a trianoni határ túlsó oldalán megfestett rólunk-képre. De ezektől az árnyalásoktól most eltekintünk. A Horthy-rendszer revíziós politikájának alap gondolata szerint *az erdélyi magyarság az ősszmagyarság szerves része, illetve ismét azzá kell válnia államilag is*. Hiba volna azt képzelni, mintha a Romániába szakadt magyarságnak ez a képe *kizárólag az irredentizmus terméke lett volna*. Magyarországon *axiomatikus igazságnak tartotta mindenki ezt az együvé*

tartozást, még azok is, akik látták, elleneztek és kalandorpolitikának bélyegezték meg azt, hogy veszélyt rejtő eszközökkel folytatták az országgyarapító politikát. Ez a közhangulat, alkalomadtán szélsőséges irredenta jelszavakkal megtűzdelve, máskor ezek hiányában, kifejeződött a kultúra termékeiben, amelyek közül meglepően sok – néha még a románellenes, uszító irodalom is – eljutott a romániai kisebbség kezébe. A királyi Romániában az elnemetlenítő, asszimiláló és diszkriminatív nemzetiségi politikát sok mindenért el lehet marasztalni, azt viszont el kell ismernünk, hogy az itt élő magyarság elől nem zárta el drasztikus eszközökkel a magyarországi kultúrát. Ma már szinte nosztalgiával gondolunk azokra a kegyetlen időkre, amikor – akárcsak ma – a bűnös iskolapolitikával, az anyanyelvhasználat korlátozásával s annyi más módszerrel meg akarták törni kisebbségünket s ezen keresztül porlasztani éntudatunkat, de hozzá lehetett jutni magyarországi folyóiratokhoz, újságokhoz, viszonylag szabadon utazni lehetett Magyarországra, Budapesten meg lehetett jelentetni (romániai felelősségrevonás nélkül) könyveket, a magyarországi főiskolákon, egyetemeken tanulhattak erdélyi magyar fiatalok, ellátogathattak Erdélybe a magyar kultúra nagyjai Magyarországról. Minden további részletezés nélkül kimondhatjuk: *ebben a történelmi szakaszban a Magyarországról felénk továbbított rólunk-kép legnagyobb részét összhangban volt énképünkkel,* legfeljebb annyiban lépett közbe a KIT-gyöngítő következmény, hogy a feltűzelt irredentizmus nálunk elméket kábított el, s így a kisebbségi státusból mindenképpen következő idekötöttségnek, az adottságok miatt Romániához való tartozásunknak érzését esetenként egy ábrándos csak-oda-tartozással helyettesítették. (Lásd a placebo hatásról írottakat [2.3.12.], [2.3.13.].)

Az 1940–44-es rövid periódus alapvető változást hozott KIT-ünkben. Mindenekelőtt a legnyilvánvalóbb mutáció az volt, hogy

az észak-erdélyi magyarság számára a többséggé válással a KIT megszűnt létezni. Ez a folyamat azonban nem volt zökkenőmentes. A volt kisebbségi létről nem lehetett könnyen elfeledkezni, sajnos a mindennapi életben nemegyszer ki voltunk téve annak, hogy emlékezzünk rá, hiszen voltak, akik nem tapintatosan *emlékeztek*. Az Erdélybe került anyaországiak és bennszülött erdélyiek közötti súrlódásokra gondolunk. Az igazság ugyanis az volt, hogy az ide kerültek egy része nem nagy bizalommal kezelte az erdélyi magyarokat, a vezető állásokat rendszerint ők foglalták el, s gyakran általánosítottak: a súlyos kisebbségi elnyomás idején nem egy sorstársunk bizony megtagadta önmagát, hogy aztán a zeng-az-izdulós időkben elsőnek tűzzön ki nemzeti színű kokárdát gomblyukába, az ezekkel szembeni indokolt gyanakvást egyesek túlnövesztették természetes körén, s olyanokkal is éreztették, akik ezt nem érdemelték ki. Persze nem kell dramatizálni ezt az állapotot, mint ahogyan napjainkban egyes román történészek teszik, akik az abszurdításban addig jutnak, hogy kijelentik: a Horthy-rendszer a második bécsi döntés után... ki akarta irtani az erdélyi magyarságot. Mindenesetre tény, hogy néhány kellemetlen tapasztalat emléke ebből az időből felbolygatta a később újra kisebbségi sorba került magyar lakosság egy részének ezt követő KIT-jét.

A továbbra is Romániában maradt magyar népcsoport tudatában azonban összehasonlíthatatlanul mélyebb megrázkódtatások mentek végbe ez alatt a rövid négy év alatt. Tartalmát veszítette maga az *erdélyi magyarság* kifejezés, az amolyan „fél-erdélyi kisebbségi közösség” fogalmának kidolgozására pedig aligha lehetett vállalkozni. Ezek felé a nemzettársaink felé továbbra is kivevült a *hozzánk tartoztok, a mi specifikumunkat hordozzátok* jellegével a rólunk-kép, azzal a különbséggel, hogy román részről már nem kezelték olyan liberálisan a művelődési termékek forgalmát,

a Bécsben meghúzott határok már nemigen engedték át a befolyásolás ilyen eszközeit.

Négy év nyilván igen kevés ahhoz, hogy a rólunk alkotott vélemények az alapokig menően, akár csak emlékképek formájában is így vagy úgy átszervezzék a következő szakasz KIT-jét. A második világkonfrontáció után ismét teljes egészében kisebbségi sorba került erdélyi magyarság identitástudatának evolúciója nem ezeknek az inkább közjátéknak számító tapasztalatoknak modellezhető erejétől függően alakult. Sajátos konstelláció honosodott meg. Magyarországon elég hosszú ideje nem létező kérdésnek számított az erdélyi magyarság ügye, így a rólunk-kép úgyszólván nem létezett, tehát se pro, se kontra nem egyengethette vagy akadályozhatta új énképünk formálását. *Jórészt magunkra maradtunk ebbéli tusakodásunkban, inkább csak a többségben megfogant rólunk-képre figyelve próbáltuk egyengetni énpórtérnkát, több-kevesebb sikerrel.* Az államvezetés is hermetikusan elzárt anyanemzetünk-től. Ne feledjük, hogy volt időszak, amikor a Románia nyugati határszélén levő helységekbe csak rendőri engedéllyel lehetett eljutni, ahogy akkor mondták: nehogy magyar levegőt lélegezzünk be. De sajnos még ha akartunk és tudtunk volna, akkor sem tehetünk volna meg, hiszen Magyarországon amolyan „szózárlatot” rendeltek el a romániai magyarság felé. Így a rólunk-képről mint nemzettársaink véleményéről, még ha volt is, akkor se nagyon szerezhettünk tudomást. Talán hozzá sem kellene tenni ehhez a magától értetődőt: ez bizony KITZ-forrás volt.

Aztán lassan hol oldódott, hol fokozódott a dermedtség. Amikor Kolozsvár utcáin megjelentek a debreceni diákok, s az azóta megszüntetett Bolyai Egyetem magyar hallgatóival karöltve énekeltek az utcákon, majd az erdélyiek viszonzták a látogatást, úgy tűnt, megtört a jég, de ez csak felvillanás volt. A visszakozz román részről nem maradt el, az irányunkban fokozódó megszorítá-

sok a külkapcsolatokban is jelentkeztek, s így az odaát már alakuló rólunk-kép jórészt inaktív maradt. Majd elkerülhetetlenné vált, hogy mégis mind több magyar állampolgár látogasson hozzánk. Furcsa módon azonban ennek egyaránt volt előnyös és hátrányos kihatása identitástudatunkra. Megdöbbenett, hogy a tabu-politika éveinek Magyarországon milyen súlyos következményei voltak: *nagyon sokan egyszerűen nem ismerték a mi helyzetünket*, felnőtt egy nemzedék, amely azt sem tudta, hol van Sepsiszentgyörgy. Vajon mire gondolt az a kisebbségi magyar, aki – megtörtént eset – a kalotaszegi Kőrösfőn, a népművészeti alkotásokat bemutató, egykor még működő falusi múzeum vendégkönyvében ilyen szövegeket olvasott a magyarországiak tollából: „Megcsodáltuk a *székelyek* díszes ruházatát.” Mennyire megdöbbenette az Erdélyből akkor valahogy Magyarországra látogató magyart az, amikor a végleteket tapasztalta; megkérdezték tőle: „Románok is élnek Erdélyben?”, vagy elcsodálkoztak azon, hogy mi, erdélyi magyarok *beszéliünk* magyarul... s ráadásul folyékonyan. Ilyen feltételek között az egyesekben rólunk körvonalazódott, eltorzult kép nemigen segítette KIT-ünk magabiztossá tételét.

Az utolsó – mint jeleztük, kezdetét pontos dátumhoz nem köthető – szakasról nincs sok mondanivalónk. Az a gyökeres változás, amely Magyarországon végbement a hozzánk való viszonyulásban, az egyre igényesebben rögzített rólunk-kép minden szegmensében kezdi fedni önértékelésünket, így *a kapcsolataink elmélyítése a KITZ-ünk elhárításának fő tényezője lett*. Az identitástudatunk megszilárdításának alapvető akadályát ezúttal abban látjuk, hogy a román hatóságok minden eszközzel visszafogják a Magyarországon egyre jobban terjedő és tudományosan megalapozott rólunk-képnek erőteljesebb azonosulását kisebbségünk énképével.

2.3.5. ÉNKÉP ÉS A NAGYVILÁG RÓLUNK-KÉPE

Az én- és a rólunk-kép szembesülése meghaladja a magyarországi felénk sugárzott minket-leképezést: *hogyan vélekedik rólunk a világ földgolyónk különböző tájain, s miként viszonyul ez a saját magunkról megfestett mi-képünkhöz.* Ez az összevetés rendkívül összetett, az egyik viszonytag ugyanis – a nagyvilág – mérhetetlenül heterogén, a vélemények mondjuk a Szabad Európa Rádiótól a Pravda-cikkeig terjedő skálán mozognak, beleértve a hivatalos fórumok vagy magánemberek megnyilatkozásait, köztük természetesen a külhoni magyarok felénk irányuló figyelmét. S mégis, bármennyire komplex e nézetegyeztetés vagy -eltérés, a KITZ-rizikós faktorok tekintetében egyszerűsödnek a dolgok: három verzió adódik, s ezek közül csak egy erősíti a KIT-ünket: vagy *nem* vesznek tudomást rólunk, vagy az énképünknek *gyökeresen ellentmondó* véleményt alkotnak, vagy pedig *összhang* van a magunk- és a minket-értékelés között. Nyilván csak ez utóbbi erősíti KIT-ünket, a másik kettő a KITZ felé tereli a tudatokat. Legalábbis azon kevesekét, akiknek az agyába egyáltalán eljutnak a távoli információk; az elzárkózás politikája ugyanis tömegmérétekben nem teszi lehetővé meghallgatni a nagyvilág hangját – hacsak nem az éter hullámain (feltéve ha nem zavarják az adásokat).

A távolról jövő rólunk-kép milyenségét nem egyedül azok határozzák meg, akik ezt véleménybe öntik. Elsősorban innen, *Erdélyből származó ismeretekre van szükség ahhoz, hogy egyáltalán felfigyeljen ránk a világ s érdemesnek tartson minősíteni.* Ekképpen a tudomásul vételünk hiánya nem biztos, hogy érdektelenségből vagy közömbösségből ered, nincs kizárva, hogy egyszerűen nem tudnak rólunk eleget. A *kifelé-informálás szükségessége* tehát magától értetődő.

Persze informálás és informálás között alapvető különbség lehet. Nem hunyhatunk szemet afelett, hogy a román állam külföldön hatékony propagandatevékenységet folytat, ennek súlypontja éppen a nemzeti kérdés, el akarja hitetni Nyugattal, hogy e probléma teljes, tökéletes megoldása milyen eszményi állapotokat teremtett az országban, s így a kisebbség részéről jövő minden sérelmezés hazug rágalom. Ki akarják alakítani az indokolatlanul lázadó s így nem lojális nemzeti kisebbség ellenszenves arcélét. Egyszóval: *erkölcsi tartásunkat kérdőjelezi meg*. A külföld felé irányuló román propaganda eszközei különös figyelmet fordítanak a történelem meghamisítására, a megbélyegzett „horthyizmust” mintegy azonosítják a *magyar mentalitással*, ezzel egész nemzetünket kívánják rossz színben feltüntetni. Ott, ahol ez a propagandakampány meghallgatásra talál, nincs kizárva, hogy meghamisított rólunk-kép honosodik meg. Szerencsére KIT-ünket kívülről megzavaró ilyen jelenséget ritkán tapasztalunk, s ennek egyik örömteli oka az, hogy Magyarországról a tudományos historiográfia eredményei terjednek mindenfele, s ezek nincsenek egy súlycsoportban a rosszindulatú és lapos román publicisztikai szennyiratokkal. A manipuláló román (ál)információk terjesztésének következményeitől tehát nem kell különösebben tartanunk. Esetleg az zavar bennünket, ha ettől függetlenül *régi berögződött vélemények keringenek rólunk*, olyanok, amelyek a tehetetlenségi erő következtében élnek túl magukat. Amikor amerikai újságíró látogat meg bennünket – megtörtént eset –, s afelől érdeklődik, hol tudna nyomára bukkanni Drakula emlékének (akit híres-nevezetes magyar grófnak gondol), s közben kiderül, hogy a képzelet szülte (de számára valóságos) vámpír *igazi, tényleges* hazájának képzelet Erdélyt, nos akkor megdöbbenünk, és elgondolkodunk: vajon tényleg azok vagyunk-e, akiknek gondoljuk magunkat, hiszen a földgolyó túlsó oldalán holmi misztikus ködbe vesző tájon élő eg-

zotikumnak tartanak. (Nagy kár, hogy ez az újságíró a Házsongárdi-temetőben ráelt az olvasói számára beszédes „dokumentumra”: minden oldalról lefényképezett egy gebe húzta ütöttkopott gyászkocsit, ahelyett, hogy megnézte volna az erdélyi magyar művelődés nagyjainak sírhelyét.)

A rólunk ítélkező kint élők vélekedésébe rengeteg színárnyalat belefér, de ezen belül számunkra a legfontosabb azoké, akik belőlünk váltak ki, valamikor átérték a kisebbségi sorsot, vagy az összmagyarsághoz kötődésük révén jól ismerik helyzetünket, s így hivatottan jellemezhetnek minket. Önellentmondás volna azt állítani, hogy az Erdélyből tőlünk messze vetődött egykori honfitársaink odakint megőrizték KIT-jüket, hiszen e betűszavunkkal jelölt tudattartalom – ez már kiderült – csak a tényleges idekötöttség körülményei között létezhet. Az viszont nem kizárt, hogy *viszszemlékeznek* egykori KIT-jükre. A tőlük jövő visszaigazolások azonban – tisztelet a kivételnek – nemegyszer olyannyira elmosódottak, hogy identitástudatunk megszilárdításához csak kis mértékben járulnak hozzá. Az eltávozásuk motívumai között minden bizonnyal ott szerepelt a nyomasztó nemzeti kiszolgáltatottság. De az sincs kizárva, hogy elsősorban a *politikai berendezkedéstől* s ezen belül a *gazdaságpolitika* gyászos következményeitől igyekeztek megszabadulni, tehát nem leginkább a kisebbségi sérelmek készítették döntésre őket. Az ilyen emberektől jövő jelzésekben ezt a súlyponteltolódást nemegyszer tapasztaljuk. Az ők rólunkképében rendszerint egyetlen, minket meghatározó tulajdonságunk domborodik ki, az ti., hogy *egy diktatorikus, antidemokratikus, totalitarista társadalmi berendezkedés szenvedő alanyai vagyunk*. Mi ennél sokkal többnek tartjuk magunkat, ugyanis az általuk mindenek fölé helyezett jegyünket (amelyet egyébként nemcsak mi, hanem a többség is birtokol, hiszen a románok is ilyen társadalmi rendszerben élnek) csak a *körülmények „adták” nekünk*, a

mi énképünkbe viszont *immanens értékeink* is belefoglaltatnak. De mindezen túl a legsajnálatosabb az, ha a kisebbségi sorból megszabadult egykori – még így is mondhatjuk – harcostársaink közül nem egy, mihelyt megszerezte magának a Mercedest, végleg elfeledkezik rólunk.

A tőlünk távol kiformált, nemritkán egyoldalú, elrajzolt rólunk-kép vagy egyenesen annak hiánya a nemzetközi viszonyok igencsak elmarasztalható jellegében leli egyik magyarázatát. A második világháború utáni politikai rendezésből kimaradt két alapvető mozzanat: *a békeszerződések nem tartalmaztak kikötéseket a kisebbségvédelemre, továbbá nem hoztak létre olyan nemzetközi intézményt, amelynek sajátos feladata volna a kisebbségvédelem.* Ilyen szempontból a két háború közötti időszak előnyösebb feltételeket biztosított a nemzetközi rólunk-kép felvázolásához. Egyszóval: *nemzetközi méretekben a minket-megismerésnek az eszközei igen szűkösek,* nem véletlen, hogy a régi sztereotípiák még mindig életképesek, vagy az ismeretek hiányában semmiféle vélemény nem honosodik meg rólunk.

Mindezek ellenére a távolból hozzánk közvetített, hézagos és homályos rólunk-kép egy vonatkozásban igen-igen felértékelődik. *A román államvezetés sokat ad a romániai magyarságot kívülről megítélő, mértékadó körök véleményére.* Ennek nyilván jól meghatározott, főleg gazdasági oka van, hiszen a demokratikus szabadságjogok érvényesítésének vagy hiányának függvényében nyerheti vagy vesztheti el Románia a kedvezményes elbírálást. Márpedig az emberi jogok körén belül az állami kisebbségpolitikának nagy súlya van. Így adódik az a helyzet, hogy amikor a kérdésben informálódni kívánó nyugati személyek látogatnak Romániába, amolyan kirakat-akcióba kezdenek az itteni hatóságok: *a külszínen keresztül igyekeznek elhíttetni a látogatókkal, hogy a nemzeti kisebbség, úgymond, a legnagyobb jogegyenlőségben él.*

Kirakat-akciónak neveztük ezt a képmutató sürgölődést-forgolódást, s ez a szó átvitt, de tényleges értelmében is találó: ilyenkor a könyvüzletek kirakatait átrendezik, magyar nyelvű könyvekkel rakják tele, még ha azok közül nem egy a raktárok mélyéből előkerült, az ötvenes években kiadott fércmunka is. A lakosság tudomást szerez erről, látja, hogy a látogatások után minden visszatér a régi kerékvágásba, a rádióban meghallgatja a romániai kisebbség helyzetéről alkotott lesújtó véleményeket – a félrevezetés ugyanis rendszerint nem sikerül majd tudomásul veszi, elvárja, hogy a nyilvános elítélésen túl majd szankciókat is alkalmaznak. Teszi ezt abban a hitben, hogy ennek eredményeként mégiscsak javulni fog a helyzetünk.

Mi rossz van ebben – gondolhatná bárki –, hiszen így felénk fordul a nemzetközi közvélemény, s talán még közvetlen hasznunk is lehet belőle. Kisebbségünk java része, valóban, mindebben közvetlenül csak a jót látja. Csakhogy előbb-utóbb tapasztalni kell azt is, hogy a kedvező fordulat bizony elmarad. Az állampárt nem változtat politikáján. Ennek ellenére a várakozás, a reménykedés sokakban tovább él. S így szorul bele ebbe a szituációba az a bizonyos rossz. *Kisebbségi társadalmunk egyes rétegeiben eluralkodik a mannavárás hangulata, az a leszerelő mentalitás, amely szerint csakis rajtunk kívülről várhatjuk sorsunk jobbra fordulását.* Ez pedig áttételesen KITZ-gyanús jelenség. A passzivitás, a sült galamb várása axiológiailag nem lesz elítélendő magatartásforma, bár nem potenciális énünk s legkevésbé eszményi énünk hú mása.

Végül ott van a rólunk-kép megalkotásának másik lehetősége és felénk áramlása, ezúttal *Keletről*. A Romániáéval azonos szerkezetű, *szocialista módon totalitarista országokra* utalunk, s mindekenelőtt a Szovjetunióra. Ha népcsoportunk tekintélyes részében, azok között, akik a nyugati rádióadásokat hallgatják, megfogamzik a Nyugatról jövő megváltás reménye, ugyanez meg-

figyelhető egyes régi kommunisták között a Szovjetunió irányában. Ne keressük ebben feltétlenül a sztálinizmus reminiszcenciáját, azoknak az időknek a visszavárását, amikor a keleti szomszéd szavára történt minden Romániában. Meglepő, hogy még azok tudatába is betör a *keleti megoldás* reménye, akik egyébként nem rokonszenveznek a Szovjetunióval. Sőt a bennünket megváltó nyugati nyomásban bizakodók közül is sokan a *kétoldalú presszió* szükségességét vallják, s a peresztrojka, a glasznosztj hatásában ugyanúgy reménykednek, mint mondjuk a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény elvének megvonásában (Ezt a mentalitást fogjuk placebónak nevezni [2.3.12.])

Nem az a baj, hogy sorstársaink közül sokakban megvilágosodott: egymagunkban, külső segítség nélkül képtelenek vagyunk olyan belső változásokat kicsikarni az államvezetéstől, amelyek további létezésünknek, ne adj Isten, felvirágzásunknak feltételei. A helyzettudatunkban e kijelentések valóságghű ítéletek, az ismeretelméleti adekvátság jelei. A baj az, ha *önmagunkat kikapcsoljuk a megváltoztatás folyamatából*, ha abból a tényítéletből, mely szerint *egymagunkban* nem sokat tehetünk sorsunk jobbra fordításáért, kimarad az *egymagunkban*.

2.3.6. A VÉLEMÉNYEK NÉGYSZÖGE – IMAGOLÓGIA

Kollektív énünk feltérképezését nyilván nem elsősorban a távolról ide szűrődő hangok befolyásolják, hanem sokkal inkább azok a vélemények, amelyek a velünk egy államkeretben élő *többség* oldaláról felénk özönlenek. Míg a külső világról felpanaszoltuk, hogy bántó számunkra, ha egyes körök egyáltalán nem vesznek tudomást rólunk, ezúttal e zavaró tényezőtől el kell tekintenünk, hiszen az együttélés során *a többségnek valamilyen mó-*

don feltétlenül meg kell nyilvánulnia irányunkban, vagyis az ök rólunk-képe elmaradhatatlan. Ugyanez áll a másik oldalról nézve is: KIT-ünket – még ha nem is tartozik bele, de – szervesen kiegészíti a *róluk-kép*, saját véleményünk azokról, akikkel egy területre sodort sorsunk. A hármás elágazás kiegészül egy negyedikkel, amely közvetve szintén érint bennünket: a *többség önértékelésével*. A vélemények négyszöge tehát adva van: *mi* vélekedünk *magunkról* és *róluk*, *ők* véleményt formálnak *ki rólunk* és *magukról*. Ezzel a négy vonallal befogott területen a nézetek keresztműzében modelláljuk KIT-ünket, próbálunk őrizkedni a KITZ-re hajlamosító benyomásoktól.

A hasonlatnál maradva: különleges alakzat ez, oldalai ilyen vagy olyan méretűek, s eszerint lesz négyzet, téglalap, rombusz, rombold s még ki tudja, hányféle idom, az oldalak – az öntükrözés és mások tükrözése – terjedelmétől függően. A trapéz például jól jelképezi azt az állapotot, amikor a kisebbségi öntükrözés silány volta miatt ez az oldal összehasonlíthatatlanul kisebb, mint a többi, esetleg a vele szemben levő leghosszabb oldalhoz viszonyítva, amely mondjuk a *mi* véleményünket jelképezi – *róluk*. Avagy más elrendezésben a trapéz leghosszabb vonala az önreflexiót szimbolizálja, ilyenkor szinte beleveszünk a köldöknézésbe, s leszűkül az igyekezet a *róluk-kép* megalkotására. Ugyanilyen aránytalanságok jelentkeznek esetenként a többség véleményét konvencionálisan ábrázoló oldalon is, akár a *rólunk-nézet* felduzzasztása, de legfőképpen a többségi önkép túltengése formájában.

Illusztratív idomunknak van egy lényeges tulajdonsága: *az egymást és önmagunkat visszaadó képekben* (véleményekben) *mindkét oldalon ugyanaz a torzulás fenyeget*, s lévén kölcsönhatás a négyzet oldalai között, *ezek rendellenességeket indukálnak a másik fél ön- vagy mások-értékelésében*. Tehát a *mi* tudatzavara-

ink leírása rendszerint a többség imbolygó azonosságtudatának ábrázolására is alkalmas.

Ez az egész kérdéskomplexus beleépül a társadalomlélektanban külön területként kezelt *imago*ológiába. Ebbe az idegen kifejezésbe sok minden belefér. Legtágabban *nemzetkép-kutatás*nak fordítják, ezen belül az összehasonlító irodalomkutatás egyik ágaként is emlegetik. Abban az esetben, ha az imagoológiai vizsgálatok a nemzetek egymásról alkotott tévhiteit helyezik górcső alá, *mirage-kutatás* a neve.

Esetünkben elsősorban erre kell figyelniünk, hiszen az identitástudatot az egyik meg a másik oldalon éppen a másik félnek bűvöletben született másokról-képe rendíti meg.

Az elvont imagoológiai megközelítéstől alapvetően különbözik a konkrét tapasztalatból építkező s oda visszakanyarodó másnemzet-kép. Egy tőlünk távol élő nemzetről kikerekíthetjük az elvont véleményünket, képzelt jegyekkel teletűzdelhetjük ezt a képet, ha nézeteink nem kerülnek kapcsolatba vélekedésünk tárgyával, akkor a hatás elmarad. A skótokról például a mi tájainkon keringhetnek viccek, a közember tudatában egyetemesen elfogadott jegyként hozzájuk tapadhat a fukarság, magukat a skótokat ez a legkevésbé sem zavarja mindaddig, amíg valamilyen módon nem kell szembesülniük ezzel a sztereotípiával. Nem így a mi esetünkben, hiszen a mi különös négyzetünkben az oldalak feltételezik egymást, egyazon valóságot határolják be, szükségképpen egymásra ható mivoltukban léteznek.

Az *elvont* jelleg ebben a mezőben is előfordul, de egészen más módon, mint a fenti példában. Elménk képes arra, hogy az absztrakció segítségével olyan mágikus maszkot fessen a vele testközelben levő másik nemzetről, amelynek semmi köze az illető közösség karakterjegyeihez. Csakhogy ez az elvont ábra kénytelen úton-útfélen szembesülni a valósággal, nem úgy, mint a skót példa

esetében, amikor az egyéni tapasztalatok se meg nem erősítik, se ellent nem mondanak a zsugori jelzőnek. S a realitással való öszszevetésnek ez a mindenkori lehetősége a jobbik esetben tudatosítja a másokra irányuló tudattartalmainknak a megbízhatatlanságát, s ezen keresztül a vélemény revíziójára készlet, rosszabb esetben viszont, ha ez nem történik meg, akkor az „annál rosszabb a tényeknek” alapon a maga inadekvátságában tartóssul. Ilyenkor bekövetkezik a *társadalmi észlelés tehetetlenségének* nevezhető jelenség, amelynek a lényege a következő: valamely személy (csoport) véleménye másról (másokról) a maga elvont voltában, tehát nem a konkrét emberekhez kötve *állandósul*, az *inercia működni kezd*, egyfelől maga ez a hosszú idő alatt összeszerkesztett kép a tehetetlenség folytán tovább mozog a tudatokban a maga pályáján, másfelől – ezúttal a tehetetlenség másik: *magatehetetlen* értelmében – a konkrét tapasztalatok képtelenek lesznek megakadályozni ezt a folyamatot.

Hadd példázzuk ezt. A négyzetünk túlsó oldalán, a többség tudatában, eléggé mélyen gyökeret vert az a rólunk-kép, mely szerint mi amolyan ázsiai, szilaj, ostorcsattogtató, izgága, vándor, jöttment, vad népség vagyunk, nyereg alatt puhítottuk a húst, nem európai mivoltunkat mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy nem tudunk a civilizáció követelményeihez alkalmazkodni, és így tovább, hány meg hány ilyen negatív tulajdonsággal ruháznak még fel. Olyan, magát komolynak tartó román történelmi munkát is olvashatunk, amelyben a magyarok *honfoglalása* idézőjelbe kerül, hiszen egy ilyen erre-arra csavargó vagy portyázó nép ugyanbizony milyen alapon szól a megállapodás értelmében „honfoglalásról”. Jellemző, hogy ha általában bennünket, erdélyi magyarokat nem szervesítenek bele a magyar nemzet egészébe, ilyenkor, amikor a hamis imagológiai reflektálásról van szó, az össznemzeti negatív karakterjegyeket már kikölcsönzik nekünk is. Nos amikor

ilyen véleménnyel szembesítjük a magunk énképét, lehet, hogy csak mosolyra fakadunk, s a történelmietlen, rosszakaratú vélemény felett átnézünk, lehet, hogy bosszankodunk, de az sincs kizárva, hogy egyesek *magyarságtudata sérülékennyé válik*, van, aki eltöpreng: *vajon nincs-e valami igazság ebben a vélekedésben?* A zavart tetézi, hogy az észlelés említett tehetetlensége miatt mi hiába tapasztaljuk mindennek az ellenkezőjét, az új iránti érzékünket, az európai civilizációi-műveltséget befogadó, sőt gazdagító képességünket, az idekötöttséget, az ezer éve változatlan haza iránti érzelmeinket, és így tovább, a másik oldalon minden elleninformáció leperreg a megcsontosodott megítélésről.

A képzet természetesen nem minden esetben ilyen egyszerű, figyelembe kell venni, hogy a négyzet velünk szembeni oldalán a rólunk-kép nemcsak a neki ellentmondó tapasztalati tényekkel szembesül, esetleg *meztalálja magának az őt megerősítő kvázi-tényeket* is. Számolni lehet ugyanis nemcsak a képmódosításra tehetetlennek bizonyult *közvetlen* észleléssel, de azzal is, hogy a tudatos emberi tevékenység során létre lehet hozni a *közvetett* érzékelés tárgyait, s mivel ennek a milyensége az emberi akarattól függ, úgy lehet modellálni, hogy a hamis imagológiai viszonyulás ezáltal igazoltnak tűnjék. Számos változata van annak, hogy az ember formálta, érzékletességgel bíró alkotások a kívánt irányba tereljék a beidegződött imagológiai típusképeket. Itt vannak az úgynevezett *művészi játékfilmek*. Ezek magyar személyiségeket is megelevenítenek. E sorok írója művészetszociográfiai vizsgálódásba kezdett – ez egyébként az egyike azon nagyon ritka területeknek, amelyeken konkrét adatok birtokában lehet érvelni –, s ebből kiderült, hogy az utóbbi évtizedekben készült román filmek *magyar nemzetiségű* személyeinek több mint kilencven százaléka *kizárólag* vagy *nagymértékben* negatív erkölcsi, emberi tulajdonságokkal rendelkezik. A filmek készítőinek még arra is van gond-

juk, hogy ezeket az alakokat *magyar színészekkel* játszassák el, így ugyanis az alig leplezetlen illúziókeltés még hatékonyabb.

Az ilyen, nem egyedi jelenségekből kitűnik, hogy a többség rólunk-képe és a magunkról életre keltett önkép között valóban kölcsönös kapcsolat van. *A felénk továbbított rólunk-kép csakis a saját maguk kifaragta énábrázoláshoz viszonyítva olyan, amilyen, vagyis a felénk megmutató lekezelés, lealacsonyítás a másik oldalon szükségképpen az öndicsérettel, az öntömjénezéssel társul.* A mi reagálásunk eszerint legjobb, ha ugyancsak két elágazású: ha nem akarjuk KITZ-zel feltölteni tudatunkat, akkor jó, ha *a minket megalázó imagológiai torzképek nem befolyásolják énképünket*, ha a lehetőségek határain belül zárójelbe tesszük ezt a rólunk-képet, önmagunkat *nem másokkal*, hanem legfőképpen *saját szemünkkel* láttatjuk, továbbá a többségi, alaposan elrajzolt és idealizált énábrázolásra *nem úgy reagálunk, hogy lemásoljuk öntükrözésük milyenségét*, mintegy kiegyenlítve a másik fél eljárását, mi is *feldicsérjük* önmagunkat.

Nem zárhatjuk le ezt az értékelésünket egy pontosítás nélkül. Végig a *többségi* rólunk-képről és a körükben megfigyelhető értékelésről szóltunk. Ezen azonban a *hivatalos, a tömegkommunikációs eszközökkel terjesztett* változatot értettük, ami nem zárja ki azt, hogy a többség egyes – sajnos, tapasztalatunk szerint igen szűk – rétegeiben ne munkálkodna a becsületes, a reális minket-és önmagukat-ábrázolásnak az igénye. Ők a mi szövetségeseink, még ha nagyon sokat nem is tudunk róluk, velük együtt tudnánk dolgozni, feltéve, ha szélesebb körű megnyilatkozási lehetőséget biztosítanak nekik. Végül is ne feledjük: *az imagológiai egymáshoz viszonyulás nem reked meg a vélemények összeütközésének vagy egymást kiegészítésének keretei között. Áttevődik a praxisra.* A mások részéről jövő minket-értékelés befolyásolja a humán kapcsolatainkat, hiszen nyilván azokkal keressük az

együttműködést, akiknek kedvező véleményük van rólunk, akiknek a rólunk-képe közeledik énképünkhöz. Így lesznek a vélemény formáját öltő eszmék a társadalmi viszonyokat alakító erők.

2.3.7. A HALO-JELENSÉG

A képzeletbeli négyzetünkben a magunk és mások bemérése során deformáció mutatkozhat meg. Ezek közül az egyiket – képletes terminológiát használva – nevezzük *halo-jelenségnek*. Előre figyelmeztetünk: ez a fénytöréshez hasonlítható társadalmi jelenség a többség és kisebbség körében egyaránt felüti a fejét, tehát károsítja mind az én-, mind a rólunk-, mind pedig a róluk-képet.

Eredetileg egy meteorológiai jelenséget neveztek halónak vagy fényudvarnak, amikor a Nap vagy a Hold körül színes fénygyűrű látható, annak következtében, hogy a fátyolfelhő jégkristályain megtörnek a fénysugarak. Valami ilyesféle folyamat mehet végbe a társadalomban is, amikor önmagunkat vagy másokat szemléljük. Előfordul ez akkor, amikor a valamire ráirányulásunk tárgya – vagyis a *mi* vagy *ők* – és a reflektáló személy közé, akárcsak a fátyolfelhő jégkristályai, bekerül egy fénytörő közeg, esetünkben az *érzelmek*, s ezek valóságosan nem létező fénygyűrűvel (vélemény-sávval) fogják körül a véleményalkotás objektumát.

A társadalmi fényudvar lehet *tetszetős*, *csodálatos* vagy *sértéti a szemet*, aszerint, hogy az érzelmi rétegen átszűrődve az érték vagy antiérték minőségű tulajdonságokat túlozzuk-e el. E megkülönböztetés mellé felvehetjük a másikat: vonatkozhat a fényudvar *önmagunkra* vagy *másokra*. Ebből ismét összeáll a négy lehetőség: a *pozitív* vagy *negatív* töltetű énkép s az ugyancsak *pozitív* vagy *negatív* tartalmú *rólunk-kép*, természetesen mindez két

nézőpontból, a kisebbségben vagy a többségben teret hódító én-, illetve ök-kép, ilyen vagy olyan előjellel. E változatok közül azonban nem mindeniknek a megjelenése ugyanolyan valószínűségű, sőt egyeseket egészen kivételeseknek vagy egyenesen elhanyagolhatóknak tartjuk. Ilyenek: az egyik vagy másik oldalon a túlsúlyban *negatív önkép* (talán a kisebbség körében van ennek valamilyen valószínűsége a már jelzett önostorozás formájában), de ugyanígy valószínűtlen az is, hogy az ök-kép – akár itt, akár ott – fénygyűrűjében a másik fél csodálatra méltó tulajdonságai tündököljenek. A tipikus énkép-fényudvar az, amelyikben *fényesebben csillog önmagunk, mint amilyen*, a róluk-képet körülvevő fénygyűrűben pedig rendszerint *a szemet sértő vonások túlexponálását tapasztaljuk* – s vonatkozik ez mind a többségnek a kisebbségről, mind pedig a kisebbségnek a többségről meghonosodott imagológiai ábrázolására, illetve az önreflexív képre. Mindaddig, amíg ez így van – márpedig a pártállam politikája igyekszik újratermelni, sőt mélyíteni ezt az állapotot (hacsak egy földcsuszamlás nem következik be) –, sajnos mellébeszélés minden olyan fanyelvű szónoklat, miszerint „testvériségben”, a „legnagyobb egyetértésben”, „egyenjogúságban” „élvezzük szabad munkák gyümölcsét”. Bármennyire fáj is, de el kell ismerünk: *a kölcsönös egymásról alkotott vélemények, legalábbis a lakosság többségében, egyelőre nem alkalmasak arra, hogy az eszmebarikádokon valóban egymásra találjunk*. Ehhez egymásnak és magunknak fényudvar nélküli láttatására lenne szükség. Csak-hogy egy ilyen eszményi állapot feltételezi, hogy eltűnjék vagy normális fényáteresztővé váljék az az érzelmi szűrő, amely ma, ha nem is mindig a *rosszindulattal*, de igen gyakran az egymással szemben érzett *bizalmatlanság* emotív közegével azonos. Mindezt tudomásul véve csakis örülhetünk, ha mi vagy a többség körében olyan személyekkel, kisebb csoportokkal találkozunk, akiből

/amelyekből hiányzik a másokra aggatott rossz tulajdonságokat felnagyító szándék, s így az ő irányukban a „kölcsonös megértés” szókapcsolat nem propagandaszólam.

A halo-jelenség meteorológiai értelemben természeti törvény következménye, tehát *objektív*. Az analógia ilyen irányban is tovább vihető. Igaz ugyan, hogy az érzelmi állapotok mélyen szubjektív keltetésűek, de nem a környezeti hatásoktól függetlenül fogják át lelkivilágunkat. Az egymásról-képet negativitással feltöltő emotív közvetítő réteg ugyanis nem egyedül bensőnk terméke, hanem *életviszonyainktól befolyásolt*. S mivel az életkörülményeinket a globális, mondjuk állami léptékben nem magunk alakítjuk, ezeknek érzelmeket provokáló jellegét önmagunkhoz viszonyítva jórészt *objektív adottságként* kell elfogadnunk, még a szűkebb körű, tőlünk függő, magunk formálta kapcsolataink körében is. Nem mentegetőzés céljából emlegetjük ezt a determináltságot, nem akarunk feloldozást nyerni mondván: nem tehetek róla, ha bennünk – nemkevésbé bennem – akár a megvetésig fokozott róluk-kép honosodik meg. A *mi* és az *ők* vétkei ugyanis ezzel *nem tűnnek el*, legfeljebb társadalomontológiailag *magyarázhatók* lesznek.

De mi is ez a hozzánk mérten objektív meghatározottság, amelynek folyománya a képzavaró emotív jégkristály-réteg? Mindenekelőtt az a *nacionalista propaganda*, amelynek akaratunk ellenére ki vagyunk téve, az állampolitika rangjára emelt, persze demagógiával álcázott *magyarellenesség*, ami ellen vajmi keveset tehetünk, hiszen ha az erőviszonyokat nézzük, a mi szerény erőnk szinte a semmivel egyenlő az államaparátus rendelkezésére álló eszközökhöz mérten. Konkretizáljuk ezt egy jellegzetes ténnyel: az egyik nagy példányszámban megjelenő román lapban a cikkíró átkozódva ír a nyugaton élő magyarokról, s talán észre sem veszi, hogy elszólta magát (vagy tudatosan tette?), amikor így jellemzi

őket: „*genetikusan beléjük van táplálva a gyilkolás paranoiája.*” Ezzel a magyar *fajt* jellemezte, hiszen az örökletesség nem lehet más a saját országban, Erdélyben vagy nyugaton élő magyarok génjében. Milyen módon lehet ellenpontoszni a mi oldalunkon egy ilyen rólunk-képet? Majdnem sehogy, hiszen a felháborodott magánbeszélgetések ugyanbizony miként tudnák csökkenteni azt a hatást, amelyet ez a nagy példányszámú lapban megjelent kijelentés, annyi más hasonlóval megerősítve, a többség körében kivált.

Az emotív, torzító fényszóródás megjelenésének tőlünk független okai között ott találjuk a minket ért gyakori frusztrációt. Az objektivitás természetesen ez esetben is csak magukra az ilyen szituációkra vonatkozik – akaratunk ellenére kerülünk bele ezekbe a bénító élményeket kiváltó helyzetekbe –, ám ezek nyomán az elutasítás és a róluk-képet sötétre festő emóciók azért mégis bensőnkől gerjednek. Csak erős jellemek képesek arra, hogy megaláztatásunk számos kínos tapasztalatát a ráció segítségével úgy formálják tudattartalommal, hogy a dühös érzelmi állapot ne legyen másokat egyértelműen visszataszítóvá alakító közeg. Az emberekbe sajnos beleszorult valami az ősállapotok mágikus gondolkodásmódjából, amikor az ősember a rátörő vad erővel szembeni tehetetlenségét nem akarta beismerni, s holmi babonás műveletekkel – mondjuk az ellenségről megformált szobor megsemmisítésével – próbált felülkerekedni rosszakaróin. Valami ehhez hasonlóat észlelünk kisebbségünk soraiban is. Az *önmagukat kiszolgáltatottnak érző kisebbségek* gyakran úgy védekeznek, hogy saját tudatukban „*győzik le*” azokat, akik miatt el kell szenvedniük a gyakori frusztrációt. Gondolatilag lealacsonyítják azt, aki őket a *valóságban* lealacsonyítja.

A frusztrációs helyzet – mint a felbőszült „majd visszaadom” lelkület táptalaja, mint a negatív róluk-képet kimerevítő lehetőség – életünk folyamán egyre gyakrabban fordul elő, így nemritkán

azokat is megtöri, akik egyébként ellenállóbbak az érzelmi túlzásokkal szemben. Számolni kell azzal, hogy az ilyen konfliktusok már a kora gyermekkorban megjelennek, amikor a ráció még nem képes mértéktartásra szoktatni. E korai tapasztalatok bizony gyakran rögződnek, s mivel a felnőtt korban más formában újratermelődnek, nem ritka, hogy a gyermekkori, kizárólag érzelmi reakció a kisebbségi felnőttekben tovább munkálkodik, s ez ösztönzője lesz a gyűlöletes róluk-véleménynek, amely a cselekvési lehetőségek leszűkülése miatt – szerencsére csak kivételesen – torkoll bele a tényleges elégtételvételbe, bosszúállásba. A tudatok körében azonban feszítő erőként működik, s így a nyugodt, kiegyensúlyozott KIT átélését megzavarja.

2.3.8. GONDOLATI ELJÁRÁSOK

A másokat axiológiailag rossznak feltüntető kép megjelenését leginkább a társadalmi viszonyoktól serkentett *érzelmi* viszonyulási mód milyenségének tulajdonítottuk. Csakhogy az emóció egymagában még kevés, az átélésnek valahogy át kell tevődnie a *fogalmak világába*, a róluk- vagy rólunk-kép rendszerint *véleménnyé* szublimálódva tartósul. Az érzelmeiktől a megszilárdult *nézetekig* vezető úton különböző gondolati eljárásokat alkalmaz az ember, így ölt másoknak átadható formát a fals vélekedés mint a valósággal nem összecsengő imagológiai ábra. Lényeges az áttérés a szimpla érzelmi ellenszenvről a fogalmakban, ítéletekben kifejeződő mások-képre azért is, mert az elrajzolt ábrázolásban elsősorban így van esély arra, hogy mások tudatát befolyásolja. Amikor a róluk- vagy rólunk-kép eljut a megfogalmazott ítékezésig, alkalmas lesz arra, hogy a másokban csupán érzelmi ellenszenvként keringő konglomerátumot letisztult, tudatos állásfoglalás

lássá alakítsa. Így *terjed* ez a KIT-szennyező jelenség, azoknak a ferde megítélése, akikkel együttélésre kényszerülünk. Identitászavar ez a jelenség még akkor is, ha nem önmagunk tükörképe lesz rendellenes tőle, ugyanis azonosságunkba beletartozik az is, hogy *kikkel*, milyen tulajdonságokkal felruházott *másik nemzettel* élünk együtt, így az *ők* látása a görbe tükörben saját létviszonyaink eltorzításával jár együtt.

Alapvetően három gondolati művelet játszik közre abban, hogy a csupán érzelmi kontra – a minket ért sérelmekre adott válasz – negatív róluk-véleménnyé szegmentálódjék: a *dichotómiás megközelítés*, az önkényes *kiemelés* és az így kapott tulajdonságoknak *belevetítése másokba*. A tudatot deformáló ilyen gondolati alkotások ugyanúgy megfigyelhetők a másik oldalon is, minek következtében a rólunk-kép kap ugyanilyen tartalmat.

A dichotomikus gondolkodásmód jellegzetessége az, hogy a szigorúan elkülönített mi és ők terminusait használja, értékelméletileg pedig kizárólag a *jó* és a *rossz* fogalmaival dolgozik. Köztes állapot eszerint nincs, az átfedés hasonlóképpen hiányzik, így a közös jegyek keresése fölösleges. *Ők* minden porcikájukban mások, mint *mi* – ez a mottója ennek a mentalitásnak. Többszörös veszélyforrás ez a villás elágazású valóságlátás: az *énképet* ugyanúgy deformálja, mint a *róluk-képet*. A következmény túlnő a véleményen, a *mi ilyenek vagyunk, ti olyanok vagytok* ítélkezéstől megromlik a *mi* és *ti* együttélése. Az alázatos azonosulásnak, a „végül is mindnyájan emberek vagyunk” különbségeket elkenő hozzáállásnak, a minden körülmények között az azonos hullámhosszra állításnak az ellentéte ez a kettős osztató merev elkülönülés. Nehéz megtalálni a középutat a dichotómiás és mindenféle kettősség eltörlésére irányuló igyekezet között. Kisebbségi sorsunk gyakran arra kényszerít, hogy lámpással is megkeressük azokat a tisztességes román értelmiségieket, tollforgatókat, gon-

dolkodókat, egyszerű embereket, akik megértően viszonyulnak hozzánk. Bizonyos pontig ez az igyekezet dicséretes, de csak addig, amíg át nem csap a *mindenben jót kereső egyoldalúságba*. Kisebbségtörténetünkben a magyar-román egyetértést példázó, becsületes román személyiségek munkásságának felelevenítése, műveik magyar nyelvű kiadása mindaddig saját tudatunk gazdagodását szolgálja, amíg tudatosítja bennünk: *ilyen is van*. Ha azonban a tényleges méretein túlnövesztjük ezt a kapcsolatteremtést, azt a bizonyos azonos gondolkodást, akkor bizony önmagunkat csorbítjuk, sajátosságunkból faragunk le valamit. Ez a KITZ-et kitermelő egyik véglet. De ott van az ellenpólus: az említett dichotómiás látásmód, amely kizárja a bennünk és bennük meglévő viszonylag azonos jegyek létezését, s ez ugyanoda – önmagunk csorbításához – vezet.

Az elrettentésnek szánt róluk-kép (vagy náluk: rólunk-kép) megrajzolásakor az érzelmekre hallgató elme kihasználja az *egyoldalú kiemelés* gondolati módszerét is. Miután szigorú dichotómiával sikerült az elmékben elhatárolni a *bennünket*, illetve a *benneteket* jellemző vonásokat, a tettek egyikét-másikat elvonatkoztatás segítségével ki lehet emelni a többiből, hogy ezeket aztán elhamarkodott általánosítással titeket egyetemesen jellemző lényegi meghatározottságoknak kiáltssuk ki. Az érzelmi emeltyű itt is működik, akik így gondolkodnak, azok az ellenszenvüket úgy igyekeznek racionalizálni – az ész eszközeivel –, hogy az az elmarasztaló *értéktételek* formáját öltse magára. „Tolvaj népség a román” – halljuk a köznapi ember szájából az ítélkezést anélkül, hogy ő maga tudná, milyen gondolati műveletek révén jutott el ehhez az egyoldalú róluk-képhez. Személy szerint minden bizonyosan nem járta be a dichotómiás kezdet után az egyoldalú logikai kiemelés, majd az általánosítás útját, ő csak a másoktól átörökölt sablont vette át, de *valakik*, akik kigondolták ezt az ők-képet, va-

lamikor mégiscsak ezen az ösvényen jutottak ide. Ugyanez fordítva: „Ezek a büdös magyarok egytől egyig nacionalisták” – hangzik a másik táborból az ugyanilyen gondolati művelettel konstruált ítélet.

Félrevezető mindebben az, hogy a dichotomikusan leválasztott, egymásba behelyezett, majd számos vonás közül egyoldalúan kiemelt és a lényegi általánosig fokozott jegy valamilyen módon *tényleg benne van a róluk- (rólunk-) kép tárgyában, anélkül hogy csak ezzel az egy ismertetőjellel definiálni lehetne egy közösséget.* Mi tagadás, a mások tulajdonának tisztelete, az eltulajdonítás hátrózott elutasítása történelme során nem volt elsőrendű érdeme a románságnak, mint ahogyan a nacionalista gög is jellemezte számos elődünket, őket, akik Erdélyben észre sem vették, mennyire szaporodik a bocskorosnak tartott másik nemzet, akiben a fennhéjázók csak a minket kalaplevéve köszöntő páriát látták, s bár Horeáék kiegyenesített kaszája, a negyvennyolcas udvarházégetések eléggé figyelmeztető jelek voltak, a gögös magyarok mégsem figyeltek föl a nemzeti érzés ébredésére a románság körében, s a nacionalizmustól elkábulva rohantak vesztükbe. Csakhogy ettől a „tolvaj” nemzet meg a „nacionalista” kisebbség megbélyegzésig nagy a távolság, s ezen az útszakaszon kell keresni a félresikerült imagológiai kép megszületésének akár a gondolkodás módozataiban is megtalálható okát.

Utaltunk rá (2.12.): a szociálpszichológusok szerint minél jobban megismerik egymást az embercsoportok, közösségek, annál inkább előítéletektől mentesen vélekednek egymásról, s ezt megfordítva: minél kevesebb az információ másokról, annál nagyobb a valószínűsége az ellenszenv szítására alkalmas imagológiának. *A mind több és több róluk-ismeretet azonban a fent leírt módszerrel manipulálni lehet, arra is föl lehet használni, hogy mondjuk a nem jellemző történelmi epizódokat egymás mellé helyezzék, mintegy*

az abszolutizált karakterjegy egyetemes érvényét bizonyítandó. Az elfogult történelemírásban van erre mód. Az említett példákra vonatkoztatva: egyfelől olyan történelmi szituációkat lehet exponálni, amelyekben a becsületesség hiányzik, s mások megrövidítésének intenciója jelen van – úgymond – a „tolvaj népség” indoklására, másfelől a fennhéjázó, másokat lenéző gondolkodásmódra is akadnak példák, ezúttal a „beképzelt nacionalista” rólunk-kép alá-támasztására.

Az előítéletek lélektanával foglalkozó szakirodalomban gazdag anyagot találunk arra az emberi gyöngeségre, amikor is egyesek hajlamosak *saját, megvetésre méltó tulajdonságait másoknak tulajdonítani*. Tipikus példák: a vénlány a maga elfojtott nemi vágyát úgy vetíti ki környezetébe, mintha mindenki erkölcstelen volna, mert csak a nemiségre gondol; az álszent ember képmutatással vádolja társait, hogy így erkölcsileg megvégezzen bárkit, de a morális önitélkezéstől tartózkodik, és így tovább. Ugyanez a jelenség társadalomlélektani méretekben sem hiányzik, s megjelenése nemkevésbé gondolati eljárások végkifejlete. Ilyenkor az elme végezte analízis és elvonatkoztatás nem a másik fél gondolati földarabolásával, egyes jegyeinek kiszakításával és felduzzasztásával kezdődik, előbb önmagunkat helyezük bonckés alá, s az ész eszközeivel önmagunkból kioperált fekélyes részeket, valamiféle ráolvasással „felfedezzük” a másik félben. Lehet ez az öngyűlölet ellenszere, hiszen önmagunk megvetése helyett inkább egy másik etnikai csoportot teszünk meg ellenszenvünk tárgyának.

Ennek az elmebeli metódusnak van egy sajátos válfaja, az ún. *bosszúállás*, amelyben az érzelmi és gondolati tartalom egyaránt erőteljes. Ezt a jelenséget eredetileg inkább az érzelmek szövik át, ilyenkor *a kellemetlen érzelmek tárgyát behelyettesítik valami mással, s ezt nevezik ki a megtorlás objektumának*. Az egyedek életében sűrűn előforduló jelenség ez, a pszichológusok jól ismer-

rik annak az embernek a típusát, aki a főnöke okozta bosszúságot a családján torolja meg, vagy a sértett ember úgy vezeti le más irányba nem terelhető dühét, hogy a kuttyáját veri el. A párhuzam ez alkalommal sem hiányzik. Ugyanez kinőhet társadalomlélektani devianciává, amikor mondjuk a többség – mert a dolgok nem úgy mennek, ahogy kellene – haragját ránk irányítja, megtűzdel azzal a tulajdonsággal, hogy mi vagyunk a dolgok elrontói. A bűnbak keresésének esete ez, s benne tényleg az érzelmek dominálnak, de létezéséhez gondolati megfontolások révén jutunk. Elvonatkoztatunk attól, hogy a sikertelenség oka bennünk is lehet, rajtunk kívüli ilyen okténevezőt keresünk, azzal békülünk meg, hogy ez a kauzalitás esetleg adottságból ered, jobban esik – íme az érzelmi tolóerő miként tereli a gondolati műveletet –, ha a másik félt okoljuk ilyen-olyan balsikerünkért. A róluk-kép ezzel az eljárással a minket gáncsolók rajzává módosul, vagy ellenkező irányban: *mi leszünk mások szemében a törekvéseiket visszahúzó kölönec*.

A KITZ nézőpontjából bennünket mindkét torzulás érint, de közvetlenül inkább az rendíti meg azonosságtudatunkat, ha ezt a bűnbak képet *mi* termeljük ki a nemzeti minőségünk szerint nem hozzánk tartozókról. Igaz, az sem elhanyagolható, hogy mások bennünket az ő szekerük kerékkötőjének tartanak, de ez csak közvetve rombol, megvan ellene a védekezés fegyvere: eldöntjük magunkban, hogy *nem ilyenek* vagyunk. De ha bennünk kezd kisarjadni a *ti vagytok a hibásak*, akkor ezt már *létértékelésünk* deformációjaként tarthatjuk számon. Az önfelméréshez ugyanis az is hozzátartozik, hogy kikkel, milyen tulajdonságokkal rendelkező *másokkal* együtt élve tengetjük életünket, s ha ez a *más* bennünk rendellenes képpé lényegül, úgy ez a *helyzettudatunkat* ferdíti el. Hiszen ha így gondolkodunk: olyan népcsoport vagyunk, amelynek minden megnyilvánulását, tevékenységének *minden* formáját eleve akadályozza és lehetetlenné teszi a többség, nos, akkor az

abszolút bűnbak róluk-kép ferde megvilágításba helyezi *helyze-tiünket* s ezen keresztül *önmagunkat* is.

Kisebbségi életsorsunkban éppen elég sok olyan léthelyzet van, amikor önmagunk kibontakoztatását a többségi intézkedések béklyóba verik. Eddig menően a mások-kép reális. A baj ott kezdődik, amikor *a mi hibánkból bekövetkezett fiaskót is a többség oldaláról jövő obstrukciónak a rovására írjuk*. A KITZ nélküli KIT-be *önkritikai* tartalmaknak is bele kellene szervesülniük, egyébként nem a lényegét pontosító magunk-képet alkottuk meg. Nem jó, ha a másik fél túlzásait követjük, amikor is érzelmi és gondolati nekifeszüléssel előre gyártott elemekből bűnbak-szobrot készítünk róluk, nemzedékről nemzedékre áthagyományozva ezt, s őket marasztaljuk el a történelem során elszenvedett minden sikertelenségért.

(Zárójelben egy beszédes személyes élmény: Egy jóindulatú román kolléga viccet mond: Gheorghe apó kijelenti: „Gyűlölöm a magyarokat.” Megkérdezi tőle valaki: „Miért?” „Azért – feleli Gheorghe –, mert megölték Mihai Viteazult.” „De hiszen – mondja a kérdező – az igen rég történt.” „Csakhogy – vág vissza az öreg – én tegnap tudtam meg.” Amikor a viccmondót felvilágosítottam, hogy Mihai Viteazult nem a magyarok ölték meg, hanem Basta, ezt felelte: nem baj, a vicc azért jó, s nyilván másoknak is elmondta. Íme a berögződött bűnbak rólunk-kép ilyen úton is terjed.)

2.3.9. FIKCIÓ ÉS VALÓSÁG

Az érzelmektől hajtott gondolati módszerekkel olyan én- és róluk-másolatot lehet előállítani, amelyek között mély szakadék húzódik: *ők* alapvetően mások, mint *mi*, és fordítva, a másik fél oldaláról láttatva ugyanígy; ez a mottója a dichotómiás, *előítéletes*,

másokról eleve a *hátrányos* véleményeket variáló imagológiai viszonyulásmódnak. Sajnálkozással vesszük tudomásul, hogy Erdélyben ez a jelenség tipikus. Ezt a jelenségkomplexust azonban be kell ágyaznunk az országegészbe, a hatalom oldaláról felénk továbbított ideologikus ránk hatások sűrűjébe, s ha ezt megteszszük, különleges ellentmondásra bukkanunk. Az erdélyi magyarságot és a románságot elválasztó vagy éppen szembeállító különbségek az egymást értékelő vélemények mozgásterében összekeverednek a fentről sugalmazott, a propagandagépezettel széltebenhosszában terjesztett nézetrel – az állampolitika rangjára emelt elképzeléssel –, amelyben a minket kiátkozás szó szerint hiányzik, a rólunk megfestett ördögi kép elhalványul, s előtérbe kerül az, ami úgymond a társadalmi berendezkedés minden rétegét, a bármilyen tulajdonságokkal bíró embercsoportot egy nagy katlanban egyesít. Történik persze ez a fondorkodás egy alapvető premissza bevetésével, azzal, hogy *a nemzeti hovatarozásunk minőségét el kell vesztíteniünk*, mert csak így fogjuk birtokolni a minden román állampolgárral közös vonásokat. Mézesmadzag akar-e ez lenni? Ezzel akarják elhitetni velünk, hogy így megszabadulunk a nemzeti hovatarozásunkból eredő, kellemetlenségeket okozó rólunk-képtől? Nincs kizárva az ilyen intenció sem, bár ez alkalommal sokkal nagyobb terjedelmű ráhatással kell számolnunk, semhogy kizárólag az asszimilációt érintő manővert keressünk benne: *az egész ország lakosságát bombázzák bizonyos fikciókkal*. Inkább azt sejtjük, hogy a tudatokat idomítani hivatott ilyen frontális ideológiai keressztűzben a kezdeményezők megtalálják az ellenünk fordítható mozzanatokot. Vagyis leegyszerűsítve: *vannak minden valóság-alapot nélkülöző feltevések Románia egész népességének jellegzetességeire nézve, ezeket az elmeszüleményeket fordítják szembe velünk*.

De melyek is ezek? a) a *bűvös hármás tulajdonság*, b) az *új típusú ember* fantomképe, c) az *önmagunk sorsát alakítók* agyréme. Ezek így vagy úgy befolynak a *homogenizálódásba*, ami már nem egyszerű vélemény, hanem a társadalmi viszonyokat közvetlenül deformáló *folyamat*. (Ezért is tárgyaltuk ezt a több mint fikciót, az egyneműsítést az emberközi kapcsolatokat taglaló fejezetben [2.2.8.])

a. A tömegkommunikációs eszközök elárasztanak bennünket azzal a valóságnak mélyen ellentmondó hiedelemmel, mely szerint – a homogenizálódásnak megfelelően – mindnyájan egy és ugyanazon időben *tulajdonosai* vagyunk a termelési eszközöknek, működtetjük is őket, tehát *termelők* vagyunk, s ugyanakkor *hasznélvezői* vagyunk munkánk gyümölcsének. Tudati bizonytalanságot szül ez a propagandahadjárat, olyant is, amely a többségével közös, de ezenfelül olyant is, amely bennünk többletként gyülemlik fel.

A tétel a többségben és a kisebbségben egyaránt az elméleti és gyakorlati ellenérvek keresésére ösztönöz. Akik egyáltalán elgondolkodnak felette, azokban a bosszúságtól az ellenérzésig terjedő skálán számos kellemetlen érzelm fogja zavarni a józan, kiegyensúlyozott gondolkodást. A *termelői* minőségünkkel nincs különösebb baj. Hiszen – tágabb értelemben – a *munkavégzői önmagunk* természetszerű készség. Csakhogy ezzel *élni is kell*. S e tekintetben bőven van fennakadás. A *tulajdonosi* funkcionkat egyszerűen nem tudjuk betölteni, még akkor sem, ha a kvázi vezetői szervezeti forma – a Dolgozók Tanácsa – létezik is. A beleszólás az ügyintézésbe gyakorlatilag hiányzik, márpedig a tulajdonosi státusnak ez lenne az egyik magától értetődő velejárója. A *hasznélvezői* minőségünk hangoztatása szinte nevetséges, hiszen a gyakran a minimálisnál is alacsonyabb szinten „racionalizált” áruelosztás a legkevésbé sem függ tőlünk. Nem beszélve arról, hogy a termelői

minőségünket rendszerint még ha akarjuk, sem tudjuk úgy érvényesíteni, hogy több munkával többet keressünk – ami egymagában sem volna haszonélvezet –, hiszen a nem tőlünk függő tényezők (nyersanyaghiány, energiahiány, és így tovább) ezt gyakran lehetetlenné teszik. Így a *mindenki munkája szerint* demagogikus jelszó elveszti valóságértékét, nemcsak azért, mert a kivételezettek mindenkinél jobban haszonélvezői (ezúttal pejoratív értelemben) a státusuknak, hanem azért is, mert a szóban forgó repartíciós fikció figyelmen kívül hagyja a reális lehetőségeket. Értve a lehetőségen azt, hogy mindenki a szerint a munkája szerint részesedjék, amelyet *el tud végezni*. Ehhez az lenne szükséges, hogy a munkavégzés *képessége* részben vagy egészében (ne feledjük: rejtett vagy kevésbé rejtett komoly munkanélküliség létezik Romániában) ne maradjon parlagon a munkaerő kihasználatlansága miatt. De mindez *közös ügy*, általában a *tudatokat*, nem pedig a *kisebbségi* tudatokat foglalkoztatja, magából a társadalmi rendszer milyenségéből fakad.

Ami most már a bennünk fölhalmozódó *többletet* illeti: régebben a hármas minőség propagálásakor hozzátették: *nemzetiségi különbség nélkül*. Később már jórészt lekopott ez az appendix. A célzat egyértelmű: *el akarják felejtetni hovatartozásunkat, el akarják hitetni, hogy az ország lakosságának egészével közös, képzelt hármas tulajdonságunk sokkal fontosabb, mint a nemzeti hovatartozás szerinti különbözőségünk*. Ránk akarják kényszeríteni, hogy önmegítélésünkör ne a nemzetünkhöz tartozás jegyeivel definiáljunk, hanem – micsoda abszurdítás – a hármas minőségünk eszmei koholmányával.

b. Az új típusú ember fogalma mint a valóságtól elrugaszkodott, idealizált ember-papírmásé megjelenik úgy is, mint a szocialistának nevezett társadalmi berendezkedésben élő *minden* állampolgár célképe (vagy mint, egyes esetekben már a megvalósultnak

a realitása?), s úgy is, mint a minket, kisebbségeket külön is érintő rólunk-kép egyik összetevője. Nehéz lenne felsorolni, mi minden tulajdonsággal ruházza fel a sajtó, a rádió, az irodalom, a művészet ezt a kiöltött új típusú embert. Nem hiányoznak az ilyen jegyek közül az alapvetően megváltozott *építő viszonyulás a munkához*, a *modern* iránti érzék, ami természetesen társul a *visszahúzó tényezők könyörtelen leleplezésével*, áthatja az ilyen embert a *kritikai érzék*, a *kollektivizmus szelleme*, a *minden miszticizmustól mentes felvilágosult gondolkodás*, *feddhetetlen erkölcsi életet él*, *szilárd elkötelezettje az országot vezérlő politikának*, *sokoldalú személyiség*, *nem utolsósorban nagyszerű hazafi*, *képes az életét feláldozni a nemzet jövőjéért*, és így tovább, az ilyen eszményített énképbe még sok minden belefér. *Mindenki* számára zavaró ebben az idealizálásban az, hogy szembeszökően ellentmond a valóságnak, a *kisebbség* nézőpontjából pedig félrevezető, mert a magas fokú nemzeti öntudatot ez a képzet-ember csak egy vonatkozásban birtokolja: büszke *román* voltára. Még ha az új típusú ember gyakran inkább csak követendő modell is, a kisebbségek sandán néznek az ilyen perspektívára, hiszen ebben saját igazi énjük fő tartozékát – az *összmagyarsághoz való tartozást* – hiányolják. Az imagológiai defektus körébe tartozik ez a jelenség, azzal a megköttéssel, hogy ezúttal nem annyira a *mostani* képünket fordítják szembe velünk, hanem azt, amivé *válnunk kellene*. Az állítólagos potencialitásunkat akarják rögzíteni ebben a rólunk-képben. A fő baj az, hogy az úgymond eljövendőbe már nem minket képzelnek bele, hanem azokat, akik már felszívódtak, akiket már nem „zavar” a nemzeti kisebbségi életérzés, ugyanolyan minőségűekké válnak, mint a többség, szorgalmas, becsületes, a kidolgozott erkölcsi kódexet mindenben követő, politikailag megbízható stb. stb. embereket – *máshova is kötődésük hiányában*.

c. A *saját sorsunk alakítói vagyunk* propagandatétel tulajdonképpen a tömegek történelemalakító szerepének teóriájából lebonthatott, az *itt és most*-ra ráhúzott tézis. Egy dolgot azonban figyelmen kívül hagynak, amikor ezt terjesztik, nevezetesen azt, hogy ha a tétel érvényes lenne is, az érvényesüléséhez akkor is *megfelelő társadalmi keretre volna szükség*, ahol korlátlanul megnyilvánulhat az egyéni kezdeményezés, nem pedig olyan fentről egyenirányított struktúrára, amelyben az „alulról jövő létalakítás” még fikcióként sem feltételezhető. S Romániában éppen ezzel a helyzettel kell számolnunk. Ebben az országban a totalitarizmus béklyói között a tömegeknek még ha vannak is lappangó mozgató erői, ezeket akkor sem tudják felszabadítani. Ennek okai sokrétűek (elmélyült elemzésük azonban kívül esik a mostani vizsgálódásunk körén), annyi biztos, hogy a repressziós gépezet viszonylag jól megszervezett volta és a néptömegek aránylag magas tűrőképessége egyaránt közrejátszik abban, hogy a máshol minden bizonnyal el nem tűrt állapotok megváltoztatásában a sorsalakítás lehetősége egyelőre nem érett meg. A *demokrácia* kifejezéssel aligha éltek vissza valahol is annyira, mint Romániában. Amikor például az egyetlen embert magasztaló hozzászólások szövegét a felszólalók kezébe nyomják, amikor a „tapsvihar” a magnószalagról hangzik el, amikor mindenről felsőfokon lehet csak írni – folytassuk? –, nos, akkor a *megrendezett demokrácia* minden, csak nem *demokrácia*.

A következtetés egyértelmű: *a szabad megnyilvánulás, ami saját sorsunk irányításának fő feltétele, egyszerűen hiányzik, így a „széles néptömegek” történelemalakító szerepe ideológiai blöff.*

De érinti-e ez a fikció a KIT-ünket? Bizony érinti. A *magunk vagyunk saját sorsunk kovácsa* bebeszélés az egyszínű propagandában nyilván nem disztinvál nemzetiségek szerint. Vegyük ezt úgy, hogy a rólunk-képbe belefoglaltatik egy ilyen nagyszerű ké-

pesség, minket is saját sorsunk irányítóinak tartanak? Ennyire nainak nem vagyunk. Máshol kell tapogatózni. Ez a fikció olyan, hogy *jó volna, ha nem volna képzelgés*, ha valóban a kisebbség tudná öngazgatni magát, természetesen elszigetelődés nélkül. Csakhogy ez nincs így. A kisebbségnek meg kell értenie – ha már eddig nem értette meg –: *a mostani körülmények között nem lehet a maga ura*. Ez a rádöbbenés lehet, hogy belső válságot indukál, a kiüttlanság érzését kelti, s mint ilyen, KITZ-fakasztó tényező. Vagyis: ha általában a *fikciók* okoznak gondot a kisebbségi tudatban amiatt, hogy nem felelnek meg a valóságnak, ez esetben a *valóság* lesz a „kórokozó”, mert nem felel meg a *fikciónak*.

2.3.10. A KÖZÖSSÉG – FIKCIÓ VAGY VALÓSÁG?

Több oka van annak, hogy nemzetkisebbségünk képtelen saját erejéből segíteni önmagán. A fentebb említett külső tényezők – a demokrácia hiánya, az önkibontakoztatásunkat lehetetlenné tevő pártállami politika, a fennálló politikai struktúra stb. – mellett önmagunkban is keresnünk kell ezeket az okokat, amelyek persze a maguk során okozatai is annak a bánásmódnak, amelyben minket részesítenek. Önmegítélésünkben van egy sarkalatos pont: *közösségnek tarthatjuk-e magunkat, vagy sem*. Ugyanis sorsunk alakításának akárcsak elvont lehetősége is attól függően képzelhető el, vajon ténylegesen kollektivitást alkotunk-e vagy nem.

Kisebbségünk körében talán ennek kapcsán merülnek fel leginkább egymástól távol álló vélemények. Az egymástól különböző énképek – a társadalmi csoportokra vagy akár egyénekre lebontva – a szélsőséges *pesszimizmustól* a *túlhevített bizakodásig* terjedve szóródnak. Ennek a sokféleségnek a meghatározóját természetesen nem kereshetjük kizárólag az énképeket megalkotókban, abban,

hogy a véleményeket a szubjektív impulzusok ezerféleképpen mintázzák meg. Lennie kell valaminek a társadalomontológia berkeiben is: a *létezésünk* olyan, hogy ilyen meg amolyan elbírálást egyaránt lehetővé tesz.

A borúlátók állítják: *a magyar kisebbség Romániában megszűnt közösségnek lenni* – s ebben van igazság; a derűlátók hirdetik: *a diszkrimináció következményei olyan erős szálakkal fűzik össze a kisebbségeket, hogy minden bomlasztó ránk hatás ellenére* (lásd súly alatt a pálma [2.2.13.]) *közösséget alkotunk* – s ebben is van valami igazságmag. A két megközelítés érvei eltérnek egymástól, s mivel innen is meg onnan is lehet érveket kölcsönözni és egymás mellé helyezni, így ott van köztük az ilyen-olyan mértékben egy időben derűlátó meg pesszimista vélemény.

A nemzeti kisebbség közösség volta tartalmatlan fikció – állítják az egyik oldalon –, mivel olyannyira *atomizáltak vagyunk*, olyan mértékben megfosztottak a kölcsönös kommunikációtól (2.2.1.), hogy *a közös célokért képtelenek vagyunk együttesen fellépni*, márpedig minden közösségnek ez az alapvető ismérve. Jobb, ha a közösség helyett *diaszpórát* mondunk, hiszen még a valamikor tömbben élő erdélyi magyarság egy részét is szétszórták, vagy román betelepítéssel gyöngítették. A romániai magyarság minden ellentendencia ellenére *közösség* – érvelnek a másik oldalon –, mivel az *anyanyelv*, a *kultúra*, a *múlttudat*, az *érzelem- és eszmevilág azonossága* kollektivitássá formál bennünket még akkor is, ha szétdaraboltságunk miatt közösségi kapcsolataink rendkívül hiányosak.

Nem nehéz felfedezni az ilyen énképben a közösség fogalmának egymástól eltérő értelmezését. Az első esetben közösségen a *közös életet élők tevékenységének egybehangolását* értik, a második esetben e tulajdonság hiányában is meglévő *közös jegyeket* –

főleg tudattartalmakat – jelölik meg a kollektivitást összetartó kapcsolatoknak.

Fölösleges holmi jelentéstani búvárkodást folytatni annak kiderítésére, vajon a közösség szemantikailag azonos-e a *közös vonásokkal* (pl. eszmeközösség), vagy ha a *társadalmi* jelzővel meg-toldjuk, akkor ennyi nem elég a meghatározáshoz. Azzal a ténnyel mindenképpen számolni kell, hogy a *kommunitás* a szó eredeti értelmében (pl. ösközösség) csak *erős megszorítással és nem teljes tartalommal vonatkoztatható a romániai magyar kisebbségre*. Hiszen a *közös tevékenység* – akár a munkafolyamatban, akár a politikában s még a kultúrában is – legnagyobb mértékben hiányzik. Legfeljebb az erdélyi magyarság *kisközösségeiről* beszélhetünk, de csak ott, ahol az egy tömbben élő magyar lakosság – minden lemorzsolódás és felhígítás ellenére – képes bizonyos fokon a *nemzeti-közösségi* életét élni. De talán az sem volna helyes, ha a közösség kifejezésről úgy mondanánk le, hogy ezzel az *azonos jegyeknek* minket egymáshoz kötő erejétől is eltekintenénk.

Az énünk tükörképében a bizonytalansági hányados azon is lemérhető, hogy – írásban főleg a múltban, de szóbeszédben ma is – elterjedt a *kisebbségi társadalom* szókapcsolat. Ez amolyan köztes vélemény, aki él vele, az nem meri közösségnek nevezni az itt élő magyarokat, de azt is el akarja kerülni, hogy a magyar emberek halmazának, a teljes dezintegrálódás állapotában levő egykori közösségnek tituláljon minket. A *társadalom* ebben a kontextusban jelentheti a laza, csak valamilyen jegyek révén együvé tartozó csoportot is. Ha például azt mondjuk: orvostársadalom, nem feltételezzük, hogy az ide sorolt emberek között ez *egész* szintjén valamilyen különleges kollaboráció létezik, elég egyetlen vonás, a foglalkozás ahhoz, hogy társadalmi kategóriának lássuk őket. Ilyen volna a romániai magyarság? Érzésünk szerint több ennél, először azért, mert *nem egyetlen vonás fűzi össze tagjait*, továbbá

azért, mert *azok a tulajdonságok, amelyek egyminőségűvé teszik az egyedeket, sokkal lényegesebbek, mint például a foglalkozás.*

Hadd tereljük gondolatainkat a következtetés felé: *KITZ- jelen-ségnek tartunk minden olyan önmagunkra reflektáló véleményt, amely teljes egészében megtagadja közösség voltunkat, de azt is, amely minimalizálja a minket bomlasztó ráhatásokat, s minden megszorítás nélkül még mindig teljes értékű kollektivitásnak könyvel el.* Meglátásunk szerint az átgondolt KIT-ünkbe bele kell kerülnie annak, hogy ha az együtt folytatott, célirányos, jól összehangolt tevékenység szerint nem is vagyunk közösség (bár ennek potencialitása bennünk van), azért az *érzelmi, tudati, művelődési azonosságunk* értelmében a kollektivitás egyes meghatározóit birtokoljuk. (Egyébként ilyen értelemben beszéltünk eddig is, és fogunk beszélni ezután is a *kisebbségi közösségről*, e kifejezés eltávolítása szótárainkból nem lenne ajánlatos.)

Mindezt szókimondóbban így mondhatjuk: *lényegében kultúr-közösség* vagyunk, a szó csorbítatlan értelmében vett közösség működéséhez szükséges feltételek hiánya, az együttélés és az együttműködés akadályoztatása, sőt mintegy lehetlenné tétele ekképpen főleg azon keresztül bontja sorainkat, pusztítja tudatunkat, hogy művelődési életünkben az összetartozásnak az érzése nem tud kellőképpen megszilárdulni, főleg a társadalomontológiai szétszóródásunk következtében. Íme, ráleltünk arra a jelzett belső, tehát minket jellemző okra, amely miatt nem lehetünk saját jövőnk igazi alakítói: mindaddig, amíg legfőképpen eszmevilágunk, kultúránk tart össze, nem pedig a sikerrel kecsegtető, átfogó akcióegység, legfeljebb abban reménykedhetünk, hogy KIT-ünkben így-úgy megvilágosodik: *mit kellene tennünk.* Ezeknek a még mindig homályos célkitűzéseknek a megvilágítása azonban eladdig utópia marad, amíg az itt élő magyarság mindenekelőtt

*kultúr*közösség, nem pedig a termékeny együttműködés során összekovácsolt kollektíva.

Mindezt végiggondolva beszivároghat az énképünkbe egy KITZ-elem: a *beletörődés*. Ez alkalommal még nem a magatartásunkba, nem a praxisunkba beleivódó KITZ-jelenségről szólunk – ez a következő fejezet témája –, csupán a gyakorlatra vonatkozó *véleményekre* korlátozzuk a jellemzést. Nos ebben a gondolkörben ilyen vélekedésekkel találkozunk: ha amúgy sem vagyunk képesek mi magunk alapvetően megváltoztatni életkörülményeinket, vajon ne a *vegetálás* legyen a „munkaprogramunk”? Súlyos KITZ-nek tartjuk ezt az öntükrözést. Különbséget kellene tennünk az *egész népcsoport* szintjén folytatott tevékenység és a közösségünk *tagjainak* munkálkodása között. A vegetálás gondolata éppen azért hamis, mert keresztezi az egyéni vagy kisebb csoportos akciókra ösztönző tetteket.

Népcsoportunk harapófogóba került, fennmaradásunknak fő feltétele az, hogy a közösségünk egyedeit ne veszítsük el, azt a bizonyos „alulról felfele” folyamatot – az egyes emberek tudatzavarainak sokasodásával az összkisebbségi KITZ felé mutató mozgást – lefékezzük vagy (ki tudja?) leállítsuk. Relevancia kerekedik ki ebből a ránk kényszerített helyzetből: a kisebbségi egyed csak akkor őrizheti meg nemzeti hovatartozását, ha önbesorolással a romániai magyar közösség részének tekinti magát; igen ám, de a – mint jeleztük – legfőképpen kulturális, szellemi közösségünk éppen *azáltal* létezik, hogy tagjai önmagukat ide tartozónak érzik és nyilvánítják. Vagyis az egyed KIT-je feltételezi, hogy *létezzék* az erdélyi magyarság mint minőség, mert hiszen enélkül nem volna mihez tartozónak nyilvánítania magát, de ugyanakkor a romániai magyarság mint entitás és ennek a mi-képbe történő átvitele feltételezi, hogy *létezenek* olyanok, akik idetartozóknak állítják magukat. Leegyszerűsítve: *nincs nemzeti kisebbség önbesorolás*

nélkül, nincs önbesorolás nemzeti kisebbség nélkül. Ugyanez a kölcsönösség átfogalmazott változatban problémafelvetés és válasz formájában: a sajátos kollektív kisebbségi lét különleges *adottság-e*, amelyben a hozzám tartozók közösségének tudati átélése nincs benne, vagy éppenséggel ez a felismert specifikum teszi sajátossá a kollektivitást? Vagyis a gondolati tárgy – az, hogy közösséget alkotunk – milyen mértékben függ az interiorizálástól? A KITZ-mentes válasz ez: *közösségünk megléte attól függ, hogy mi, egyedek a kollektív énképünkben ezt létezőnek tartjuk*, vagyis végső fokon ennek a kollektív egzisztenciának a sajátossága függvénye annak, hogy mi elismerjük létezését; és visszajáról nézve: azért tudjuk önmagunkban ezt a véleményt kialakítani, mert reálisan létezik ez a közösség. Vagyis el kell fogadnunk az *egyéni* tudatzavar és a *kollektív* tudat megbomlása közötti két irányú meghatározottságot.

Ha nem fiktív, hanem valóságos (kultur)közösségünk állapotának jellemzéséhez analógiára van szükségünk, akkor a tengődés, a visszafogott életműködések értelmében vett *vegetálás* helyett inkább a *hibernálás* mellett voksolunk. Az életfunkcióink valóban lecsökkentek, de – nézetünk szerint – nem az újjáéledést lehetlenné tevő szintig. A vegetálás azt is jelentheti, hogy *még* – úgy, ahogy – élünk, de ebben a képletes kifejezésben nincs benne a szükségképpen feléledés távlata. A hibernálás, vagyis a téli álomhoz hasonló állapot viszont erőgyűjtés a tavaszi jobb időkre. Ilyenkor a szervezet arra törekszik, hogy felhalmozza s átmentse életerejét az aktív tevékenység szakaszába. S mivel közösségünk leginkább a szellemi értékek révén érdemli ki ezt az elnevezést, a hibernálás korszaka legfőképpen a kulturális kincseink őrzését, lehetőség szerinti gyarapítását szolgálja... még ha esetenként egyelőre csak az íróasztalfiókban is.

2.3.11. AZ ALAGÚT VÉGE

Ezen a ponton újabb KITZ-lehetőségekbe ütközünk. A jövőnk nagyon bizonytalan, nemcsak azt nem tudjuk pontosan, vajon tényleg nem a vegetálás utolsó szakaszába jutottunk-e, amikor is életfunkcióink s ezzel együtt önmagunk fokozatos teljes leépülése várható, mindenféle felemelkedés nélkül, de azt sem érzékeljük pontosan, hogy ha valóban csak hibernálunk, akkor hogyan és mikor fog véget érni ez a dermedt állapot. Az énkép fogalmával operálva: az én-tükörképnek megvan az a tulajdonsága, hogy gondolatilag bele lehet helyezni a jövőbe, s így amolyan *leszünk-kép* lesz. Vagyis elménkben már most képesek vagyunk összerakni azt az énképet, amely – feltételezésünk szerint – meg fog felelni későbbi önmagunknak.

A talajt veszítő KIT a jövő perspektívájában számos formában megmutatkozik. Az egyik ilyen változat az, amikor *egyáltalán nincs* leszünk-képünk, egyszerűen *nem látjuk az alagút végét*, a kiutat abból a sötétségből, amelybe belekényszerültünk. A jövő nélküli mostani énrész nem vonható ki a KITZ-jelenségek köréből. Ugyanakkor rádöbbenhetünk arra is, hogy *a magunkban egybeszerkesztett leszünk-kép egyáltalán nem takarja azt a jövő-képzetet, amelyet azok hordoznak magukban, akiknek ki vagyunk szolgáltatva*. A jövőnk ábrájának hiányakor ez az ellentmondás nem szembetűnő, ilyenkor ugyanis amit mi nem tudunk, az nem lehet konfliktusos viszonyban a többség mai hangadóinak „nem lesztek” jóslatával. Amikor azonban benne él sorstársainknak a tudatában a hibernálás utáni feltételezett újjáéledés leszünk-képe, akkor ez és az asszimilált mivoltunkról a másik oldalon már most előrevetített célkép antagonizmussá merevedik. Nyugodtan nevezhetjük a rólunk-kép helyett célképnek ezt a reflexiót, hiszen a mások által megfontoltan ilyen irányba terelt – tehát célt *megvaló-*

sító – tevékenység végpontjaként születik meg eltűnésünknek ez a víziója. Különösképpen hangsúlyos s így fokozottabban KITZ-zel kevert ez az ellentmondás akkor, ha egyesekben (kevesekben) valamilyen leszünk-ábránd kering, olyan, amelybe a hurrá-optimizmus a fantázia segítségével egy erőből duzzadó aktív nemzeti kisebbségi jövőt lát bele. Az ilyen ábrándozók nem észlelik ugyan az alagút végét, de elképzelik azt a napsütéses tájat, amely majd ott kint fogad.

Benne lehet azonban a perturbáló mozzanat a mai *realitáshoz* igazodó leszünk-képben is. Ilyenkor nem festjük rózsaszínűre a perspektívákat, nem hiszünk a csodálatos feltámadásban, de nem is mondunk le arról, hogy önmagunkat belegondoljuk akár a távolabbi jövődbe is, viszont éppen e valóságigény miatt előre látjuk, milyen konfliktusoknak nézünk elébe az önfenntartásunkért folytatandó küzdelemben. A megrendült KIT formáját öltheti ez a változat azért, mert minden okosan optimista hozzáállás ellenére sem lehet biztosan tudni, vajon tényleg sikerrel birokra kelhetünk-e az ellentendenciákkal. Konfliktusos lehet e ridegen racionálisnak szánt leszünk-én továbbá azért is, mert egy ránk olvasott ellentétet hordoz, nevezetesen azt, hogy egyfelől vannak, akik felismerik mai nyomorúságunkat és az ebből történő kilábalásnak a nehézségeit, látják a minket megalázó, *elfogadhatatlan* mostani állapotokat, illetve azt, milyen sorsot jelöltek ki nekünk, másfelől kénytelenek felismerni azt is, hogy nincs erőnk a gyökeres változtatásra, tehát az elfogadhatatlant *el kell fogadnunk*, nem tehetünk mást. Ekképpen az, ami önnön lényege szerint *ránk kényszerített*, ezúttal *általunk választottá* lesz, holott lelkünk mélyén érezzük: *el kellene utasítanunk*.

Megalkuvók vagyunk-e, amikor vállaljuk azt, ami kárunkra van? Vagy csak pusztán tisztán látunk, s felmérjük: ahhoz, hogy *legyünk*, igenis, szükséges a *van* elfogadása? De vajon ez nem be-

letörődés-e a balsorsunkba? Nem volna-e jobb nyíltan és minden következménnyel számolva harciasan fellépni a mai ránk kényszerített helyzetünk ellen, tehát *nem elfogadni* az elfogadhatatlant? (Íme visszatér az öntevékeny, szilárd közösség képzete, amelyről elmondottuk: csak fikció [2.3.10.] Válasszuk az *egyéni* szembefordulást, függetlenül attól, hogy sorstársaink ugyanígy tesznek-e, vagy sem? Lám, megannyi kérdés, amelyre választ keresnek kisebbségünk gondolkodói, pontosan azért, hogy véleményük legyen arról, ugyanbizony *hogyan és mikor* jutunk ki abból a bizonyos alagútból. A sokértelmű válaszok bizonytalansági faktorként emésztik jövőtudatunkat.

A jelenünk és jövőnk tárgyyszerű szemlélése elkészerítő énképzésmozgást láttat. Aki a valóságnak megfelelően elfogadja, hogy a szoros kisebbségi kapcsolataink hiányában inkább csak művelődési közösség vagyunk, annak nincs szüksége különleges futurologiai felkészültségre ahhoz, hogy lássa: *ilyen minőségünk mennyire sebezhető*, s a kultúránk elleni megszorító intézkedések még ilyen típusú közösség mivoltunkat is előbb-utóbb megkérdőjelezhetik.

Eddigi vizsgálódásunkon vörös fonálként húzódott végig egy alapgondolat: a nemzeti kisebbséghez tartozásnak két pillére van: a beleszületés és az önbesorolás, a második kritérium – önmagunk tudatos elhelyezése – nyilván a beleszületés hiányában is működőképes. A beleszületés nem korlátozódik arra, hogy valaki valamely etnikumba belekerül. Kiegészül azzal, hogy *az utódok az elődök alkotta szellemi, művelődési légkörbe születnek bele*, s ez a nem vérségi determináns lesz a jövőben az önbesorolás irányítója. S éppen ennek a mérlegelése tölti el a jövőnkről nem álmodozó, hanem azt higgadt tárgyilagossággal megközelítő elméleti kéte-lyekkel. *A megszorításokkal teli helyzetben képtelenek vagyunk legalább olyan művelődési keretet biztosítani gyermekeinknek,*

unokáinknak, amilyenbe mi születtünk bele. Gyakran amolyan palackpostázásnak érezzük szellemi munkálkodásunkat, igyekszünk üzenetet küldeni azoknak, akik ugyanilyen sorba fognak beleszületni, de nem vagyunk biztosak, vajon ez a mondanivaló el is jut a címzetthez. Ennek nyomán könnyen önmarcangoló lelkiállapot uralkodik el kisebbségtársainkban, úgy érzik, hogy mindent éppen nem lehet ráfogni a minket gúzsba kötő létfeltételekre, ott van a mi egyéni felelősségünk is: vajon mi magunk mindent megteszünk-e annak érdekében, hogy a belőlünk kiszakadó utódok elég fogódzóra leljenek? Nehéz eldönteni. Vannak, akik úgy bújnak ki a felelősség alól, hogy mindent a *körülményekre* fognak. Szinte halljuk: ilyen állapotok között nem tehetünk többet, mint amennyit teszünk, kultúránk, nyelvünk ápolásáért, a folytonosság biztosításáért. S lehet, hogy van ebben igazság. Ilyen látószögből szinte minden *mennyiségi* problémává transzformálódik: vajon tényleg olyan nagy súllyal telepszik ránk a minket behatároló társadalmi környezet, hogy *többet* nem tehetünk a jövő érdekében, azért, hogy a későbbi beleszületéshez valamivel jobb művelődési, közeget biztosítsunk az utánunk jövőknek? Nehéz kicentizni, hol a határ, s mettől kezdve indokolt a lelkiismeret-furdalás a ki nem használt szűkös lehetőségek miatt. Egy biztos: a jövőképünk megalkotásakor ezek a kétségek a legkevésbé sem edzik meg azonoságtudatunkat.

2.3.12. PLACEBO HATÁS

Az eljövendő létezésünk bizonytalan volta nemegyszer egy másik nemkívánatos tudatzavarnak a forrása lesz. A leszünk-képlabilitása miatt vannak sorainkban olyanok, akik nem akarnak belenyugodni abba, hogy teljes aktivizálódásunk lehetetlensége mi-

att el kell tűnnünk, tudat alatt vagy szókimondóan valamilyen *deus ex machina* megoldásban reménykednek. Tehát *nemcsak balsorsunkat, hanem sorsunk jobbrafordulását is rajtunk kívüli erők terek mozgásától teszik függővé.*

Ilyenkor lép fel az a jelenség, amelyet képletesen *placebo hatásnak* nevezünk. A gyógyszer utánzó, de hasznos hatást ki nem váltó készítményekről az orvostudomány kimutatta, hogy a tudaton, az előlegezett várt hatásra hangolt kedvező lelkiállapoton keresztül néha meglepő következményekkel járnak: jó irányba hatnak, anélkül hogy hatékonyak volnának. Nos a kollektív énképtől az eljövendő leszünk-képig vezető vonalon ilyen hatótényezőket is találunk. Az *önámítás* egyik formája ez, amikor a valóságtartalom nélküli képzelgés akár euforikus lelkiállapotokat is meghonosíthat sorstársainkban, éppenséggel a kilátástalan jövőnkre nézve. Bonyolítja ezt az önszugesztiót az, hogy benne a racionális tartalom elhalványulásának mértékében mind sűrűbbé válnak a kellemes érzelmek, s ez amolyan *visszacsatolásszerűen erősíti az emberekben a hajlamot az önámításra.* A narkotikum fogyasztásához is hasonlíthatjuk ezt: a kábítószer kellemes kihatása arra készíti a fogyasztóját, hogy egyre inkább éljen vele; a placebo a kisebbségek tudatában – a kellemes érzelmek visszajelzésével – egyre inkább növeli a szükségletet az ilyen szellemi „táplálék” asszimilálására.

Közrejátszik e delejes körforgásban az is, hogy az emotív skála negatív oldala – a kellemetlen érzelmek s az azoktól való szabadulás kényszere – nemkevésbé ellátja az elméket szellemi placebo készítményekkel. Kilátástalan helyzetünk miatt az elkeseredés, a tehetetlenségünk feletti düh s annyi más nyomasztó érzés tölti el az embereket, s hajlamosak lesznek akár a szalmaszálba is belekapaszkodni, sokaknak nagyon jólesik, ha úgy vélik: megtalálták a kínos lét- és tudathelyzetből kivezető ösvényt. Ennek viszont nagy

ára van. Aki placebót használ igazi gyógyír helyett, kiteszi magát annak, hogy sebei nemhogy begyógyulnának, hanem elfekélyesednek. S ezen az sem változtat, hogy ő maga gyógyultnak kezdi érezni magát.

Több effajta önmagunkat bódító elképzelés kering környezetünkben, így a *Nyugattól várt gyökeres változás illúziója, a nemzetközi szervezetekbe vetett túlzott bizalom, a keleti új hangtól remélt megoldás* és végül az az önáltatás, hogy *határrevízió* tesz pontot szenvedéseink végére. Az itt felsorolt négy tényező közül az elsőt és a harmadikat egy vonatkozásban már érintettük, akkor, amikor a külvilág rólunk-képét jellemeztük (2.3.5.). Felhasználva az ott elmondottakat, hadd tegyük hangsúlyosabbá ez alkalommal ezeknek a jelenségnek *placebo jellegét*.

A megváltásba vetett bizalom e néhány formája kizárólag egyetlen összefüggésben tartalmazhat eléggé kétes értékszilánkot, abban a vonatkozásban, hogy *önfenntartásra ösztönöz*, de csak addig, amíg a várt csoda bekövetkezik. Ám ez nem sokat ér, hiszen ebben a gondolatrendben a konzerválásunknak igazi eszközeire nem derül fény. Ugyanis belső logikája szerint egyedül a *remény* tartaná bennünk a lelket addig, amíg a káprázatos csodaszer mindent orvosol. Ez pedig kevés identitástudatunk magabiztossá tételéhez.

Ám tartsunk rendet, vegyük szemügyre külön-külön mind a négy változatot.

a. Nyugat számos romániai magyar kisebbségi tudatában úgy él, mint aki szívén viseli sorsunkat. Mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államokat övezi ilyen nimbusz s nem véletlenül. Tény ugyanis, hogy a világ leghatalmasabb államának hangadó körei és személyei nemegyszer szót emeltek a mi ügyünkben. Nem csökkeni lényegesen ennek a súlyát az sem, hogy az USA politikai gyakorlatában az *emberi jogok* védelmének jelszava került a fő-

kuszba, s ennek csak *egy részét* képezik a nemzeti kisebbségi sérelmek.

Megalapozottnak tűnik a Nyugatba vetett hit azért, mert – főként az Egyesült Államok – olyan anyagi eszközökkel rendelkezik, amelyekkel – elvileg – nyomást tud gyakorolni a romániai belpolitikára. Vakhitté fokozza egyesekben ezt a Nyugat-ajnározást az, hogy a magas politikai funkciót betöltő, magyar származású ottani személyek vetik föl a romániai kisebbségi kérdést, ellátogatnak Romániába, s ilyenkor a román hatóságok viselkedéséből látszik, mennyire tartanak a felőlünk érdeklődő politikusok, újságírók, szakemberek véleményétől. (A „kirakat akcióról” már szoltunk [2.3.5.].) (Nevetséges epizódról is tudunk, mint például arról, hogy a kolozsvári történelmi múzeumba ilyen személyt vártak, mire gyorsan magyar feliratokkal egészítették ki az addig csak románul írt tájékoztató szövegeket; amikor megérkezett a várt vendég, kiderült, hogy egyáltalán nem érdeklődik a kiállított tárgyak iránt – nem volt szakember –, a nyugati történész ugyanis, inkognitóban, még a feliratok megváltoztatása előtt mindent alaposan áttanulmányozott.)

Mindezek ellenére hisszük: *a kizárólag Nyugattól várt helyzetrendezés placebo marad.* A gyakorlat azt igazolja, hogy kisebbségi létviszonyainkban nem hoznak alapvető változásokat sem a gazdasági szankciók, sem az, hogy a nyugati sajtó, tömegkommunikáció kipellengérezzi a romániai nemzetiségi állapotokat. Tévedés ne essék. Nem arról van szó, hogy mindez falra hányt borsó, s nincs szükség rá. Nagyon is hasznos az idefigyelés. De azért jó különbséget tenni a *feltételek* és *okok* között. Nyugat megértő viszonyulása nemzetiségi gondjainkhoz kedvező *feltétel*, amelynek jelenlétében a megoldás felé terelő okokat hatékonyabban működtetni lehet. Ha igaz az, hogy mi magunk egyedül, kizárólag csak saját erőnkre támaszkodva képtelenek vagyunk átmenteni közös-

ségünket a távoli jövőbe, igaz az is, hogy a Nyugatról jövő kezdeményezés önmagában szintén nem képes szavatolni ezt. A kisebbségi magyar mivoltunk szabad kinyilvánításának s így a zavarmentes KIT-ünk ápolásának távlati perspektívája csak akkor biztosított, ha *maga az egész román társadalmi-politikai struktúra alapvetően megváltozik*, a diktatúra, a díszletdemokrácia, helyett tért hódít az igazi demokrácia, ez pedig akkor érhető el, ha a külső támogatással, de *nem beavatkozással* az országon belüli román és magyar demokratikus erők összefognak, s ha kell, erőszakos eszközökkel véget vetnek egy gyászos korszaknak, megteremtik *minden* állampolgár számára az egyéni és közösségi szabad önkiteljesítést. Hogy ehhez esetleg egy gazdasági összeomlás, valamilyen belső gátszakadás fog vezetni? Nincs kizárva. De a folyamat mindenképpen *belülről fog elindulni – külső támogatással*.

b. Magyarjaink közül sokan bizakodnak abban, hogy valamilyen *nemzetközi fórum, szervezet, valamiféle államok közti összefogás, közös döntés, összehangolt nemzetközi fellépés* rá fogja venni a román államvezetést arra, hogy jó irányban változtassa meg politikáját a kisebbségek kérdésében. Veszélyes placebo tabletta ez, hiszen feltételezi, hogy *rendszerváltás nélkül megoldóhatnak a problémák*. Ezen túlmenően is számos tény ellentmond minden ilyen várakozásnak. Az első az, hogy az *egyetemesség elve* megakadályozza a Romániára is érvényes döntések meghozatalát nemzetközi fórumokon, az érdekelt fél, Románia, ha ott van, mindig élhet a vétőjogával. Másodsorban a rezolúciók, még ha meghozzák is őket, *olyannyira általánosak*, hogy Románia esetenként nyugodtan elfogadhatja őket, hiszen gyakorlatilag nem rótnak rá különösebb kötelezettségeket. Harmadsorban még amikor az ilyen plénumok meg is szavaznak a kisebbségi kérdés megértő rendezését szorgalmazó ilyen-olyan téziseket, akkor sincs olyan erő, amely az okmányt aláíró felet, esetünkben Romániát *a foga-*

dott szó betartására tudná kényszeríteni. Maradjunk inkább annál a minősítésnél, mely szerint a nemzetközi légkör, a közvélemény és annak lecsapódása a közös határozatokban csupán *előnyös fel-tétel* formájában játszik közre abban, hogy helyzetünk javuljon, hogy optimista énképünk fedje a tényleges későbbi önmagunkat.

c. Az utóbbi időben a Szovjetunióban végbement változások nyomán felütötte fejét köreinkben egy újabb placebo eszme, amely a gyógyító hatásában bízó sorstársainkban valamiféle – szerintünk indokolatlan – megnyugvást keltett. Placebo ez a tablettá ugyanazért, mint az előbb tárgyalt, ugyanis *nem tartja szükségesnek a rendszerváltást a helyzet rendezéséhez.* A peresztrojka, a glasznosztj szavakat a romániai lapok nem írják le, az átépítés és a nyilvánosság szükségességéről nem cikkeznek, úgy tűnik, ebben az országban minden megy a maga útján, a felső vezetés nem hiányolja még a rendszeren belüli reformokat sem. S ennek ellenére nem hiányzik a Kelet felé tekingetőkből az ilyen érvelés: elképzelhetetlen, hogy Romániában ne érjen meg a helyzet a fordulatra (persze a minőséget, a társadalmi berendezkedést nem érintő fordulatra); ami a Szovjetunióban elindult, az átterjed a többi szocialistának nevezett országra, Románia sem lehet kivétel; márpedig ha az őszinteség, a nyilvánosság tért hódít itt is, akkor ezt nem lehet egyoldalúan csak a gazdasági életre korlátozni, átfogja majd a társadalmi viszonyokat is; ha viszont a glasznosztj ide is behatol, akkor sérelmeinknek is hangot fogunk tudni adni, ez pedig önmagunk megőrzésének alapfeltétele. Vannak túllicitálok, akik egyenesen abban reménykednek, hogy az itt leírt folyamat *nem önmagától, hanem kívülről meghatározottan fog bekövetkezni;* szókimondóbban és a sorbanállók stílusában: „Gorbacsov az asztalra üt.”

Placebo ez a javából, az a bizonyos asztalra ütés – ami egyébként egyáltalán nem oldaná meg problémáinkat – már azért is va-

lószerűtlen, mert az új keleti hangvételtől nem hiányzik egy-két régi princípium, így *az állami szuverenitás tiszteletben tartása, s más országok belügyeibe való be nem avatkozás elvének hangoztatása*. S ennyi önmagában is elegendő ahhoz, hogy Románia védőpajzsul használja föl a meghirdetett alapelveket, s mögéje rejtse a kisebbségek eltüntetését célzó szándékát.

2.3.13. EGY ÚJABB PLACEBO TABLETTA

Fentebb a placebo hatás körébe soroltuk a *határrevíziós képzelgéseket* is, ez külön elemzést követel. Az én- és leszünk-képünkre nézve ennek vannak a legsúlyosabb következményei. S ehhez hozzá kell tennünk: a *volt-magunk* képének kimunkálása tekintetében sem elhanyagolható az, milyen módon viszonyult az erdélyi magyarság az irredentizmushoz, revizionizmushoz. Az immár hét évtizedes kisebbségi létünket ma már nevezhetjük *kisebbségtörténelemnek*, szakaszolhatjuk, s ezeken a periódusokon belül az irredentizmushoz való viszonyulásunkban a különbözőségeket így-úgy kitapinthatjuk.

A kisebbséggé válásunk után, amikor a kapkodás, a passzív ellenállás lebénította népcsoportunkat, *az irredenta képzelgés minden kétséget kizárva tudatbomlasztó reményekkel töltötte el az embereket*. Elkábította őket a remény, miszerint az adott helyzet amúgy is nemsokára megszűnik, addig is kizárólag önmagunk átmentésére kell gondolnunk, anélkül hogy tevékenyen beépülnénk az államkeretbe. Egyszóval: *a kezdeti határrevíziós fantáziálás, a realitások el nem fogadása egyenesen a KIT kialakulása ellen dolgozott*. Akik ilyen placebo tablettát fogyasztottak, nem akarták tudomásul venni, hogy *tartósan* kisebbségek lettünk.

A valóságérzék hamar győzött, a húszas-harmincas években a romániai magyarság igyekezett elméletileg is kidolgozni énképét, megjelent és megszilárdult a KIT, minden őt zavaró ellenhatás dacára. Kérdés most már: vajon a határrevíziós vágyálmok ekkor is ugyanolyan funkcióval, kizárólag csak a maguk negativitásával befolyásolták-e a kisebbségi azonosságtudatot, mint annak idején, amikor magának a KIT-nek a megjelenését fékeztek? Igen árnyalt választ követel ez a kérdésfeltevés.

Tényként meg kell állapítanunk, hogy a két világháború közötti erdélyi magyarság becsületes, népcsoportunkat szolgáló személyiségei, de nem kevésbé az ugyanilyen érzelmű „közép” is fellépett az erőszakos irredenta propaganda ellen. E tekintetben a pártállás rendszerint háttérbe szorult, a tisztességes magyarpárti vezető politikusok ugyanúgy elítélték a határokon túlról jövő uszítást és fenyegetőzést, mint mondjuk az illegális kommunisták. Elhamarkodott volna azonban ebből oda konkludálni, hogy abban az időben mindenféle határmódosító nézet eleve elkábította volna KIT-ünket. *Különbséget kell ugyanis tennünk egyrészt a gyűlöletet szító irredenta politika, másrészt a Trianont igazságtalan békének minősítő józan ítékezés között.* Ennek a disztinkciónak igen nagy súlya van a volt-énünk, általában a magyarságtudat s ezen belül a KIT szempontjából. A *szembefordulás* és/vagy *egység* dilemmáját kell feloldani. Kielezve ez ekkor így merült fel az erdélyi magyar eszmevilágban: lehetünk-e mi, itt önmagunkból kiszakítottan igazából magyarok akkor, ha szembefordulunk azzal az erőfeszítéssel, amelyet odaát tapasztalunk éppen annak érdekében, hogy megszűnjék nyomasztó kisebbségi voltunk, s újra az anyanemzet tagjai legyünk; vajon az összmagyarsághoz való tartozásunk, vagyis az *egység* nem azt követeli-e meg, hogy lelkesen támogassuk ezt az irredenta politikát? Vagyis együvé tartozásunk nem azt szükségeli-e, hogy feladjunk minden szembefordulást a határre-

víziós politikával? Nos ezt a sarkítást oszlatták el azok, akik abban az időben Erdélyben tiszteletre méltó tisztánlátással igyekeztek elhelyezni bennünket ebben a látszatra saját nemzetörzünkkel szembeni konfliktusos viszonyrendszerben. Az *egységet*, az ösztönzeti *azonosságot* illetően ez volt a vezérelv: ami bennünket az egész magyarsággal e tekintetben összeköt, az nem más, mint a nemzetünk elleni igazságtalanságnak, a Trianonban rajtunk esett méltánytalanságnak közös átélése és elítélése, ami szembeállít minket a revanspolitikával, az az, hogy az egész nemzetet ért sérelmet nem lehet megtorolni a magyar állampolitika megjelölte úton s főleg nem a kilátásba helyezett áron. *Aki tehát jól látta, milyen meg nem érdemelt megpróbáltatást zúdított az egész nemzetre, s különösképpen annak kisebbséggé vált részére, egy igazságtalan béke, az még nem lett feltétlenül irredenta, főleg akkor nem, ha felismerte, hogy éppenséggel a nagy árat követelő országgyarapítás fogja újból katasztrófába sodorni az országot.*

A határrevízió placebo jellegének megítélésekor tehát elővigyázatosan kell mérlegelnünk. Az önkényesen meghúzott határok *mindenáron történő* helyreigazításának követelése akkor, a két háború között valóban olyan álláspont volt, amely mámorossá tette a kisebbségi tudatokat. A határok *önkéntesen kijelölt voltának elismerése* viszont mint az ösztönzeti tudatba – az irredentizmus hiányában is – egyetemesen beleivódott meggyőződés egyáltalán nem jelentett KITZ-veszélyt. Íme tehát az említett *szembefordulás* és *egység* jól megfér egymás mellett anélkül, hogy ez az akkori énképet szennyezte volna. Átfordítva ezt a megállapítást: *a korabeli énképünk* (a mai volt-képünk) *akkor deformált, ha abban vagy kizárólag a fölnagyított szembefordulást* – mint állítólag *a magyarság kollektív véleményét kifejező határrevíziós koncepció elleni fellépést* –, *vagy egyértelműen az ezzel való azonosulást keressük.* Az egység és szembefordulás két kü-

lönböző véleményrendszerben jól megfér egymás mellett az akkori valóságban s nem kevésbé a volt-magunkról ma kiformált képben.

Némileg másként tevődik föl a kérdés a második világháború után, s főleg a leszünk-képünk formálgatásakor. A határrevíziós álmodozások ezekben az évtizedekben *nem találkoztak a magyar állampolitika rangjára emelt irredentizmussal*, legfeljebb egyes magyarországi körök hangja csengett össze azokéval, akik Erdélyben még mindig a határok tologatásától vártak csodát. Az utóbbi időben azonban különleges tudatsérülést okozó akciónak vagyunk tanúi. Miután Magyarországon szinte újra felfedezték Erdélyt, megindult a közös történelmi múlt tervszerű feltérképezése. Az Erdély történetéről írt monográfia s annyi más, a mi kultúrtörténetünkről Magyarországon megjelent írás – mint tudjuk – heves ellenérzést váltott ki a román körökben, s a tárgyyszerű elemzések helyett elvakult rágalmakat szórtak azokra, akik szellemileg istápolták ezt az akciót. Újra előkerült a süllyesztőből az ősrégi rágalom, mely szerint *aki a történelmi igazságot kutatja, az úgymond a történelmi jog címén irredenta*. Ezzel a román oldalon igyekeztek eltüntetni a különbséget a *tudományos intenció* és a *politikai célzat* között. *Területköveteléssel vádolták azokat, akik a ma Romániához tartozó területek többnemzetiségű lakosságának múltbeli életét nem úgy mutatták be, mint az alaptalan fikciókat ismételtető román történészek, vagyis nem kizárólag egyetlen nemzet – a román – mindenkori őshazájának.*

Ebből aztán bonyodalmak fakadtak a KIT-ünkre s nem kevésbé a jövő-képünkre nézve. A ránk, megszorítás nélkül minden magyarra vonatkozó hivatalos román vélekedés szerint aki a Magyarországon meghirdetett történelemszemlélet híve, az – függetlenül attól, hogy a határ innenső vagy túlsó oldalán él – a román állam szuverenitására tör. Az imagológiai rólunk-kép ekképpen összeüt-

közik a becsületes magyar nemzetiségű román állampolgárok önértékelésével, azzal, hogy a történelmi múlt elfogulatlan bemutatása vagy az egyetértés egy ilyen múltértékeléssel még nem teszi irredentává a kisebbségi népcsoportunkat. Persze a KITZ szempontjából ez még a kisebb veszedelem, hiszen eléggé edzettek vagyunk, megszoktuk, hogy a többség exponensei azt is revizionistának titulálják, aki saját történelmi múltja iránt érdeklődik vagy többet tud ennek az országrésznek tényleges történelméről. Nagyobb fokú konfúzió keletkezik viszont azok körében, akik érdemben nem tájékozódnak a történelemkutatás körüli magyar-román konfliktus mibenlétéről – a köznapi emberek tömegeire gondolunk, akik nem olvassák az ilyen írásokat –, ők, amikor sok közvetítőn keresztül tudomást szereznek arról, hogy ilyesmiről van szó, könnyen felülnek a rágalomnak, s teszik ezt azért, mert a *tudás* hiányában ismét csak az *érzelmekre* hallgatnak. Ily módon vélekednek: *ha a románság azt állítja, hogy a magyarok követelik Erdélyt, akkor ez igaz kell hogy legyen, no és ha igaz, hát ez baj?* Miért ne lehetne éppen ez a kisebbségi életsorsunk vége? Akárhogy vesszük, ez bizony *tömény placebo*, feltételezi a *ma lehetetlent*, ahelyett, hogy tényleg orvosolna valamit, mámoros érzéssel tölti el a tudatokat, a messiás várásának ilyen lelkülete könnyen elterelheti a figyelmet a praxisról, arról, hogy szűk lehetőségeink között *nekünk is* tennünk kell valamit létünk tartósításáért.

De ez már átvezet egy újabb területre, a *tevékenységre*, amelynek KITZ-valószínűségeiről külön szólunk.

2.4. MAGATARTÁS, PRAXIS

A KITZ-et nem tekinthetjük kizárólag tudati jelenségnek, még akkor sem, ha elnevezése szerint a tudathoz kapcsolódik. Híd köti össze a cselekvéssel, ami az ember esetében a tudattartalmak jelenlétében ténylegesül. Ezen a képzeletbeli hídon kétirányú forgalmat figyelhetünk meg: egyrészt *a kisebbségeink magatartásformái kihatnak a KIT-re, esetleg a KITZ-re*, értve ezen azt, hogy az ilyen vagy olyan praxisunk erősíti vagy gyöngíti identitástudatunkat, másrészt *az önfelmérő eszmevilágunk a társadalmi gyakorlaton keresztül objektivizálódik*: ha a magabiztos KIT irányítja tetteinket, akkor a létünk, léttudatunk és létműködésünk összhangban lesz, ha a megzavart KIT válik cselekvéseink ösztönzőjévé, akkor *valóságos* léthelyzetünk, annak szellemi másolata és az ingtagag énkép tettekké formálása között nem lesz meg a harmónia. Az első esetben a körülmények megkövetelte adekvát cselekvésre, a másodikban nem a léthelyzetünk parancsa szerint működő praxisra számíthatunk.

Mindezek nyomán alkalom adódik arra is, hogy nemzeti kisebbségünk viselkedésében, gyakorlatában felfedezzük a KITZ-formák nem kívánt lenyomatát, de a perturbációnak egy újabb területére vagy okaira is bukkanhatunk: *magatartásunk visszásságaiból kikövetkeztethetjük, milyen zűrzavar keletkezik a tudatban a cselekvés folyamányaként.*

2.4.1. A KITZ FENOMENOLÓGIÁJA

A tudatot *önmagában mint tudatot* aligha lehet megismerni, kivéve azt az esetet, amikor a megismerő azonos a megismerendővel – a saját tudatával –, vagyis az ember introspekciót végez. Vonatkozik ez fokozottabban a tudatműködés szabálytalanságaira, amikor még az önmegfigyelés sem nyújt biztos adatokat, ilyenkor ugyanis a funkciót birtokló struktúra – az idegrendszer – szerkezeti és működésbeli deformáltságáig kellene lehatolni annak érdekében, hogy ebből vissza lehessen következtetni a tudatbomlás milyenségére. A normálistól eltérő tudati reflektálásnak azonban van egy biztos jele: a *viselkedés*, ez az a szeizmográfyszerű jelzőberendezés, amelynek közvetítésével akár érzékletesen is tapasztalni lehet a lelki élet károsodását.

Az egyedi megismerő berendezés ferdeségei, illetve e szabálytalanságok észlelése nagymértékben hasonlít ahhoz, ami a társadalomlélektanban tapasztalható, márpedig a KIT-et és a KITZ-et éppen ilyen szociálpszichológiai megnyilvánulásnak tartjuk. Magyarán: itt is elsősorban *a nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív tevékenységéből kiindulva kapcsolunk vissza a tudati szférára, mérlegeljük a közösségi tudatállapot milyenségét*. Filozofikusan: a *lényeg* – a KIT vagy a KITZ – leginkább a *jelenségen* keresztül közelíthető meg. Ezért állítjuk, hogy *a KIT (vagy KITZ) fenomenológiája nem más, mint maga a társadalmi aktivitás*.

Tévedések elkerülése végett hadd említsük meg, hogy ezúttal a fenomenológia kifejezést nem a Husserl nevéhez fűződő bölcselati irányzat értelmében használjuk. Ott ugyanis pontosan a fordítottjával találkozunk annak, amit mi fenomenológiai megközelítésnek nevezünk. A Husserl-féle megvilágításban ugyanis minden ítékezésnek az alanyiség körén belül kell maradnia, a sajátosan értelmezett tapasztalat semmilyen körülmények között sem érinti a

külvilágot. A mi szóhasználatunkban a *tapasztalat* fogalma a szubjektum objektivizált gyakorlatát fogja át, olyan *közvetlenül észlelhető* valóságsávot jelent, amely mögött a szubjektivitás világának mélységét, de főleg devianciáját – a KITZ-et – *közvetve* ki lehet érezni.

Ahhoz, hogy ennek a vizsgálódásnak a relevanciáját elismerjük, el kell fogadnunk egy premisszát: *a KITZ így vagy úgy feltétlenül külsődlegesül*, szóban vagy tettben, de ez a megkülönböztetés nem fontos, hiszen adott körülmények között a szó is a tevékenység egyik módozata. A kivétel ez alól kizárólag csak az egyed lehet, de ez is csak feltételezés, hiszen nekünk, akik másokat kívülről figyelünk, nem adatik meg az, hogy az ilyen egyénekről pontosan megállapítsuk: tudatukat KITZ fertőzi, ámbár semmiféle külső jele nincs ennek. Így mindez inkább nem ellenőrizhető probléma marad, nincs értelme különösképpen foglalkozni vele. Annál kevésbé, mert szerintünk ez az absztrakt lehetőség olyannyira közeledik a lehetetlenhez, hogy nem tévedünk, ha állítjuk: *gyakorlatilag* nincs olyan ember, akinek azonosságtudat-zavarai vannak, de ezeket a viselkedésében olyannyira leplezni tudja, hogy a külsődleges jelekből senki sem vesz észre semmit. Nem érdemes elmélyülni ebben a témában azért sem, mert a KITZ-fogalmunk tartalma, bár az egyéni tudatokban, tudatokon keresztül tételeződik, mégis *kollektív* jelenség, még csak nem is summatív jellegű, tehát nem az egyedek tudatdeformáltságának szimpla összegeződése. Vagyis, most már állításként: *a KITZ az egyedek, egyedcsoportok magatartásában tapasztalható jelenségi megnyilvánulás.*

A visszafele következtetésnél legfeljebb egy bökkenő van, nevezetesen az, hogy ugyanazon viselkedésmódoknak egymástól különböző motívumai lehetnek, tehát a KITZ-gyanús magatartás mögött lehet, hogy más szubjektív emeltyű munkálkodik, s így

esetleg tudatsérülést feltételezünk egyes emberekben akkor is, ha ilyen nincs. Ám konkretizáljuk ezt: megfigyelhetjük, teszem azt, hogy vannak kisebbségi sorstársaink, akik idegen környezetben csak halkán mernek anyanyelvükön beszélni, mintegy nem szeretnék észrevetetni magukat. Nagy valószínűséggel a KITZ fenomenológiájával van dolgunk, az illető minden bizonnyal, ha nem éppen szégyelli, hogy magyar, mindenesetre tartózkodik attól, hogy hovatarozását határozottan kinyilvánítsa. Kis valószínűséggel azonban az sincs kizárva, hogy egyszerűen gátlásos, félénk ember, aki a magyar környezetben is így mutatkozik meg, tehát e tisztán szubjektív okok nem tévesztendők össze a társadalomlélektani motivációval. Ezt a hibaszázalékot azonban még elviseli a tézisünk, miszerint *a mindennapi viselkedésünkből nagy biztonsággal következtetni lehet a KITZ jelenlétére vagy hiányára.*

Ugyanez áll visszajáról nézve is. Amikor kényszerhelyzetbe került sorstársunk vergődését tapasztaljuk, s látjuk, hogy cselekedeteivel nem képes ellensúlyozni a nemzeti hovatarozása miatt őt ért sérelmeket, amikor frusztrációnak van kitéve, s szabad választással nem tudja elkerülni ezt, akkor nagy valószínűséggel állítjuk, hogy a viselkedésének ilyen ismételt korlátozása miatt nem marad sértetlenül KIT-je.

Mindennek egyik magyarázata az, hogy a KIT végső soron kollektív önértékelés, márpedig az emberek általában aszerint minősítik magukat, hogy *mit tesznek*. Ha nem így történik, akkor ez egy magában KITZ. Hivatkozhatunk arra az esetre, amikor egyesek önigazolásul nem a *realizált* szándékot, hanem csupán az *intenciót* értékelik fel, s önmagunk felbecsülésébe nem az kerül bele, milyen módon cselekszünk, hanem az, milyen hajlandóságaink vannak. Amikor valaki így gondolkodik nemzeti kisebbségi közösségünkről: minket, erdélyi magyarokat az jellemez, hogy nagy tettekre vagyunk képesek – akkor a kollektív énképből kihull egy

dimenzió: a *praxis*; vajon csak *képesek* vagy *valóságosan* is ilyenek vagyunk? A csorbítatlan KIT-be nyilván beletartozik annak a tudatosodása is, hogy miként gondolkodunk, érzünk, milyen céljaink, elhatározásaink vannak, egyszóval mindaz, ami tudatvilágunkat mélységében kitölti. De ennyi még kevés. Ez csupán saját kollektív tudatunk tudata, amolyan kettősség, amikor is a leképezés eredetije, vagyis a tárgya maga a kép: az a világról alkotott gondolati, érzelmi reflexió, amely lelkünk mélyén jellemez bennünket. Azonosságunk tudata azonban több, mint a tudatunk tudata, mivel énünk valamilyen módon *cselekvő* én, még akkor is, ha az aktivitásunk határait a külső körülmények igen leszűkítik, s a cselekvő jelleg inkább csak a magatartásban, viselkedésben, nem pedig a társadalmat megrázkódtató nagy akciókban testesül meg.

Nem szörszálhasogatás, ha a pszichológiában használt finom árnyalásokat – mutatis mutandis – átvisszük vizsgálódásunk területére. A lélektanban az *öntudatot* általában úgy értelmezik, mint valamilyen önreflexiós állapotot, tehát: én magam tudatosítom önnön magamat. Vagyis az öntudatban maga a tudat rögződik azáltal, hogy önmagam felé fordulva kiemelem azt, ami bennem mint tudatos lényben lényeges. A mi identitástudat fogalmunk ekképpen nem azonos az *öntudat* lélektani kategóriájával, egyebek között azért sem, mert a gondolati tárgy és az alany azonossága ebben a társadalomlélektani zónában a szó szigorú értelmében nem áll fenn. Mi, kisebbségi alanyok akkor, amikor kollektív azonosságtudatunkat formába öntjük, olyan „tárgyat” (gondolati tárgyat) tükrözünk, amely több, mint mi (mi csak *részei* vagyunk ennek az objektumnak), s ami a mostani nézőpontból fontos: ezt az önmagunknál nagyobb struktúrát – nemzeti kisebbségi közösségünket – a maga *dinamikájában* láttatjuk önmagunkban. Nos ez a dinamika éppen a *tevékenység* – de nem saját tevékenységünkre leszűkítve, hanem az egész kollektivitásunkra jellemző aktivitás –,

KIT-ünknek tartalmaznia kell ezt a minőségi pluszt is az egyszerű *öntudathoz* mérten. Vagyis tételszerűen: az öntudat egyenlő: tudjuk, hogy *vagyunk*; a KIT ezen felül egyenlő: tudjuk, hogy *miként* (aktivításban) vagyunk. S éppen ez a *miként* teszi láthatóvá-tapasztalhatóvá – vagyis fenomenológiaiá – KIT-ünket.

2.4.2. VÁLASZ BELSŐ KONFLIKTUSOKRA: CSIGAHÁZ PÓZ

A tudattól az attitűdig vezető pályán több szakaszt érzékelünk, a tudattartalmak külsődlegessé válásának különböző módozatai vannak. E szakaszok vagy formák feltárásához a párhuzam segítségünkre lesz: a lélektani búvárkódásokat, a sajátosságok figyelembe vételével, hasznosítani tudjuk a KITZ-ünk mint társadalomlélektani jelenség mérlegelésekor. Vegyük alapul az egyén belső lelki konfliktusaira adott viselkedési válaszok tipologizálását. A részleges megegyezés ezúttal azért szembetűnő, mert a KITZ, amennyiben a tudattartalmak körére leszűkítve szemléljük, tulajdonképpen szintén szubjektív – csak most kollektív – tudati konfliktusokat fejez ki, s ilyen minőségében tevődik át a cselekvés mezejére.

Íme egy többé-kevésbé elfogadott séma arra nézve, hogy a tudati konfliktusok milyen módon vetülnek ki a cselekvésre: az *elfojtás*, a *racionális védekezés* (2.4.3.), a *kompromisszum* (2.4.6.) és az *integráció* (2.4.12.) formájában. Minden bizonnyal más áttételek is vannak, de e négynek a jelenlétét a KITZ és a cselekvés körívén elég jól tapasztaljuk. Vegyük szemügyre az elsőt.

Az *elfojtás* a mostani megközelítésben azt jelenti, hogy az identitástudat zavarában szenvedők igyekeznek nem tudomásul venni belső vívódásaikat, el akarják kerülni, hogy lelki bajvívásaik áttevődjenek viselkedésükre. Struccpolitika ez, úgy tesznek, mint-

ha kisebbségi létük nem okozna gondot, álmatlan éjszakákat nekik. Az ilyen sorstársaink mintegy ki akarnak békülni önmagukkal s a bennük lázongó énjükkel, el akarják kerülni a súlyosabb összecsapásokat, amelyek abból adódnának, ha ezeket a leplezett lelki küzdelmeket kivinnék az emberi kapcsolataik színterére, ahol már nem érzelmek, gondolatok szembesülnek, hanem az addig csak önmagában szenvedő alany kerülne viselkedése révén – az elfojtott ellentmondások felszabadulásával – tényleges oppozíciós helyzetbe másokkal.

Mindez mintegy visszautal arra a már megfogalmazott állításunkra, mely szerint a nullához közeledik a valószínűsége annak, hogy a KITZ ne nyilvánuljon meg valahogy. A belső tusakodást visszafogó személy viselkedéséből is ki lehet következtetni a KITZ-ének jelenlétét, még ha ez az illető akarata szerint amolyan anti-magatartás akar is lenni.

A fenomén szintjén, minden rejtőzködés ellenére, fel lehet ismerni az ilyen embert. Nevezzük ezt a „nem viselkedő attitűdöt” *csigaház póznak*. Utal ez arra, hogy a visszafojtással vesződő ember úgy igyekszik megszabadulni a konfrontációs állapotából, hogy behúzódik a maga csigaházába, a non-viselkedésre azért van szüksége, hogy senkit se provokáljon, a csigaház pedig megvédi mások kihívásaitól. Igaz, ezzel csak fokozza a lelki életét felkavaró konfliktusokat, hiszen a meglévőket újakkal tetézi: ha őszinte önmagához, akkor föl kell ismernie, mennyire növeli a feszültséget az, hogy nem szabad a saját praxiológiai elvei szerint s a lelki beállítottságának megfelelően élnie.

(Ez az állapot hasonlít a már elemzett *teknősbéka pózhoz* [2.2.3.] de csak hasonlít, egyébként alapvetően különbözik tőle. A teknősbékapáncél arra való, hogy az *információs bombázástól* megvédje az embert – pontosabban: *annak tudatát* –, a csigaház viszont egészen más visszahúzódnást kínál, nem csupán tudati vé-

delmet nyújt, hanem az *aktivitás konfliktusai* ellen szolgál menedékül.)

Tudomásul kell vennünk, hogy az észlelhetőnek a határain belüli fenomenológiai szint – ha kizárólag csak a fent leírt jelenség sávjára korlátozódik – néha becsap. Ugyanis ez a nem kisebbségi mivoltunk szerinti viselkedési mód nem biztos, hogy a KITZ-et takarja, az sincs kizárva, hogy a KIT-jét már elvesztett, az asszimilálódás útján messze jutott emberrel van dolgunk, akinél nincs inadekváció a nem kisebbségi magyar érzelmei, tudattartalmi és cselekvése között. Ez már nem póz, nem elfojtás, nem mesterkéltnönleplezés, hanem *adott állapot*, azoknak a „természetes” viszonyulása a külvilághoz, akik – hacsak nem visszafordítható a folyamat – elveszték közösségünk számára.

Van azonban egy eshetőség arra, hogy a tényleges elfojtás jelenlétét vagy hiányát, ugyancsak a jelenségi közegben, tapasztaljuk. Az emberek számos léthelyzetben viszonyulnak egymáshoz. Nemzetiségi séma szerint három ilyen lehetőség van: *mi egymás között, én a más nemzetiségű többségben, mi a vegyes – tehát a hozzánk és nem hozzánk tartozók – társaságában*. Nos akik a csigaházba visszahúzódnak, e különböző hiposztázisokban könnyen elárulják magukat: *akkor, amikor csak saját körükben vannak, kibújnak a házukból*, nemritkán önnön minőségüket mintegy fitogtatva nyilvánítják ki magukat. Akik elvesztették KIT-jüket, ezt nemigen teszik, hacsak azért nem játszanak színt, hogy ne haragítsák magukra egykori, de már elhagyott közösségük tagjait. Nyilván az is előfordul, hogy az azonosságtudat zavarában szenvedő embertársaink is elővigyázatosan viselkednek maguk között, demonstratív nem engedik szabadjára a más körülmények között is elrejtett nemzeti érzéseiket, félve attól, hogy éppen így kerülnek feszélyezett helyzetbe, a velük egy nemzetiségűek szemükre vetik: bezzeg máshol, máskor nem így nyilatkoznak meg.

A többségi környezetben már más a helyzet. A mi nemzeti hovatartozásunknak nincsenek szembeszökő külső jelei, nem úgy, mint mondjuk a négereknek, akiknek nem is kell megnyilvánulniuk, amúgy is mindenki tudja róluk, hogy ők az illető országban kisebbségek. A többség nyelvét tökéletesen el lehet sajátítani, ilyenkor még csak a kiejtés sem fogja elárulni a nemzeti hovatartozást. A csigaház pózos társaink ekképpen könnyedén elkeverednek a többség általuk nem ismert tagjai között, nem fogják érezni a diszkriminációt. De feloldja-e ez a magatartás a lelki gyötrődéseket? Aligha. Figyeljük meg az így viselkedő társainkat. Milyen bizonytalanok, nem tudják, vajon egy teljesen idegen többségi társaságban – a villamoson, a lelátón – nincs-e valaki, aki tud nemzeti hovatartozásukról, s szégyenben maradnak, amiért nem nyilvánítva önmagukat, mintegy hagyták elhitetni, hogy a többséghez tartoznak. Köszönjük rá magyarul az így viselkedő emberre, s azonnal kiderül, mennyire nem alkalmas ez a póz arra, hogy valaki is mentesüljön a hovatartozásból szükségképpen fakadó személyiségsérülésektől. Summa summarum: *a fenomenológiai réteg alkalmas arra, hogy a pózolás mögül felfejtsük az elfojtás formájában megmutatkozó KITZ-fertőzést.*

Nemkívánatos az itt leírt magatartásforma azért sem, mert a visszahúzódás a saját, biztonságosnak hitt házba a feltételezett védekezésnek (azért *feltételezett*, mert tulajdonképpen nem óv meg semmitől) csak egyetlen módozatára, a lényeg szerinti magatartás megtagadására korlátozódik. Az ilyen tudatbeállítódás nem serkent az *egész közösség* számára hasznos önvédelmi akciókra. A kollektív kisebbségi minőségünkből származó antagonizmust az egyéni „megoldás” szintjére süllyeszti le. A bevallott vagy nem bevallott jelmondat ez marad: arra törekszem, hogy *én* szabaduljak a bénító benyomásoktól. Holott tagadhatatlan igazság: a nemzeti kisebbségi helyzet hátrányos kihatásaitól, *az ezekből fakadó*

lelki vívódásoktól, a tudatcsönkítástől csakis kollektíve próbálhatunk mentesülni. Ha a KITZ kialakulásakor elismerjük az alulról fölfelé irányt, azt, hogy az egyedek tudatzavarainak mennyiségi gyarapodása elvezet a közösségi jelenségként értelmezett KITZ-hez, azt már aligha fogadhatjuk el, hogy a KITZ-től való megszabadulásunk úgy történhet, hogy az egyedek, kizárólag csak saját erőfeszítéseikkel, védekeznek az azonosságtudatot károsító benyomásokkal szemben, s mennél több ilyen egyedi eset lesz, annál életképeesebbé válik KIT-ünk. A KITZ elleni *egyéni* küzdelemnek minden bizonnyal nincsenek ilyen kilátásai. *Kollektív* erőfeszítésre van szükség.

A lelki traumák elfojtásáért küszködő ilyen kisebbségi magyarjainkból a társadalmi gyakorlat közben hiányzik a biztonságérzet, valamiféle rettegés tapasztalható náluk, félnek attól, hogy az amúgy is nehezen elviselhető belső gyötrelmeik egzisztenciális kellemetlenségekkel egészülnek ki, nincs kizárva, hogy a kívülről beléjük táplált bűntudat rombolja kollektív önértékelésüket – a magyar történetírás elleni sajtókampány gyakran az egész magyarság bűnösségét hangoztatja, s ennek meglehet a következménye –, alaptalan szégyenérzet üti fel a fejét bennük, ezek s az ezekhez hasonló motívumok miatt fordul elő a tartózkodás önmaguk kinyilvánításától. Ha mindezt kizárólag a praxiológiai oldaláról szemléljük – tehát a lelki mozgatórugóktól elvonatkoztatunk, s csupán magát a gyakorlatot, pontosabban annak hiányát nézzük –, egyszerűen *megalázkodó magatartásnak* minősíthetjük. Az önértzet hiánya a viselkedésben mintegy sugallja az ilyen gesztusokra hajlamos nemzettársaink célképzetét: *engedjetelek élni*. Mennyire különbözik ez az edzett KIT birtokában folytatott munkálkodástól, amely az *engedjetelek méltányosan élni* jegyében zajlik.

2.4.3. A RACIONALIZÁLÓ VÉDEKEZÉS

A nemzetiségi hovatartozásunk miatt bennünk sűrűsödő lelki sérülésekre van egy másik válaszlehetőség, az ún. *racionalizált* védekezés. Alapjában véve a fentebb tárgyalt elfojtás is a védekezés egyik formája, a most tárgyalandó változat azonban különbözik tőle. Míg az elfojtás inkább passzív begubózást, amolyan antimagatartást jelent, addig az ésszerűsítésbe kapaszkodó védekezés valamilyen, a tudat által természetesnek minősített *tényleges viselkedést* involvál. Az elfojtásnál a megnyilvánulások *hiánya* árulkodik a KITZ-ről, a racionalizáló védekezésnél pedig a megnyilvánulások *milyensége*.

De mit is jelölünk ezzel a szókapcsolattal, s miért okoz zavart az, ha védekezünk, s ráadásul ésszerűen? Nos az az attitűd, amelyet ezzel a kifejezéssel illetünk, csak a *szubjektum* szemében tűnik racionálisnak és ugyanakkor önvédelem jellegűnek, ténylegesen egyiket sem birtokolja. Ami a racionalizálást illeti: ezen most valamilyen *önigazolást* értünk, azt a tudati mérlegelést, amely szerint *adottságok között* élünk, ezeket ha akarnók, sem tudnók megváltoztatni. Vagyis az „ésszerű” védekezés ilyen vezérelvhez igazodik: *csak így lehet élni*. Ebben a mintegy-racionalizáló eljárásban benne van nemcsak a külső determinánsoknak a felismerése, az így gondolkodók azt is tudomásul veszik, hogy tudatuk, éppen a társadalmi okok következtében, szükségképpen belső vívódásokkal terhelt. Egyszóval: *a romániai magyar arra született, hogy viselje sorsát, lelki válságokkal küszködjék, hiszen „nem tehet mást”*. Az ilyen habitus hordozója tehát nem próbálja elfojtani lelke mélyén az állítólag ésszerűen felmért létállapotok normális következményeként megjelenő ellentéteket. A *beletörődésnek* egyik formája ez, nem más, mint az a sokat emlegetett *passzív sorstudat*, amelyet, főleg a második világháború előtt, a kisebb-

ségi irodalom oly előszeretettel elemzett. A teljesség kedvéért azért hozzátehetjük ehhez, hogy a sors- szóösszetételek között akkor is és ma is ott szerepelt (szerepel) a *sorsvállalás*, s ez a legaktívabb társadalmi munkálkodásra ösztönöz (ösztönözt). Vagyis a sors és sors között alapvető különbség van. A sors – a tudati értelmezésben – lehet fátum, amely ellen nem kell, mert nem lehet semmit tenni, így jobb, ha beletörődünk, s lehet olyan predesztinált állapot, amelyben a kérlelhetetlen parancs szerint *önmegőrző cselekvésre rendeltetünk*. A racionalizált védekezésnek nevezett magatartásforma valahol a kettő között van: *nem jut el a rendeltésszerű s magas fokon folytatott praxis cselekvéselvéhez, de nem is reked meg a végzet karba tett kézzel várt beteljesedésének államag várakozási állapotánál*. Csakhogy a KITZ nemcsak a tétlen, a kollektív önmagunkon segíteni nem akaró embertársainkat jellemzi, hanem azokat is, akik e köztes mivoltukban vallják, hogy csak annyit tegyünk, amennyi az adott viszonyok között *megengedett*, „*ésszerű*”, „*természetes*”.

Ebbe a „természetes”-be azonban sok minden belefér. Egyebek között az is, hogy támadásoknak vagyunk kitéve, megszorító intézkedéseket hoznak ellenünk – de ne folytassuk –, a racionalizálva védekező elme ezt mint megmásíthatatlan tényt elfogadja, s tetteit hozzáidomítja mindehhez a megváltoztathatatlanhoz. Az ilyen ésszerűnek tűnő gondolkodás még érvekkkel is aládúcolja a meglévőhöz hozzáidomított magatartás szükségességét. Hányan gondolkodnak így: lám, ha ezt meg ezt megtettem volna közösségem érdekében, ilyen meg olyan kellemetlenségem lett volna belőle, mégiscsak jobb a cselekvési körömet csak akkorára meghúzni, amekkorát a társadalmi realitások megengednek. Hogy ez esetleg lelkiismeret-furdalással jár, talán mégis gyötrődnek az ilyen mentalitású emberek afelett, vajon nem lett volna-e jobb, akár a kockázatot vállalva is, többet tenni? Ezt a dilemmát is fel-

oldja a KITZ-állapotú elme azzal, hogy *a mi helyzetünkben magától értetődő még az ilyen lelki tusakodás jelenléte is.*

Az úgynevezett racionalizáló védekezés *egyoldalúan* kiemel. Csak azt látja, hogy személy szerint ő milyen nemkívánatos helyzetbe kerülne akkor, ha többet tenne, mint amennyit elbírálása szerint tennie szabad. Az ilyen ember figyelmen kívül hagyja, hogy közössége *mit nyerne* az ő többlet tette után, még ha ez a plusz elenyészően kevés is egyetlen ember munkálkodására átszámítva. Van ebben a magatartásban egy jó adag *félelem a cselekvés következményeitől*, bár a látszat-racionalitás ezt igyekszik elfedni.

Helyzetünk elhelyezése amolyan ésszerű tudati konstrukcióban s az ennek megfelelő viselkedési forma mintegy racionalizálása gyakran oda vezet, hogy egyesek *a meglevő állapotokért kizárólag másokat, nem pedig magukat hibáztatják.* Megtévesztő, hogy jó adag igazság valóban beleszorult ebbe az érvelésbe, ugyanis tényleg nem jószántunkból kerültünk kisebbségi sorba, s végső fokon nem rajtunk múlik az sem, hogy úgy bánnak velünk, ahogy bánnak. De ezt az igazságot aligha kell annyira felduzzasztani, hogy *felmentést kapjunk* saját állapotaink ilyen-olyan alakulása alól. Tény ugyanis, hogy holmi nagyhatalmi döntések, egy ország bünnös politikája miatt vagyunk éppen olyan szomorú létkörülmények között, amilyenek között tengődünk. De a felelősséget teljes egészében nem háríthatjuk el magunkról. Az események azért mégsem a hozzáállásunktól teljesen függetlenül alakultak éppen így. S ami ennél fontosabb: ahhoz, hogy az ésszerűen magyarázott helyzetből kijussunk, saját erőfeszítéseinkre van szükség.

Az „okszerű” védekezésnek van még egy veszélyes kinövése. Ebben a gondolatrendben könnyen megcsontosodik a kollektív éntudat, *minden* viszonyítási rendben megdermedten mutatkozik meg, s az *egyetlen irányban* bemért cselekvés mozgatójává válik.

Ne feledjük: az a bizonyos racionalizálás oda vezet, hogy az ilyen gondolati műveletet elvégző alany szerint *nyilvánvaló* a minket ért minden támadás, *természetes* állapot a mi céltábla helyzetünk (2.4.6.). Ez a gondolkodásmód könnyen beletorkoll abba, hogy *valamennyi minket ért hatásban az ellenünk irányuló rosszindulatot tételezzük fel, s a reagálás ennek megfelelő legyen*. Magyarázatot nyilván találunk erre a túlzásra. Valóban, annyi sérelem ér bennünket, hogy egyesek közülünk hajlamosak lesznek minden személyi kudarcot a nemzeti hovatarozásuk rovására írni, s ennek megfelelően ők maguk is ellenségesen viszonyulnak azokhoz, akikben feltételezik a velük szemben „természetes” rosszindulatot. Az ilyen KITZ-et meghosszabbító praxisban a sokat hangoztatott *hátrányos megkülönböztetés* ferde megvilágításba kerül. A diszkrimináció ugyanis a szó igazi értelmében azt jelenti, hogy egyes személyek vagy csoportok kizárólag a *valahova tartozásuk* miatt részesülnek méltánytalan elbánásban. A hátrányos különbségtételre az jellemző, hogy nem veszik figyelembe az egyéni tulajdonságokat, a megítélés egyedüli ismérve az, hogy kit milyen közösség tagjának tartanak. Nos a kvázi-ésszerűnek titulált védekezés állapotában az emberek túlméretezik a diszkrimináció fogalomkörét. Így például figyelmen kívül hagyják a szakmai hozzáértésnek, a rátermettségnek, a tehetségnek, a hozzáértésnek a hiányát, nem ezzel magyarázzák egyesek háttérbe szorulását, hanem azzal, hogy nemzetiségi hovatarozásuk miatt eleve nem érvényesülhetnek. S tehetik ezt azért, mert valóban nagyon sok esetet tudunk, amikor minden említett kvalitás jelenlétében is hátrányos elbírálásban részesülnek sorstársaink. Ezt a tényállást húzzuk rá elhamarkodottan az ide nem sorolható esetekre is.

A védekező reagálásnak ez a módja, amelyet elfojtásnak neveztünk (2.4.2.), sem sok eredménnyel jár. Eszerint ugyanis távol kellene tartanunk magunkat a minket körülvevő hatások sokaságá-

tól, ami gyakorlatilag megvalósíthatatlan. A racionalizáló elmék felismerik ezt, de kiutat nem találnak. Az általános ellenszenv ugyanis azokkal szemben, akiket megkülönböztetés nélkül és mindig rosszakarónak könyvelnek el, nem maradhat meg *elvont* averziónak. A négergyűlölet például lehet absztrakt faji undor akkor, amikor az ilyen tudattartalmú emberek környezetében nem élnek sötétbőrűek, s így a megvetés nem tevődik át a magatartás területére. Az ésszerűsítő védekezésnél viszont erre nincs mód, ebben a gondolatrendben ugyanis éppenséggel az *együttlétezésünknek* úgymond természetszerű velejárója az, hogy a többség *minden* akciója eleve minket rövidít meg. Ezzel a gyűlölet hozzátapad a mindennapos praxishoz. Az így gondolkodó ember egyfolytában lövészárokból érzi magát, minden pillanatban várja a támadást, védelmezi állásainkat még az ellen is, amit csak ő lát ellenünk irányuló ostromnak. S mivel ez a védekezési forma nem anti-aktivitásszerű konfliktus-elfojtás, hanem gesztusokban megmutatkozó kifele fordulás, igen könnyen az *egész* többséggel szembeni gyanakvó attitűdbe csap át. Ez viszont már nem áll távol a *kisebbségi nacionalizmustól*, ettől a legveszélyesebb KITZ-től, hiszen végső fokon *minden* románban a mi ellenségünket látja, a „dolgok állásánál fogva”. Az amúgy is sokasodó ellentmondásaink kiélezésével egyenlő ez, s ami a legkárosabb benne: ilyen viselkedésmóddal nem találhatjuk meg a többség soraiban a szövetségeseinket.

2.4.4. AZ „ITT A FARKAS” MOTÍVUM

A racionalizáló védekezés visszás praxisát alkalomadtán egy káros visszacsatolás erősíti. A társadalomlélektanban ismeretes az a jelenség, amelyet *önmagát beteljesítő jóslatnak* lehetne nevezni.

Hasonlít ez a mese parasztgyerekére, aki azzal ijesztgette a juhászokat, hogy időnként elrikkantotta magát: „itt a farkas”, majd a sok beugratás után, amikor tényleg ott volt a farkas, senki sem jött segítségére, hiába kiáltozott. Az emberek viselkedésében ez akkor van jelen, amikor a másik féltől elvárt vagy egyenesen sugallt reagálás ténylegesen bekövetkezik, esetleg éppen a jóslat szerint cselekedő ember segítségével. (Persze az analógia nem teljes, hiszen a farkas nem *azért* jelent meg, mert emlegették.) Más mértékrendben vészesen hasonlít ez az eset ahhoz, amikor annak idején meghirdették az osztályharc szükségszerű éleződésének a dogmáját, ennek szellemében olyan intézkedéseket hoztak, mintha tényleg végbemenne ez a folyamat, s éppen ezeknek az akcióknak a következtében valóban nyílt összecsapásokra került sor.

Az itt leírt feed-back ott munkálkodik mindenekelőtt a *vélemények* erőterében s ezen belül elsősorban az *előítéletek* körül, itt ugyanis néha addig hangoztatnak valamilyen meg nem alapozott nézetet egy embercsoportról, amíg az ítékezés tartalmát az elfogultak valóságosnak kezdik tartani. Ez kihat a cselekvésre: akik így gondolkodnak, azok úgy fognak viszonyulni a más minőségű embertársaikhoz, mintha azok tényleg hordozói volnának az önkényesen rájuk aggatott negatív tulajdonságoknak. Ez a változat a *tudattartalom* és *praxis* viszonyára utal, ott van azonban a másik variáns is, amikor a *gyakorlat* a *gyakorlattal* szembesül. Ilyenkor úgy viselkedik az egyik fél, ahogyan – a maga megítélése szerint – a másik fél feltételezett magatartásmódjára válaszolni kell, mire a partner kezdi tényleg azt *tenni*, amit előlegeztek neki. A mindennapi kontaktusban gyakran felleljük ezt az „itt a farkas” motívumot. Amikor, mondjuk, más nemzetiségű munkatársunkról előzetes ismeret hiányában eleve feltételezzük, hogy megvet minket, s ennek megfelelően fogunk viszonyulni hozzá, nincs kizárva, hogy éppen a mi magatartásunk vált ki megvetést benne velünk szemben.

A viselkedéseknek ilyen egymást keresztezése sokkal bonyolultabb, semmint hogy leegyszerűsíthetnék a *bennünk* megfogalmazott előítéletek szerint történő *hozzájuk* viszonyulásra, mint tapasztalható, jelenségi KITZ-esetre. (Azért merjük így nevezni ezt a magatartást, mert ahol előítéletek vannak, ott nem lehet reális valóságlátás, tehát egymagában ez is feljogosít a KITZ kifejezés használatára.) Az összetett jelleg mindenekelőtt abból fakad, hogy a magatartások szembesülése gyakran kölcsönös, nemcsak mi viszonyulunk előítéletes motívumok szerint hozzájuk, de ők is megteszik ugyanezt felénk. A beteljesült jóslat e két esetben nyilván alapvetően más megítélést követel. Míg a mi viselkedési devianciánk feléjük saját tudattartalmainknak megzavart voltára enged következtetni, addig a többség velünk szembeni ugyanilyen magatartása KITZ-et kitermelő kihatású lesz. Amikor úgy kezelnek minket, mint valami jöttmentet, mint egy barbár vándor nép elfajzott leszármazottjait, amikor meghirdetik az úgynevezett autochton lakosság magasabb műveltségét az ide vándorolt hordákkal (velünk) szemben, s amikor mindezt gyakorlatot vezérlő elvvé nyilvánítják, nos akkor szembesülésünk a többség tagjaival idegenkedő vagy egyenesen ellenséges külsőségekben fog konkretizálódni, de ugyanakkor a lelki gyötrődésektől sem mentesülünk. Lesznek kisebbségi társaink, akik elgondolkoznak afelett, vajon tényleg nincs-e igazság abban, hogy ázsiai önmagunkat teherként kell elviselnünk vállunkon. Lesznek ugyanakkor mások, akik dühödten visszautasítanak minden ilyen előítéletes viszonyulást hozzánk. Az önértékelés elbizonytalanodásának következménye lesz: *egyesek közülünk lesütött szemmel kezdik elviselni magyarságukat, s ennél durvább KITZ aligha létezik.* De mi történik azokkal, akik felháborodott, agresszív *tettekkel* válaszolnak az őket ért provokációra? Könnyen az „itt a farkas” csapdájába esnek. A ránk kígyót-békát ráolvasó, a cselekvéseiben hozzánk eszerint viszo-

nyuló többségi réteg mintegy bizonyítva látja önmaga előtt, hogy mi tényleg eldurvult lelkületű leszármazottjai vagyunk holmi portyázó söpredéknek.

A társadalomlélektanban – legalábbis tudomásunk szerint – érdeemben nem kutatják a beteljesült jóslat fordított változatát, amikor a kikényszerített ellenviselkedés értékelméletileg *előremutató, pozitív* magatartás formájában rögződik. Ez a *megbélyegző* előítéletes egymást megközelítésnek az ellenpólusa volna. Az előítélet fogalmába mindig beleértjük az *elfogultságot; a tapasztalatot megelőző ítélethozatal* ez, s a bevett szokás szerint a *rossz* tulajdonságok feltételezésére utal. De miért ne lehetne ezt a kifejezést a megszokottnál jóval gazdagabb tartalommal kezelni, amikor is az *alaptalan ítékezés* szókapcsolatba belekerül a pozitivitás, a csak feltételezett, tiszteletet kiérdemlő jegyek sokasága.

Séma szerint a prekonceptióban *mások felé* az előnytelen karakterjegyek uralkodnak, *önmagunk* megítélésében pedig az elfogultság a felmagasztalás felé közeledik. Ám ha felborul ez a sablon, aminek következtében mások felé éppenséggel a kedvező – de valóságosan nem létező – tulajdonságokról fogannak meg előítéletek, s ezek lesznek a viselkedés vezérelvei? Kis eshetősége van ennek a felmagasztaló előítéletes viszonyulásmódnak, de előfordul: *az emberek legszívesebben azt a róluk alkotott véleményt fogadják el, amely összecseng az önmagukról alkotott előnyös képpel.* Ez a társadalmi csoportszinten nem kevésbé érvényesül, ellenpólusával együtt, azzal, hogy minden olyan vélekedéssel, amely ellentmond a kollektív kedvező önmegítélésnek, nehezen vagy egyáltalán nem azonosul a közös tudat. A különböző társadalmi csoportok hajlamosak arra is, hogy az őket valamilyen oknál fogva felmagasztaló, tehát a jó tulajdonságokat túlméretező minősítéseket valósoknak fogadják el, úgy viselkedjenek, mintha tényleg birtokolnák őket. Keserű történelmi tapasztalat bizonyítja

ennek a lehetőségnek valósággá válását. Emlékeztessünk arra, hogy a fasiszta ideológiában meghirdetett felsőbbrendű fajt állítólag jellemző, egészen különleges tulajdonságok mellé a közjük nem tartozó talpnyaló behódolok hány kieszelt jegyet sorakoztatnak fel. A következmény a *beteljesült jóslat* lett: az übermenschek az őket dicsőítő, leigázott csatlósokkal úgy viselkedtek, mintha tényleg birtokolnák a nekik előlegezett magasabb rendű jellemvonásokat. Csakhogy ez nem jelentette azt, hogy a „farkas tényleg megjelent”, vagyis hogy a viselkedést szabályozó képzelt jellemjegyek valóságosak lettek.

Mindenesetre tanulságos felfigyelni erre, még akkor is, ha e viselkedésmódokat ritka és irreális motívumokkal befolyásolt jelenségnek tartjuk. *Arra aligha számíthatunk, hogy a románság zöme ilyen kontra-előítéletes módon alakítsa ki attitűdjét irányunkban.* Legfeljebb egészen ritka kivételként tapasztalunk ehhez hasonló néhány régivágású erdélyi románnak hozzánk való viszonyulásában, főleg azok részéről, akiknek valamilyen tapasztalataik vannak a „rég magyar időkől”, s elsajátították a magyar kultúrát. Azok az összehasonlítások, amelyeket a háborúban Észak-Erdélyben élt románok tesznek arra nézve, hogy az akkori nehéz háborús időben jobban biztosították a lakosságnak élelemmel való ellátását, mint a románok most, aligha keltenek bennünk olyan előítéletet, mintha mi, magyarok rendkívüli szervező képességgel rendelkeznénk. Az ilyen, egyébként amúgy is szórványos megnyilvánulások nem fenyegetik tudatunkat azzal, hogy fennhéjázó előítélettel megrontják KIT-ünket.

Talán valamivel nagyobb veszélyt rejt magában a többséghez való viszonyulásunkban az, hogy vannak sorstársaink, akik *hajlamosak bedőlni a románság öntömjénezésének*, s így az annyit emlegetett elrajzolt róluk-kép megalázkodássá deformálja magatartásukat. Igaz ugyan, hogy a tapasztalható magatartás fenomeno-

lógiai síkja, mint említettük (2.4.1.), nem mindig nyújt biztos támpontot a tevékenység motívumaira nézve. Nincs kizárva, hogy ez a szolgálalkú habitus nem az elfogadott „felsőbbrendűség” meghoszszabbítása, hanem inkább *tudatos képmutatás*. Előfordul ez olyankor, amikor kisebbségi magyarjaink kényszerhelyzetben vannak, függnek többségi személyektől, érvényesülni akarnak, s felismerik: ahhoz, hogy helyzetüket ne rontsák, úgy kell viselkedniük, mintha elfogadnák a többségnek önmagáról kialakított illuzórikusan csillogó énképét.

A KITZ tekintetében nincs nagy különbség a két jelenségi magatartás között, még ha a mögöttes mozgatók különböznek is egymástól. Még csak azon sem érdemes morfondírozni, vajon melyik jelent károsabb KITZ-gyakorlatot. Amikor azért viszonyulnak egyesek hajlott gerinccel, meghunyászkodva a többséghez, mert beugranak a román nemzeti önmagasztalásnak, akkor a KITZ-nek elsősorban *ismeretelméleti* aspektusai vannak, a viselkedés rendellenes volta a torz imagológiai képből vezethető le (2.3.4.). Ugyanez a magatartásforma a másik esetben – amikor a személyek *tudják*, hogy az uralkodó nemzet dicsekvő önmaga-képzete nem felel meg a valóságnak, s mégis úgy fordulnak feléje, mintha így volna igaz –, nos akkor az *etikai* tartással van baj. Ugyan bizony melyik károsabb kisebbségi gyakorlatunkban: ha *tévesen* ítélkezünk, vagy ha *antietikusak* vagyunk?

A fentiekből kikerekedik egy általános következtetés. Ezúttal kizárólag a romániai magyar kisebbség tudatválságának jelenségét kívánjuk mikroszkóp alá tenni, nem foglalkozunk a románság nemzeti identitástudatának zavaraiival, ezt talán valaki az ő soraikból egyszer majd megírja. Annyit azonban határozottan állítunk, hogy *az utóbbi évtizedekben a román nemzet mibenlétéről a mi KITZ-ünknel is zavarosabb képek keringenek*. Ez most egyetlen szempontból érdekel: *milyen mértékben befolyásolja a többségi*

önkép a mi róluk-képiünket s ezen keresztül praxisunkat? Válaszunk: eléggé erőteljesen. A most elemzett „itt a farkas” motívum talán meggyőzően igazolta ezt.

2.4.5. A BUMERÁNG EFFEKTUS

A gondolatainkat, tetteinket deformáló hatások ellen szerencsére kialakul bennünk egy viszonylag életképes immunrendszer. A sok néha kevesebb, mint a kevés paradoxonjának mintájára mi, a befogadó és munkálkodó kisebbségek gyakran eljutunk a telítettség állapotához, ahol könnyen visszájára fordul minden. A kritikus ponton túl az ellenünk irányuló lealázó viselkedési módok nemcsak a tudati elzárkózáshoz (teknősbéka póz [2.2.3.]) vagy a konfliktusok elfojtásához (csigaház póz [2.4.2.]) vezetnek, hanem egy *újfajta aktivizálódáshoz* is. *Bumerángeffektus* ez az átváltás, értve rajta azt, hogy a minket megrövidíteni akaró, a másik oldalról jövő tevékenység eredménye bumerángként visszahull azoknak a fejére, akik a mi fejünket célozták meg vele. Ilyenkor a felső ingerküszöböt túllépi a minket sértő praxis. Maga ez a folyamat nem a gyakorlattal kezdődik, előbb a tudattartalmakban megy végbe változás, így a fentebb említett pózoknak mintegy a meghosszabbításaként kezelhetjük. Észre vesszük a következőt: *a szuggerált rólunk-képet az unalomig ismétlik, s ezzel adott helyzetben ahelyett, hogy ránk erőszakolnák saját véleményüket, egy pontot meghaladva megszilárdítják KIT-ünket – kibújunk a teknősbéka páncélja alól, a csigaházból –, s így a szándék szerint tudatromboló aktivitásra esetenként önépítő tettekkel válaszolhatunk. A „súly alatt a pálma” (2.2.13.) általánosabb problémakörén belül megfigyelhető ez a sajátos, de elég ritkán érvényesülő viselkedésmód. S ha a megfelelő helyen nem értettünk *teljes egészségben**

egyét azzal a kitételrel, mely szerint minél nagyobb a nyomás, annál inkább növekedünk, erősödünk, most a cselekvés zónájában találunk olyan jeleket, amelyek a tézis *viszonylagos* érvényét újból elfogadtatják velünk. A diszkrimináció *részleges megtartó* erejének elismerésére gondolunk.

Helyzetünket ilyen rálátásban ekképpen írhatjuk le: ahhoz, hogy mi, a kisebbségi egyedek érvényesüljünk – s most nem a karrierizmussal rokon értelemben szólunk az érvényesülés vágyáról –, *sokkal többet kell tennünk, dolgoznunk, mint azoknak, akiket velünk szemben előnyben részesítenek*; azok, akik úgy érzik, hogy övék az ország, természetesnek tartják, hogy nyitva állnak előttük a kapuk, s ez a tudat legkevesébé sem ösztönöz; s valóban, a többségek – tisztelet a nagy erőbedobással dolgozó számos kivételnek – sokkal kevesebb erőráfordítást tesznek, mint mi, a felemelkedésük érdekében, sokan abban a hitben élnek, hogy ez mintegy önmagától megy. (Egy megszorítás: a nyomorúságos romániai életkörülmények között a többség sem számíthat könnyű boldogulásra, inkább csak *hozzánk viszonyítva* érvényes a viszonylag előnyösnek megítélt státusuk.) Nekünk, akiről azt mondják, hogy albérletben lakunk ebben az országban, ilyen ábrándjaink nem lehetnek. *Akik közülünk akarnak lenni valakik, azok vállalják a hátrányos helyzetük megkövetelte többletmunkát*. Jól meg lehet figyelni ezt a „csak azért is” mentalitást a különböző fokozatú oktatási intézményekben. A továbbtanulni vágyó magyar fiatalok jól tudják, hogy esélyeik csak akkor lesznek, ha a szaktantárgyak mellett a román nyelvet is alaposan elsajátították, hiszen a felvételi vizsgákon csak szimbolikusan használhatják itt-ott anyanyelvüket. Márpedig a lezárt dolgozatok javításakor a tanár nem veszi tekintetbe, hogy egy magyar anyanyelvű fiatal követte el a helyesírási hibát, vagy nem fejezi ki magát tökéletesen. Ahhoz tehát, hogy legalább formailag (gyakorlatilag soha!) egyenlőek legyenek

az esélyek, a román nemzethez tartozás előnyeit nagyobb szintű tudással kell ellensúlyozni. S ez az élet minden területén, nemcsak az oktatásban van így. A magyar szakmunkásoknak tudásban jóval a román társuk fölött kell állniuk ahhoz, hogy egyáltalán szóba jöhessen versenyképességük.

Egyszóval: *tőlünk is függ, hogy a felénk dobott bumeráng visszakanyarodjék, hogy a várt hatás helyett – ahelyett, hogy a diszkriminációval megtörjék alkotókedvünket, életképességünket – az önösszeszedés, vitalitásunk gyarapodása következék be.*

Sajnos a tények ismeretében nem állíthatjuk, hogy nemzeti ki-sebbségünk egyöntetűen felismerte önmagunk megőrzésének ezt a tettekben testet öltő szükségességét. A KITZ fenomenológiai tapasztalásának egyik könnyebben hozzáférhető jelenségsávja éppen ennek a bumeráng effektusnak a hiánya. Ott, ahol meghonosodik a lefegyverző gondolkodásmód és gyakorlat, *ahol sorstársaink lemondanak a többlet erőfeszítésekről, nagy bizonyossággal a KITZ jelenlétére következtethetünk.* Nem mindig élesen megvilágosodó ítékezés formájában ez így rendeződik el a tudatokban: nem tehetünk semmit a hátrányos megkülönböztetés ellen, bele kell törődnünk másodrendű állampolgári státusunkba, fölösleges minden plusz energia-bedobás. Ilyen mentalitás mellett már nem bumeráng repül felénk, hanem tudatunkat vézesesen megsebesítő nyíl.

A viselkedésünk tehát lehet, hogy megfelel a velünk szembeni praxis célkitűzéseinek – meg akarnak törni bennünket, s mi beletörődünk ebbe illetve lehet ennek pontosan az ellentéte, ellentmondhat a minket így-úgy kezelők céljainak – szeretnék, ha meghasonulnánk, de mi kiegyenesítjük a gerincünket –, történik mindez a tudatbeállítódásunk függvényében. Végül is ne feledjük: *munkálkodásunk, magatartásunk annak a meghosszabbítása, amit elménk célviselkedésként programoz nekünk.* S ha tovább akarjuk pergetni a kapcsolatokat, akkor a gondolati tett-indítékaink mögött

ott találjuk a valóságértékelést, végül is ebből szűrjük le a gyakorlat vezérelveit. Mivel ebben a láncsorban az első – kisebbségi létünk – a mi közösségünk számára *egyetlen* adottság, az utolsó, az aktivitásformák viszont *sokfélék*, s így ezek homlokegyenest elmentmondhatnak egymásnak, valahol a két pont között kell lennie valaminek, ami ilyen vagy olyan irányba tereli praxisunkat. Ez a köztes tényező a *tudat*. Valahol itt kell keresni a gyakorlati reaklási módok sokféleségének okát. A tudaton belül a tevékenység erre-arra térítésének számos változata van, de ezek mindenike lényegében a két fókusz körül gravitál: vagy *helytelenül értékeljük a léte*t, s emiatt hiányzik az önmegtartásunkat szolgáló cselekvések ösztönzése, vagy egyesek érzékelik ugyan a kisebbségi megaláztatást, de *nem tudják kiválasztani* a bumerángot visszafordító aktivitásformát. Akár az egyiket, akár a másikat mérlegeljük, következtetésünk ugyanaz lesz: kisebbségünk tudatbeállítódása *viszonylag független* a minket körülvevő *létkerettől* – hiszen így is meg úgy is értékelhetjük azt de relatíve önálló a *cselekvésmintákhoz* mérten is, ugyanis a felismert létből még nem feltétlenül következik a hatékony gyakorlat, nincs kizárva az anti-munkálkodás választása sem, vagy az említett behódoló hozzáállás.

A KITZ nagy szóródása tapasztalható ebben a bonyolult korrelációban. A hamis önarcképből támadt inadekvát cselekvés csak az egyik, legnyilvánvalóbb eset. A helyes világlátás és a helyzet megkövetelte munkálkodás közötti diszkontinuitás a másik, bár ezt nehezen észleljük, hiszen – mint az eddigiekből kiderült – inkább csak a tetteket fogjuk be, s nehezen következtetünk az őket mozgató tudattartalmakra. De ott van egy fájdalmas változat, az, *amikor az emberek nemcsak hogy jól képezik le válsághelyzetiünket, hanem le is szűrik maguknak, milyen elvek szerint kellene élniük, de számukra szinte lehetetlen hozzáigazodni ezekhez a cselekvésnormákhoz*. Az akadályoztatásnak számtalan formája van: a

munkafeltételek hiánya, a hiányos szubjektív adottságok, olyan fokú kényszerhelyzet, amelyet nem tudnak elkerülni és így tovább. Ilyenkor marad a szellemi gyötrődés: a bumeráng nem akar visszafordulni. Hasonlatunk ugyanis – mint kiderült – egy ponton megszűnik analógiának lenni: kisebbségi életünkben a bumeráng nem önmagától, hanem a mi hozzájárulásunkkal kanyarodik vissza.

2.4.6. CÉLTÁBLA ÁLLAPOT – KOMPROMISSZUM

Kisebbségi létezésünk méltán viseli a *céltábla állapot* elnevezést: úton-útfélen megcéloznak bennünket ilyen-olyan ránk hatásokkal, s ezek közül, sajnos, nem mindeniket tudjuk visszairányítani, s még kevésbé úgy, hogy megerősödve kerüljünk ki. A bumeráng effektus nem egyetemes érvényű. A reagálásnak más módzatai is vannak, s ezek tétovázóvá teszik a társadalmi gyakorlatunkat, viselkedésünket.

Lehet, hogy vannak, akik kétkedve fogadják ezt a jellemzést, nem érzik a céltábla helyzetünket, inkább ennek az ellenkezőjét tapasztalják, azt, hogy a többségi oldalon *nem akarnak tudomást szerezni rólunk*. Ez a benyomás érthető, hiszen egy különös elmentmondásra kell felfigyelnünk. Való igaz, hogy ebben az országban a kisebbségekről, jelesül az itt élő magyarságról mint népcsoportról elég régóta hivatalos körökben egyre kevesebb szó esik, szinte nemlétezőnek tekintenek. Aki csak ezt látja, annak bizarnak tűnik a céltábla hasonlat, amely azt sugallja, hogy a többség szeme ránk irányul. Nos ezt a látszatellentmondást fel tudjuk oldani: *amikor kikerülünk a látóterükből, tulajdonképpen akkor sem felejtenek el minket, hanem tudatosan – tehát nagyon is ránk gondolva – negligálnak*. Hadd példázzuk ezt: román történészek megírják valamelyik erdélyi város, teszem azt Kolozsvár történe-

tét; szót sem ejtenek rólunk, mintha mi magyarok semmit sem tettünk volna a város felvirágoztatásáért; képzeljük el: a szerzők milyen erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy mi kimaradjunk, hány ismert tényről, adattól voltak kénytelenek tudatosan eltekinteni; vagyis szakadatlanul ránk koncentrálnak „feledkeztek el” rólunk. Egyszóval: akár közvetlenül érezzük céltábla státusunkat, akár a felszínen úgy tűnik, mintha levegőnek néznének, mindenképpen miránk szegezett tekintettel sértenek bennünket. Amikor szakadatlanul megsebeznek szóval, cselekedettel, ugyanúgy az ellenünk irányuló ellenszenvet érezzük, mint amikor egyszerűen elnéznek felettünk. Az érzékeny lelkületű társainkban ez is meg az is lelki válságot indíthat el, s ennek levezetésére keresik a megfelelő magatartásmódokat. A már elemzett elfojtás (2.4.2.) és a racionalizáló védekezés (2.4.3.) mellett vagy ezekkel összefonódva ott van egy másik módszer: a *kompromisszum* keresése.

A mindenkori összeegyeztetést választó társaink viselkedésében a legfeltűnőbb a *koherencia hiánya*: egyszer így, másszor úgy nyilvánulnak meg tetteikben. Az ilyen emberek nem képesek önmagukban úgy feloldani a minket ért káros hatásokat, hogy azok ne tevődjenek át a praxis területére (elfojtás), de arra sem képesek, hogy szubjektíve racionalizálva elfogadják a kényszerítő egyetlen cselekvés lehetőségét, hogy minden körülmények között magamagukat adják. A belenyugvás egyik formája ez is, de nem magunkat visszafogó, az önmagunkat nem kinyilvánító forma, hanem a tudathasadás felé mutató megalkuvásféleség. Akik így gondolkodnak, azok *össze tudják egyeztetni a megalázkodást a (szerintük) gerinccel, a kollektív önmagunk eltitkolását a mellveregető kivagyisággal, a ránk kényszerített inaktivitást a cselekvőkészséggel és így tovább*. Ez az attitűd a tudatokban a maga oppozicionális voltában elevenedik meg, az oldalak különválnak, az emberek nem ellentmondásosan, hanem egyszer az

egyik, másszor a másik ellentétes oldal szerint állnak hozzá a dolgokhoz. Az ellentmondásokban ugyanis a két ellentétes oldal *egy időben* mutatkozik meg, enélkül nincs kölcsönhatás az oldalak között, nincs *viszony*, ami nélkül az ellentmondás nem lehet önmaga.

Kétféle „következetességet” feltételez ez a KITZ-zel elhomályosított viselkedés, de a kettő között az inkonzekvencia sokszintűen kimutatható: *etikailag, praxiológiailag, axiológiailag* egyaránt. Más életviteli normákat követel az ilyen ember a románsággal kiépített kapcsolataiban, mint a saját közösségében, nincs egységes értékmércéje, az a követelmény például, hogy *legyünk mindig egyenesek*, eleve elesik, hiszen a meg nem engedett kompromisszumos gyakorlatban a pragmatikus szempontok uralkodnak, s így éppen a képmutatás válik „értékké”, ha a többségtől előnyöket kell kicsikarni.

A KITZ-et ilyenkor a *tudat* és a *polivalens praxis* közötti megfelelés hiányából olvashatjuk ki. Az ilyen identitástudatzavarban szenvedő kisebbségek úgy próbálják áthidalni a céltábla állapotot, hogy a többség előtt úgy tesznek, mintha nem ők lennének a támadások célpontjai, hozzádörgölődznek a minket megcélzókhoz, gondolván, hogy ekképpen legalább ők maguk megmenekülnek a szakadatlan „lövődözéstől”. Saját kisebbségi körükben azonban már siránkoznak, úgy viselkednek, mint a sorstársak. Végletes manifesztációja ennek a kompromisszumnak az, amikor a kisebbségek tudatába befészkezik magát a *gyűlölet* a többség felé, a viselkedésben viszont a legnagyobb *rokonszenvet* akarják kimutatni a románság iránt. Ez már a *kettős én* robbanással fenyegető lelkiállapota. Ilyenkor az örök ellenőrzés – nehogy gondolataimnak megfelelően viselkedjek, s így eláruljam magamat – felőrli a lelki energiákat. A *nacionalizmus* befelé, az *(ál)asszimilációs készség* kifele, íme, így válik ketté a *tudat* és a *praxis*, s lesz az ilyen személy többszörösen a KITZ hordozója.

A kompromisszumos mentalitást és gyakorlatot nemegyszer jellemzi a *kompenzáció*. A lélektanban és társadalomlélektanban erről a jelenségről akkor beszélnek, amikor az egyedi vagy kollektív szubjektum valamilyen oknál fogva sértve érzi magát, a sérelmét cselekedeteivel nem tudja megtorolni, s így ennek kiegyenlítésére a tudata segítségével vesz elégtételt. Ez a kompenzációs anti-praxis eredhet *tényleges* sérelmekből, amikor valóban lebecsülnek, megaláznak, nem tartják tiszteletben emberi méltóságunkat, de lehetnek kizárólag egyéni okai is, ha a sértés *nem valószínűs*, csak *úgy képzelik* egyesek, hogy a retorzió jogos lenne; ilyenkor, mondjuk, az alacsonyabbrendűsége, gyöngesége stb. miatt forral bosszút az ember, s mivel azokra, akikhez mérten ez a feltételezett hátrány fennáll, nem képes visszavágni, marad a tudaton belüli kárpótlás. Kisebbségi létünkre sokkal inkább jellemző az első eset – a valóban elszenvedett méltánytalanságok „kiegyenlítése” –, a csak *képzelt* előnytelen helyzet miatti kompenzációs morfondírozást legfeljebb kollektív magunkkal szembeni negativista viszonyulás, önhibáink alaptalan firtatása mint lelki deformáció, hajlamunk az alaptalan önostorozásra s esetleg még néhány más motívum indítja meg. A két verzió között a mérleg nyelvét már az is az objektív okokból eredő levezetés felé mozdítja ki, hogy szinte nem marad olyan ellenünk irányuló támadási lehetőség, amelyet a többség nacionalista exponensei ne használnának ki, így alig akad az önmarcangolás számára tartalom. Az említett alacsonyabbrendűség vagy gyöngeség sem mindig kitalált indok a kompenzálásra, hiszen támadó szándékkal nemegyszer a szemünkbe mondják, hogy ilyenek vagyunk.

A cselekvést visszafogó és az aktivitást tudati szintre terelő itt ábrázolt jelenség jól beleillik hasonlatunkba: a *kompenzációs álkiutat sokan azért keresik, mert a céltábla nem tud visszalőni*. A tettek szurrogátumát jelenti a kompromisszumos elmének minden

olyan próbálkozás, hogy a praxis köréből kikerülve válaszoljon az ellene irányuló gyakorlatra. Az inkoherencia lehetőséget nyújt erre. *Ha valaki nem önmagát nyilvánítja ki a többség felé, a sors-társai körében viszont nemzeti hovatartozásának megfelelően akár harcosan is megnyilvánul, akkor a kompenzációs szindróma fogja jellemezni. Ők a nagyszájú, a fenyegetőző, a szavakban mindenre képes, de tettekre alkalmatlan emberek, akik nem akarják túrni megaláztatásukat, de ennek kimondásán túl semmit sem tesznek. Így hát tulajdonképpen semmi sem történt, csak valakik el merték mondani a négy fal között azt, amire gondoltak. A bosszúállás édes gyönyöre ezzel ki is merült, a lelki konfliktusokat levezették (ha levezették?) – megkerülve a praxis erőterét. Gyenge vigasz az ilyen kisebbségi nagyszájúnak az, hogy jól megmondta. A tetteredmények nélkül a szó elszáll, anélkül hogy a benne potenciálisan felgyűlt valóságváltoztató mozgásenergia felszabadult volna.*

Erre a kompromisszumos-kompenzációs, akció nélküli hozzáállásra még rá is lehet licitálni. A tett nélküli verbalizmustól visszafele haladva a tudat felé olyan közegbe jutunk, amely még nagyobb mértékben képes eltávolodni a praxistól: az *álmodozó énhhez*. Eddig jutva már teljesen el lehet szakadni mindenféle gyakorlattól, elég belefeledkezni a „mi lenne?” típusú képzelgésbe, s a legnagyobb baj az, hogy az nemcsak hogy nem aktivizál, de egyenesen kioltja a még pislákoló tettvágyat is. A placebo jellegű mannavárás már érintett állapota ez (2.3.12.), kompenzáció a legmagasabb fokon. S mivel a maga nemzeti kisebbségi környezetében a kvázi-aktívan – bőbeszédűen – megnyilatkozó emberek nemcsak dühüket, hanem álomképeiket is szavakba tudják önteni, megindul az illúziók terjedése, a *társasági álmodozás*, ami a leg-tökéletesebb kompenzációs üresjárat. A család, a baráti kör ismét kezd úgy viselkedni, mint az ősember, aki azt hitte, hogy ha az

ellenfelét jelképező tárgyat – mondjuk egy bábut – elpusztít, akkor ezzel eleve biztosította győzelmét vetélytársa felett. A bábu elégetését ezúttal a szavak helyettesítik, de ugyanolyan hatással, mint hajdan a primitív ember életében. Mennyivel más, amikor a jelképek felégetését nem a szó pótolja, hanem *ténylegesen* megtörténik – mondjuk Brassó belvárosában –, amikor is egy *gyakorlati* tevékenység részeként, ha úgy tetszik, jeladásként történik a szimbólumok nyilvános megsemmisítése. Ebben már vajmi kevés van az őseMBER magatartásának reminiszcenciájából. De kompenzációból sem sok.

A kompenzálás kisebbségi életvitelünkben nem azonos azzal a folyamattal, amelyet az orvostudományban, a fiziológiában így jelölnek. Kompenzálni, vagyis kiegyenlíteni, kárpótolni az életműködések világában azt jelenti, hogy egyik vagy másik szerv, szerkezet funkcionális zavarait más szerkezetek működése kárpótolja, az egész organizmus életképességének (legalább részleges) fenntartása céljából. A társadalmi csoportok kompenzációs erőfeszítései nem ilyenek. *Kisebbségi közösségünk működőképességét egyáltalán nem fokozza az, ha cselekvés helyébe kompenzált pótcselekvés, tettek nélküli szó kerül.* Ettől még továbbra is marad a céltábla állapotunk, annak fájdalmas következményeivel.

2.4.7. KUDARCÉLMÉNY, FRUSZTRÁCIÓ

A kompenzációs álszándék, verbális magatartás okát más oldalról is megközelíthetjük. Ide menekül az adott személy gyakran azért, mert rengeteg frusztrációnak van kitéve, szinte nap mint nap kudarcélményei vannak. Hozzá kell szoknunk, hogy terveink, szándékaink elég ritkán valósulnak meg, főleg akkor nem, ha ezeknek nemzeti színezetük van. De esetenként még azok sem, amelyek ér-

zésünk szerint kívül esnek a kisebbségi zónán, amolyan semleges területnek tűnnek, csakhogy *mások* ezt is megtöltik nemzeti tartalmakkal. Jól tudja ezt az a magyar mérnök, aki mondjuk a találmányának kidolgozásakor társként saját nemzetiségéhez tartozókat keres, majd kiderül: ilyen nemzetiségi összetételben nem lehet a találmányt elfogadtatni. A frusztráció, szűkebb értelemben, a fiaskó fájó szubjektivizálását, a balsiker miatti bénító benyomást jelenti, tágabb értelemben azonban frusztrációnak – tehát kellemetlen átélésnek – vannak kitéve az emberek, *valahányszor akadályoztatva érzik magukat létviszonyaik bármelyik pásmáján*. Vagyis a frusztrációs feszültség jelen lehet már a cselekvés megindulása előtt – tehát nemcsak akkor, amikor a praxis nem vezetett a kitűzött célhoz –, még a célkitűzés során akadályoztatott személyben is megjelenhet ilyen negatív lelkiállapot. Vagyis: *a frusztráció nem szükségképpen feltételezi a cselekvést*, megelőzheti a munkálkodás során előállt felsülést, s ilyen minőségében *bénítja magát az aktivitást*. A frusztráció a szó tág értelmében *bármiféle* szándékunk – tehát nemcsak a cselekvést bemerő, célmegvalósító intenciónk – keresztvezését jelenti, akár *vágyaink* megghiúsítását is, még mielőtt valamiféle realizálódás lehetősége körvonalazódott volna előttünk. Ilyen lelkiállapotba kerülünk akkor, ha éppen nem akarunk semmit sem tenni, csak pusztán a lényegünkhöz hozzátartozó *létezésünkben* akadályoznak. Ilyenkor nem tervek dőlnek dugába, nem törekvéseket keresztvez valaki, tehát felsülés nincs a célmegvalósítás elmaradása miatt, a frusztráció mégis megjelenik. Amikor például egy hivatalban ránk szól valaki: beszéljünk románul, s még sérteget is azzal, hogy „román kenyeret eszünk”, aligha lehet szó arról, hogy szándékainkat hiúsítják meg. Hacsak nem az volt a célunk, hogy érvényesítsük az alkotmányban farizeuskodva előírt jogunkat, s ezt teszik lehetetlenné – de talán ettől a köznapi helyzetekben jórészt eltekintünk, aki magyarul próbál értekezni

tisztviselőkkel, az rendszerint nem erre gondol, sokkal praktikusabb ennél: anyanyelvén jobban ki tudja fejezni magát.

A belebukásunkra adott válaszuk többféle lehet. A már vizsgált kompenzációs forma (2.4.6.), az elfojtás (2.4.2.) még nem meríti ki a lehetőségeket. Annyit mindenesetre jó aláhúzni, hogy a frusztráció az itt felsorolt magatartásmódok *előkészítője*, tehát rendszerint időrendi sorrend van a minket megrövidítő helyzetek és az említett reagálási módok között, s ez az egymástutániség ok-sági kapcsolatnak is tekinthető. De ugyanazok az okok – kudarc-élmény, akadályoztatás – más magatartásformákat is eredményezhetnek. Ilyen az *agresszív visszautasítás*, a *tevékenységi kör le-szűkítése*, az *önbizalom elvesztése* vagy szerencsésebb esetben a szükséges (nem végletes) *frusztrációs tolerancia*. Vegyük szem-ügyre őket.

Az *agresszió* a legkevésbé javallt replika, ahol felüti a fejét, ott a KITZ-re következtethetünk, jelesül arra a KITZ-formára, amely valódi helyzetünk inadekvát leképezéséből származik. A való-sághű KIT-ben ugyanis benne van annak a felismerése, milyenek az erőviszonyok köztünk és a többség között. Ha jól ismerjük ön-magunkat, akkor látjuk, mennyire gyöngék vagyunk ahhoz, hogy a kihívásra erőszakos visszavágással válaszoljunk. Vigyázat! Ennek az elfogadása még nem puhány belenyugvás, ha lemondunk a frusztráció elosztatásának kihívó változatáról, azért még számos hatékony eszközünk marad, s ezek felhasználásával vissza tudunk vágni. Fel kell mérnünk a távolabbi következményeket is. Jó tu-domásul venni, hogy nem vagyunk egy súlycsoportban azokkal, akiktől a frusztrációs hatás jön. Az ő kezükben a hatalom s a megtorlásnak számos eszköze. Nincs kizárva, hogy szándékuk *provokatív*, azért hoznak minket kétségbeesett helyzetbe, hogy meggondolatlan cselekedetre szánjuk rá magunkat, s így mintegy igazolják a világ előtt az ellenünk hozott intézkedések, úgymond,

jogosságát. Különbséget kell tennünk a szűk körű agresszív ríposzt és a széles tömegeket átfogó erélyes fellépés között. Mindaddig, amíg ez utóbbira nem nyílik lehetőség, a normális létezésünk akadályoztatására adott egyéni vagy kisebb csoportos erőszakos válasz csakis kárunkra lesz. S amikor a *széles tömegeket* emlegetjük, nyilván beleértjük ebbe a demokratikus román erőket, amelyek nem a nemzeti elnyomás okán, hanem a társadalmi rendszerből fakadó s minden állampolgárt sújtó állapotok ellen, a demokráciáért lázadnak. Nem kell bizonyítani azt az axiómát, mely szerint a demokratikus átalakulások Romániában nem lehetnek végbe anélkül, hogy a demokrácia gyümölcseit ne élveznék a kisebbségek is. „*Nemzeti*” vagy „*nemzeti kisebbségi*” *demokrácia nem létezik*. Így minden tömeges akció az embertelen személyi diktatúra ellen, a rendszerváltásért, a demokratikus szabadságjogok kivívásáért egyben a nemzeti kérdés rendezésének premisszájáért folytatott küzdelmet is jelenti. De mindaddig, amíg ennek kibontakoztatására nem nyílik lehetőség, minden elszigetelt hősködés action gratuite-nak számít.

Az agresszív reflektálás mellett megtaláljuk a frusztráció eloszlatására irányuló másik kísérletet: *a tevékenységi kör leszűkítését*. Mivel a kudarc átélése rendszerint valamilyen aktivitásformához kapcsolódik – azért csak *rendszerint*, mert esetenként a tevékenységtől tartózkodó emberek is ki vannak téve effajta megrázkódtatásoknak –, vannak közülünk olyanok, akik ezektől bénító élményektől úgy próbálnak szabadulni, hogy lehetőség szerint tartózkodnak minden frusztrációgyanús praxistól. Az elzárkózásnak több oldalról bemutatott esete ez, valamilyen többlet magyarázattal dúsítva: ez a beszűkülő állapot több, mint amikor csupán a rájuk nézve kellemetlen információktól tartózkodnak (2.2.3.), inkább az antifunkcionális értelemben vett „csigaház póznak” (2.4.2.) felel meg, csak ezúttal az ide vezető egyik ok is megvilá-

gosodik: *az emberek rendszerint azért bújnak a csigaházba, hogy elkerüljék a frusztrációval járó lelki traumákat.*

Az ismételt kudarcélmény – a közösségünk tagjai nem választják a tartózkodást a többséggel konfrontáló cselekvésektől – könnyen az *önbizalom elvesztésébe* torkoll, s esetleg ennek a továbbvitele lesz a beszűkülő tevékenység. A gyakran frusztrált, a szándékainak megvalósításában ismételten korlátozott ember az eredménytelenség gyakori átélésének következtében könnyen elbizonytalanodik, zavarba jön, nem tudja pontosan eldönteni, vajon nem tőle függő gyöngeségekből erednek-e felsülései. Félni kezd a tevékenységtől, igyekszik elkerülni a kudarcokkal fenyegető szituációkat. Igen ám, de a cselekvés megkezdése előtt még nem tudhatja pontosan, vajon tényleg balsikerrel jár-e majd munkálkodása, s emiatt akkor is tartózkodni fog az aktivitástól, amikor a fiaszó talán elmaradna. Persze most nemcsak nagy változásokat hozó ügyködésre gondolunk, a mindennapi élet apró-cseprő foglalatosságai közepette is fellép ez a gyakorlattól eltávolító szubjektív motiváció. Amikor egy üzemben a magyar mester nem meri prémiumra fölterjeszteni a saját nemzetéhez tartozó beosztottját, félve attól, hogy a vezetőség kellemetlen helyzetbe hozza őt, ráolvassa, hogy elfogult, nos, ilyenkor a tett talán azért marad el, mert ilyen kilátás – tehát egy szubjektív megítélés – visszafogja a szándékot, holott a feltételezett kínos szituáció talán nem is következett volna be. A frusztrációt – mint jeleztük – rendszerint valamely tevékenység végrehajtásának *akadályoztatásából* származó nyomasztó érzületként értelmezik. Nos ez az akadály adott esetben kezd *belső* indíttatású lenni, persze miután számos *kívülről jövő* korlátozó, bénító benyomás után hozzászoktunk a gyakori ilyenfajta sokkhoz, olyannyira, hogy meg sem várjuk, amíg kintről keresztezik intenciónkat, inkább eleve lemondunk minden próbálkozásról. A nem cselekvő vagy saját aktivitásukat szubjektív in-

dokkal (esetleg áлиндokkal) visszafogó kisebbségtársainknak jelenség szintű viselkedéséből nagy valószínűséggel következtetni lehet KIT-jük megrendülésére. A sértetlen KIT-ben ugyanis benne kell lennie annak, hogy *minden lehetőséget* felhasználva – sőt néha a lehetetlennek tűnőt is megpróbálva – meg kell nyilvánulnunk nemzeti kisebbségi hovatartozásunk szerint akkor, amikor erre szükség van.

Végül a frusztrációra adható válaszok között ott van az is, amely jó irányba tereli a cselekvést, védelműl szolgál a KITZ ellen. Ez a *frusztrációs tolerancia*. Az ilyen lelki tulajdonsággal rendelkező egyének nem kívánnak struccpolitikával kitérni a kudarcok elől, nem csökkentik le megnyilvánulási körüket, nem adnak agresszív választ a sérelmekre, hanem kialakítják magukban a tűrőképességnek azt a fokát, amely alatta van a mindent elviselő alázatosságnak, de fölötte van a mindenben frusztrációt kereső túlérzékenységnek. A nem az a legény, aki adja, hanem aki állja szólásmondásnak átfogalmazott formája ez: minden minket ért bántalom, kudarc hadd eddzen meg bennünket. Ilyenkor a frusztrációt elviselők *feldolgozzák magukban* a nyomasztó benyomásokat, s teszik ezt oly módon, hogy megerősödvé kerüljenek ki belőle. (Bumeráng effektus [2.4.5.]). Azt nem állítjuk, hogy ez a frusztrációs tolerancia akkor működik eszményi formában, ha a kudarcélmények *nem befolyásolják* magatartásunkat. Ez nem tolerancia, hanem *érzéketlenség* volna. A tűrőképességnek magas foka, igenis, modellálja viselkedésünket – más szóval azt tesszük, amit a céltábla állapotunkban tennünk kell –, de nem meggondolatlanul, nem az itt és ma ért megbántásunkra elhamarkodottan visszavágva.

A frusztrációs tolerancia ebben az értelemben bizonyos *menyiségi szintet* feltételez. Érzésünk szerint *nem a legmagasabb fokon*, hanem *a legadekvátabb szinten* lesz leghasznosabb cselek-

vés-válaszunk a minket ért megrázkódtatásokra, ez szilárdítja leginkább KIT-ünket.

2.4.8. TELEOLOGIKUS ZÖKKENŐK

A cselekvés akadályoztatásából származó kudarcok, a balsikerélmény hamar megbontja az ember célszerű tevékenységének struktúráját. Köztudott, hogy ebben a szerkezetben három alapvető mozzanat van: *a.* a *célkitűzés*, amely társul a célmegvalósítás eszközeinek tudati keresésével, *b.* az *eszközök működtetése* mint valóságos aktivitás, valamint *c.* a *megvalósult cél*. A működés zavarait mind a három csomóponton felleljük.

a. A *célkitűzés* szakaszában – mint kiderült – a bajok főleg abból fakadnak, hogy a frusztrációtól való félelem eltanácsolhat az esetleges realizálható céloknak akár csak a körvonalazásától is. Igaz ugyan, hogy nehéz eldönteni, vajon valamely cél elérhető-e vagy sem, hiszen mindaddig, amíg ilyen irányú munkálkodás nem idült el, legfeljebb *elméletileg* latolgathatjuk a siker eshetőségét. De azért ez a gondolati mérlegelés elegendő ahhoz, hogy nagy bizonyossággal állítsuk: számos *valószínűleg* megvalósítható célt egyszerűen nem vetítünk magunk elé. Vonatkozik ez az egyéni és a közösségi nagyságrendre egyaránt. Csak ötletszerűen egy ilyen: a funkciókat birtokló kisebbségi nemzettársaink nemigen forgatnak a fejükben olyan célt – tisztelet a kivételnek –, hogy rebellis aktussal valamilyen nyilvános hazai fórumon – nagygyűlésen, konferencián – félretéve a kezükbe nyomott, felolvasandó szöveget, őszintén feltárják *nemzetiségi panaszainkat*. Még akkor is, ha estleg csak néhány mondatot tudnának elmondani – mint ahogyan azt más ügyben Pârvulescu tette –, mindenesetre ezzel is felhíva a figyelmet tarthatatlan helyzetünkre. Nem hisszük, hogy ez megva-

lósíthatatlan cél. Vajon miért nem tűzi ki senki? Minden bizonynyal a frusztrációnál sokkal súlyosabb következmények elrettentik az erre alkalmas személyeket az ilyen kockázat vállalásától. No meg figyelembe kell vennünk, hogy az ellenszelekció eredményeként – ismét nagy tisztelet a kevés kivételnek – ezt olyan talpnyalók tehetnék meg, akik ha ilyen célokat forgatnának a fejükben, nem volnának ott, ahol vannak.

A célkitűzés fázisában akad még egy másik mozzanat, amely a kollektív kisebbségi teleologikus cselekedeteinket hátráltatja: *hiába fontolgatnánk nemes és hasznos célokat, a megvalósításukhoz szükséges eszközök nem mindig állnak rendelkezésünkre*, így még ha lelkünk mélyén melengetünk is óhajokat, le kell mondanunk azok céljá növesztéséről. Hány tisztánlátó elme töpreng például azon, hogy meg kellene teremteni a *tényleges* nemzeti politikai képviselőt. De éppen mert tisztánlátók, felismerik, hogy egy ilyen célkitűzés a diktatorikus, totalitarista rendszerben lehetetlen, s ilyen cél megfogalmazása a valóságérzés hiányáról tanúskodna.

Nagy gondot okoz a célok megfogalmazásának szakaszában az *egyéni, csoport- és közösségi célok összeegyeztetése*. Lélektani kísérletek igazolják, hogy a kiscsoportok belső kapcsolataiban a közös célok kitűzésével át lehet hidalni az oppozíciós szembenállást. Ugyanez a szükséges árnyalásokkal vonatkozik a nemzeti kisebbségi közösségünkre is. Amikor azonban népcsoportunkat eleve csak megszorítással illelhetjük a *közösség* kifejezéssel (értve ezen, mint már elmondottuk [2.3.10.], főleg a *kulturális* kollektivitást), még egy megkötéssel kell élnünk: *a romániai magyar kisebbség összetétele szerint olyannyira heterogén, hogy az „egységes céloktól fűtött nemzetrész” értelmében sem tekinthető közösségnek*. Vagyis igen nehéz volna eloszlatni az egyminőségünkön belüli súrlódásokat azokkal a bizonyos közös célokkal. Ugyancsak lélektani megfigyelés az is, hogy a versenyhelyzet

rendszerint nem csak a másik féllel szembeni támadó viszonyulást váltja ki, a mi-csoporton belül is megoszt. Elővigyázatosan ezt is át tudjuk ültetni a társadalomlélektan közegébe. Mi, romániai magyar kisebbségek szembetűnő *versenyhelyzetben* vagyunk a többséggel, még ha ezt a szembenállást nem is az egyenlő esélyek jellemzik. Csakhogy egy ilyen konkurencia a belső struktúránkat is mállasztja. (S most a konkurenciát nyilván nem a piacgazdasági konkurencia értelmében használjuk.) Megjelennek a kisebb vagy nagyobb csoportok, amelyek bizalmatlanul néznek egymásra. Megindul a vádaskodás, az „áruló”, a „lepaktáló” jelző a versenyhelyzetben arra utal, hogy „mások” a versenytárs felé orientálódnak, vagy külön érdekeiket akarják rákényszeríteni az egész kisebbségre, esetleg a csoportcélokat fontosabbnak tartják, mint az egész kisebbségét. A területi szóródásból adódó különbségeket, a felekezeti eltéréseket, a politikai meggyőződés pluralitását s még ki tudja hány szempontot fel lehet használni arra, hogy ez a heterogén jelleg akadályos legyen a nemzeti kisebbségi szintű egyeztetett célok megszületésének. Mindezt tetőzi az, hogy az egész nemzeti kisebbségi létünk jobbá tételére irányuló közös célok leginkább abba a kategóriába tartoznak, amelyeknek a megvalósítására nagyrészt hiányoznak az eszközök. Anyanyelvünk védelme, művelődésünk ápolása, gyarapítása, az anyanyelvűnkhez fűződő kapcsolatok szorosabbá tétele egytől egyig olyan cél, amellyel – minden belső tagoltság ellenére – egész közösségünk egyetért. A hiba ott van, hogy a realizálás nemcsak tőlünk függ, a rajtunk kívüli, az államhatalom részéről jövő ellenakciók olyannyira leszűkítik e célok kollektív megvalósításának valószínűségét, hogy összkisebbségi méretekben ezeket nehéz *közösségi* cselekvésirányként megjelölni. Marad tehát a másik változat, az, hogy minden kisebbségének külön-külön egyéni célként kell kivetítenie azt, amit közös erőfeszítéssel nemigen tehetünk meg. Ez

a helyzet mostani kisebbségi létezésünknek egyik tragédiája, vésszes KITZ-forrás. Ugyanis a *legnagyobbrészt magukra maradt személyek, legfeljebb a kisebb közösségek segítségével, de az egész közösség támogatása nélkül kénytelenek olyan célirányos munkálkodást folytatni, amelyet magának a közösségnek kellene elvégeznie*. Vagyis az egyetemes célok ezer meg egy egyéni céllá esnek szét. Így mondjuk az anyanyelv pallérozása mint önfenntartó cél nagy mozgalom helyett inkább a kisebbségi egyedek, csoportok lelkiismeretén múlik, azon, vajon tudatosan kitűzik-e maguk elé azt a célt, s a kisközösségek – főleg a család – segítségével megvalósíthatónak tartják-e.

b. A realizált célhoz vezető eszközök használata sem zökkenők nélküli. (S most az *eszköz* kifejezést a szó legtágabb értelmében használjuk: *minden*, ami hozzásegít a cél eléréséhez, eszköznek tekinthető.) Ennek kapcsán az első nehézség az, hogy kevés eszköz áll rendelkezésünkre nemzeti önmagunk megszilárdításához, s ez egymagában behatárolja ésszerű célkitűzéseink területét. Nagy baj az is, hogy a meglévő szerény eszköztárunkat nem tudjuk rendeltetésének megfelelően működtetni. Ekképpen, visszacsatolva a fenti lehangoló megállapításunkhoz: azt a jelenséget, hogy összkisebbségi céljaink egyedi célokká fokozódnak le, az eszközhasználat korlátai szempontjából igazolni látjuk. Tény, hogy főként azért nem vagyunk képesek nagy horderejű közös célokkal lelkesíteni közösségünket, mert *nincsenek meg* az ilyen célrealizáláshoz szükséges instrumentumok, de ezt kiegészíti még egy ok: a *meglévő* eszközök sem alkalmasak nagy célok kitűzésére.

Itt vannak például a fő nemzettörzsünkkel, Magyarországgal való kapcsolataink, illetve ezek elmélyítése mint az egész kisebbségünket érintő cél. Közösségünk a nemzeti kisebbségi politikai képviselet hiányában nem képes nyomást gyakorolni az államvezetésre annak érdekében, hogy enyhítsen a megszorításokon. Min-

denkinek magának kell megkeresnie az eszközöket ahhoz, hogy az egyéni problémává vált célját – a kapcsolatteremtést – megvalósítsa. Tehát az átváltást az egyedi célba ebben az összefüggésben elsősorban az *eszközök hiánya* eredményezi. Arról egyelőre még álmodni sem merünk, hogy létezzék olyan nemzetiségi intézményünk, amely megszervezné a látogatásokat, közvetítene, mondjuk hozzájuttatna minket magyarországi lapokhoz, könyvekhez, egy szóval erre szakosított eszköze volna a sokat emlegetett hídépítésnek. De ez még nem minden. Az eszközhiány mellett ott van még valami, ami miatt nem tudjuk az *egyedek* teleologikus tevékenységének köréből kiszakítani és *nagyközösségivé* tenni a természetes kötelekeinket erősítő célunkat: szerény eszközeinket sem engedjük úgy felhasználni, hogy konvergensen Nagy Céllá formálják százazrek egyéni erőfeszítéseit. A magyar nyelven játszó színtársulataink – azért ez a nyakatekert megfogalmazás, mert kimondottan magyar színházunk csak Kolozsváron van, egyébként mindenütt „magyar tagozatként” működnek színtársulatok a román mellett –, a magyar folyóirataink, lapjaink szerkesztőségeinek nincs joguk közvetlen kontaktust kezdeményezni, tapasztalatcserét szervezni az azonos profilú szerkesztőségek között, magyarországi turnéra menni, és így tovább. Más nem nemzeti színezetű intézmények rendezett körülmények között szintén hozzájárulhatnak az egy nemzethez tartozók közötti érintkezés normalizálásához. De ezt az eszközt sem tudjuk összkisebbségi szinten a várt eredmény céljából mozgásba hozni. Az *Írószövetség*, az *Akadémia* és más tudományos intézmény nem olyan fórum számunkra, amelyet ráhatással összkisebbségi célrendszerben fel tudnánk használni arra, hogy íróink vagy tudósaink közvetlenül érintkezzenek a határainkon túli magyar pályatársaikkal. Csaknem katasztrofális a helyzet a tudományok művelői körében. Az egzakt természettudományoknak aligha van nemzeti arculatuk, így az amúgy is kevés

romániai magyar szakembert – a hivatalos álláspont szerint – nincs miért intézményesített formában összehozni a magyarországiakkal, ami pedig a társadalomtudományokat illeti, e tekintetben, úgymond, Magyarországon nacionalista, irredenta és másmilyen irányzatok kaptak lábra, így nem tanácsos a romániai magyar szakmabelieknek ilyen hatásnak kitenniük magukat – íme a pártállami kultúrpolitika érvelése, minek következtében kisebbségi célunk megvalósításának eme potenciális elősegítői funkció nélküliek lesznek. Maradnak esetleg csak az *egyéni* célok eszközei: ki milyen összeköttetés révén tudja elérni, hogy ezeken az intézményeken keresztül kijusson hosszabb-rövidebb időre Magyarországra vagy más úton személyi kapcsolatokat teremtsen. Csakhogy az ilyen bennfentes személyek – senkit se sértsünk meg: többségükben – nem igazi ápolói a hídteremtésnek, még ha anyakönyvi kivonatuk szerint magyarok is.

Eszközrendszerünk működésképtelenségének van még egy, a mi meg a nem a mi körünkben keresendő oka: *nemegyszer olyan személyek állnak a még meglévő nemzetiségi intézmények élén, akik igazából nem tartják szívügyüknek KIT-ünk ápolását.* Azt írtam: a mi meg a nem a mi sorainkban kell keresnünk ennek az állapotnak az okát. *Mi* vagyunk hibásak ezért, mert egyáltalán *vanak köztünk* ilyen gerinctelenek, *ők* felelősek a helyzetért, mert *ők választják* ki ezeket a személyeket. Az utóbbi időben mindjobban megfigyelhető, hogy nemzetiségi intézményeink éléről eltávolítják azokat, akik mertek tenni valamit kisebbségi sorstársaikért. Ez beleépül az erőszakos asszimilálásunk politikájába. Ahol még nem sikerült felszámolni az ilyen intézményeket, s ahova még nem állítottak román vezetőt (pl. iskolaigazgatót), ott az *ők* emberei kezdik előkészíteni a likvidálásunkat. Mérjük fel, mit jelent az, hogy a KIT-ünket szolgálni hivatott folyóiratunk élén olyan ember áll, aki a „mindent legyőző ráció” nevében ésszerűnek tartja lapját! –

hiszen csak így nevezi: „foaia mea”, „az én lapom” – a román szerzők beözönlésével fordítássá alacsonyítani s kisujját sem mozdítja annak érdekében, hogy a sajátosan romániai magyar tematika helyet kapjon a hasábokon. Ilyen keserű tapasztalatokkal tudomásul kell vennünk: az állítólag birtokolt eszközeinket nemes összszemzeti és ugyanakkor kisebbségi teleologikus szerkezetbe nemigen tudjuk beleágyazni.

c. A *megvalósított cél* régióiban nem kevésbé megeléjünk a KIT-ünket megrendítő mozzanatok. A legmegdöbbentőbb élmény az, ha rájövünk: valójában még az így-úgy mozgatható eszközeink segítségével sem jutottunk el a kívánt célhoz, sőt rádöbbenünk, hogy a *mi* céljaink realizálása helyett egyenesen *mások eszközeivé* váltunk. A félrevezetésnek tipikus esete ez. Képzelnék el annak a még működő magyar napilapnak a főszerkesztőjét, aki azzal állítja magát, hogy ha mindent megtesz, amit kívánnak tőle, ha tele-tömi a lapot hozsannázó cikkekkel, verseknek aligha nevezhető dicshimnuszokkal, akkor egy kis szabadkezet kap az önismeretre is. Miközben kiderül, hogy nem érte el célját – a formálisan nem létező, de a lehető legéberebben örködő cenzúra miatt amúgy sem közölhet, még ilyen áron sem KIT-et cizelláló írásokat –, rájön: ő is, az intézmény is eszközzé alacsonyodott le egy egészen más célrendszerben. (A becsületesebbje ilyenkor mond le a főszerkesztői tisztségről.)

Egyetlen lehetősége marad a célteljesítés feletti kielégülésnek, az ebből fakadó kellemes lelkiállapotnak: az, hogy ha valaki „*magánúton*” vagy a kisebb közösség segítségével elérte célját. Ne vessük el a tevékenység ciklusának ilyen rövidre zárását, nem egoizmus ez, hiszen az egyed olyan célrealizálásnak is örvendhet, amelynek összkisebbségi szinten kellett volna megtörténnie. Amikor egy iskolai közösség magyar tantestülete elérte célját, a restrikciók erdejében is sikerült valamit elhinteniük a tanulóknak ön-

ismeretből, kisebbségi morálból, nos akkor a teleologikus struktúra – ebben a léptékben – normálisan működött. (Normálisan – a feltételéhez mérten.) A hiba az, hogy *csak ezen* a szinten. Mindaddig nem tudjuk elkerülni a KITZ-beütéseket, amíg a teleologikus cselekvés nem lesz zökkenőmentes összkisebbségi méretekben.

2.4.9. A MOTÍVUMOK

A célokat – legyenek azok egyéniek vagy közösségek – rendszerint nem önkényesen tűzik ki az emberek. Általában lennie kell valamilyen *motívumnak*, s ez a célkijelöléskor, nem kevésbé az eszközök mozgatásakor egyaránt jelen van. A nemzeti kisebbségi létünkben nagy dilemmát okoz az, hogy *a cselekvés indítóokai nem tudnak harmonikusan beleszerveződni praxisunkba*. A fennakadás nélkül működő tevékenységszerkezetben a tettere ösztönző indítékokat *kívülről* kapja az ember, a sokféle ösztönzés közül *szabadon kiválasztja*, melyiket teszi meg hajtórugónak, ezek a motívumok *belsődlegessé* válnak, beleolvadnak a saját célrendszerbe, s ezek után a személy már nem külső kényszernek, hanem az interiorizált indítóokoknak engedelmeskedik. Vagyis ő maga lesz aktivitásának irányítója, a megengedett határokon belül szabadnak érzi magát, hiszen azt teszi, amit megítélése szerint tennie kell, illetve tehet.

Nemzeti kisebbségi életviszonyaink sajnos nem alkalmasak egy ilyen gördülékenyen működő szerkezet megtervezésére. Már az első láncszemnél – a külső indíttatások interiorizálásakor – nehézségek mutatkoznak meg. Könnyen eluralkodik felettünk a *tettkényszer*, ilyenkor meggyőződés nélkül sodródunk az árral,

választásunk arra korlátozódik, hogy lehetőleg elkerüljük az életveszélyes ösvényeket.

E jellemzéssel szemben azonnal felmerülhet egy ellenvetés: mindez nem tipikusan kisebbségi probléma, hiszen Romániában a totalitarista rendszerben ugyanbizony ki teheti meg, hogy szabadon választott s önként szubjektivizált cselekvésrugók szerint munkálkodjék. Ebben van is meg nincs is igazság. Van – mert a cselekvésre rátelepedő külső nyomás tényleg majd minden állampolgárt (azért csak *majd mindent*, mert *egyét* s annak környezetét biztosan nem) a szűk határok között mozgó tettmotívumoknak megfelelően az „*eszi, nem eszi, mást nem kap*” helyzetbe hoz. Nincs igazság viszont benne, mivel a kisebbségi „*eszi, nem eszi*”-ben azért mégiscsak van valami más, egy fájdalmas negativitás, amelyet a többség nem szenved el.

Mindez azonban magyarázatra szorul. A mai Romániában a gazdasági helyzet végzetesen kilátástalan. A lakosság nagy többsége – nem a kivételezettek – nap mint nap azzal vannak elfoglalva, hogy nagy nehezen hozzájussanak valamihez, ami biztosítja – nem túlzás – a *túlélésüket*. Az aktivitást meghatározó motívumok legnagyobbrészt ebből kerülnek ki. A háziasszonyok szóhasználatával: megyek az üzletbe, lássam, mit kapok. Cselekvésindíték ez is, anélkül hogy valamiféle csodálatos interiorizálás révén hivatástudattal eltöltött praxist indítana meg. Életünk tele van ilyen földhözragadt motívumokkal – ezt meg azt kell beszerezni, ennek meg annak kell utánanézni –, s emiatt jobb, ha a *napi teendők*, az *ügyködés*, a *foglalatosság* kifejezésekkel helyettesítjük be a *társadalmi gyakorlat* szókapcsolatot.

Eddig nagy vonalakban nem látunk különbséget állampolgár és állampolgár között, legfeljebb azt észleljük, hogy a többség ügyeskedése jóval eredményesebb az eleve jobb összeköttetések miatt. Nagy általánosságban azonban a létfontosságú tettindítékok

ott munkálkodnak a huszonhárom millió ember (mínusz a privilegiált vezető osztály) mindennapi életében. Ezek árnyékában *nagy* cselekvésmozgatók csak kivételes esetben érvényesülnek.

Kisebbségi néptömbünkben ennek ártalmas következményei vannak. *Életműködésünk döntő formájává válnak azok az aktivitásmódok, amelyek nem követelik meg nemzeti mivoltunk kinyilvánítását, vagy ami ugyanazt jelenti: a KIT-ünknek tettekben történő kifejezésére serkentő motívumok mindinkább háttérbe szorulnak.* Profanizálva: leginkább sorban állunk – nem magyarként. Hiszen hovatarozásunk minőségi jegye az életünket leginkább kitöltő e foglalatosság során mellékes.

Jó, jó, vélekedhet a képzeletbeli vitapartnerünk, de hiszen ez még mindig nem különbség, a románok is nemzeti hovatarozásukat zárójelbe téve állnak sorban. Valóban így igaz, de egy alapvető különbségről mégsem feledkezhetünk meg. A tevékenység teleológiai szerkezetének taglalásakor (2.4.8.) arra a következtetésre jutottunk, hogy a sajátosan *összkisebbségi* célkitűzéseket aligha lehet kitűzni. Ezúttal hozzátehetjük: *az ilyen célmegvalósító tevékenység elindításának motívumait sem igen fedezzük fel mai létállapotunkban.* A nemzettöredékünk megacélozását tehát – ezt már leszögeztük – leginkább az egyéni célok megfogalmazásától, az ilyen irányba mozgató indítóokok megtalálásától és működtetésétől kell elvárunk. Mivel azonban az egyedek szinte egész életét a létfenntartáshoz, a megközelítően emberi élethez szükséges dolgok biztosítása tölti ki, beleértve ebbe a munkát is, ami sajnos szinte teljesen erre degradálódik, a nemzettöredéket fenntartó hivatást csak bajjal-gonddal és részlegesen tudjuk biztosítani.

Más a helyzet a többség berkeiben. Itt önkényesen meghirdettek egy nemzeteszmet, ezt a propaganda minden eszközével bele-sulykolják az emberek fejébe. *A nemzetgyarapító célkitűzést eképpen nem kell levinniük az egyedek szintjére,* maga az állam, a

politikai vezetés propagálja, így akár az aktivitást efelé terelő, hajtótól előrángatott motívumokat is működtetni lehet, az egyednek nincs szüksége saját energiájának bevetésével olyan tettindítékokat keresni, kiválasztani és mozgásba hozni, amelyek a nemzeti érzést s ennek megfelelően a románként megnyilvánulást elősegítik. A többségi szellemi, praxiológiai vonzaskörben nekik nem arra kell gondolniuk, hogy számtalan egyéni nemzetvédő aktusból majd csak összeáll az ugyanilyen jellegű össznemzeti önerősítő gyakorlat, itt inkább fordított a viszony: *a tömegkommunikáció, a ráhatások tömege lesz cselekvést modelláló faktor, s készíti a lényegében manipulált embereket arra, hogy a hivatalos elvárás szerint mutassák ki román voltukat.* Az egészen más kérdés, hogy egy mélységesen nacionalista nemzetkoncepció valóban az *igazi nemzeti érzést* táplálja-e be a tudatokba – nyilván a legkevésbé sem –, most csak azt emeljük ki, hogy az a „fentről le” a többségnél jelen van, s így még az egyébként nem nemzeti jellegű napi teendők közepette is ébren tartja a (deformált) nemzeti érzületet. Visszafordítva ezt egyszerű nyelvre: a sorban álló román valóban nem románként áll sorban, de ha történetesen közben a bukaresti rádiót hallgatja, itt is átélheti nemzeti hovatartozását. Mi pedig legfeljebb úgy, hogy durva sértegetéssel még itt is rádöbbennek arra, hogy kik vagyunk.

Az amúgy is beszűkülő, valóban nemzeti mivoltunkat érintő cselekvésmotívumok gyakran csak látszatra teszik lehetővé a válogatást, ténylegesen bármelyik tettindítékre hallgatunk, lényegében ugyanolyan eredménye lesz cselekvésünknek. Ilyen a *tanulj vagy ne tanulj ki szakmát* szarvasokoskodás, amely esetünkben a szó átvitt, de valóságos értelemben is jelen van. A már láttatott jelenséget áttehetjük a motívumok nyelvére: a fiatalok pályaválasztása lehet a motívumok válogatása után született döntés, s ugyanakkor indokrendszer a későbbi tevékenység hajtómotorja-

ként. Tételezzük fel, hogy a cselekvést elindító első lökésben az indítékok között ott szerepel a kisebbségünk szolgálatának szándéka. S akkor előáll a már elemzett „akár ez, akár az”: a felsőfokú tanulmányok után kevés lehetőség nyílik arra, hogy nemzetiségem körében hasznosítsam tudásomat, ha nem tanulok, saját kisebbségemet nem tudom képességeim szerint szolgálni.

E mintapélda tanulságát át lehet vinni más területre is. Számos nemzetiségi színezetű tevékenységsávon engedhetünk ilyen vagy olyan cselekvési motívumnak, munkálkodhatunk azzal a tudattal, hogy jól választottunk, s mire megjelennek a cselekvés eredményei, rájövünk: *akármit választottunk volna, ugyanez következett volna be.* „Vagyis a motívumok kiválasztásának szabadsága üres képzelgés volt. Ösztönözheti mondjuk azt a szerencsétlen magyar művelődésiotthon-igazgatót nemes szándék, a kisebbségi kultúránk ápolásának szükséglete, e motívumtól fellelkesedve összeállíthat ilyen rendeltetésű művelődési programterveket, erőfeszítéseket tehet e tervezet elfogadtatására, a végső eredmény szinte szükségszerűen az lesz, hogy a tömény román nacionalizmust árasztó *Megéneklünk, Románia* tömegámító akciójává lapsodik az egész. Ily módon a végeredmény szempontjából akár az az aljas vezérelv is ösztönözhetné volna, hogy eleve olyan műsort állítson össze, amely elnyeri feletteseinek tetszését, s így még előnye is származik belőle, odafent jobb szemmel fognak ránézni. Az interiorizált, szabadon választott indítékok szerinti cselekvés képzele annak nyomán tartalmatlan képzelgéssé deformálódik, marad a külső kényszer szerint a parancs végrehajtása, mindenféle tudati azonosulás nélkül.

Mindezt a KITZ szempontjából bemutatva: *praxiológiailag* a tett egyszerűen *tett*; *axiológiailag* azonban ezenfelül az érték vagy *antiérték* hordozója; az értékelméleti megközelítés visszacsatol a szubjektumhoz: a cselekvő alanynak *felelősséget kell vállalnia* sa-

ját munkálkodásának eredményéért. S éppen itt a bökkenő: *vajon a becsületesen kiválasztott motívumok szerint tevékenykedő kisebbségi felel-e azért, hogy a jószándéka ellenére a végeredmény – a kisebbségi értékmérce szerint – anti-értékké torzul?* S innen a KIT-ünket mállasztó töprengés: vajon maradéktalanul mentsük fel mindenféle felelősség alól azokat a társainkat, akik ilyen motívum csapdájába kerültek, akiknek jószándékát kíméletlenül eltérítik a parancsok? Vajon azért nem felelnek-e, hogy a nemes intenciók ellenére valamilyen nemkívánatos cél realizálódott? Hiszen – mint mondják – a pokolba vezető út is jószándékkal van kiköveztve. S ha ezekre az esetekre megadjuk a felmentést, vajon meddig terjedően tekinthetünk el a számonkéréstől? Hiszen pusztán a végkifejlet szerint nehéz eldönteni, mennyi volt az adott cselekvő folyamatban a *kényszerű* vállalás, mennyi a *becsületes*, de *nem célmegvalósító* törekvés. A teljes mentesítés a tettek ódiума alól ugyanolyan szélsőséges álláspont, mint a szigorú, mindenre kiterjedő felelősségvállalás.

Következésképpen: a kisebbségi cselekvésmódban a felelősség *elbizonytalanodásának* a ténye KIT-ünk megingásának gyászos jele, az eszményi kisebbségi öntudat ugyanis feltételezi az egyértelmű felelősségvállalást.

2.4.10. ELVÁRÁS ÉS SZEREP

Az aktivitásnak irányt szabó motívumok nemcsak azokban tudatosodnak, akik cselekednek, hanem azokban is, akik e tevékenységen kívül állnak. Míg a praxist végzőben az gyűl fel, hogy ilyen meg olyan körülmények között *ezt kell tennem*, addig a rajta kívül állók így vélekednek: *ezt kell tenned*. Ez a társadalmi viszonyhalmazban az elvárás, amely mindenképpen valakin-valakiken *kívül*

ről jön, persze ez a *kívüli* – az egyedhez mérve – lehet *kollektivitáson belüli*. Vagyis létezik a többség oldaláról az (enyhén szólva) elvárás, s ott van a saját közösségem arra irányuló igénye, mit is kellene tenni. E viszonyítási rendszerek merőben különböznek egymástól. A centralizált román államhatalmi úgynevezett elvárások irányomban tulajdonképpen *cselekvési kényszerrel megerősített, óhajnak álcázott parancsok*, amelyek így valójában el is vesztik passzív, csak elváró jellegüket. Ami pedig saját népkisebbségi csoportom velem szemben támasztott kívánalmait illeti, itt nemcsak hogy nincs nyomás, hanem még tisztán megfogalmazva nem is lehet tudni, mi is az a bizonyos közösségi megrendelés, hiszen ezt nyíltan aligha lehet kimondani. Így inkább az alanyi megítélésre kell bízni a dolgot, a cselekvő személy mintegy megérzi, mit igényel tőle saját kollektivitása.

Mindez egymagában is cseppfolyóssá teszi viselkedésünket, *nem akarunk* olyanok lenni, amilyeneknek a minket asszimilálni igyekvők látni szeretnének, de rendszerint *nem tudunk* olyanokká válni, amilyeneknek kisebbségi néptömbünk természetes szükségletei szerint lennünk kellene. Történik ez utóbbi nemcsak azért, mert a nemzetársaink részéről jövő igényt csak feltételezzük, hanem azért is, mert még ha ismerjük is, számos ellentendencia megakadályoz abban, hogy eleget is tegyünk neki.

A kimondott vagy csak sejtetett *elvárás* terminusából kinő egy másik. A pszichológiában, társadalomlélektanban egyaránt operatív fogalom: a *szerep*. Sokértelmű kifejezés ez. Egyfelől a szerep bizonyos funkciók érvényesítését jelenti, a magatartás szabályaitól szentesített olyan viselkedés, amelyet az adott pozícióban levő embertől-emberektől elvárnak, valamilyen feladatcsoport megvalósítása, működési mód az éppen olyan társadalmi folyamatokban, amelyekbe a szerep alanya belekerült. Vagyis azt adni, azt tenni, amit egy társadalmi struktúrában a sajátos elhelyezkedés megkö-

vetel. Másfelől a szerep a *szerepjátás* szóösszetételben is jelen van, s ez majdnem az ellentéte az előbbi értelmezésnek, ilyenkor a szerep éppen arra szolgál, hogy valaki elkendőzze igazi önmagát, magatartásával, fellépésével másmilyennek tűnjék, mint amilyen, vagy mint amilyennek lennie kellene, ugyancsak a vele szemben támasztott elvárások szerint. Nyilván az sincs kizárva, hogy az a valaki éppen akkor játszik szerepet, amikor olyannak mutatja magát, amilyenek mások elbírálása szerint lennie kell – hadd higgyék, hogy tényleg olyan vagyok, amilyenek ők, a „mások” vagy „enyéimek” látni szeretnének engem. Ez az őszinteség hiánya, mégpedig igen magas fokon, különösképpen akkor, ha saját közössége előtt játssza meg valaki a tőle elvárt szerep lelkiismeretes betöltését.

A *szerep* ezek szerint valamilyen, a társadalmi szerkezetben kijelölt vagy választott, kivívott feladatkör, működési sáv, hatáskör, mindez csak annyiban függ a szerepet vállalótól, hogy ide kerülésében rendszerint ő maga is közrejátszott; a társadalmi szerep viszont a szó színpadi értelmétől kölcsönvett tartalommal amolyan szintiszta *alanyi* megnyilvánulás, álcázó, félrevezető magatartásforma, olyan viselkedés, amely – ha nem sikerül a színészkedés mögé látni – képes elhíttetni akár a másik értelemben vett szerep jelenlétét.

Bár nincs leszűrt, végleges tudományos következtetés arra nézve, hogy a szerep mennyiben *kollektív jellegű*, merjük állítani, hogy létezik ilyen. Tény, hogy a szerepköröket az elvárásoknak megfelelően mindig többen töltik be – kivétel persze van, hiszen teszem azt egy olyan szerepkör, amelyben benne van az elnöki rendelet kiadásának a joga, kizárólag *egy* embernek a kiváltsága –, de a tézis megfordítása már nem vezet ilyen evidens következtetéshez. Kérdés marad: *vajon egy nagy kollektívitásnak, mint amilyen a romániai magyar kisebbség, lehet-e kollektív szerepe*

(természetesen nem a színjátszás, hanem a társadalom kijelölte szerepkör értelmében). Azt nem vitatjuk, hogy vannak népcsoportok, amelyekre kirónak ilyen szerepet, elég az apartheidre gondolnunk. Dél-Afrikában például a sötét bőrűeknek mint közösségnek törvényesen kiszabott, tehát nemcsak elvárt, de kijelölt szerepköre van, s ez nem metszheti a fehér bőrűek különleges szerepszféráját. Feltételezésünk szerint ebből egyetemesíteni lehet. *Ott, ahol egy népcsoportnak csak rá jellemző szerepformákat írnak elő, szükségképpen a hátrányos diszkrimináció.* Ez a kikényszerítés ugyanis feltételezi ellentétpárját, azt, hogy a másik népcsoportnak *más szerep* jut, olyan, amelyet az előbbi nem birtokolhat.

A romániai magyarság szerencsére (még) *nincs olyan helyzetben, hogy kizárólagos kollektív szerepet kényszerítsenek rá*, eladrig, hogy még a parkok padjain is kijelöljék, hová ülhet. Hiszen míg az apartheid kapcsán szóba sem jöhet a beolvasztás – ez már a bőrszín különbözősége miatt is lehetetlen, s ráadásul a kisebbség–többség aránya ott fordított: akik kevesebben vannak, azok uralkodnak a többség felett –, addig minálunk éppenséggel az asszimiláció a cél, s ezt abszolút különválasztással, bantusztánokkal nem lehet megvalósítani. A logika tehát ez: hadd üljenek ugyanarra a padra a parkokban a többségiek és kisebbségiek, hátha az itt kötött ismeretség, majd a vegyes házasság révén újabb romániai magyarokat s azok félmagyar gyermekeit fogjuk románná átminősíteni.

Egy valami azonban egy nagy közösségnek egyetlen, előnytelenül megkülönböztető szerepet kiszabni, s más dolog *bizonyos szerepsávokat elzárni előle*. Míg az első változatról elmondtuk: nálunk nem létezik, mert alkalmazása veszélyeztetné a pártállami politika távlati célkitűzését, a második változatra már van példa: *egyes tevékenységi területeket egyszerűen elzárnak előlünk*. A minoritást nyilván nem sérti, ha tudja, hogy az államelnök nem kerülhet ki soraiból. (Bár egy mélységesen demokratikus rendszer-

ben miért ne volna ez elképzelhető.) A diplomácia, a külkereskedelem s még számos kényes szerepkör teljes egészében el van zárva előlünk, legfeljebb az átminősülteknek van némi esélyük ilyen hivatás betöltésére. Az állambiztonságban viszont szükség van magyarra – ugyanbizony ki követné nyomon, kivel mit beszélünk, mit írunk, ha nem a nyelvünket ismerő, megbízható emberek –, bár itt inkább vagy asszimilánsok töltenek be funkciót, vagy azok, akik ismerik a magyar nyelvet, de nem közlünk valók.

Az elvárás és a szerep összefüggésében mindez azt jelenti, hogy a többségi diktatorikus vezetés *kevesebbet vár el* tőlünk, mint amennyire képesek vagyunk. Ebből a praxis és az önértékelés között disszonancia támadhat. *Amit teszünk, nem fogja fedni azt, amire önmagunk megítélése szerint képesek vagyunk.* Így a tevékenységtől visszakanyarodik valami a KIT felé: rosszabb esetben az *alacsonyabbrendűség* érzése, máskor a *dac*, leggyakrabban a *tehetetlenség* („akármilyen tehetséggel rendelkezem, és lelkiismeretesen eleget teszek kötelességemnek, akkor sem fognak úgy értékelni, ahogyan kijár nekem”), a *megvetés* a kisebbségi nemzettársainkkal szemben („íme, X-et és Y-t hogy futtatják, képességein, hozzáértésén messze túlmenően”). Mindez tudatzavar a javából. Különösképpen a körünkől ellenszelekcióval kiemelt személyek viszonylatában.

Nálunk ugyanis nem úgy tevődik fel a kérdés, hogy a hatalom kevesebbet vár el tőlük, mint amennyit rátermettségük révén adni tudnak. Tőlük *sokkal többet* kér a politikai vezetés, de ennek semmi köze a hozzáértéshez, tehetséghez: *hűségesküt, örökös egyetértést, apológiát, az utasítások szigorú betartását, egyszóval teljes azonosulást* az ellenünk irányuló stratégiával és taktikával. Örökös kutyaszorítóban élnek ők, a behódolásnak ugyanis nincs felső határa, mind többet követelnek tőlük fentről. Akad, akinek ez nem okoz gondot, hiszen amúgy is nemzetáruló. De ő sem úsz-

szá meg könnyen, álmatlan éjszakái minden bizonnyal vannak, azon rágódik, vajon sikerült-e mindent megtennie, vajon elég jó színben tüntette-e fel magát azok előtt, akiktől irányában az elvárás (parancs) megfogalmazódott. Vannak azonban olyanok is, akikben még pislákol a becsület, s a szerepkörük miatt rájuk kényszerített hajbókolások miatt más természetű lelkiismeret-furdalások gyötrik: miért kellett eddig jutnom. Akár az egyik, akár a másik eset áll fenn, mindenképpen *személyi* válságról, az *egyedek* tudatának megrendüléséről van szó, s ennek egymagában még nem lesznek KITZ-következményei, hiszen az a bizonyos alulról felfele út – az egyedek mind nagyobb számú tudatválságának összkisebbségi tudati torzulássá történő növekedése – ezúttal kizárt, tömegméretekben ugyanis eleve nem fordulhat elő a „vezető amentiaja”. Az, hogy mondjuk egyik-másik magyar vezető, „ha kell, Győző, ha kell, Victor”, kollektív lelki megrendülést nem vált ki. Keserű szájjal tudomásul vesszük a tényállást, hiszen kollaboránsok meg árulók minden történelmi korban élnek, s ha elhatároljuk magunkat tőlük, akkor ez csak szilárdítja KIT-ünket.

Az elvárás–szerep korrelációnak van egy olyan oldala, amely már KITZ-veszéllyel fenyeget. A „vezetők amentiajának” nevezett állapot nem az égből pottyán, *el kell jutni ide*, éppenséggel *bizonyos praxison* keresztül. Az ilyen-olyan funkciókat birtokló jóindulatú kisebbségtársaink siránkozására – „íme, mire kényszerítenek” – legyen ez a válasz: *nem kell úgy viselkedni, hogy olyan szerepkörbe jusson az ember, ahol becsület és státus nehezen összeegyeztethető*. Az ellenkiválasztás ugyanis lenről indul el, a hatalmi tényezők hamar észreveszik, kik azok, akik egyelőre még a nagyobb formátumú szerepkör hiányában, úgy viszonyulnak a dolgokhoz, hogy belőlük a kívánt leaderek legyenek. Ez már a szélesebb kisebbségi rétegeket állítja dilemma elé: *vagy lemondunk arról, hogy egyáltalán vezetők kerüljenek ki közülünk*, pusz-

tán azért, mert ennek ára van, akik vállalják, azoknak így-úgy meg kell hasonlítaniuk – *akkor viszont kik fognak a még meglevő, de egyre gyérülő nemzetiségi intézményeink élére állani; vagy vállaljuk az elfogadható kompromisszumokon gyakran túlnövő, az önfeladást súroló, több mint alkalmazkodást a többségi elvárásokhoz, hogy ezzel valamilyen szerep birtokában, bármilyen halkán, de hallassuk szavunkat – akkor viszont KIT-ünk károsodik.* S ez a kényszerhelyzet azért fog át szélesebb rétegeket, mert a maga munkálkodása során igen sok kisebbségi szembe találja magát vele, még ha nem is szigorúan akképpen, hogy kisebb-nagyobb funkciókat kíván elérni, hanem inkább úgy, hogy jobbléte céljából mered eléje ez a dilemma.

Nagyon nehéz kialakítani egy olyan egyensúlyi helyzetet, amelynek következtében mindkét félnek – a többségnek és a kisebbségnek – az elvárása, a még tolerálható határokon belül, megférjen egymás mellett. Itt valamiféle matematikai fordított arányt sejtünk: minél alacsonyabb szintű valamilyen munkaterület, annál kevésbé nehezedik az emberek vállára a szint vallás külső elvárása, tehát nagyobb lelki konvulziók nélkül megtörténhetik egyfelől a lelkiismeret szerinti megnyilvánulás – legyen ez ugyanakkor a mi közösségünk részéről jövő kíváncsalom kielégítése –, másfelől a többség elvárása közötti így-úgy összeegyeztetés; minél magasabban áll valaki a ranglétrán, annál intenzívebben kénytelen megnyilvánulni, egyre nagyobb közönség előtt kell azonosulnia az államhatalmi elvárás-paranccsal, s így a szerep és az őszinte megmutatkozás mindinkább összeegyeztethetetlen, s annál nagyobb fokú lesz a szerepjátszás. És szerencsétlenségünkre ezt a konfliktust valakiknek vállalniuk kell a nagyobb rossz, az amúgy is szégyenes nemzetiségi intézmények teljes elvesztését elkerülendő. Nem mondhatjuk: szerencse a szerencsétlenségben, hogy ettől a tehertől gyakran mentesítenek. Leginkább akkor, amikor a nem-

zeti kisebbségi jelleget magán viselő intézmények élére románokat neveznek ki, s így megmentik sorstársainkat a vezetéssel járó lelki vívódásoktól. Ez a szerencsétlennél még inkább istenverte állapot, hiszen így az adott intézményből a még beleszorult nemzeti kisebbségi magvakat is – ezúttal lelkiismeret-furdalás nélkül – szét lehet zúzni.

Nagy veszteség a cselekvés zónájában az elvárás és a szerep egyfajta rafinált összekapcsolása, amikor is nem a szerephez kö-tődik az elvárás, hanem egyes kisebbségi egyedeink az *elvárások* – nem a mieinket, hanem az államgépezet részéről jövőket – *lovagolják meg* valamilyen szerep kiharcolása céljából. Karrierizmus ez: vannak sorainkban gerinctelen törtető, akik mindenáron érvényesülni akarnak, akik *kitalálják* a pártállami politikai elvárásokat, még ha nem is személy szerint nekik szólnak ezek. Döb-betes, hány költőnk vagy műfordítóknk van, akinek a neve kizárólag ünnepi alkalmakkor, a vezetőt magasztaló versek, fordított szövegek alatt jelenik meg. Vannak udvari krónikásaink, akikből csak azért lett riporter, mert a témaválasztásuk és kezelésük kitűnően összecseng a hatalmi rendeléssel. Ha az ilyen költőcskék mentalitását általánosítjuk – s ezt megtehetjük, mert más területeken is megfigyelhető ugyanez –, akkor már nem a vezetők, hanem az érvényesülni akaró szélesebb nemzetiségi rétegek KIT-jéről nyújtunk tájékoztatást. Íme egy ilyen, csak a piros betűs lapszámokban közlő verselőnk érve: „Mit tegyek, én költő akarok lenni, de csak ilyen alkalmakkor közölnek tőlem.” Hány sorstársunk, versfaragók és nem versfaragók vergődnek a KITZ ilyen hálójában.

2.4.11. A SZEREPEK EGYMÁSRA RAKÓDÁSA: „CSINÁLD MAGAD”

Vitatott, vajon egy társadalmi szerkezet akkor életképes-e, ha minden embernek megvan a jól meghatározott szerepköre, s ennek hozzáértéssel eleget tesz, vagy pedig akkor, ha a státusok, funkciók egymásba fonódnak, az embereknek alkalmuk van életük során szerepeket váltani, vagy egy időben több szerephelyzetben helytállni. (Ez a kérdés nyilván másképpen tevődik fel egy nyílt társadalomban, ahol a szabad magánkezdeményezésnek nincsenek akadályai, s másként a mi totalitarista rendszerünkben; ez alkalommal – az adottságainkhoz idomulva – ez utóbbi létállapotban keressük rá a választ.) A szigorú szerepleosztás lehet a megcsontosodás jele, kényszerhelyzetet is jelenthet, azt az áldatlan állapotot, amikor az egyes szerepkörök betöltésére nincsenek megfelelő emberek, s így mások kénytelenek átvenni azokat, de jellemezheti az elmélyülést, a szakszerűséget, a szerepkörök rétegződése kifejezheti az emberi személyiség sokoldalúságát. *Szakosodás és mobilitás* – íme a probléma veleje, s érzésünk szerint e két szó közé elhelyezett *és*, nem pedig az őket szembeállító *vagy* utal vitalitásra. *A szigorú szaktudás – de nem a szakbarbárságig növesztve; a mindenkinek legjobban megfelelő szerepkör keresése, váltása vagy halmozása – de nem a felületes ezmesterkedésig: ez a specializálódás és a mozgékonyág egybeszövődésének eszményi állapot.*

A kisebbségi létterünkben nem várhatjuk el, hogy munkálkodásunkat a *teljes* szakosodás jellemezze, értve ezen azt, hogy a tudomány, a művészet, az irodalom, a kutatás s a tevékenység annyi más területén egyaránt legyenek magasan képzett szakembereink, akik ilyen státusukban kisebbségi közösségünket szolgálják. A *népszolgálat* kifejezésnek a két világháború között súlyosabb tartalma volt, az akkor még fel nem lazított nemzeti tömbünkben az

orvostól a papig, a kereskedőtől a költőig sok mindenki elmondhatta: *saját népemet szolgálom*. Egy túlcenzúrált társadalmi berendezkedésben azonban, ahol még a képzett munkaerő elosztása is rideg szabályok szerint történik, s tudatos tendencia, hogy a magyar szakembert kiszakítsák eredeti magyar környezetéből, a saját népem szolgálata mint hivatás igencsak viszonylagossá vált, legalábbis bizonyos szerepkörökben.

Ismert jelenség ez, más oldalról is megvilágítottuk, amikor a „fállábú kultúráról” szóltunk (2.1.3.). Ezúttal azonban az *aktivitás* szemszögéből láttatjuk, s így újabb KITZ árnyékot fedezünk föl ebben az állapotban. Ha lemondunk (kénytelenek vagyunk lemondani) arról, hogy a sajátos nemzeti jellegű valóságsávon túli szerepkörökben ki tudjuk nyilvánítani nemzetiségi önmagunkat, ha még a nemzeti tartalmakat hordozó művelődésünk is foghíjas, hiszen számos területen nincsenek szakosított ismeretekkel rendelkező értelmiségiek, akkor nem marad más hátra, mint a *szerepek egymásra rakódása*: a főfoglalkozásban bizonyos szakmát űző, lelkes társaink önként olyan szerepköröket is ellátnak, amelyek esetleg távolabb állnak a szigorú szakmai beállítottságuktól. Teszik ezt jószántukból, nemzet(rész)-szolgálatból, legtöbbször autoidakta módon.

Maga ez a jelenség még egy totalitarista rendszerben sem kizárólag nemzeti kisebbségi színezetű. Nem nehéz mindennapi példákat sorjázni arra nézve, hogy valamely szerepet betöltő személyek egészen más területen is kifejezik személyiségüket. A koncertező orvosok, a festményeiket kiállító egyetemi tanárok, a kertészkedő színészek s annyian mások egytől egyig az egymásra rakódó szerepköröket példázzák. Csakhogy a mi kisebbségi közegünkben van egy minőségileg új jegy. Az orvos nem azért hegedül, mert nincsenek filharmóniák, a tanár nem azért fest, mert nincsenek festőművészek, a nemzeti kisebbségi szerephalmazok viszont el-

sősorban azért vállalnak új szerepkört, mert látják: *nincs, aki eleget tudna tenni bizonyos közösségi elvárásnak, így nekik kell ezt elvállalniuk.*

A második világháború után, a nagy értékváltozások korában nemzeti kisebbségünk is átment az új szükségletekhez igazodó látványos szerepcseréken, -halmozásokon. Az egyetemi hallgató tanult és tanított az egyetemen, mert ugyanakkor tanársegéd is volt, a középiskolai tanárt az egyetemen egészen új szakkollégium megtartásával bízták meg, az eminens költő, az irodalomelmélet kiváló ismerője nyelvtudományi hipotézist dolgozott ki, az esztéta a természettudományok történetét adta elő, a professzor főszerkesztőként is munkálkodott, és így tovább. Mindez akkor érthető és természetes volt, aligha lehet nemzeti szimptomának nevezni. Az események későbbi alakulása azonban már határozott nemzeti kisebbségi specifikumot kölcsönzött e folyamatnak. Az ment végbe ugyanis, hogy a művelődésünket érintő munkaterületeket kezdték mindinkább leszűkíteni, a nemzetiségi szakemberek képzését korlátozni, státusuk folytonossága veszélybe került. A szociológusképzés megszűnt – nem nemzeti kisebbségi megfontolásból, hanem a dogmatikus áltudományos érvek következtében –, s amikor újraindították, akkor fokozatosan leépítették nemcsak az ilyen profilú magyar nyelvű felsőfokú oktatást, de magát a magyar tematikájú társadalomkutatást is. Ma már ott tartunk, hogy nincsenek Venczel Józsefeink, akik magas szakmai hozzáértéssel tudnának közeledni önmagunkhoz. Történezházunkról már szót ejtettünk: katasztrofális. A törölmetszett elméleti szakembereink száma is csökken, filozófusaink alig vannak. Folytassuk?

S még van egy fájó pont. A társadalmi praxis teljességéhez hozzátartozik a *politikai gyakorlat*. A bennünk rejlő tettvágyat ebben az erőterben szinte egyáltalán nem tudjuk a *nagy nyilvánosság* előtt felszabadítani, nincsenek *hivatásszerűen politizáló* sze-

mélyiségeink, a politikus mint *külön* szerepkör egyszerűen hiányzik.

Mi marad hát ezek után? Sokan mondják: az *irodalom*. Nagy vita dúlt akörül, hogy sajátos alkotótevékenységünk fő magva éppen az irodalom. A csonka humán kultúrát (2.1.4.) tudomásul kell vennünk. Az irodalomcentrikusság ellen nincs és nem is kell tenünk semmit, hiszen művelődésünkben valóban a szépírás az a fő forma, amelyben a legpregnansabban ki tudjuk fejezni magunkat. Az irodalom a *tehetség* megnyilvánulási tere, s ezt – látszatra – adminisztratív intézkedésekkel nem lehet korlátozni. *Látszatra* – írtuk –, ugyanis a valóságban a restriktiókkal *közvetve* még a talentumot is meg lehet nyirbálni. Hány potenciális költőnk vesz el pusztán azért, mert a bűnös iskolapolitika miatt fiatal korában nem tanulhat anyanyelvén, nem ismerheti meg saját irodalmát. Meg aztán ott vannak még más keserű tények: az erdélyi irodalom művelőinek színe-java Magyarországon keres menedéket, mert Romániában a parancsuralmi rendszer művelődéspolitikájának következtében nem lehet a tudás, a rátermettség, a tehetség maximumát adni. Literátoraink számának megcsappanása s az itt maradtak kezének megkötése irodalomközpontú művelődésünk tevékenységi körét érzékenyen leszűkíti. Hozzászámíthatjuk ehhez a semmivel sem menthető *saját* bűneinket: *hány tollforgatónk van, aki eltávolodik a társadalmi tematikától*.

Egyes szerepkörök kihullását vállalkozó szellemű társaink igyekeznek a szerepek halmozásával ellensúlyozni. Az, hogy egy újságíró regényt ír, még magától értetődő. De amikor ugyanő a rendszeres színikritikák, könyvrecenziók, esztétikai, elméleti és még ki tudja hányféle napi obligát cikke mellett sumerológiával is foglalkozik, s mondjuk az illem- és viselkedésszabályokról jelent meg könyvet, már a tipikus kisebbségi szerephalmozás szükségletének a példázata. Szociológiai, szociográfiai tanulmányokat

ír a mérnök vagy a geológus, helytörténettel foglalkozik nemcsak a történelemtanár, hanem a lelkész is, a borászati szakember, az óceánjáró navigátor, az orvos a szépirodalomban jeleskedik, a filozófus természettudományi könyveket szerkeszt, ismeretterjesztő előadásokat tart a szerkesztő, filozófiai értekezést olvas fel a számítástechnika szakembere, a tanító a tanulókkal együtt népdalt, népmesét gyűjt, no meg ami eléggé általános: a bármilyen foglalkozásúak politizálnak meg politizálnak, a nem létező hivatásos politikusok helyett, s folytathatnók a sort. Úgy tűnik, a polihisztorság Erdélyben Brassai Sámuellel nem zárult le, ha nem is az ő szintjén, de műveljük napjainkban is.

Biztató, de mégis lehangoló körképet vázoltunk fel. A tevékenységi formák beszűkülése – még a kompenzálás ellenére is – KITZ-zel fenyeget. Hiszen ha egy közösség nem képes (mert nem engedik) igazi, sokoldalú egyéniségét a gyakorlat legváltozatosabb módozatain keresztül plenárisan kinyilvánítani, akkor könnyen zavarba jön: *vajon tényleg birtokoljuk-e ezeket a praxisra át nem vitt képességeket?* De ott van a tudatot megingató folytatás is, a kényszerhelyzetből való menekülés a szerepek egymásra tolásával. Ez a sokféle szerepvállalás mint dicséretes törekvés furcsa módon életképtelenségünket is jelzi. Virulensek vagyunk, mert van becsvágyunk, öntevékenyen pótolni próbáljuk azt, amit intézményesen nem tehetünk meg. Életerőnk viszont apad, mert csak nem teljes értékű szurrogátum-tevékenységgel tudjuk egyre csökkenő sikerrel kitölteni a tátongó űroket. Ennek átélése, még ha társul is a tette ösztönzéssel, bizony elégtelen önmagunk észlelését jelenti, ami aligha szilárdítja KIT-ünket. Az az érzésünk marad, hogy amolyan „csináld magad” tevékenységi kényszernek engedünk, s tudva tudjuk: a barkácsoló cselekvés végső terméke nem lehet mindig remekmű. A nagy erőbedobás és az előre látott nem tökéletes végeredmény nemigen vált ki megalégedést, legfel-

jebb azzal a viszonylag megnyugtató tudattal jár, hogy *minden lehetségest megtettem*. Márpedig a kiegyensúlyozott KIT-be azért mégis bele kellene tartoznia annak, hogy így-úgy *elégedettek* legyünk munkánk gyümölcseivel.

2.4.12. INTEGRÁLÓDÁS, ALKALMAZKODÁS

A konfliktusokkal terhelt kollektív tudat számára a kínzó el-
lentmondás feloldásának viszonylag megnyugtató módja az *integrálódás*. *Ez beépülést jelent az adott viszonyokba, de anélkül, hogy önmagunkat fel kellene adnunk*. Vagyis az *integritás* megőrzésével történő *integrálódás*. Az emberek, közösségek rendszerint igyekeznek önmagukkal azonosaknak tudni magukat minden feltételek között. A következetesség ezt követeli. Nem elegendő tehát, ha racionálisan megmagyarázzuk magunknak a „van”-t (2.4.3.), még kevésbé, ha elfojtjuk vagy elnézünk a feszültségek felett (2.4.2.), nem elégít ki az örökös cselekvésmódosítást követelő kompromisszum sem (2.4.6.). Jobb, ha arra törekszünk, hogy *integrált létünkben konszenzusos vezérelvek irányítsák mindenfajta tevékenységeinket*.

Ez így elméletileg igen szépen hangzik. Csakhogy a gyakorlatban integrálódásunknak nem tölünk függő komoly akadályai vannak. Amikor arra kényszerülünk, hogy szerepköreink kölcsönös metszésével, amolyan kézműves módszerekkel tegyük teljesebbé az integritásunkat kifejező praxist, tulajdonképpen az integritásunk ellenében működő tendenciákat szeretnők semlegesíteni. A beleszervesülésnek több szintje, formája van. Csorbítatlan mivoltunk megőrzésének feltétele egyrészt, hogy a nemzeti kisebbségi egyedeink saját közösségük szerves részének érezzék magukat – nevezzük ezt ide-integrálódásnak –, másrészt, hogy egész népcso-

portunk, a maga munkája révén, az osztársadalmi struktúrának, jelesül a román társadalomnak ugyancsak integráns része legyen – ez az oda-integrálódás. Az egyed világában ezeknek a kötődéseknek egymástól eltérő jellegük van. A kisebbségi magyarnak az oda-integrálódása a mindennapi munkájában rendszerint zökkenőmentesebb. Az ide-integrálódás már nem megy ilyen simán. Ehhez ugyanis különleges praxisra van szükség. A társadalmi gyakorlat megszokott és leggyakoribb formái – az anyagi javak előállítása, a munka megszervezése stb. – ez esetben nem hatékonyak, az ide (nemzetrészünkhöz) való tartozás ennek alapján nem juthat kifejezésre. Különleges, a minoritás életképességét szavatoló munkálkodásra van szükség ahhoz, hogy az ide-integrálódás a *tettekén keresztül* megvalósuljon.

S ezen a ponton újra eljutottunk a kisebbségi tudatválság egyik formájához. *Vannak tettekre kész embereink, akik szinte egész életerejüknek csak az oda-integrálódás körén belül tudják hasznosítani, mert nem nyílik lehetőségük arra, hogy valamilyen módon értelmes cselekedeteikkel hasznára legyenek népcsoportunknak is.* Ennek a tudatosodása lelki traumákat okozhat. És mivel ez a jelenség egyre szélesebb körben hat, a kollektív tudatzavar forrásává válhat. A becsületes, nemzeti hovatartozásukhoz ragaszkodó emberek ezreiről van szó, akik hajlandók lennének kisebbségi néptömbünkért sokkal többet tenni, de a körülmények miatt ide-integrálódásukat nem képesek átfogóbb népcsoportszolgálattal bizonyítani. Ilyenkor szerencsére megmarad az együvé-tartozást mégis meghatározó fő erő: az önbesorolás szerinti magyarsághoz kötődés érzése. Ez azonban még nem old meg mindent. Más ugyanis az ide-tartozás mint tudati átélés és más az ide-integrálódás mint a gyakorlatban felmutatott magyarságtudat. Megnyugtató mégis, hogy az ilyen ellentétekkel küszködő társaink a maguk szűk körében azért leggyakrabban mégiscsak megtalálják a ki-

sebbségre nézve hasznos mivoltuk kimutatásának ilyen-olyan apró gesztusait, s *potenciálisan* megmaradnak a súlyosabb cselekvés – a szó igazi értelmében vett szolgálat – szubjektumainak.

Mindenféle integrálódásnak van egy előfázisa: az *alkalmazkodás*. Mielőtt beleszervesülnénk valamilyen keretbe, előbb tudomásul kell vennünk a *realitásokat*, s csak ezekhez hozzáidomulva reménykedhetünk a beilleszkedés sikerében. Az integrálódás tulajdonképpen egy *dinamikus egyensúlyi állapot kialakítását jelentő társadalmi kis és nagy környezetünkben*. Ez a mozgékony, az ellentétes mozzanatokot kiegyenlítő tartósult szituáció megköveteli az embertől nem a *valamihez*, hanem a valami *módosulásához* történő akklimatizálódást. Az alkalmazkodás mindenféle fennmaradásnak szükségképpen előfeltétele. Csakhogy sokféleképpen hozzá lehet simulni valaminek a módosulásához, nem mindegy, hogy milyen áron biztosítja az ember vagy a közösség a maga életben maradását. Az integritást megőrző integrálódást szolgáló alkalmazkodás merőben különbözik a szolgálai hasonulástól, ez utóbbi nem az önmagunkat tartósító beépülésnek, hanem a felszívódásnak – tehát éppenséggel nem a fennmaradásnak – az útgyengetője.

A nem megalázkodó alkalmazkodás mint viselkedési mód végző fokon saját helyünk, szerepünk megtalálásának eszköze. Tartalmilag bizonyos szokások, életmód, értékek stb. összeegyeztetését jelenti azokéival, akikkel együtt élünk. A társadalomlélektan a hozzáidomulásnak azt a módját tartja hatékonynak (vagy eszményinek), amikor *kölcsönös* a folyamat. A mi esetünkben: *amikor a többség is alkalmazkodik ahhoz, hogy létezzünk*, hogy saját törekvéseink, vágyaink vannak. S itt van a bajok fő forrása. *A pártállami politika megköveteli tőlünk a beilleszkedést, de megtagad mindenféle alkalmazkodást hozzánk*. Ez integrálódásunk fő akadály. Mindez egyébként természetszerű következménye an-

nak, ahogyan elbírálnak minket, hiszen a román nemzetiségi politika nem tűzte ki célul az integritásos integrálódásunkat, ehelyett az *egyoldalú oda-idomulásunkat a felszívódás előjátékának képezi el*. Sorainkban sokakban megvilágosodik az a többségi terv, amire a válasz az lehet, hogy *megjátsszák az alkalmazkodást*. Megjelenik a külsőségekben simulékony, de ott belül másképpen érző kisebbségnek már leírt típusa.

Jól jellemzi ezt a terpeszállásos viszonyulásmódot az *alkalmazott* minőségében kifejtett munka és az *állampolgári* tulajdonsághoz kötött politikai aktivitás közötti különbség. A kaméleoni viselkedésre kényszerült sorstársaink munkaköri foglalatosságukon belül, az oda-integrálódásnak megfelelően, nem lógnak ki a sorból, s ezt a fenomenológiai rétegben tapasztalható gesztusokban ki is fejezik, a politikai-állampolgári – tehát szigorúan nem munkahelyi – megnyilvánulásokban viszont gyakran feszélyezve érzik magukat, maszkot öltenek; ebben a viszonyrendben ugyanis – ha nem vesztették el KIT-jüket – legalábbis szellemi kötődéseikben ide-integrálódnak, állampolgárnak ugyan, de magyarnak tudják magukat, s ilyen módon kívánnak megmutatkozni; ebben viszont akadályoztatva látják magukat. Marad tehát a megjátsszott állampolgári-politikai viselkedés. Az ilyen emberek részt vesznek nemcsak a termelési, hanem a pártgyűléseken is, az urnák elé járulnak, szavaznak, mintha ténylegesen integrált politikai akciókban vennének részt (az más kérdés, hogy a szavazófülkében kihúzzák a nacionalistának ismert jelölt nevét, itt már nem kell alakoskodni), de igazából nem integrálódnak, az összállami politikai cselekvés-elvárásokra nem beépülő szándékkal válaszolnak.

Szellemi vergődés forrása a zónák szerinti más és más viselkedésmód. Amiatt senkinek sem lehet büntudata, hogy a nemzeti kisebbségi jelleg szempontjából közömbös pászmán igyekszik integrált része lenni egy – bár értékelése szerint mélyen antide-

mokratikus, antihumánus – társadalmi szerkezetnek, amely e lényegében semleges közegen túl, *általános politikai tendenciájában* kisebbségi létünket rombolja a felszámolás szándékával. A nemzetiségi szempontból közömbös övezeten kívül viszont már elbizonytalanodnak az emberek. Helyénvaló-e, hogy megtagadom magamat, amikor azt a látszatot keltem, mintha citoyen mivoltomban ugyanúgy beépült volnék, mint a nem nemzetiségi arculatú munkahelyemen? Íme a gyötrő kérdés. Sokféle válasz adódik rá: nem hiányzik a határozott *igen*, azzal érvelve, hogy ez a kis félrevezető játék létezik és talán jobb létezik az ára (de akkor hogy állunk az erkölcsi szilárdsággal, az etikai elvek szerinti önértékeléssel?); jelen van a nem kevésbé határozott *nem*, ami elvezet a marginalizálódáshoz (2.2.5.), ez pedig a tudati tusakodásokat a legkevésbé sem oszlatja el, s az integráns integrálódással ellentétes irányba mutat; de találunk a kettő között imbolygó számos más feleletet is. Nem hiányzik természetesen a könyörtelen *radikalizmus* sem, amely nem ismer semmiféle kompromisszumot, *s minden cselekvésünkben* nemzeti önmagunk akár provokatív kinyilvánítását kéri számon, bármilyen alkalmazkodás nélkül. Még jó, hogy ez az anti-integráns gondolkodásmód nem jellemző ránk, inkább csak a nagyszájúak szövege, anélkül hogy ez a cselekvésünket irányítaná.

Bonyolódnak a dolgok akkor, ha a munkatevékenység maga tartalmilag nemzeti töltetű. Ilyenkor a beépülés nem lehet sima. A gépeket unottan működtető munkás és például a magyar újságíró, tanár vagy színész praxisa között alapvető különbség van. Amikor az újságírót arra készítetik, hogy a saját közösségéről lakkozó cikket írjon, holott tudja, hogy belső énje és a kollektivitáshoz tartozása mást diktál, amikor a történelemtanárt arra kényszerítik, hogy meggyőződése ellenére úgy mutassa be a múltat, ahogy az *nem* volt, viszont a tanterv ezt követeli, amikor a színész köteles elját-

szani akár utálattal is a saját nemzetét megcsúfoló figurát, nos akkor a munkaterületen sincs lehetőség a KITZ nélküli integrálódásra. Ilyenkor a mikrovilághoz – saját szűkebb munkakörünkhöz – és a makrovilághoz, az állampolgári-politikai szférához tartozó tevékenység között nem lesz nagy eltérés. Az, ami a fentebb említett esetben csak mint makrostrukturális praxist érintő kérdés tevődött fel – megtagadjam-e énemet azzal, hogy önmagamat feltétel nélkül alkalmazkodónak álcázom? –, ezúttal minden, *még a létfenntartáshoz közvetlenül hozzá tartozó munkámban is kínoz.*

A következtetés lassan összeáll. *Az integráns integrálódás, bármennyire törekedjünk ennek megvalósítására, egyelőre legfeljebb félig-meddig realizálható cél.* Akadálya van már annak is, hogy saját közösségünkbe, ezúttal személyi tulajdonságaink plenáris megőrzésével, úgy integrálódjunk, hogy a közös akciókra képes kollektív személyiség jellemezze népcsoportunkat. Nem kevésbé nehéz azonban a mindenoldalú (tehát nemcsak a sajátos munkahelyi oda-integrálódás) sem, ez a szó igazi értelmében csak az ellenünk folytatott beolvasztó politika megszűnésével képzelhető el, ez viszont rendszerváltást feltételez. Mindez egyetlen fókuszban fut össze: mindaddig, ameddig Romániában nem lesz *tényleges demokrácia*, nincs reményünk arra, hogy a tudatválságunkat feloldó ide- meg oda-beépülés teljes egészében megtörténjék. Marad a cselekvés erővonalai között is a kilátástalanság érzése, az, amit más összefüggésben így jellemeztünk: nem látjuk az alagút végét (2.3.11.).

2.4.13. AZ ESZMÉNYI CSELEKVÉSRENDSZER

A magatartás, praxis erőterében a KITZ olyan mértékben van jelen életünkben, amilyen mértékben meglévő cselekvésrendszerünk eltávolodik az eszményitől. De milyennek képzeljük el ezt az ideális tevékenységi modellt, amely bemérési pontul szolgál tudatzavaraink intenzitásához? (Előrebocsátjuk: ez a modell a meglévő társadalmi rendben elképzelhetetlen, működése feltételezi a rendszerváltást.)

Tételezzünk fel egy olyan *kibernetikus struktúrát*, amely az öt kívülről ért legkülönbözőbb hatásokat, beleértve ebbe a romboló szándékúakat is, egyetlen irányba, a *szerkezet működőképességének fokozása felé* irányítja. Vagyis a bevezető csatornán át beáramló számtalan benyomás egyetlen kivezető csatornán távozik, miután magában a szerkezetben tevékenységünk egyenirányítását elvégezte: *önkonzerváló, sőt -gyarapító célok felé terel mindent*. Ha bántanak vagy dicsérnek, ha segítenek vagy gáncsolnak, ha kapunk vagy elvesznek tőlünk, mindenképpen ugyanazon pozitív okozat felé irányítja a heterogén, egymásnak ellentmondó okokat – lám ez az eszményien működő közösség. Lehetséges, hogy nem tudatos, hanem spontán, egyéni magatartásmódokból összegeződik ez a vektoriális irány, magunk sem tudjuk felmérni, miért is történik úgy, hogy reflektálásunknak egyetlen következménye lesz: megszilárdul KIT-ünk. A kibernetikában ismert „fekete doboz” jelensége ez, amikor is nem vagyunk képesek feltárni, mi játszódik le valamely szerkezetben, csak azt észleljük, hogy a hatás-terelés megtörtént.

Sajnos *kisebbségi létünk igen távol áll egy ilyen mintaszerűen működő szerkezettől*. Meg sem közelíthetjük ezt az állapotot már csak azért sem, mert az egyedeink között nincsenek olyan kontaktusok, hogy egyáltalán önálló *struktúrának* – vagy az ország-

egészen belül *alszerkezetnek* – nevezhetnők az inkább csak tudati szálakkal egybekapcsolódó népcsoportunkat. Arra a legkevésbé sem számíthatunk, hogy valamilyen tudat alatti, különleges erőegymásrahatással, „fekete dobozként” erősítsük azonosságtudatunkat. A mindent egyetlen irányba levezető, célszerűen tudatos munkálkodásra már a praxis teleológiai defektusai miatt (2.4.8.) sem vagyunk képesek. Marad tehát a nem kibernetikus gyakorlati reagálás: *a minket porlasztó hatásokat ellenakcióval nemigen tudjuk mindig visszafordítani* (a bumeráng effektus [2.4.5.] csak kivételes jelenség), *tehát mállasztani fogják KIT-ünket, csak a közösségünket szilárdító indíttatásokra vagyunk képesek KITZ-et keresztező tevékenységbe kezdeni, de inkább egyéni, mint összkisebbségi cselekedetek formájában.*

A hatékony gyakorlathoz szükséges eszményi szerkezeti kereteknek van még egy jellemzőjük: a *homeosztázissal* analóg működést biztosítanak. Az élő szervezet életműködéséhez hasonlítjuk ezt az állapotot, amikor is – akárcsak az élő anyag esetében – a belülről vagy kívülről jövő impulzusok biztosítják a fennmaradás viszonylagos állandóságát, s ez szavatolja az életben maradást. A homeosztázis nemcsak szimpla alkalmazkodás a környezethez, hanem annak az „ellenszernek” a kitermelése is, amelynek segítségével a szervezet a maga egységét megbontó effektusok következményeit ellensúlyozni tudja.

Kérdés most már: rendelkezünk-e ilyen belső energiaforrásokkal, képesek vagyunk-e arra, hogy önerőbedobással feltöltsük szellemi akkumulátorainkat, hogy így a magunk erejéből ellenállóbbakká váljunk? A gyakorlat igazolja: *egyre kisebb mértékben.* Az élő szervezettel felállított párhuzam ugyanis egy ponton megszűnik. Mivel véleményünk szerint nem vagyunk abban a kiváltságos helyzetben, hogy kibernetikai egyirányúsított szisztémával rendelkezünk, *kívülről igen kevés olyan energiamentységet ka-*

punk, amelyet potenciálunk gyarapítására tudunk felhasználni. Nem így az élő anyag, amely ezt az önmagát stimuláló, a szervezetet építő-gyarapító, asszimilálható matériát felveheti a környezetéből (táplálék). Mi magunkra maradván csak a határainkon kívüli segítségre számítva igen kevés ilyen, a munkaerőnket gyarapító „táplálékhoz” jutunk. Marad az erőforrásoknak a mozgósítása. S itt lép közbe egy, az aktivitásunkat elerőtlenítő faktor. Még a nagy erőfeszítéssel soraink közül ki-kiemelkedő értelmiségiek is, akik képesek lennének itt, a Kárpátok tövében szolgálni az összmagyarságot, de ugyanakkor a kisebbséget is, nagy számban itthagynak bennünket. Mondják: a Magyarországra távozó erdélyi humán értelmiséggel – mert hiszen a sajátos kultúránk csiszolását első-sorban tőlük várjuk el – az egész magyarság művelődése nem veszít, sőt nyer, hiszen ők az alkotás kedvezőbb feltételei közé kerülve ott jobban tudják szolgálni közös ügyünket, mintha itt maradnának szellemi elernyedésben. Van is meg nincs is igazság ebben. Vajon ez az exodus egyértelműen nyereség? Nem tűnik-e el ezzel egy színfolt az összmagyar kultúra térképéről? *Az erdélyi specifikum?* Végül is Tamási Áron sem teremtett Budapesten még egy Ábelt!

A cselekvő erdélyi értelmiségieink eltávozása ellen nincs mit tennünk, ezer és egy személyi és közösségi ok készteti őket erre a döntésre. S ha odaát tetteikkel igazolják: nem feledkeztek el egykori bajbajutott társaikról – rólunk akkor nagy hasznunkra vannak, főleg tőlük kapjuk azt a bizonyos asszimilálható, a tetterőnket növelő szellemi táplálékot, amelyet, ha nem is teljes regeneráló eredménnyel, de hasznosítani tudunk. A probléma lényege azonban nem ez. *Az ittmaradáson* múlik a jövőnk. Azon, vajon képesek vagyunk-e olyan agilis utánpótlást kitermelni magunkból, amely a távozók helyébe áll, s ha az áttelepülés folytatódik vagy felgyorsul, akkor majd később a repatriálót is helyettesíteni

tudja. Nehogy bekövetkezzék az, amit már egyesek megjósoltak nekünk: értelmiség nélkül maradunk, minek következtében elsorvadásunk és pusztulásunk elkerülhetetlen. *Miért ne lehetne Erdély a magyarországi szellemi élet felfrissítésének tartós forrása, anélkül hogy ezzel kiürítenők itteni belső szellemi tartalékainkat?*

A valóban célszerűen funkcionáló szerkezetek tulajdonsága az is, hogy a lebomlás folyamatát, adott paramétereken belül, bizonyos ideig *vissza tudják fordítani*, s ezzel is permanentizálják létünket. *A szétesés akkor válik tragikussá, amikor irreverzibilis lesz.* Amíg reménykedni lehet, hogy saját munkálkodásunkkal és külső segítséggel ellenkező irányba tudjuk terelni a dezintegráló folyamatokat, addig csak azt érezzük, hogy *megfogyatkoztunk* – emberanyagban, szellemiekben, értékekben –, de ez csak *mennyiségi* veszteség, *minőségünk* megmaradt, s valamikor egy szerencsés fordulattal (rendszer váltással) helyre lehet hozni a minket ért kárt. *Esetleg az eltávozottak egy részének visszatéréseivel.* Ha így van, akkor a leépülést még ne tartsuk a vég kezdetének.

Az élő szervezetben akkor szűnik meg a reverzibilitás, ha a lebomlás az életműködést közvetlenül meghatározó szervekig hatol, olyanokig, amelyek sohasem lesznek újból működőképeseek, s más orgánumok képtelenek átvenni funkcióikat. Kisebbségi organizmusunkban ehhez hasonlóval kell számolnunk. Éppen ezért akkor, amikor kilátástalan vagy talán mégsem kilátástalan jövőnk mérlegeljük, fel kell mérnünk: vajon valamely tevékenységi formánkat leépítő pártállami intézkedés olyan „szervet” – intézményt – érintett-e, amelyet nem tudunk pótolni, vagy amelynek működtetésére soha többé nem leszünk képesek? E sorok írója optimista hittel állítja: *a nemzetköziség-testünket elég sok csonkítás érte, de még nem jutottunk el oda, hogy kilátástalan volna a folyamat visszafordítása.* Felszámolták az elméleti munkák megjelentetésére szakosított kiadó magyar részlegét. S lám, itt van az

olvasó kezében egy könyv (vagy csak kézirat?), amelynek ott kellett volna megjelennie. S ott vannak az íróasztal fiókjában azok a kéziratok, amelyeket a szabad véleménynyilvánítást biztosító légkörben egy újrainduló kiadó magyar nyelven meg tudna jelentetni. Íme egy konkrétum arra, hogy igenis, van lehetőség a visszafordításra. Meg aztán ott vannak az *egyházak*. Olyan intézmények ezek, amelyek most *megfogyatkozott* erővel, de egy fordulat után *újjáéledve* fogják szolgálni a kisebbségek lelki életének pallérozását s ugyanakkor KIT-ünket. S hány fiatal tollforgatónk van, akik a sajtóintézmények mai működési normái mellett képtelenek tehetségük javát adni, de potenciálisan bennük van a valóban demokratikus újságok, lapok főszerkesztőinek minden kvalitása. Szentül hisszük: *még van reverzibilitás*.

S nincsenek-e ifjú természetkutatóink, akik mondjuk az Erdélyi Múzeum-Egyesületben (ha újjáéledhetne) folytatni tudnák évtizedekkel ezelőtti elődeink tiszteletre méltó erőfeszítéseit? S ha holnap, holnapután újraindítanák a Bolyai Egyetemet, talán nem lennének magyar tanerők, akik magas szinten biztosítani tudnák szakembereink képzését? Lennének! Beleszámítva azokat is, akik áttelepültek Magyarországra, de egy demokratikus fordulat után hajlandók lennének visszatérni Erdélybe. A leépülés *még* nem életveszélyes. De meddig? Mikor következik be az a stádium, amikor az egyszer már visszafejlesztett „szervünket” nem tudjuk újra működtetni?

A végső következtetés körvonalazódik: az eszményi cselekvési rendszertől igen távol állunk, így a KITZ, ha nem is járványszerűen, de terjed sorainkban. Itt-ott azonban felcsillan a remény: azért mégsem végzetszerű, hogy KIT-ünkkel együtt eltűnjünk. Bizakodásra *a történelmi szemléletmód* jogosít fel. Akik (nemzetársaink) fájdalommal azt hiszik, vagy akik örömmel remélik (a román nacionalista körök), hogy legfeljebb rövid ideig élhetünk

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Balázs Sándor: Identitástudatunk zavarai

magyarként Romániában, elfeledkeznek egy alapvető dologról: *a mostani állapotokat nem szabad elhamarkodottan kivetíteni a jövőbe*. Ha a történelem nem hoz alapvető változást, talán igazuk lehet. De miért ne hozna? Szükségszerű talán, hogy Romániában a politikai-társadalmi viszonyok az idők végezetéig olyanok maradjanak, amilyenek most? Aki ezt vallja, az *elvileg* tartja kizártnak a nemzeti kérdés demokratikus rendezését. Mi nem adjuk fel a reményt, bízunk abban, hogy ezt a kényes problémát egy hatalomváltozással demokratikusan rendezni lehet – *valamikor*.

Kolozsvár, 1988. március